वि॰ सविषयत्वोपरमः ध्यानयोगेन विदध्यासनापरपर्यायेण सूक्ष्मः शरीरप्राणादि
ताव व्यतिरिक्तः तेत्र नात्मात्मा आत्मनि ब्रह्मण्यपवस्थित इत्येवं तत्त्वंपदार्थयोरभेदमप्य
४५ रूपमेवदयरोदीकुर्यादत एव श्रुतो आत्मा द्रष्टव्य इति सामान्याकारोक्तं पदर्शनमनू
घतत्साधनत्वेन श्रोतव्यो मंतव्यो निदिध्यासितव्य इति श्रवणमनननिदिध्यासना
निविहितानि किंच नाश्रमः कारणं धर्मे क्रियमाणो भवेन्नृणां अतो यदात्मनो
पथ्यं परेषां न तदाचरेत् प्राक् तनस्तेको [illegible] पालनाद्धर्मेनाश्रमोदंडकमंड
ल्वादिधारणं यस्मादसौ क्रियमाणो भवेद्वनातिडंबरः तस्माद्यदात्मनोपथ्यं
उद्वेगकरं परुषभाषणादि तत्परेषां न समाचरेत् अनेन [illegible] स्मृतः
करणस्वाध्यायादनकत्वेनोत वेगवाद्यागद्वेषप्रकाशनस्य प्रधानत्वेन प्रशंसार्थमा
श्रमलिंगाकरणेन पुनस्तत्परित्यागाय तस्यापि विहितत्वात् तं इत्येवमत्रना भू
षितोपि चरेद्धर्मं यत्र तत्राश्रमे वसन् समः सर्वेषु भूतेषु न लिंगं धर्मकारणं किंच सम्य-
मद्वयमकोयोह्यौःशोवेधीपेनिर्दे मः अथ तेदिव्यनादिविधायधर्मं सर्वद्रष्टारः स ४५

संतेध्मायमानानांधातूनांइंद्रियाणांमलाः तथेंद्रियाणांदह्यंतेदोषाःप्राणस्यनिग्र
हादिति इंद्रियनिरोधोपायतयाक्लेशसहनरूपमिहप्राणायाम उक्तः अपेक्ष्यागर्भवासो
त्कर्मनागतयस्तथा प्राधयोव्याधयः क्लेशानवास्वरूपविपर्ययः भवेनाग्निमह
त्सुप्रियाप्रियविपर्ययः वैराग्यमिश्रयेन्मूत्रपुरीषादिपूर्णेनानाविधगर्भवासा
प्रवेदनीयाः पर्यालोचनीयाः च बाह्याजननेपरमाववि तेषांनिर्वेदाचवर्णादि
क्रियाजन्मामहारोरवादिनिपतनरूपागतयः तथा प्राधयो मनःपीडा व्याधयः
स्वजवातिसारादयःप्रासेवाः क्लेशपञ्चविधाअस्मितारागद्वेषाभिनिवेशपाश्चव न
रावलीपलितादिप्रभवः रूपविपर्ययः विजकंबलनवादिनाप्राकृतस्यतस्यान्यथा
भावः तथा स्वस्वकर्मवशेनसमागतेष्वनेकजातिषुभवत्सत्त्वेषि तथाद्वंद्वस्याश्रमिस्तव
सस्यास्मिन्नित्यादिवद्धतरक्लेशावहसंसारस्वरूपपर्यालोचनेननिर्विण्णोमुमुक्षुः तादि
पायभूतेंद्रियजयेप्रयतेत एवमपिवदतानेनतेंकिंकार्यमित्यतआह ध्यानयोगेन
संयमेपत्तत्वम्आत्मात्मनिस्थितः योगाभ्यासेनवृत्तेःप्रात्मैकाग्रताध्यानेनतस्यापवर्गः

श्री
गीता
टी.
४

भावेभोजनमपि तेनैव कार्यं तेनैतेषु हीनेकानेनेन पात्रेणानेन वा इमी मात्र
याभेजीनेति देवलस्मरणात् एवंभूतमस्य तेयात्मोपासनो योनियमविशेषमाह ।
सन्नियम्येंद्रियग्रामं रागद्वेषौ प्रहाय च । भवेदस्वाच भूतानामसक्तो भवति द्विजः ए
तदाहुरींद्रियसमूहं रूपादिविषयेभ्यः सम्यक् निरुध्य विनिवर्त्य रागद्वेषौ प्रिया
प्रियविषयौ प्रहाय त्यक्त्वा च शब्दादीर्ष्यादीनपि त्यक्त्वा भूतानां भयकारकत्वेन ।
भयमकुर्वन् शुद्धान्तःकरणः सन्नद्वैतसाक्षात्कारेणासक्तो भवति मुक्तो भवतीति कि
च कर्तव्यापायः शुद्धिस्त्वभिलक्षकेन विशेषतः स्वान्तर्वर्तिनिमित्तत्वात् स्वातंत्र्यक
रणायच विषयाभिलाषदुःखजनितं तद्दोषकलुषितस्यासाधुयस्यान्तःकरणस्य शु
द्धिः कल्मषतयः प्राणायामैः कर्तव्या तस्मात् शुद्धान्तःकरणात्मसाक्षात्कारहेतुत्वे
त्वनिमित्तत्वात् एवं च संतिविषयासक्तिजनितदोषात्मकप्रतिबंधत्वे समस्ता
नध्यानपारणादेव तन्त्रो भवति भिलकेणानेषां शुद्धिर्विशेषतोऽनुष्ठेया तस्मा
त्प्रधानत्वात् मोक्षस्य च शुद्धान्तःकरणानन्तरेणाऽलभत्वात् यथाह मनुः द ४०

मोभिवोलिसितकोहिविदोतितेनैवोकेगुाज यशनर्वोषोछुवचनं ब्राह्मणकेलेवा
यलभेनतेदुनीत मायंप्रातेभोंसवजेमिति नहृष्णकोविवये भिदुकैभिदणाधो
लैः पाथुंद्यादिभिर्वर्जितेग्रामे मवनावात्रिविपोषंक्रमेः देतुाथमेघ्रोस्यणेवोवघो
भिरपिवाख्वाभिः ग्रकोर्णोभिदकैरलैरगारवपसेघ्रेदेदित् यावन्नाम्राणणाचो
वर्त्तेतेस्वबन्माचेभेतेवरेभ नथाव्येस्नैः स्नेहोभिदाःस्मारोयमनोतिः समपव
वा घ्रेहिःपृत्वासनाःसवेक्लेनेः श्रीयाच्छवागमतरति स्रुलोलपःभिद्धाबधनर्नादं
धपमक्ःभिदावरणगर्थयाग्राणपह थत्रेयाचाणिमश्टेणैदाद्वेलाछुमयाविव स
लिलपहुितैवेद्युधोवालेस्रावद्वर्षणो मदादिपक्ृतिकानियतीनोपणचाणिभवे
दुः नैवोसोलिलेगोवालावद्वषणा वस्रुहिसायने इयेवश्रुहिभिवोचवप्रणीदप्रयो
गांगभूता नामेप्रसुपहितिविवयानद्यथानेस्थ्रहिप्रकीर्णोकाद्रसंस्त प्रत
एवमृद्धवा प्रेतेजनानियाचाणितस्मृतिनिर्देणानिच नेषामहिःस्मनेषपेवेवेभ
सानामिवोथेरणेतिच ममदद्यानापादानेन प्रयोगिकोष्ठहिदर्शिता पयोनवा

मि. ते निष्कामेत्तान सर्वेतानिष्ठन्नत्पदिषयते यथोक्तान्यपिकर्माणि परिहाय द्विजोत्तम
तव ग्रामन्तात्तेश्शामेवस्यात् वेदाभ्यासेवयत्नवानिति एत्रवेदाभ्यासः प्रणवाभ्यासः न
सु.० त्रयत्नवान् भिक्षाप्रयोजनार्थं ग्राममात्रयेत् प्रविशेत् एतत्त्वनिवासार्थं वर्षा
कालेतुनदोषः इत्थैवार्षिकाभ्यांमासाभ्यामेकस्थानवासीतिशंखस्मरणात् ग्रामस्थो
एकरात्रिमचतुष्टयं नापिस्यात् वनेचिरमेकत्रेव मेघ्न्यत्र वर्षाकालात् श्रावणादयश्च
त्वारोमासावर्षाकालइतिदेवलस्मरणात् एकरात्रं वसेद्ग्रामेनगरेपञ्चरात्रकं वर्षा
भ्योन्यत्रवर्षासुमासांस्तुचतुरोवसेत् इतिकाण्वस्मरणाच्च कथंभिक्षाटनंकार्यम्
तत्राह सप्तमेसधूमेव्यङ्गारेसायाह्नेइत्यभिलक्षितः समागारेष्वेकान्नान्नानि
चरेद्भैक्षमिति सायाह्नश्चाह्नः पञ्चमभागे तथाचमनुः विधूमेसन्नमुसले व्यङ्गारेभुक्त
वज्जने वृत्ते शरावसम्पाते भिक्षांनित्यं यतिश्चरेदिति एकान्नं चरेद्भिक्षाप्रसङ्गेन
नविस्तरे भैक्षप्रसक्तोहियतिर्विषयेष्वपिसज्जतीति एतदभिलक्षितः स्थानंतिदितानाप
देषादिनाप्रविह्नितः नवोत्पातनिमित्ताभ्यां नक्षत्राङ्गविद्यया नानुशासनवादा ४०

त्विकमेव । बौधायनकेशान्तेनिकृत्यविसृज्य यज्ञोपवीतं धार्मिकादकस्मृतिदर्शना
त् कुटुंबपुत्रदारांश्च वेदांगानि च सर्वशः । केशान् यज्ञोपवीतं च त्यक्त्वा गूढश्चरेन्मु
निरिति वाष्कलस्मरणाच्च । पृथग् यज्ञोपवीतमेषां न भवतीति भूः स्वाहेत्यप्सु दंडमादद्या
दिति वैखानसीयपरिशिष्टदर्शनाच्च । यच्च शाकल्यस्मृतौ कुण्डिकापि याज्ञ्या काषायी
मुंडः त्रिदंडी सकमंडलुपवित्रपादुकासनकंथाभृत् वसति देवलस्मरणात् । बौधायनोऽपि
कमंडलुसहितं तच्च भवेत् । एकारामः प्रतिग्रामं न वैराग्यमहिष्णुः संन्यासिनीभिः सह भि
क्षु नीलांबरकषायैर्बौधायनेन स्त्रीणामपि प्रव्रज्यास्मरणात् । तथा वदंतः एको
भिक्षुर्यथोक्तश्च द्वावेव मिथुनं स्मृतं त्रयो ग्रामः समाख्यात ऊर्ध्वं तु नगरायते नगरं वा
नीदितं धानलिंगिनां वा परस्परं प्रपिपैयशून्यमात्मस्थं समित्रिकर्मणि स्मृति यथा यतते परिव्रज
पर्यवसन्नेऽपि च नानि स्वगावनेते प्रतश्चादेममाभिमानतन्त्रेतेऽपि लौकिकं कर्म ब्रह्म
वैदिकं च नित्यकाम्यं लौकिकं समजेत् गड्ढेऽपि मंत्रतनाकर्मा भुक्त्वा पिकं चैव च वैदिकं पर्यटनं
कमेवव प्रहृत्ते च निवृत्तं च द्विविधं कर्म वैदिकं इहवामुत्रवा काम्यं प्रवृत्तं कर्मकीर्त्यते

मि॰
नाद
५८

ह्येयत्नादिष्वपि क्रियते तस्माद्दीपकाग्नौ जायमानो ब्राह्मणादिर्यत्नाद्दीनत्वमिति भू-
दिति तथार्थः श्रतेज्ञा पतीत स्यवेदाध्ययनमेवावधपके कृतदाराग्निपरिग्रह-
स्यप्रजोत्पादनमपीति निवद्धं एवमधिकारिणो निरूप्य तद्धर्मानाह सर्वभू-
तः श्रेतः श्रोतस्त्रिदंडी सकमंडलुः एकारामः परिव्राजभिक्षार्थी ग्राममाश्रये-
त् सर्वभूतेभ्यः प्रियाप्रियकारिभ्यो हितं ददामीतेन नउनोहिंसनावचनः हिंसात्रा-
गृह्ययाञ्चत्वं भीतिगोतमस्मरणात् श्रेतः वासोन्रः कारणोपरलः नयोदंडग्रस्य
मेतो निस्त्रिदंडी तेव्र दंडवेशावाग्राह्याः प्राज्ञापत्येष्ठनेवंश्रीर्न वेणावान देहानस्तू है
प्रमाणाणवदातिणानपाणिनाधारयेत् सर्वेन सोदकेकमंडलुमिति सस्मनंद्रदर्श-
नात् एकेवादंडं धारयेदेकदंडी त्रिदंडी वेति बौधायनस्मरणात् वनशेमाश्रमेगृ
हे हस्तविधापरायणाः एकदंडी त्रिदंडी वा सर्वसंगविवर्जितः इति वनविशिष्टानु
मेतदर्शनाच्च तथाशिलायामस्यामपि पवैकालिकं मेडश्मिदिवेति गौतमस्मर
णात् मेडोः स्नेोः परिग्रहः इति वशिष्ठस्मरणाच्च यतेश्च पवीतधारणामपिवेक ५८

शाखाद्दशगायत्र्येयोर्णामासंप्राप्तानामादेशः कृत्वा स्पृष्टेन कार्येत त्रयं मुख्यादीनि निवेशित
द्वादशवर्षाणीति बौधायनाद्युक्ते प्रत्यक्षश्रुत्यादिकं संभाव्या तथाधीतवेदस्य कृष्णयाया
गोजातप्रत्ययोदीनां पक्षप्रकल्पस्याधीयतां यथाशास्त्रं दर्शभूता प्रतिदिनाग्निहो
त्रादिनाप्रतिबन्धाभावे कृतानामनोविषयेनैमित्तिकानुष्ठानं कृत्वा मोदेमनः कु
र्वीत चतुर्थाश्रमे प्रविशेत नान्यथा अनेनानयाकृतसर्गीयस्य सायुज्यस्य ब्रह्म
न्यायामनधिकारं दर्शयति तथाह मनुः ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य मनो मोक्षे निवे
शयेत् अनपाकृत्य मोक्षं तु सेवमानो व्रजत्यधः इति यदा तद्ब्रह्मचर्याश्रमे जातितदान
पुत्रोत्पादनादिनियमः अकृतदारपरिग्रहस्यतत्त्वानधिकारात् गृहस्थत्वे कृत्वा ऋविवा
हस्य तत्पश्चात् ब्राह्मणाक्रमणाविधिर्वेदादानादिपत्नीतिशङ्कनीयं विधायतानेना
नियमस्तदन्यप्रयुक्तदारसंभवेत्तस्यानाकृतत्वात् न तु जायमानो वै ब्राह्मणस्त्रिभिर्ऋणै
र्वान् जायते ब्रह्मचर्येणर्षिभ्यो यज्ञेन देवेभ्यः प्रजया पितृभ्य इति जातमात्रस्य
वपुत्रोत्पादनादीन्यावश्यकादीनि दर्शयति नैवं जातमात्रोऽकृतदारोऽग्रपाति

वि र्थः प्रवृत्तिविधानात् गार्हस्थ्यमेवेति एषां च समुच्चयविकल्पबाधपक्षाणां सर्वेषां
नव श्रुतिमूलत्वादिच्छया विकल्पः श्रुतेऽर्थे कैश्चिन्नोदितमस्मैकमे। स्मार्त्तेनान्नैष्ठिकव
९५ दीनां गार्हस्थ्येन श्रौतेन बाधः गार्हस्थ्यानधिकृतानां षण्ढक्लीबादिविषयता चेति ते
त्वा पाठाध्ययने नैपुण्येन वेधनमित्यपेक्षणीयं किञ्च यथा विश्वक्रमणान्यावे
तानाद्यत्तमतया पङ्ग्वादीनां श्रौतेष्वनधिकारस्तथा स्मार्त्तेष्वपुष्टकेष्वाहरणाभिधा
नेयं तमवात् कथं पङ्ग्वादिविषयतया नैष्ठिकत्वाश्रमनिर्वाहः आसिस्त्वाश्र
मे ब्राह्मणस्यैवाधिकारः आत्मन्यग्नीन् समारोप्य ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहात् तथा
एष वोऽभिहितो धर्मो ब्राह्मणस्य चतुर्विधः इत्युपक्रमोपसंहारयोः समनुत्वा ब्राह्मण॰
स्याधिकारप्रतिपादनात् ब्राह्मणाः प्रव्रजन्तीति श्रुतेश्चाग्रजन्मन एवाधिकारो
न द्विजातिमात्रस्याधिकारमाहुः यदा च वनाद्ब्राह्मणाः प्रव्रजन्ति तत्र सार्ववेदसदक्षि
णां सार्ववेदसीं सर्वस्वसंबोधिनीं दक्षिणां यस्याः मनुष्या मातानां [illegible] देवता
को रीकत्वा तदं तेनात् वैतानानग्नीन् आत्मनि श्रुतविधानेन समारोप्य च ९५

कृत्स्नत्ववादीव गृहस्थोपि विमुच्यते इति गृहस्थस्यापि मोक्षप्रतिपादनेन तद्वाक्यात राग
भूतपारिव्राज्यस्येत्यवगंतव्यं इतिकान प्रश्नस्य एकाश्रम्यं वैकल्पिकमत्र मुमुक्षोर्मीनन्तु कस्य कर्म
मस्रामान् परिव्राजकधर्मान्संप्रवक्ष्यामीति वनांतं गृहाद्वा ब्रह्मचर्याद्वा इति ब्रह्मचर्य
विधिना प्राजापत्यां तद्देवतां तानग्नीनात्मन्यारोप्य चात्मनि समर्थ्य वेदांतपठनाद्यत्र तु वीतरा
गेऽग्निमान् शास्त्राच्च यत्नाक्तमोदितमनः कुर्यादित्युक्तात्म यथा यात्त्व (?) कालेनानर्गलेन
यः पोषितवपुषो विषयकषायपरिपाको भवति पुनस्तु मदोन्मत्तवाशेष्का (?) कानां ज्ञात्वा ते
तावत्कालेनान्त्वा संक्रम्यात तस्मिन्नेवं मोहे तेमनः कुर्यात् वनस्थगृहस्थाभ्यां तस्मात्
वेध्याश्रमोलघ्वीति मोहशाखेन वेमोलैकफलकस्य तयोः श्रमः प्रबुध्य वा शुद्धात्मना
इत्याह्नेन तद्वैराग्ये मनः कुर्यादनेन वपुर्वाक्स्थुलत्राश्रमं समन्वेष्य पदः पादिकं इति
यातयति तथा च विशेषाणां जाबालश्रुतिः श्रूयते ब्रह्मचर्यं परिसमाप्य गृही भवेत्
गृही भूत्वा वनी भवेत् वनी भूत्वा प्रव्रजेत् यदि वेतरथा ब्रह्मचर्यादेव प्रव्रजेद्गृहाद्
वा वनाद्वेति तथा गार्हस्थ्यतन्नाश्रमवापस्थ्यगोतमेन दर्शितः ऐकाश्रम्ये त्वाचा

मि॰ न. स्नानाचमनादिधर्मान्ब्रह्मचारिप्रकरणाद्यभिहितान्याविरोधिनो यथायोगं भवेति उ
तत्व तेषां चैतदविरोधीनि गोतमस्मरणात् एवं प्राग्यदि तैर्वादिदीक्षां महाप्रस्थानं
४४ येनात्मसंत्यागेन मनुक्तेन ब्रह्मलोके ऽनन्ततां प्राप्नोति यथाह मनुः आसां
महर्षिचर्याणां त्यक्त्वान्यतमया तनुं वीतलोकभयो विप्रो ब्रह्मलोके महीयत इति
ब्रह्मलोकः स्थानविशेषो न तु नित्यं ब्रह्म तत्र लोकशब्दस्याप्रयोगात् तृतीया-
श्रमं तत्र वेदस्तुत्यङ्गीकाराच्च तद्योगाभ्यासेन वा पुनरावृत्तिर्ब्रह्मज्ञानविद्या-
उपपन्नात् तद्भावापत्तिः परिशंकनीया सालोक्यादिप्राप्त्यर्थेनापि तदुपपत्तेस्तत
एव श्रुतौ त्रयो धर्मस्कन्धा इत्युपक्रम्य यज्ञो ऽध्ययनं दानमिति प्रथमस्तप एव द्वि-
तीयो ब्रह्मचार्याचार्यकुलवासी तृतीयो ऽत्यन्तमाचार्यकुले ऽवसादय-
न्निति गार्हस्थ्यवानप्रस्थनैष्ठिकब्रह्मचर्याश्रमधर्मानभिधाय सर्व एते पुण्यलोका भवन्तीति त्र-
याणामाश्रमिणां पुण्यलोकप्राप्तिमभिधाय ब्रह्मसंस्थो ऽमृतत्वमेतीति परिव्राज-
कस्य ब्रह्मैव ब्रह्मसंस्थस्य मुक्तिलक्षणामृतत्वप्राप्तिरभिहिता यत्पुनराह ४५

[illegible]

ग्रनः खलाद्ग्रामेऽपि वाह्यात् फलमूलाशनस्तु भवेत् । यथाह मनुः । अग्नीनात्मनि
वैतानान्समारोप्य यथाविधि अनग्निरनिकेतः स्यान्मुनिर्मूलफलाशनः इति मनु
निर्मौनव्रतयुक्तः फलमूलाशनो भवेत् यावत्तावत्प्रा॥ ॥ यावत्प्राणो भवेत् नान्यकामार्थे भवेद
वानप्रस्थगृहेष्वाचरेत् यदा तु तदसंभवो व्याधिभिर्भवेद्वा तदा वैदिककार्यमिच्छता
प्राह ग्रामादाहृत्य वा ग्रासानष्टौ भुञ्जीत वाग्यतः ग्रामाद्भैक्षं तमाहृत्य वा ग्रामाद्वा मौ
नीभूत्वाष्टौ ग्रासान् भुञ्जीत ग्राम्यभैक्ष्यविधानावासनन्तरं नियमोऽयमस्ति यदा पुनरष्टाभि
ग्रासैः प्राणधारणं न संभवति तदाष्टौ ग्रासान्नतिभैक्षं वानप्रस्थस्य षोडशेति स्व
यंवैराग्ये दृष्टव्यं सकलानुष्ठानासमर्थे प्रत्याह वायुभक्षः प्रागुदीचीं गच्छेदाव
र्ष्मसंक्षयात् प्रयत्नवायुरेव भक्तो यस्यासौ वायुभक्षः प्रागुदीचीमपराजितां दिशं गच्छे
त् आवर्ष्मसंक्षयात् वर्ष्म वपुस्तस्य निपातपर्यन्तमकुटिलगतिर्गच्छेत् यथाह मनुः ।
अपराजितां वास्थाय व्रजेद्दिशमजिह्मगः इति महाप्रस्थानेपथाश्लोष्टगयतवर्दि
वा कुर्यात् वानप्रस्थार्थीवाध्यानेमलनाडप्रवेशाने भृगुपतनेवावतिष्ठेदिमरणा

श्री तस्याधम्मसंततिमपविलोपकनद्रावयेत् भूमिभेदपरिवर्जितं तं निश्छद्राश्रयं पदे दर्दितामिति
स्व मनस्मरणात् प्रपदे स्याद्यग्रः किंच ग्रीष्मे पञ्चाग्निमध्यस्थो वर्षासु स्थण्डिलेशायः श्री
५३ ईं वासास्तु हेमन्ते धारयापावापितपश्चरेत् ऋतः भेदबलतो ग्रीष्मा वर्षा हेमन्तशीतदर्शी
नात् ग्रीष्मे चैत्रादिमासचतुष्टये चतसृषु दिक्षु चत्वारि उपरिष्टाद्रविसंतं हेमन्ते
मार्गशीर्षादिमासचतुष्टये क्लिन्नं वासो वसीत एवंविधतपश्चरणाशक्तसमर्थः
स्वधर्मार्थं तु देववातपश्चरेयथाशक्ति वर्षाजलान्यायतेन तपश्चरेत् श्रोत्रं चैव शोषयेदेह
मात्मनः शतमनस्मरणात् किंच यः कंठकैर्विनुदति चंदनेर्यश्च लिपति प्रक्रुद्धो
परितुष्टस्तु समस्तस्य चतस्य धियः कश्चित् केदनादिभिर्विविधमंगानि कुदति श्चेय
पतितस्यैव क्रुध्येत् यश्चंदनादिभिरङ्गं लिपति संस्तुयाति तस्यैव परितुष्येत् किंच
नयोकभयोर्वापि समः स्यादुदासीनो भवेत् अग्निमुद्दिश्य पातमग्निभस्माह भूमीनवा
धानसाकवा हृदयावासोमिताशनः वातश्यामा शुद्धस्वं धाराय्येमेस्यामावरेत् ग्र
ग्रीनात्मनि समारोप्य हृतावासो हृदयवावासः कुटीसयमस्तयोक्तः मिना ५३

नतुनिःश्रेयसमाह बौद्धायनो नैयकालेकश्चिद्वीवंनियेमादा एतेन ग्रीष्मेवापश्लीयाग्
मेवाहनिर्वाणते बौद्धायनो वैदमाभालदृढ्याद्यैःकालेनयोगेन शैर्छ्वोप्राप्तप
मादिभिःकालंवर्जयेत् यद्वापद्वेषुन्दर्शादिनाशैकिप्रदीप्तलैर्यान्मासेस्ताद्विवा
गतेनाभ्यासोयात् प्रभिणाहाशवततथकालिकत्वोदिनापि यथाहमर्तुः नको
वात्रेम्यस्मीयाद्दिवावाहनस्पर्शकृतः वतुर्थकालिकोवासयाद्यापयश्चकालिक
राते एतेषांवकालानियमानोपानुरूपेन यादिकल्पः किंचसभ्याद्मौषवीराश्री
दिवासंप्रपद्वेवर्जयेत् स्नानासनविहारैर्वायोगाभ्यासेनवानयेत् श्राहाश्वविहारावः
मृत्वंनैरात्रौषष्ठिःप्रयतःस्थ्यामोपविशेन्नापितिष्ठेद्दिवास्नुमन्यप्रुतषमाश्रा
येनत्यप्रतिषिद्धवाग्रतन्निवृत्तिपरं तथाभूमावेवसंख्यातंशय्यांतविनायामेव
कादेवादिनंतसंप्रदर्दैवटनैर्नयेत् स्नानासनहृद्यैवीविहारैः संचारैः किंचिकाले
स्नानेकेवेकालेकोयेवस्नानमित्येवंवादिनंनयेत् योगाभ्यासेनवा तथाचसूत्रं
विविधाश्चैयंतघटीमात्मसं सिद्धयेश्रुतीरिति ग्रात्मसंसिद्धयेब्रह्मतश्चामय-

मि.
ताव
८२

वदांतेमिषुवगासस्त्रायीनिवृत्तस्त्रुतियददात स्वाध्याययवानदानशीलःसर्वसत्वहि
तेरतः दांतोदयेरहितः शिघुसवनेषु प्रातमैध्येदिनापराह्णेषु स्नानशीलः तथाप्र
तिग्रहपराङ्मुखः यथाहोतयाजनादिनिवृत्तःस्वाध्यायवान् वेदाभ्यासरतस्तथा
मूलभिक्षादिदानशीलः सर्वप्राणिहिताचरणनिरतश्च भवेत् किंच दंतोलूख
लिकः कालपक्वाशीवावाश्मकुट्टकः श्रौतस्मार्तैफलस्नेहैः कर्मकुर्यान्तथा।
क्रियाः दंतापवोलूखलेनिस्तुषीकरणसाधने दंतोलूखलेनतन् यस्यास्तिसदं
तोलूखलिकः कालेनैवपक्वंकालपक्वंनीवारश्चेणप्रमासीकादिवदरेंगुदादि
फलंतदशानशीलःकालपक्वाशी वाशब्दाद्ग्निपक्वाशनोवास्यात् कालपक्वभो
ववेत् मनुःकाग्निपक्वाशिनाभिप्रायः अश्मकुट्टकोवाभवेत् अश्मनाकुट्टनम
वहननयस्यासनशिलाकः तथाश्रौतस्मार्तैकर्मसुक्षीयीभोजनलालिंजनादिक्रिया।
लकुवमधूकादिमेध्यतरुफलोद्भवैः स्नेहःदयोर्कुर्यान्नतिभृतादिरैः तथाचमनुः
मेध्यवृक्षोद्भवानयात् स्नेहांश्चफलसंभवानिति प्रकणार्थेनमाविहितनहिमो ८२

विरुणादिसंख्यास्मृतिवाधस्यान्याय्यत्वात् अधिकालक्षणविधेस्तु मासोऽग्निमाधकर्मा
विषयत्वेनापगमते मलमासेऽपि किं न वर्जितेत्यादेस्तत्कालविहितकर्मसंबन्धात् न विरोधः अ
तएव मलमासे वामसंत्यागादेर्मेधैर्यैवं नैः न्वयमोहितेः प्रयोगांशेषु कृत्येषु विधिव
त्रिवेयतश्च विनितनीवावादीनामसत्वनानांसर्वतामेऽप्येवमिह्वीपिपुन मेघ्यग्रहणस्यसुत्रा
देवीस्योदिशामर्थेकृतं मे पीयतस्मदहर्मेवमिति तथाक्ष्यंक्रगाणिसवमानांतिरो
माणि नचेव्हयांशुशिरोरुहात् कन्याहीनिचवेरामाणिविभ्रस्यातं तोमेश्रहगांनवा
नामपुष्पलक्षणेनथाचमनः नचाश्वविभ्रस्यात्रित्यप्रमस्तुलोमनाक्रिसरथेति न
याज्ञवानाम्नोयासनाभिरतः स्यात् सर्वोक्तद्रव्यसंचयनियममाह अहोमासस्य
यस्मिवृतद्यामेव वत्सरस्य वा अर्थस्य संचयेत्क्रयेणाहात मासद्वयुञ्जेसेनेन एकस्याह्नः
संवेपि भोजनयजनतादिहद्याहद्यकर्मणः पर्याप्तस्यापर्यासस्य संचयेत्कृयेत् मासस्य
वा सर्वस्य वा मासानां वेवत्सरस्य वा संवैपिकर्मपर्याप्तं संचयेत्क्रर्यात्मापिके यद्
वैक्रियमाणेपिकर्पविदतानिरयंत्र्यते तहिन दत्तिविकमासद्वयुञ्जेमासिस्यजेत् किं

मि
ताक्ष
८।

भार्यां दत्वाग्नीन्हुत्वा मूलिकोदयादेवपितृमनुष्येभ्यः सयाकेनर्णमात्मनो व्यपनयितिविशिष्टस
दाणात् चीरं वस्त्रं विशेवल्कलं वा न फालकृष्टमधितिष्ठेत् कृष्टदेत्रमपि पुरीषनिवृत्ते न
स्त्रावणीकेन वैदिकेन मार्गेणान्नलौकिकेनेत्यर्थः साग्निः सोपासनो ऽग्निहोत्रादिषु मदाग्निः
माप्यश्राद्धतस्मार्तेक मीहृष्टानाथंमस्तके नवग्रामविधिमाह अफालकृष्टेनाग्नींश्च पितॄन्
देवातिथीनपि भृत्यांश्च तर्पयेदग्निमाध्यानिकमाप्यन्नतिष्ठेत वशात्यमिदाद
नमपितेनैवकुर्यात् तथा पितॄन्देवानतिथीनपि शाकात् भृत्यानपि तेनैव तर्पयेत् न
थाश्रमात् वशाद्दाश्रमप्राप्तानपि तथा च मनुः यद्भक्ष्यं स्यात्ततो दद्याद्बलिं भिक्षां च
शक्तितः अम्मूलफलभिक्षाभिरर्चयेदाश्रमागतानिति एवं पंचमहायज्ञानकुर्वा
णमपितान्क्षेषमेवभुञ्जीतदेवताभ्यस्तत्तद्दत्वा वन्यं मेध्यतरं हविः शेषमात्मनि
जीतलवणं वक्ष्यं यत्कृतामिति मनुस्मरणात् स्वयंकृतम्भूषवलवणमेवं भोजनाद्यर्थं या
गार्थं च वन्यन्नियमात ग्राम्याद्धार्यविरत्याः गोर्थमिद्धः अत्यएवमनुः त्यजेद् ग्राम
माहारं सर्वं चैव परिच्छदमिति नतु चदर्पाहृत्यामासादेवतादिवाथर्जानिविशेषविश ८।

नोत्पन्नेऽपि स्वाधिकरणीये अग्निनयने च तन्निर्वर्त्याग्निहोत्रादिकर्मसिध्यर्थं अतएवमत
वैतानिकवजंस्ययादग्निहोत्रं यथाविधि दार्शमस्कंदयत पौर्णमासं च माङ्कितर
ति नचैतावनित्तिमपत्नीकस्य तत्सिद्धिरिति शा: कथमग्निहोत्रादिकर्मानुष्ठानेऽवद
ते पत्न्या सह यष्टव्यमिति महाधिकारनियमात् सत्यमेव · किंतु च पत्नीनिवेप·
विधिवन्मादिवन नैवेपदेशाधिकार: कल्प्यते यथाहि जलस्थलायोयस्याश्रेयेऽवद्
मलतालम्भका स्यान्नामयस्त्याज्जेतस्य पाथेविधिवलात्तात्रपेतता यदावत्प्राप्त
षमानमेवपतिपत्न्यात मल्पतरलिनविरोध: नचयथाअग्नलवाशिषोविधिरस्ववावते
प्रशितु स्याग्निहोत्रादिप विलोपस्तस्यात्तित्तिमपत्नीकस्यप्यग्निहोत्राद्यभावस्यापत्ते
कनीयः प्रपत्तिकवेनुप्रवृत्तात् नच ब्रह्मचारिविधुरयोरप्यग्निसाध्यकर्म नवनीय
काः पंचमहासाहस्त्रोक्तिहिताप्रावणिकाम्नेस्तदधिकारदर्शनात् स्नातस्य
स्याजटिलस्त्री राजिनवासा नकालकृष्णमीपालितेष्टद्वृक्ष मूलफलेसविल्वीतं हु
हुरेता: त्मापायो दयादिवत प्रतिष्ठश्रीयाहस्ते पंचभ्यो मामेभ्य: श्रावणिकेनाग्निमा

मि०
विन्यस्तान्निहितमापत्नीयेन मन्त्रश्लोकः यदिमा पतिपरिवर्षोभिलाषेणा स्वपमपि वने
ताद
निर्गमिष्यति तदा तया नुगतो वा सहित स्वयाग्न्या वाथूर्द्ध्वेनाः माग्निर्वैतानाः
४
ग्निसहित स्वया मोपा मनाग्निसाग्निसहितश्च वनं व्रजेत् स्वतविन्यस्तपत्नीकं इ
ति वदता कृतनगार्हस्थ्यो वनवासेऽपि क्रियत इति दर्शितमेतत्स्याश्रमसमन्वयपत्नीमं
गीकृत्योक्तमितस्याश्रविलनत्र स्वयोः यमिके नेतमावसेदित्य कृतगार्हस्थ्यो
ऽपि वनवासेऽपि क्रियत एव अथ वनप्रवेशो नरानजे एकलेवस्य जातसोत्र स्व
वा यथाहतमनुः शूद्रस्य यदा पश्येद्वलीपलितमात्मनः अपत्यस्यैव वाप
त्यं तदारण्यं समाश्रयेदिति अपेच पुत्रेषु पत्नीं निक्षेपो विद्यमानभार्यस्य स्वभी
र्थेस्या प्यायस्त्वादिभिर्वनवासस्मरणादतो यदा हयित्वाग्निरेव श्रेणिति प्रत्यया
नविधानेन तदर्थ पञ्चकषायविषयं माग्निः सोपासन[illegible]पदाढीधानेक्षुक्ते
तदा यैताग्निभिर्गृह्येणाच सहितैरेव वनेव्रजेत सर्वाधानेकृष्णेसैरेवकवले पौदक
र्थावतमेषु[illegible]त्र नाहिताग्निनादिना श्रोता ग्न्यो नाहिता स्वर्हिके वले सोपास ४

दंषेदं किंमसमापद्यते इत्यभियुज्यते यथाह मनुः खिलान्ते ऽपगामे ह्वायतो वा।
प्युपलभ्यते व्याख्यानवचेन तत्र मैव दृष्ट्वते यदि दृष्टतो नि इदमपरमापत्समे वायती
विधीयते नस्य वृन्तकृलेषणीतेष्वनम ध्ययमेतपः नानाराजाक्रुद्धे वैव थमों हृति
प्रकल्पयेत् येषानाथायपरीताःवृत्तीदति तस्यलक्षमावारे मंलमाभिनात्य र
शीलमात्मगुणे स्मृतेषां स्वरूवाणं प्रव्ययनं वेदाध्ययनं ततः कृष्णादिचपरीस
राजायमांहृनतेतोहृतिं प्रकल्पयेत् प्रम्यथातस्य दोषः तथावमनुः यस्यरात्तस्य
विषये श्रोत्रियः सीदति तद्राष्ट्रं दुर्भिक्षव्याधिपीडितमिति इत्यापद्धर्मप्रकरणं व
त्वमीमांसाश्रमिणांमध्ये ब्रह्मचारिगृहस्थयोर्धर्मोः प्रतिपादितः सोऽधुनावसरप्रा
मानवानप्रस्थधर्मान् प्रतिपादयिषुराह स्तनविस्मस्तपत्नीकस्तपावानुगतोवने
वानप्रस्थो ब्रह्मचारी साग्निः सोपासितो व्रजेत् वने प्रकर्षेणानियमेनतिष्ठतिव्रज
तीति वनप्रस्थः वनप्रस्थएववानप्रस्थः मेताया देख्ये भाविनीहृतिमाश्रिमवने
प्रतिष्ठामरिति यावत् प्रसौमस्तवि स्मस्तपत्नीकः नेयेयंभवणीया इत्येवं स्तते।

मि॰ क्षत्रिययोरभ्यनुज्ञायते एवं शिल्पादीन्यभ्यनुज्ञायंते शिलं तूपकरणादि भृति
टीक॰ प्रेष्यत्वं विद्याध्यापकत्वाध्यायकाया कुसीदं वृद्ध्यर्थं द्रव्यप्रयोगस्तत्र स्वयंकृतमभ्य
३५ नुज्ञायते शाकटेभावकेन धान्यादिवहनद्वारेणाजीवनहेतुः गिरिः तत्र तत्र गोधन
हारेणाजीवनं सेवा परचित्तानुवर्तनं अन्ये पञ्चभूतरतरूढ़ाणाहृतजलप्रायः प्रदा
णः तथाल्पपयावतं भैक्षं संपन्नानकस्यापि एतान्यापद्याजीवनानि तथा च मनुः
विद्या शिल्पं भृतिः सेवा गोरक्षा विपणिः कृषिः धृतिर्भैक्षं कुसीदं च दश जीवनहेत
वः यदा कृष्यादीनामपि जीवनहेतूनामसंभवस्तदा किं जीवनमित्यत आह
बुभुक्षितस्त्र्यहं स्थित्वा धान्यमब्राह्मणाद्धरेत् प्रतिगृह्य तदाख्येयमभियुक्तेन धर्म
तः धान्याभावेन दिवात्रैबुभुक्षितो न भुक्तवान् स्यात् ब्राह्मणात्स्वकाद्धान्यद्भावे वैषम्या
नतद्भावे तत्क्रियाद्वा हीनकर्मणा पक्वाहपर्याप्तं धान्यं हरेत् यदाह मनुः तथैव सप्त
मे भक्ते भक्तानि षट्सु अनश्नता अश्वस्तनविधानेन हर्तव्यं हीनकर्मणः इति तथा प्रति
ग्रहोऽप्यसत्काले वयद्ययहतं तेन तद्धर्मतो यथा च मनुः आख्येयं यदि नास्ति केनचित्तिना॰ ३५

विद्वद्भिर्वेदपारगैः ममता यथाह मनुः सद्यः पतति मांसेन लाक्षया लवणेन च त्र्यहेण
शूद्रो भवति ब्राह्मणः क्षीरविक्रयात् इतरेषां मध्यपानां विक्रयादिह कामतः तेलि
पैते केनाविश्रोन्न ज्वलनार्कसमो हि सः यस्स्वधर्मेव सन्नवकं कुर्वन्नप्राप्नमोपि
तत्त्वत्रिवानश्वविविवृति मयतस्तेतो हीनतरो हीनततमस्मः प्रतिग्रहेत्तदत्तं
नातेः पिबानैवेतस्यापेन लिप्यते यतस्तस्यामापद्दवस्थायां ग्रहसत्वाति ग्रहाद
दीपिकाग्निर्न ज्वलनार्कसमो यथा ज्वलनोऽर्कश्च हीनसंपर्केऽपि न दुष्यति यथा
यमापद्गतो न दुष्यतीत्येतावताम्य एवं वेदनापद्गतस्य परधर्माश्रयणात् वि
गुणमपि स्वधर्मो नत्वनुष्ठानमेव भव्यमिति दर्शितं भवतीति तथा मनुः वरं स्वधर्मो विगुण
न पारक्यः स्वनुष्ठितः परधर्माश्रयाद्धि सः सद्यः पतति जातितः किंच कृषिः शिल्प
भृतिर्विद्या कुसीदं शकटं गिरिः सेवानूपं नृपो भैक्ष्यमापत्तौ जीवनानि तु अत्रापदो
जीवनानीति विशेषाणां तत्कृष्यादीनां मध्ये प्रनापदवस्थायां यस्य यावृत्तिः प्रतिषि
द्धा तस्य सा वृत्तिः पूर्वेनाभन्तुलायते यंथा ग्राप्रापदि वैश्यवृत्तिः स्वयं कृत्वा कृषिं विप्र

मि॰ ग्राणामितिमेमन्येवंतेनधान्येनसमाः तथाचमनुः कामसुत्पाद्यकृष्यांतुस्वयमे
मात्त वकृषीवलः विक्रीणीततिलान्शुद्धान्धर्मार्थमचिरस्थितानइति धर्मगृहणा
२० मावपणकभैषजाद्युपलक्षणं अतएवनारदः श्रशाकौभेषजस्यार्थं यत्नदेहो
त्तथैवचयद्यदपण्यंतद्विक्रेयास्तिलाधान्येनतत्समाइति यदन्यथाविक्रीणीतेतत
दोषः भोजनाभ्यंजनाद्दानाद्यदन्यत्कुरुतेतिलैः कृमिर्भूत्वाश्वविष्ठायांपितृभिः
सहमज्जतीतिमनुस्मरणात् सजातीयैः पुनर्विनिमयोभवत्येव रसारसैर्निमात
व्यानत्वेवलवणंरसैः कृतान्नंचकृतान्नेनतिलाधान्येनतत्समाइति कृतान्नंसि
द्धान्नंतत्त्वसिद्धान्नेनपरिवर्तनीयं कृतान्नंवाकृतान्नेनेतिपाठे सिद्धमन्नमकृता
न्नेनतण्डुलादिनापरिवर्तनीयमितियावत् सर्वाण्येवविधानिक्रयेदोषमाह लाक्षा
लवणमांसानिपतनीयानिविक्रये पयोदधिघृतमधुहीनवर्णीकराणि लाक्षा
लवणमांसानिविक्रीयमाणानिसद्यःपतनीयानिक्षिप्रपातककर्माणि
पयःप्रभृतीनितुहीनवर्णीकराणि शूद्रत्वमापादयन्ति तत्र ... रिका चण
२०

मोंतिने पृष्ठश्रोमदे सुविलोमकृतः केवलः कृतपः केशाग्रसुखर्यार्थी दिसबद्धाः ते
क्रमुदशित विवंस्कृग्यादि हितिभ्रष्टोभिः क्षितिभूमिश्चीहिरणं जातं सर्वमयेत्वनड्.
हचैकक्षौमगौतमस्मरणात् कौशेयकोशप्रभृतिवसनेनीवेशालीयसे लवणागुरु
णानविक्रमौवर्ज्ञलेमैर्यवमासुकरोमकृत्रिमाणाविशेषेणाधृयेते मांसप्रसिद्ध
पक्वमांसफलाहरयादयः सीसगुडहरणिलोहमांसोपलदारु शाकं सर्वमविशेषात्
जेयवयःफलमूलकोलाः ब्राह्मींयवयइतिविशेषोपादानात् शेके पुनर्दोषः पिण्या
कः श्लेष्मदः पशवः स्त्रारण्याः आरण्याश्च पशून् सर्वान् दंष्ट्रिणश्च वयांसि चेति मनु
स्मरणात् गंधाश्चंदनागुरुप्रभृतयः सर्वानेतानवैश्यवृत्त्यापि जीवन् ब्राह्मणः
कदाचिदपि न विक्रीणीत तत्र यादेकत्वनदोषः श्रुत एव न्याय देनवैश्यवृत्त्याविक्रे
यं ब्राह्मणस्य पयोदधीति ब्राह्मणग्रहणंकृते अनिष्टमेवमाह धर्मार्थं विक्रयं
नेयास्तिला धान्येन तत्समाः यदि ग्राहस्यकः यावत् यस्मादिर्थमीः स्वसाधनवोभा
दिधानाभावेन निःपंसेत तर्हि धान्येन तिलाविक्रयेनेयाः नत्समाद्रोणपरिमिता

मि. गंधोत्तमेपुवव वैश्वदेवाधिपिनीवनोविक्रीणीतकंपवनतोविक्रीणीतेतिप्रत्येकम
वित भिसंबंध्यते फलानिकदलीफलादीनिबदरेंगुदप्रभृतीनिवन्यानि यथाहनारदः स
३५ र्वेषांतृणानिपर्णानिफलानांवदरेंगुदं रज्जुःकार्पासिकंसूत्रंतच्चेदविकृतंभवेदि
ति उपलंमणिमुक्ताप्रवालाद्यश्ममात्रं तौलमनतमीष्टमपेयवस्तु तौलपरिमाणोता
नवकेनपलत्वाणां यथाहमनुः सर्ववर्तानवर्द्धकं पलानांतोलमंवकानिच प्र
पिष्टेभ्यश्चवन्यानिफलमूलेनपौष्टिकवीवितिः सोमोलताविशेषः मनुष्यपदेन
विशेषात् मनुष्येनपुंसकानांग्रहणं अश्वपश्वादिप्रत्यक्षमात्रं वीजधीवेश्मा
मतादिलताःतिलाःप्रसिद्धाः गंदग्धपञ्चभिर्भागमात्रोपलत्वाणं रसाःगुडेक्षव
मधीकल्पादयः तथाचमनुः तौलंतोलमंदाधिग्रान्तेलमधपुष्पेणकगानीति वा
वायवश्यादयः दोषत्तीरयोग्रहणं मक्तपिष्टफलादयः विकारादीनांतद्विकाग
णांउपलत्वाणं तौलंभविकारंमितिगौतमस्मरणात् ग्रामगृहाणांतैलादिस्नेहमा
ंसपलत्वाणं मधूच्छिष्टसिक्तकं मधतौलंलाक्षानव वंदिशयाः श्वश्मिश्च च ३२

षेत्त्वैवैश्यकर्माणीष्वनापद्गत सर्ववर्णसाधारणो स्वधर्मस्थमानो वैश्यवृत्त्या शि
ल्पैर्वाजीवेत् शूद्रस्य द्विजशुश्रूषया जीवन्नाशक्तः शिल्पैर्वा विविधैर्जी
वेद्विजातिहितमाचरन्निति शूद्रस्यापि शक्तावात मनुनाचाविशेषोऽदर्शितः वैश्यक
र्मभिः प्रवर्तितैः शुश्रूषन्ते द्विजातयः तानि कारुककर्माणि शिल्पानि विविधा
नि चेति अत्रैवैवन्यायेनानुलोमान्तरप्रभवाणां तेन तेन वृत्तिरूहनीया एवं वा
नैतद्दीनवर्णाद्धृत्वा ग्राणदं शिल्पी यत्प्रायश्चित्तमाचरणे नात्मानं पावयित्वा पश्चिम
मेतः स्वहस्तावात्मानं स्वापर्यादित्यर्थः यद्वा यमर्थः गार्हिनहस्माज्जितेथन्नपश्चिम
मेदुष्टे जेदिति तथा च मनुः जपहोमैरपैत्येनो याजनाध्यापनैः कृतं प्रतिग्रहनि
मित्तं त्यागेन तपसैव चेति वैश्यवृत्त्याजीवतो ब्राह्मणस्य पदपण्यानीयेतदाह
फलोपलक्षौमसोममनुष्यापूपवीरुधः तिलौदनरसक्षारान् दधि क्षीरं घृतं जलं
शस्त्रासवमधूच्छिष्टमधुलाक्षाश्च वर्हिषः मृच्चर्मपुष्पकुतपकेशतक्रविषक्षिती
तीः कौशेयनीललवणमांसैकशफसीसकान् शाकार्द्रौषधिपिण्याकपशु

मि. तकालस्वस्वकेदानींतत्स्वंगृह्यदापदिप्रतिग्रहोयिकोविप्रेयाजनाध्यापनेनतथेत्याद्यु
ता. कयाजनादिस्वस्वहृत्तसंभवेनवृत्त्यंतरमाह क्षात्रेणकर्मणाजीवेद्विशांवाप्यापदि
२४ द्विजः निस्तीर्यतामथात्मानंपावयित्वान्यसेत्पथि द्विजोविप्रोबहुकुटुंबतयास्व
वृत्त्याजीवितेनसमर्थः क्षात्रेणसंबंधिनाकर्मणाशस्त्रग्रहणादिनाआपदिजीवेत्ते
नाप्यजीवितुमशक्नुवन् वैश्यसंबंधिनाकर्मणावाणिज्यादिनाजीवेत् नशूद्रवृ
त्त्या तथाचमनुः उभाभ्यामप्यजीवंस्तुकथंस्यादितिचेद्भवेत् कृषिगोरक्षमास्था
यजीवेद्वैश्यस्यजीविकामितितथा आपद्यपिनहीनवर्णस्यब्राह्मणक्षत्रियाणा
याकिंतक्ष्यात्स्वधर्मेणनदानाग्नीतत्क्रियाणा. वैश्यसंबंधिनीवैश्येनचयोऽह्नीन्सेवेस्नानेन
वहीनवर्णवृत्तिरेव अजीवेतःस्वधर्मेणानेनन्यायेनकपायसीधर्मानातिहेस्वमकृता
वित् न्यायसोमिनि वसिष्ठस्मरणात् आयसेवस्वाहाहीकृतैः तथाचस्मृत्यंतरे
नमस्कृत्यहिंसापरकस्ववतयोःकर्मनविद्यते मध्यमेकर्मणोहिंसामर्वमाधारणेहिते
इति मृदसाहन्कहिंसात्मककर्मनविद्यते तथाचाश्रमणास्मा॰ ॰गोइदकर्मम २८

स्यात्मकं तस्यात्मत्वे कल्पादस्य ह्रस्वमत्वं साधुमेकल्पः योयं [illegible] तदधिकारस्य
तोदेहेंद्रियसंघोललयेन तत्रस्थूलोहं कृशोहं वा यदोह्यमंत्य[illegible]दभिमानविनयोया
मात्माश्रितेन सभूतात्मात्मस्यत [illegible] स्थितिमिति नयः योयं [illegible]तकजन्मस्वकाल्पि
त्रोपिजन्मादि जागरस्वप्नस्तसुषुप्त्यवस्थात्मनोयेऽसमन्वयः शरीरादीस्य व्यतिरेकः
सोभिधीयते प्रत्यात्मप्रमाणस्त्वविजित्साभ्युपेतियः सको शाव्यतिरेकप्रतिपादनस्येवा
वाके विधायाह्नेनचोपनिषदमस्थूलमनगोवदस्त्वमसंगो ह्ययमात्मेत्यादि वेपदाः
योदिहपणाविषयवाक्यजन्येनात्मसत्त्वाते एताभ्यामस्य शुद्धिः शरीराद्व्यतिरेकत्व
देः शोधायविपर्ययरूपेवेशुद्धायाः प्रमाणरूपेतानविशोधने हेतुत्वस्यतपोवि
यात्तिशुद्धस्य तत्त्वपदार्थभूतस्यतत्त्वमस्यादिवाक्यजन्यात्मानाकारवृत्त्यादी स्वरता
नात्परमाविशुद्धिर्माकिलतपणायथेताः शुद्धयः एवमशुद्धयायोस्वदेव शुक्लनवाका
लशुद्धिवर्यायिवंप्रणोसायोर्थभूतात्मादिशुद्धमभिधाने इत्यात्मशोधप्रकरणं अथपयसिवक
सुप्रायांसयः योयं विधीयते इत्यावादिशुश्रांयोयं वकल्पानुष्ठानासंभवेन सयः योयं वाय

मि. तस्क २५

गवेदः यथाजलमिच्छति बर्भ्णोजलमिति यच्चांशापोपि शुद्धिजनकः यथागदितोष्य
पनेनानुतापेनेतिनियाहृग्रोपि शुद्धापादाने यथायाहरिच्छति त्रियायोपोक्षितोजन्मना
दि किंच प्रकारांकाविरागादानेवेगानयाश्च शुद्धिकृत। प्रथमस्मरच्चतोयेषु सत्यासोवे
द्विजन्मनो तपोवेदविदांतानितिविद्वषोवर्भ्णोजलं जपः शक्तपापानोमनसः मन
वर्धने भूतात्मनस्तपोविद्येबुद्धेर्ज्ञानेनविशोधनं तेचत्तसेप्सुरतानांद्विशुद्धिः परमा
मतौ प्रकाश्यकाविरागात्मनिष्ठिद्संविनोदानमेवशाद्धंशुद्धिकारणं यथाग्निरासतिं पा
त्रेयनेवापर्योग्नेदहेति तथानिदायाचाटवल्लतोयतयाः मेघ्यं पहनतोवायाःकुलेक।
षवर्षोवृप्रवाहवेगः शुद्धिकृत। योथनीयेषदव्यायस्मच्चनोपचेशुद्धिकृत। यच्चांभ।
णिते श्रमेण कस्मरनोयैः शुद्धिर्गोधापकर्षणादिति। सत्यामःश्रवणादिजन्मनोमा
नसापच्चारेशुद्धिकृत। तपोवेदाभ्यासोवेदविदांशुद्धिकारणं ब्रह्मादिकसर्वसारणि
नेवेदविदामेव तपोनिष्पापानोविदुषोवेदार्थविदां [illegible] पूर्वोवस्मनलं प्रक्षयप।
पानेश्वीत्यानदोषाणांमयमर्षाणादिकृतजपः शुद्धिर्यो [illegible] मनःसरसासेकः २५

प्रभुत्वान्मृत्युमप्येतान् सहस्त्वप्रदिग्धमीते विशुद्ध्यत्युपगाः सर्वत्रयात्कृच्छ्रेणावा
मोति मार्विकाप्रसवस्यकारयित्री कृच्छ्रः स्वपाकाः शूद्रविवर्जः स्यादिशुनेपवासः
त्रिवर्णा प्रथुनाकालस्पृष्टोहैतांतेवितदेव स्पृष्टिप्रकरणोपात्तास्त्येतस्य कण्ठेव
दम्नालाम्बुशुद्धिहेतत्तकामति. कौलोग्निः कौशेयस्थादायुसमेतात्वेनपानले प
श्वानापोत्तियत्राः सर्वैमो शुद्धिहेतवः यथाग्न्यादयोमी सर्वेसावयवेयस्पृष्टाहे
तवस्तथा कालोपिदशरात्रादिकैः शास्त्रगम्यताशुद्धिहेतवस्त्र योग्निस्तावच्छुद्धिहे
तवे यथाभयापिष्टकः पाकान्मृतीसृयामिति कर्मव शुद्धिनिमित्तं यथावसन्ति तथा
मेध्यावृभयस्त्रानादिति तथाप्सदापिशुद्धिकारणं यथाकथिते सलिलेमज्जमस्थ्य
पिवृतेम्रवोविश्वयइतिवाउवापिशुद्धिहेतुः यथोदीरितमाहतेनैवशुद्ध्येदीति सत्ता
पिवावः शुद्धिसाधनं यथासनात्सायिमत्रसावादघितावावयदतोत्यादि तावेवाप्य
त्मिके शुद्धिसहेतोनिदानं यथाभिथास्यानितेवसस्येपवत्तानादिति तपश्चकृच्छ्रादि
यदावदेस्याति प्राजापत्यमेवचरेत् कृच्छ्रं समावावापतन्त्यगत इत्यादि तथाजलमपिशा

मि॰ स्नात्वातः पूर्ववत्संप्रक्षालितं विश्यादिति एवमापस्नानादीः अन्येनतरतो॰ ववाय
ताक्ष व्याः एवंस्नानाहीणांबहूनांमदभिप्रायेनैरितिबहुवचनमविरुद्धं उदकाशुचिं
पृथे मिः स्नायादित्येतत्वदेशयचैतन्नव्यवथानस्पर्शीवेदितव्यं चेतनव्यवधानेतमा
नवोदवाकीर्णिमदकेनाव पतितेस्नातिकोतथा शावेनतत्स्पृष्टिनंचैवस्पृष्ट्वास्ना
नेनशुध्यतीति हतीयस्यनावमनमेव तत्स्पृष्टिंनस्पृशेयस्तस्नानेतस्यविधी
यते उहेमाचमनंश्रोके इत्याणांश्रोतागौतमेति मेवं स्मरणात एतत्बाह्यपूर्वक
विषयं मतिपूर्वेत्वजीयस्यापिस्नानमेव यथाहगौतमः पतितचाण्डालसूतिकोद॰
क्याशवस्पृष्टितत्स्पृष्टपस्पर्शनेसचैलमुदकोपस्पर्शनाच्छुध्येदिति वतथंस्पा
नाचमनं उपस्पृष्टशब्दविस्पष्टेहतीयंवाचिमानवः इस्तोप्राप्तैव तोयेनप्रक्षाल्या
चमनशुध्यतीति देवलस्मरणात् स्पृष्ट्वादीनांकदर्थ्यादिमयेदेवलेनविशेषउक्तः श्व
पाकंपतितंव्यंग्यमुन्मत्तंशावदाहकं सूतिकांसाविकांनारीं रजसाचपरिप्लुतां स्पृष्ट्वा
कुक्कुटवराहोश्च ग्राम्यान्संस्पृश्यमानवः सचैलःसशिराःस्नात्वातदानीमेवशुध्यति २४

ः अथेदनेत्रोपद्दनोमन्त्रो येनादंगङ्गलोस्यावोनः स्तुत्येदमत्रस्यायाश्रीविद्वियेशुणह
तन्तूषिपत्नानां वगाथेनदप्मनकैपदूतस्येति पत्रस्यपनकोप्याम्प्रेयसर्पीविषये
श्रान्तीयामलमर्पौर्द्धमपिनाभेःदीलनमेव यथाहदेवलः मानवाप्रियवमोक्षुष्ठा
मार्गवंहृश्वेतस्रौ मज्जानेषोपाणितंवापिपवस्यादिसंस्पृशेत मेनान्वाप्रक्षंमेलेपादे
नावमयमश्रुविर्ष्ठवेत नामेवस्नानिसेस्पृश्यसूतः स्यात्मानविमार्जेनादिति नस्यथाल
रथ्याकर्दमतोयेनष्ठीवनाद्येनवातथा नाभेरूर्द्धंनरः स्पृष्टः सद्यःस्नानेनशुध्यतीति
यमेताप्यत्रविशेषउक्तः सकर्दमेनत्ववर्षासुप्रविश्यग्राममेकं नेचयोर्द्धंनिकासि
मूःपादयोर्हिशुणात्मतत्रेति ग्राममेकंग्राममलिलप्रवाहप्रदेशेसकर्दमप्रवि
ष्टेपसर्थः मारुतशोषितेनकर्दमादौनदोषः रथ्याकर्दमतोयानिस्पृष्टान्यन्त्यश्ववा
यसैः मारुतेनैवशुध्यन्ति आश्वमेवतानिलेंरगोस्पृष्टावीदनवारविभिति इदंदेवजा
नान्त्रिविषयं यस्पत्रवणिप्रत्नीके मानवधामिप्रिलेयंस्पृष्टाशिरायमाचोचमेतिः
वंदोरात्रमिति अमानुषकविस्फर्ले भत्यवर्जेपंचनवाकमार्वेतदस्थिच तत्त्वेदस्य ।

मि॰ ग्रामाजलमाविशेत् एतदतिसंकटस्नानविषयमन्यत्रतुस्नानमित्युक्तं शुनोपहतस्नानं
ता॰ वैवत्रिशुनावचनतश्चैवं चंडालस्नानिकोदक्यापतितानामधःक्रमादिति तथापैठी-
श्र नसिः काकोलूकस्पर्शेनसचैलस्नानमनुदकमूत्रपुरीषकरणे सचैलस्नानमहा
व्याहृतिहोमश्च अनुदकमूत्रपुरीषकरणइत्येतच्चिरकालमूत्रपुरीषयोर्वाकर-
णपरं तथांगिराः श्वानंवायसमार्जारखरोष्ट्रंचसूकरान् अमेध्यानिचसंस्पृश्य
सचैलोजलमाविशेदिति मार्जारस्पर्शनिमित्तस्नानमाश्लिष्टसमये अनुष्ठानसमये
वावेदितव्यंसमाचारात् अन्यदातु मार्जारश्चैवदर्वीचमारुतश्चसदाशुचिरितिस्म-
नाभावः स्पृष्टस्नानेनाभेरूर्ध्वंवेदितव्यमधस्तात्तुक्षालनमेव नाभेरूर्ध्वंकरौमु-
क्त्वाकायमुपहतेसति तत्रस्नानमधस्तात्तुक्षालनंचप्रक्षालनमिति तेनैवोक्तत्वात् त
थापदिन्नस्पर्शविशेषोजातूकर्ण्येनोक्तः ऊर्ध्वंनाभेःकरौमुक्त्वायदंगमुपस्पृशात्तुवर्गः स्ना
नेनवप्रवृत्तीनयोधःप्रक्षालनशुद्ध्यतीति अमेध्यस्पर्शेपिविशेषोवशिष्ठेनदर्शितः ना
भेरधस्तात्प्रबाहूरुषुचकायिकैर्मलैः सुराभिर्मद्यैर्वापहतोमृत्तोयैरशुध्यते प्रक्षाल्यावा २२

शौ योगिसुपस्पर्शपन्नायमयम हृष्टानेनपित्र: सूतं प्राश्य पुनः स्नात्वा पिबेद्ग्रावामेदिति एत
सुदुद्दिसूर्वविषयनम्यत्रस्नानमात्रं . स्पृष्ट्वस्पृष्टदिवाकीर्तिविकिरसुपंचजनलो. स्पृष्ट्वावका
मेतो विप्रः स्नाने ह्ननाविसृष्टान्नीनिवृहस्पतिसवर्णानां पवमन्त्रापिबत्सनोकुवि
वयनक्षीकवणमूहनीयं तथाहदकपपपः इत्यास्मयथेः स्नोदिनातिसंदनेक
णांकोशानेविल्पायाहणेमूयमेस्पर्शानेचक्षैवेलस्नात्वापुनमंनइतिनयेनमस्याद
तीथः मम्नात्स्याहूतीजुहुयादितितथावसत्वमरे स्पृष्टुदेवलकैवेवसवासाजलमा
विशेषात देवार्चनपरोविप्रोविनाधीवत्सरत्रयं यत्रौदेवलकोनामहव्यकव्येषु
गर्हितः तथाब्रह्मांडपुराणे शैवान पाशुपतान्स्पृष्ट्वालोकायतिकनास्तिकान
विकर्मस्थान्द्विजान्शूद्रान सवासाजलमाविशेत इति तथा ब्रह्मगर्भाध्यायेऽनिला
विकर्मस्थान्द्विजान्शूद्रान स्पृष्ट्वाहृषितेतिलिंगाच्च शूद्रस्पर्शेननिषेधः तथामिताः यस्वच्छाया
स्पाकृदसंस्पर्शाहूषितेतिलिंगाच्च शूद्रस्पर्शेननिषेधः तथामिताः यस्वच्छायाो
श्वपाकसवाकाणाणेसुधियोहृति नइस्नानप्रकुर्वीननश्रुतंप्राशयविशुध्यतीति न
छायाव्याजपाद: चांडालपतितैर्वैश्यहृवतः परिवर्जयेत गोवालव्यजनादर्वीक्ता

रेभ नस्पर्शेप्यावमनविधानार्थं नैमित्तिकत्वनिर्देशो रक्तस्य विरोधः नचस्नानाहीः स्यात्
ताव नरेवगेतव्याः यथाहपराशरः इः स्वप्ने मैथुने वानादिर्वो लकर्मणि चितिधूप
२२ स्पशानाशौचस्पर्शने स्नानमाचरेदिति तथाच मनुः वान्तो विरिक्तः स्नात्वा तु घृतप्रा
शनमाचरेत् आचामेदेव भुक्त्वान्नं स्नानं मैथुनिनः स्मृतमिति मैथुनिनः स्नान
तत्कालविषयं प्रसूतोऽन्यदा गच्छेच्चेत् पूर्ववदितिह स्मृतिस्मरणात
पुनस्नावपिकालविशेषे स्नानं नैमित्तिकं प्रदृष्टान्वचनदर्शनाद्दिवापर्वणि
मैथुनं कृत्वा सचेलं स्नात्वा वारुणीभिर्मार्जयेदिति तथाच यमः प्रजीर्णेऽथ
दिवैवान्ते तथा सन्ध्यामिते च वै इः स्वप्ने दुर्मलस्पर्शे स्नानमात्रं विधीयते तथा च बृ
हस्पतिः मैथुनकल्पमेव सद्यः स्नानं विधीयते एतेन सचेलस्पर्शविषयं स
चेलनाधिकाराद्दिस्पर्शे सचेलमेव स्नानं यथाह च वनः स्नाने सघाङ्के प्रेतधूमे देवद्र
व्योपजीविनं ग्रामयाजकं सोमविक्रयिणं यूपं चितिं काष्ठं च मद्यं मद्यभाण्डं सस्ने
हं मानुषास्थि स्पृष्ट्वा च सचेलं जलमाविशेत् सप्तपादिकं तु मृत्युस्पृष्टा सचेलमेव आगमात्।   २२

मर्षः कृतक्रियश्चेत्प्रसेकमभिमंत्र्य पूर्ववत् विधिरेष भूतायोवकालः कृतक्रियः कृत
स्नानो हन्तेनाचमस्पृष्ट्वा स्पृशति स्पृष्टेन स्पर्शो क्रियेयो वा स्नाने मस्त्वानमाचमनं वो वाह
नादि पुनःस्पर्शे वा नुषंगात् प्रपंचस्तु कृतक्रियो यावदाशौचे कृतोदकादि क्रियः कृतदा
नेन संविशेदाद्युदकादि स्पृष्ट्वा भवतीत्याशौचकालानन्तरमाविसृष्टानप्रतीतिर्विवे
वोच्यत इति तत्क्रियादिवाहनादिकं स्पृष्ट्वा स्पृष्टादिति कुलव्यापिनी स्पृहि समभिप्राय
दानी प्रसंगात्तथा निषकृषव्यापिनो स्पृष्टमाह उदकाम्भविनिः स्नाय तस्य स्पृष्टस्ते रूपा
स्पर्शेन अग्निंगानिजपेच्चैव गायत्रीमनसा सकृत् उदकाज्जस्वलाग्रस्पृशयः पा
हनोडालपतितस्तानिकाः शावा गौ विनस्य पतैः संस्पृष्टः स्नायात् पुनरुदकाग्र
संस्पृष्टाहिभिः संस्पृष्टः उपस्पर्शोदाचमेदाचम्याग्निंगानि प्राणो हि स्नेय वसाहीनिजी
णमंत्रवाक्यानि जपेत् त्रिषेवब्रह्मवचनस्य चारिर्मार्षिवात् तथा गायत्रीं च संकल्प
न सान्तपेत् नन्वुदकादिसंस्पृष्टः स्नायादित्येकवचनं निर्दिष्टस्य कथं त्रैरिति बहु
वचनवचनेनपरामर्शः सत्यमेवं किंतु शोदकादिसंस्पृष्टव्यतिरिक्तस्नानार्हम्॥

त्रि॰ यमतः किं यदनेन वाध्यामिः ष्वेतायामपेतिनविशेषस्य समर्थेण तमस्याग्निवेदस
वात मन्त्रितमिति वाक्यशेषस्य दर्शनादग्निवेदविषये ग्रहोपदीक मार्गेण स्वाध्यायवचनं
श्री तिसृभिर्निर्वपनदीनां सवपि एवं चाग्निवेदयद्योः कार्योऽल्पयितं भवति इतरथा
येनाग्निवेदमाध्यं कमेकं कृतं तमेव कालादाक्रुहितिनि प्रकृतविशेषोपलक्षणमेवस्या
मैवोक्तं प्रकृ एवं च मतिप्रन्ने स्याग्निषु क्रियाः वैतानोपासनाः कार्याः क्रियास्तु
निबोद्धान् तथाब्राह्मणस्य च स्वाध्यायानिष्ठत्यर्थमयः शौचमित्येवमादिभिर्म
न्वादिवचनैर्विशेषोपि विध्यन्तः कविनम्ये वेदमार्थोऽमेकोत्तचविधाने त्वष्टंत
मर्वमेवब्रह्मवादिगोचरमित्यलमतिप्रसंगेन इदं स्वाध्यायविषयमयः शौचैव
धार्देवब्रूदेहस्य ब्रह्मकोऽहूतायामानौ इतरस्य तद्दाने प्रतिग्रहो होमः स्वाध्या
यश्च निवर्तत इति प्रतिषेध एव एवं श्राद्धमाणादिमध्ये ग्रसमया वृक्कालमार्गाविमुके
मनस्यानेन तत्वं स्नानाम् शुद्ध्येमनत्काल्गुनिक्रमसमाचात् यथाहमनुः विप्रः शुद्ध्यत्या
पः स्पृष्टा तत्र योवास्ता शुध्येत् वैश्यः प्रतिस्नानं नीत्वाथ पादिहि शूद्रः कृतनिक्रियरश्च प्रय ३१

ददशाहमित्येव यस्माद्यावत्कालं [illegible] तावत्कालमशौचमापद्यपि क
नाशौचमेवमेलोचस्य ब्राह्मणस्य [illegible] स्थलयोरन्यकोऽस्मात् [illegible] भीयाम्रकैश्चिद्वा
वा द्वित्रिकोऽपि वा भवेदस्वात्विति [illegible] एवं बाह्मणं प्रतिपादितत्वं विषयस्तुतत्वात्तिषम
येणाहं दशाहेनाशौचमाशौचे मापेद्वृद्धिविधीयते [illegible] एकाहेनद्वयेनाहं स्याद्व्यहमेकाहमि
ववेतिक[illegible]चेतत्रयं प्रतिपादितं समानोदकविषयाश्रमेकाविना शौचकल्पाः
पदितापिकाहमयः शौचहृपाः [illegible] सहस्राहं [illegible] त्रिसंकाञ्चिपार्थक्यं तया एवयोग्याः
ग्रन्थवाशौचसंकोचो येनैव प्रतिग्रहादिना विना निस्तदिवयोनसर्वेतत्स्वगतये न
तु एकाहाद्ब्राह्मणः स्वाध्यायाग्निवेदसमन्वितः [illegible] केवलवेदस्त्विहिही नोदयामहे
नैरित्यादिस्मृतेस्तत्त्वचनपर्यालोचनया ध्ययनताना [illegible] स्मृतयोगिनो एकाहादिवि
सर्वात्मनाशुद्धिरित्येवं कस्मान्नेष्यते उच्यते दशाहेनाशौचमाशौचमिति सामान्यशा
[illegible] द्वाहवा [illegible] स्वयमेव [illegible] ब्राह्मणः स्वाध्यायादिविषयाके भवति वाध
कस्यचानुपपत्तिनिबंधनत्वात् [illegible] वापितृत्वपपत्तिप्रयोगो न भवति तावद्वाधनो
।

मा.
नात
श्री

मेष्टतमेभारेविवाहे श्राद्धकर्मणि इति मयूखः शौनकमंत्रप्रकृते विवाहग्रहणं पूर्वे प्रवृत्ते
चौलोपनयनादिमंस्कारकर्मोपलक्षणं नदेवप्रतिष्ठोत्सवविवाहेषु नदेशविभ्रमेना
पद्यपि कन्यायामापौवमिति विस्मरणात् संग्रामे युद्धे संग्रामे समनुपादेवाना
नेमेमाह यदि त्वा स्थलायनाद्युक्तमसम्प्रहननविधौ प्रास्यानिके पातिकाहोमर्दोत्सवमयूखः
दुर्गे देशास्य विस्फोटादिभिकयप्रमेर्गैराजभयानवाविमवेनडपशमनार्थे शांतिक
मेंणीमयूखः शौवं विमवाभावेपिकाविदेशावेशे षणपेठौमस्मिनाशुद्धिरुक्ता विवाह
दुर्गामनेषुयात्रायांतीर्थेकर्मणि नतत्र सूतकेनदत्तकर्मयत्पादिकार्येदिति तथा
कन्यायामपोपदिव्याध्यायभिश्वेवन मन्त्रवावस्याउडवितधामवार्थेहाने तथा
सेतुविज्ञहमे स्वरत्नयरि श्रोनुमानापिवाहेश्च इकुदेवमतद्वरणोपयोगिनि प्रति
ग्रहमयापशुद्धिः इयंच स्मार्तदिर्यमेमयूखः पौवे विनालेपशमो नभवति स्वस्तिनिकस
तदिक्षणायकोकाहपर्यामसंवितथतस्मेकाहः यत्नहोपयोगिमेवपीतम्
मतः यस्त्ववनवदार्थमापादिनद्वन्द्वं ... संसमवलवदः कस्त्वल्पाय

वत्सरं नित्यं विधिः व्रतयाहेन कर्त्तव्यो ... स्वल्पत्वात् कं व्रत प्रायश्चित्तं प्रव
माश्रोच्यते तथा ब्रह्मचर्यादिव्रतयोगिनः श्राद्धं कर्त्तुं भोक्तुं च ग्रहणेन तथा च स्मृत्यन्तरे
नियमस्थे प्रदत्तस्यादिह कव्यं वा ह्यायाप्य विप्र निषिद्धमेकं कुर्याद्धि मादौ श्राद्धाणां श्रुवमोक्तव्ये
गृहीतनियमः स्थापितस्याद्व्यसकृन्मेथि ... लिमंचिते पुत्रविप्रशुभांशमे श्राद्धकर्मणि
नियमवितस्य श्रेष्ठस्य स्वाध्याया ... देहे पितृश्राद्धे ... नाशं च वियते ह्याचिते
प्रायश्चित्तं प्रहेतानोदानं ब्रह्मचर्यविरोधात्स्यादिति मन्त्रिणां व्रतिनां च मन्त्रे व्रते च प्रतिदिनं कर्म
मात्रमेव ब्रह्म वेवान यावत् विशः न व्रतिनां व्रते मन्त्रिणां मध्ये इति यस्य चार्थे पक्ववाणां
कोनैमित्तिकं स्वयं नित्यं दानं च न प्रतिगृहीता सैवेवान मोदान दधाहेनोच्यते ब्रह्मविषयं
पत्रेयाव द्वयाणां मात्रमिणाम सर्वं त्र म्याहिः विशेषप्रमाणाभावात् दाने च पूर्वमेकालि
न दव्यसनाशौचे पूर्वं संकल्पितं द्रव्यं दीयमानं न दुष्यति इति कल्पतरुः स्मृत्यन्तरे
वाच्यविशेषज्ञः विवाहोत्सवयज्ञादिषु तत्रास्तं तस्य तत्के/शावमन्त्रे पैवेद यदान्नभोक्ते
स्वतस्त्रपेदिति यज्ञे हुतेषानं नर्गतेषि विवाहे च पूर्वं संभृत संभावे तथा च स्मृत्यन्तरे यंत्र

प्रि. ग्नेर्वाजकर्म्मणि नेवृत्तिरोऽस्ति नमस्त्रिगाणामेव नकाहृणे कार्ये कर्मणीति श्रुते
नात निषतविषयमेवाग्नौवाभावेदर्शयति शातातपीयेप्युक्तं मूलकर्मकराः शूद्रादा
३. सीदासाश्चैवच स्नानेशारीरसंस्कारे गृहकर्मण्यदूषिताइति इयंचदासादिसं
ज्ञिपविहगाणीयतयाग्रामस्यपविषयेनस्तुमेधेये ग्रतपर्वस्नानेनरै मयः स्
वेयार्थेदासोभक्तदासस्तुदाक्षुविः नथाचिकित्सकोयत्कृतेनेतदमेतनशाक
ते नस्माच्चिकित्सकः सर्वोग्रहोभवतिनित्यशाहति किंच श्रुतिजंभदीतितानांवा
ग्नेयकर्मकुर्वतो मत्रिव्राश्विस्तवादिदारुवस्त्रविदांतथा यानेविवाहेयजनेवसंग्रा
मेदेपाविक्षुवे ग्रपयर्याहिकाश्चयामयःशौचंविधीयते श्रुतिलोवरणाभंगणे
ध्याः कुद्रविशाषाः दीतिगामीयासम्हान्सदीक्षितानामेषांचतेयत्रतेमवंकर्मकुर्वन्ति
मयः शौचेविधीयतइति सर्वेग्रस्योगः दीक्षितस्यैवेत्याकेचित मनुः कार्योरम्भेवासि
देवाधिकारेपुनर्वधनेयानमानेक्षस्यपंकद्वनविधानांचे मयःस्नानविशुद्धंचैव
मृदेयहारोमतोनालघानलसलतसोम [illegible] दृशेसंते मुख्यानोनमसृत्रिणामिति

यते तथा लवनाधिकृतानां तद्विषये आत्मनो विकार्ये नाशौचं नैवास्पृश्यत्वं
कार्येष्वित्यर्थः तथा विग्रहहतानां संग्रामावसाने ये विप्लवेऽपि कर्म बोधनाय ये मीपेरा
मिरपाशौचेन कार्यं यस्य च मन्त्रिस्तुर्यदिहतादेशविप्लवेः तेन साध्यमेतत्कर्मिवाप्सुदि
कर्मसिद्धस्य माशौचः भावमिच्छति तेनाशौचेन कार्यं अत्र च महोपनीतो यदि
साधारणाद्वृत्तविहिते प्रजापरित्राणार्थे तद्दानभ्यान मरणादावपि दशौचादि
तादिनानन भवति तत्रैवाशौचाभावो न पुनः पैव महाशसनादिष्वपि तथा यम
राज्ञो माहात्मिके स्थाने सद्यः शौचं विधीयते प्रजानां परिरक्षार्थमासनं चात्र का
रणमिति गौतमेनाप्युक्तं राज्ञो च कार्यविघातार्थमिति राजभृत्यादेः स्वाशौ
चेन भवति तथा स्मृत्यन्तरं कारवः शिल्पिनो वैद्या दासीदासास्तथैव च राजानो राज
भृत्याश्च सद्यः शौचाः प्रकीर्तिता इति कारवः सूपकारादयः शिल्पिनश्चित्रकार
तैलनिर्णेजकादयः अत्रैवाशौचाभावः किं विशेषणं तत्रापि दत्तायां कर्मनिमित्ते
शाहे कालन्तर साधारणस्य कर्मणो वहिष्यतां तु तैव द्रष्टव्यः अन्यत एव विशेषः न

वि.
मात
२५

त्रिरात्रेणनततस्त्रीगमने दीगवासमनुः गो प्राणाया
यमानेनमशुद्धिरात्रेणशुध्यति
मघातेकृत्वाघृतेप्राशयविमुच्यतीति पराशरोक्तेः क्षत्रियानुगमनेनक्षत्रहोरा
त्रे मानुषाम्याविरंयंसमहात्रिरात्रमाशौचं शुक्लिमयेनहोरात्रेशवानुगमनेनवै
श्यामितिविशिष्टोक्तेः वैश्यानुगमनेपुनःपक्षिणी तथाक्षत्रियस्यानंतरवैश्या
नुगमनेःहोरात्रमेकोनरमहात्तनुगमनेपक्षिणी वैश्यस्यमहात्तनुगमनेएकाह
इत्युक्तेः तथारोदनपिपावस्करेणोक्तं मनुस्मृत्यवैः माईकृत्वातपरिदेव
नमस्कृतीयं तथालेकरणामपिनकार्यं कृ
ते वर्णयेनदहोरात्रेदानेस्नाहादिकमेवेति तथालेकरणाम
कृणदोसपिंडस्यप्रेतालंकरणंकृते मृतानाडंपवासःस्यात् शास्त्रेस्नानमिष्ठ
त हरितिशोविनप्रायश्चित्तस्याग्रावाणं सपिंडशौचेशाविदपवादमाह महीप
तीनतच्छशौचंहतानांविद्युतातथा गोब्राह्मणार्थेसंग्रामेयस्तुवेच्छतिभूमिपः य
स्यापमहीशस्वेनकृत्त्वंभूगोलकमहीभिधीयते तथापर्वस्यकालायाः सितेभुममर्दं
स्त्रायणमे मेदीपतीनामितिवर्जितो निरुद्धंतदेक्कदेशाधनातिमेदुलाति

देशः एकाहस्तमपि ज्ञानो विगतं यत्र [illegible] कितु तस्य घोरराजा नाशमीति यथा
श्विपतिः सर्वयामिन् ब्रह्मनीत [illegible] स्पृष्टिकारणं मैत्रो वेदनीतं स्वदाराश्रिता
वे भूतपूर्वमनुः प्रेतेशाननिमन्मुनिनि [illegible] स्याद्विषयेष्विदेशति ज्योतिषसंभवत्ते श्रुति
मन्येति राज्ञोव मंत्रि चेतयावत्त्वेदृष्टेनेराज्ञो वेतयाट [illegible] नच दर्शनमित्रयैः अत्र
गमनागौवमाह ब्राह्मणेनाव गानव्योन शूद्रान् द्विजः कश्चित् अंत्रगाम्यभ्योमि
स्नात्वा स्पृश्यविहृत भक्ष्यविः ब्राह्मणोनामपि देहद्विजो विप्रादिः शूद्रोवा येनोवा
न गंतव्यः यदि स्विदादिनात्र गच्छतितदा भवितव्यागाद्विष्ये स्नात्वाग्निस्पृष्ट्वा तेषा
समृद्धिर्भवेत् अस्य चशूतस्पर्शान् सभोजनकार्यविधाने प्रमाणाभावान्नभोजन
प्रतिषेधः इदं समानो न्यूनजाति विषये यथाहमनुः अत्रगमे च पापि श्रेष्ठानि
मतानि भवंत्र स्नात्वा सचैलः स्पृष्ट्वाग्निं घृतं प्राश्य पवित्रो भवतीति तानेवाहस्म
पितः एतेष्वात विहितत्वान्न दोषः निकृष्टजातस्त्वगमनेन स्पर्शेन तेरामंदृष्टा
यं न च शूद्रान गमनं प्रतीक्षते नयः शूद्रं ब्राह्मणोत्तानदुर्बलः अत्रगाछेमी

मि
ताक्ष
२८

पुत्रत्वलिखितेति तेषुचैकस्मिन्वर्गकुलख्यापाशौचप्रतिपादकत्वेनापवादस्यविशेषेषु पुत्रे
तिपिविदेषास्यापेतयाथवस्यानुसेयानत्वात् किंच पुत्रेष्वरसेषु पुत्रेषु भार्यास्वनुगा
तास्वव पुत्रहवित्यनुवर्तते पुत्रोरसाः तत्रनदत्तकादयस्तेषु पुत्रेषु त्र्यहोरात्रमशौ
चं तथाऽस्व भार्यास्वन्यगतास्व पुत्रवत्प्रतिलोममव्यतिरिक्तमाश्रितास्वतीतास्ववा
होरात्रमेव न पुनः समानपिण्डाऽपिसदृशभावे प्रतिलोमाश्रितास्वशौचाभाव ए
वयास्वनुनाश्रितोऽप्यनेनप्रतिषेधात् एतच्च भार्यासवर्णाहूयोः स्वेवेषिषाहूत्वाय
त्वतियोगितेति भार्यात्वपुत्रत्वेवत्तस्मैवेदनाभावे सपिण्डानामाशौचाभाव एव पु
त्रयवपूर्तापत्तिः पुत्राश्रितेषु दारेषु परपत्नीस्वतेषु च गोत्रिणः स्नानशुद्धाः स्यु
स्त्रिरात्रेणैव तानिनेति स्वैरिण्यायामन्यमाश्रितानान्तस्यसत्वविरात्रमेव यदा द्रविलाः
पुत्रैलोमपुत्रानेषु च स्वतेषु च परपूर्वासभार्यामप्रसूतानामसवर्णानामचोत्पित्रिवात्र्यह
प्रकृते पुत्रयोः शुद्धिरित्येकरात्रंयोः सपिण्डविदेषास्यापेक्षत्वाद्यवस्था यदानुपि
तृपुत्रयोस्तेषां सपिण्डानामेकरात्रं तथाऽऽह मरीचिः सूतके मृतके चैव त्रिरात्रं परपू ८

॥ ॥ दौहित्रे भगिनीसुते ॥ संस्कृते तु त्रिरात्रं स्यात्‌ ... बांधवाः स्युतः पित्रोक्तं यमे
ष्ठीणां तु ष्ठानां तु कर्पभवेत्‌ त्रिरात्रं ... सुहृत्‌ स्यादित्यादि भगवान्यमः श्वशुरयो
भगिनीत्वे मातुलान्याश्च मातुले पित्रोः स्वसरि तद्वच्च पक्षिणीं क्षपयेत्त्रिरात्रं तथा
मातुले श्वशुरे मित्रे गुरौ गुर्वंगनासु च ॥ आशौचं पक्षिणीं रात्रिं मृता मातामही यदि त
ष्वावद्यौनभः पक्षिणी समपिंडे योनिसंबंधे महाभूयानिचेति योनिसंबंधाः मातृ
लमातृष्वसीयपितृष्वसीयादयः तथा जाबालिः ॥ एकोदकानां तु ग्रहे गोत्रजा
नामहः स्मृतं मातृबंधौ गुरौ मित्रे मंडलाधिपतौ तथेति ... समपिंडे स्वबंधे निःसृत
एकाहो वा त्रिरात्रमिति तथा बृहन्मनुः ॥ भगिन्यां संस्कृतायां तु भ्रातर्यपि च संस्कृते मि
त्रे ज्ञातौ मातरि प्रेते दौहित्रे भगिनीसुते ॥ सपालके तत्सुते चैव सद्यः स्नानेन शुध्यतीति ग्रामे
स्वरेक्तु लापतौ श्रोत्रिये च तपस्विनि ॥ शिष्ये पंचत्वमापन्ने शुचिर्नक्तंदर्शनात्‌ ग्राममध्य
गतो यावत्‌ शवस्तिष्ठति कस्यचित्‌ ग्रामस्य तावदाशौचं निर्गते शुचितामियादित्या
दीन्याशौचविशेषप्रतिपादकानि स्मृतिवचनान्यन्वेषणीयानि ग्रंथगौरवभयात्‌

मि. ह्यागत्य यदा नाध्यायमेव वर्षं गेहे त्रिरात्रमाश्वलायनेनोक्तं द्रष्टव्यं आचार्योपरमे त्रिरा
तान त्रमेव यथाह मनुः त्रिरात्रमाहुराशौचमाचार्ये संस्थिते सति तस्य पुत्रे च पत्न्यां
२३ वं दिवारात्रमिति स्थितिरिति यदा त्वाचार्यो दूरे स्थित्वा हितं करोति तदा दशरात्रमशौ
चं गुरोः प्रेतस्य शिष्यस्तु पितृमेधं समाचरेत् प्रेतहारैः समं तत्र दशाहेन विशुद्ध्य
तीति नैवोक्तत्वात् श्रोत्रियस्य तु समानग्रामीणस्य तदाशौचं एकाहं सब्रह्मचा
रिणि समानग्रामीणे च श्रोत्रिय इत्याश्वलायनस्मरणात् एकाचार्योपनीतः सब्र
ह्मचारी एवं ब्रह्मसमीपानेदृष्टव्ये मन्त्रिवित्ते तच्छिष्याद्वेत्रिरात्रादि यथाह मनुः
श्रोत्रिये तूपसंपन्ने त्रिरात्रमशुचिर्भवेत् मातुले पक्षिणीं रात्रिं शिष्यर्त्विग्बान्धवे
षु चेति उपसंपन्ने मैत्री प्रातिवेश्यत्वादिना संबन्धे पक्षिणी लग्नेवा मातुलग्रहणं
मातृष्वस्रादेरुपलक्षणार्थं बान्धवास्त्रयः आत्मबन्धवो मातृबन्धवः पितृबन्धवश्चेति
तथाच बृहस्पतिः अहं मातामहाचार्यश्रोत्रियेषु शुचिर्भवेदिति तथाच प्रचेताः
एकेनाति निधान्येव त्रिरात्रेणाविशुध्यतीति तथाच बृहस्पतिः बन्धुमातेपाणी २३

वेशाध्ययनमर्हति अत एव वत्रेषांदुःखानि यौलिवेवर्षाने वाशम्मापते इहैवत्रिरात्रम्
देशद्वादशाहो विधीयते तथाच ऋषिः श्रियोविप्राणामाशौचं संप्रकृष्यते तत्र मूर्द्धः
द्वादशाहः यप नवदत्रवैषपयोविद्यादीन्मध्यमंगादिवचनानि विसीत वद्धा
अनाद्धृषमाणो हीशेषत्वविष्वरूपमेयान्ति विप्रभृति विशेषाचार्यैर्वयमेवमाधाव:
गापयतोगीकृतं: अत एव गीतानि तानि वोत्तीर्णानन्तविद्यादिविषयतया व्याख्येया:
ति गर्वीद्यतिदेशमाह गुर्वन्तेवास्यनूचानमातुलश्रोत्रियेषु च गुरुरूपा
ध्यायः अन्तेवासी शिष्यः अनूचानो गानां प्रवक्ता मातुलग्रहणमात्मबान्धवा
मातृबान्धवाः पितृबान्धवा आत्मयोनिसंबन्धाउपलक्ष्यन्ते तेच पत्नीदुहितृ
स्तत्रदर्शिनः श्रोत्रिय एकशाखाध्यायी एकांशाखामधीत्य श्रोत्रियो द्विज इति वो:
धायत स्मरणात् पक्षपरन्तेषु अहोरात्रमाशौचं यत्सगृह्योगुरुः पिता तदुप
वेमेस पिरवाहरणाद् एव यस्मात्पिता उपनीय संस्कृत्य वेदानध्यापयेदा
र्थ्यं ग्राहयित्वा हन्ति चविद धाति तस्य महागुरुत्वात् उपसंदादशरात्रं वाम

मि. सूताविशेषोदर्शितः संस्कृतास्वसीषुनाशौचेपितृयवे तत्रसवमवर्णेचैत्यिद
तात गृहस्थानांतदेक रात्रेत्रिरात्रेवेतितत्रप्रसवपकाहः प्राप्याणौत्रिरात्रमितित्युवस्था
२८ इहंवर्गोवस्थाशौचंसर्ववर्णसाधारणं दशस्वह्नदशाहानीतितद्वर्णविशेषोप
हानेनाविधानात् अतएवसनना अनुपासवर्णविशेषाशौचविधिः साधार
णप्रतिपादनार्थंवातवेएपीति कारेसत्यपिपुनस्त्रवर्णानामपिवर्णानांयथाव
स्वमूर्वमूरत्नके तस्योरिस्माप्तके प्रविशेषेणावर्णानांसर्वोक्तसंस्कारकर्मणः वि
रात्रात्तुभेदशुद्धिःकन्यासुत्राविधीयतइति व्याघ्रपादवचने च तत्स्पष्टयसिसर्वे
षामिति प्राकृतदर्शितं अतो यथापिंडयत्नाहुताते यमित्यादिपिंडोदकदानोवा
यः सर्ववर्णसाधारणः यथावासमानोदकाशौचविधिः अतएवजन्ममरणेष्वित्स
त्रिपादूशौचविधिश्च यद्वत्र गर्भस्रावेमाससमत्रात्इति स्रावाशौचविधिः प्राविते
कालशेषः स्याद्देशदेशमहमेवविनिर्दिष्टेणाशौचविधिश्च यथावागर्भोदारेण
दिभ्यः सर्ववर्णसाधारणास्तथावयोवस्थानिमित्तमिदमाशौचं सर्ववर्णसाधारणमि २८

हुस्तेषां ब्राह्मणादीनां देशाचाराद्विकल्प इति । इत्थं सोमसुदर्शनीव्याख्याविशेषाय
वाहमाह प्रदस्वदत्तकन्यासवालेषु विशेषेधने प्रदत्ताः ग्रहणीयो कन्यास्तम
कन्यासु स्यात् नाम्नागहोगात्रे विषये एव शुद्धिकारणं पिंडानां सापिंड्यं चर्कन्या
मातृपुरुषपर्यंतमेव प्रदत्तानां स्त्रीणां त्रिपुरुषाविवत्नः पदे इति विधिष्टसंवर्गात वा
लेष्ववानवदत्तेषु त्रिमेसंस्कारेसत्येकाहोशौचं प्रकृतहारायाविवदस्यापोस्वद्धः
पीते प्रदत्तायानकन्यायां मध्ये पौते विधीयत इति ग्रामपद्लवस्मरणात् वाग्दा
नाहर्थं तस्मसंस्कारास्याः कपतिपक्षे पितृपक्षे त्रिरात्रमेव यथाहमनुः स्त्रीणामसं
स्कृतानां तु त्र्यहाच्छुध्यंति बांधवाः यथोक्तेनैव कल्पेन शुध्यंति तु सनाभयः इति वाग्दत्ता
पतिपक्षे त्रिरात्रेण शुध्यंति सनाभयस्तु पितृपक्षाः सपिंडाः यथोक्तेनैव कल्पेनेति देव
हूडकन्यामित्यादिनोक्तेनैव त्र्यहरूपेणानूढतनहेयाशौचरूपेणापितृपक्षेविवाहास्यास्त
न्यासुदत्तवान् अत्र पर्युषितपिंडाः वाग्दत्तापरदत्तानामयावैवं प्रतिपादिता अप्रसंस्कृता
त्तमात्रेणात्रिरात्रमुभयोः स्नानमिति उभयोः पतिपितृपक्षयोः विवाहाहेतुत्वाद्वि

त्रिय कृतान्द्विवर्षे प्रेते गर्भे पतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमिति तत्संवत्सरवहूडामिश्रायेणायं त्रेणि
ताव दोवचने यद्यप्यकृतचूडेर्विनातदंतोत्पत्तेः दाहपित्रानपाथेनमाशौचेत्र्यहमप्य व
२५ देदिति तदृष्टं त्र्याहहेतुकुलधर्मापेक्षयावालोकविवादितवं विप्रेमृतेत्रिवर्षेव्यर्हेत्ने
सपिंडत्वेनैवाकीर्तितेनैवाभिहितत्वात् नचायमेकाहोदंतजननाभावइतिशोक
नीयं नहिमृतेत्र्यतोयवर्षस्य दंतानुत्पत्तिः संभवति तथासत्यपिदंतजननेकृत
चूडमेकाहं विदधतां विरुद्धवचनेन विरोधप्रसङ्गः परिहर्त्तुंशक्यमात्यायव्यवस्थाज्ञेया
यतोयत्र दंतपर्ववचनं वालानामदंतजातानां त्रिरात्रेणशुद्धिरिति तत्रात्यापिहृवि
षयं निरस्तत्वापित्ताशुक्रमपमर्मपविश्रुतिर्वैजिकादभिसंवेधाद्दंतकेव्यादर्य
हमिति तत्र मनतसेवेथोपापिकान [illegible] नतश्चायमर्थः शौद्राव
काशात्मा पः शौचे तदहं तजननादर्वाक्प्रमेकाहः किन्तु नैकाहर्तदेवपार्मधः पौ
वेनानदंतस्य प्रथमवार्षिकाचौलादर्वागेकाहः प्रथमवर्षोर्ध्वं त्रिवर्षपर्यंतेकृ
तचूडस्य [illegible] एकाहः वर्षत्रयादूर्ध्वं [illegible] त्र्यहः उपनयनादह २५

दुःसंबंधो व्याख्याणदीक्षाऽस्य यात्राद्रिकमिति इत्यसौ मैथुनं दत्तं गौव्याविशेषेणाप
बोद्धमाह अस्वदत्तकन्यासवालेषु विशेषेण अदत्ताः स्वयंगीर्णा योग्यं कन्या स्त्रीस
कश्यपसुवाग्दानान्यागहोमात्रे विशेषेणाशुद्धिकारणं सपिंडनो सापिंड्यं वर्धते
नोतिष्ठ पर्यन्तमेव अदत्ताकेन स्त्रीणां पुरुषो विन्नः यदुक्तं विशिष्टसंवृत्तात् वा
ले पुत्रवंशदत्तेन विधिसंस्कारे सत्यैकाहो विशोधने अकृतन्दूड यो वद्भ्यो योः स्वः
श्रीवे अकृतपाणिकन्यायां मध्ये पौचे विधीयत इति प्राप्यपक्षेव सवर्णानां वाग्दा
नाहृदयं स संस्कारान्याक्रूपतिपदेपि स्वपक्षेव विरात्रमेव यथाह मनुः स्त्रीणामसं
स्कृतानां च त्र्यहाच्छुद्धिं तिकां प्रथमः यथोक्तेनैव कालेन शुध्यन्ति तु सनाभयः इति वाग्दा
नं पित्रादिना विरात्रेण शुद्धेति सनाभयस्त्वपि स्वपक्षे तासुपिंडः यथोक्तेनैव कालेनेति देव
मूढकामानिमित्ताहिलोक्तेन त्रिरात्ररूपेणानुगुणन हृत्संवाच रूपेणापि स्वपक्षे विवाहात्प्राक
न्या पृथक्त्वात् अतएव संवीक्षितः वामिपूर्णा प्रदत्ता तस्यान्वेवं प्रतिपादिता अथ संस्कृता
न मातेपाविवाद्य उभयोः स्वमिति उभयोः यतिपिर पक्षयोः विवाहात्तु तत् वि

मि कृतद्विवर्षे प्रेते गर्भपतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमिति तत्सवर्णस्य बहूनामभिप्रायेण यत्पुनर्वसि
ताक्ष ष्ठवचने यद्यप्यकृतचूडो वै नातदंतोत्पत्तेः दाहयित्वा तथा येन मासौ चेत्सहमत्र च
२५ वेदिति तद्द्विवर्षात् यावद्द्विकुलधर्मापेक्षया चौलो क्रियते तद्विषये विप्रे न्यूनत्रिवर्षे मृते
मृदिकृतो नैषा कीर्तिता नैव चाभिहितं तथा तथायमेकाहो दंतजननाभाव इति शोक
नीयं तदूर्ध्वं न नहरत्री यद्वर्षे स्यात् दंतानुत्पत्तिः संभवति तथा सत्यपि दंतजनने त्र्यहेण
तु एकाहे विदुषां विग्रहवचने न विरोधः स्फुटः परिहारः स्यात् मात्रा पित्रा चैव व्याख्यातम् यथा
पत्नीयं तदापस्तम्बवचनं बालानामदंतजातानां त्रिरात्रेण शुद्धिरिति तस्मात्त्रिवर्षात्पूर्वं वि
षये निरस्य तत्पित्रा प्रक्रमप्रसंगपरिप्लुतिर्वैजिकादभिसंबंधात् तत्कर्मादयम
हमिति तत्पुनः नहि वै योपायिकात् प्रतिराशंसापरणात् तत्तत्त्वात्स्मर्यः शाताप
का धातुस्मृतः शौचे तद्द्विदं तजननाद्द्वास्त्रिसंस्कारक्रियाने काह इति वचनसमर्थः शौ
चं मातन्टेन सप्रथमवार्षिका चौलादर्वाक् एकाहः प्रथमवर्षाद्वित्रिवर्षपर्यंतेक
न त्र्यहम् यद्दंतान् अस्यात्रे एकाहः वर्षत्रयादूर्ध्वमसंस्कारानुपनयनात् अहः उपनयनादहः २५

॰र्मेधाभिधानेन तत्काल्याग्निसंस्कारा भवंते अदंतजाते बाले मृते सद्य एव शुद्धिर्ना
ग्निसंस्कारो नोदकक्रियेति वैकल्पिकोऽग्निसंस्कारो हि तस्य मृतः पौर्णं चाग्निघातात्
प्रभृति नाग्निसंस्कारः हस्तदंतकन्यासु बालेषु वेतिवदर्पमापकाहः तथा चूडर्थमा
प्रदंतजातेन नतु यौगिकौ गर्भस्रुते तथा मासिकोऽपि दंतजातेऽपि द्वौ दिवसौ च मासौ चकामि
ति नामकरणादप्याकस्मात् पौर्णमेव निगमे प्राङ्नामकरणात्सद्यः शुद्धिरितिश
श्चरणात् चूडाकर्मैव प्रथमे तृतीये वा वर्षे स्मर्यते चूडाकर्म द्विजातीनां सर्वेषा
मेव धर्मतः प्रथमेऽब्दे तृतीये वा कर्तव्यं श्रुतिचोदनात् ततश्च दंतजननात् प्रथम
वार्षिकचूडाकर्मपर्यंतमेकाहः तत्र च चूडस्य दंतजनने सत्यपि त्रिवर्षं यावदेका
ह एव तथा च विष्णुः दंतजातेऽकृतचूडे त्वहोरात्रेण शुद्धिरिति ततश्चूडप्रागुपनय
नात् यद्यपि मनुवचने नृणामकृतचूडानां विशुद्धिर्नैशिकी स्मृता निर्वृत्तचू
डकानां तु त्रिरात्राच्छुद्धिरिष्यते इति तस्यापवादमेव विषयः यत्तु द्विवर्षमप्या
कृत्वा तेनैवोक्तं ऊनद्विवार्षिकं प्रेतं निदध्युर्बान्धवा बहिरिति यच्च याज्ञवल्क्यवचने

मि. न्वर्णानां तत्स्वेषु मध्येष्विप्र्वप्रमातेषु सत्सु प्रवानदासो वदेयपगमेन शुद्धिरिति बौधा
ता. यनेन त्वविशेषेणादशाहः स्मृतः तद्विट्शूद्रजातीयासु विप्रसवापवादः मैथा
२८ माशौचे विप्रस्य दशाहाच्छुद्धिरिष्यत इति अनयोः क्षत्रपत्न्योरपवादनापरिशिष्यते न
यवृत्या साम्यादीनां तु स्वामिशौचेन सह पत्नेकर्मानधिकारस्तु मासावधिरेव न
ताशौचाद्याः दासीदासमन्यस्य सर्वेवयस्य वर्णस्य यो भवेत् तद्वर्णस्य भवेच्छौचं दास्या
मासम [illegible] तत्कर्मिणि प्रतिलोमानां त्वाशौचाभाव एव प्रतिलोमास्तु धर्महीना इति
वचनात् केवलं स्वतो प्रसवे च मलापकर्षणार्थं मूत्रपुरीषवत् स्नानं [illegible] च भवत्ये
व वयोवस्थाविशेषादपि दशाहाद्याशौचस्यापवादमाह आदन्तजननात्सद्य आ
चौलान्नैशिकी स्मृता त्रिरात्रमाव्रतादेशाद्दशरात्रमतः परं यावता कालेन दन्ता
नुत्पद्यन्ते तावत्कालेनोत्पन्नस्य बालस्य संस्थितस्य सद्यः शौचं तत आचूडाकरणान्नैशिकम्
एकं रात्रिनैशिकी निशायां भवा अहोरात्रमित्यापि [illegible] अत्रादेशादुपनयनात् तत
[illegible] मतीनस्य मरणे सद्यः [illegible] प्रत्यादेशात् [illegible] त्रिरात्रमित्यपि २८

पूर्वमेवेषां हि नामाशौचं भवति माधवाचार्यैः पुनः स्मृत्यन्तरस्य व्याख्यानं कृतं तद्धि जन्मप्रभृत्या
नामकरणात्तदूर्ध्वं तस्य नाम संस्कारादूर्ध्वं यच्च दशाहं तेन मासाशौचं चेष्टाविशेषाद्दन्तजननाद्वा विशेषेण च वर्णितं
चूडेति मन्त्रैस्तेषु व्रतादि यादीनां दशाहादिरशौचं यथाशौचकल्पे दर्शितानां । यथा चात्र पादपय
वः तेषां यन्तरदशाहेन एकमेव निरवं पृथिवः तथैव बहुधा प्रपेनेवं पं पूर्वमेवाशुचा
त । तथाविधानां नयः एकादशाहाद्यं जन्माशौचं पञ्चदशाभिरन्यैः पूर्वोक्तविधानतः
वेण प्रभृतेस्तस्तके वर्णाहृस्वपञ्चदशा विंशत्या जन्माद्विधानतः त्रैणावैश्यश्चेति शूद्र
स्यात् । सर्वेषामेव वर्णानां सूतके मृतके तथा दशाहाच्छुद्धिरेतेषामिति शातातपो
ब्रवीत् । एवमन्येकोऽद्याब्वाशौचं कालादर्शिताः तेषां लोके समाचाराभावात्
एवं स्याद्धर्मोऽनुपयोगीति नाव्यवस्थाप्रदर्श्यते । यदा तु नवानां मरणादीनां तुल्यकाल
यः सपिण्डा भवन्ति तदा हारीतापुत्रक्षत्राशौचकल्पोत्तरसंवर्णीयः । दशाहाच्छुद्धिरेतेषां विप्रा
जन्महानौ सर्वयोनिषु । षड्भिस्त्रिभिरथैकेन क्षत्रविट्शूद्रयोनिषु । विप्रस्य पाद । त
द्विप्रस्य विट्शूद्रेषु सपिण्डेषु षड्रात्रं त्रिरात्रमेकाहो वैश्यस्य शूद्रे सपिण्डे षड्रात्रेणाशुद्धिः । ही

चि.
श्राद्ध
५२

सपिंडस्य दशाहादूर्ध्वं मासत्रयादर्वागपि सद्यःशौचं देशांतरस्थस्य सूतकाशौचे वैवृतात
संवत्सरे त्रिरात्रेण स्नानेन शुध्यंति गर्भस्रावे वयोगो त्रिरात्रमिति देशांतरलक्षणं च बृहस्पतिनो
क्तं महानद्यंतरं यत्र गिरिर्वा व्यवधायकः वाचो यत्र विभिद्यंते तद्देशांतरमुच्यते
देशांतरं वदंत्येके षष्टियोजनमायतं चत्वारिंशद्वदंत्यन्ये त्रिंशदन्ये तथैव च इति बा
तिक्रांताशौचमनुपनीतानां परमविषये नपुनर्वयोवस्थाविशेषाशौचविषयमपि तथा
चोक्तं व्याघ्रपादेन तत्स्पर्शमात्रमिष्टं वैषामतिक्रांतेन तथैव च उपनीतेन विषमेनात्मनैरा
त्रातिकालजमिति प्रथमसर्गः वयस्थितिविधावादिहेपैष्टदाशौचमादंतजन्मनः स
चयनादिवाक्यविहितं तत्सर्वेषां ब्राह्मणादीनां वर्णानां चयमविशिष्टं अतिक्रांतेन च
दशाहादिके सद्यःदिवदाशौचं तदपि सर्वेषां सविशिष्टं उपनीत इत्यनेन पि द्विमाद्दा
दशपिंडं रचाविंशादिनानीमेवं विषयस्नानाशौचं ब्राह्मणानां तस्मिन्नेवोपनीतेनायस्य
पंचानिकालजमतिक्रांताशौचं भवति शौचं स्याशौचातिक्रमइति तत्रियादिक
णस्यसमपिंडाशौचस्यापवादमाह सहस्य सहाशौचादौ निविशेषं भेवदशोनत सू

५२

मवगोत्रस्यासन्नतमस्यैव भ्रात्राणादेः स्नानमेवाशुद्धौ यवि स्मृतं। तथा च मनुः। संवत्स
रे व्यतीते तु स्पृष्ट्वैवापो विशुध्यतीति। वृद्धवसिष्ठोऽपि दशाहाद्धि मासत्रये यादृशं वृद्धैः पू
र्वोक्तं त्र्यहः पाक्षिन नवमासादूर्ध्वमर्वाक् त्रिवत्सरो इत्येव यन्नर्वाग्यावत्वे ऊर्ध्वं स्ना
नं कुर्वैकं गच्छेमाति तदूर्ध्वं मासान्तं यावद्वर्षं यदपि प्रोतमवचनं वोद्दद
शमाः पक्षिणीति तस्मात् सत्र्याहादूर्ध्वमर्वाक् षण्मासात्। तथा च वृद्धवसिष्ठः। मासत्रये ति
रात्रं स्यात् षण्मासे पक्षिणी तथा। अहस्तु नवमादर्वागूर्ध्वं स्नानेन शुध्यतीति। एतच्च माता
पितृव्यतिरिक्तविषयं। पित्रोरेवेत्थं तौ स्यातां हत्वोपरि पुत्रकः। श्रुत्वा तद्दिनमारभ्य द
शाहं सूतकी भवेत्। इति पैठीनसिस्मरणात्। तथा स्मृत्यन्तरेऽपि महागुरुनिपाते तु
आर्द्रवस्त्रोपवासिना। अतीतेऽपि कर्तव्यं प्रेतकार्यं यथाविधीति। संवत्सरादूर्ध्वमपि प्रेत
कार्यमापोदकं दानादिके कार्यं तपुनःस्नानमात्रं शुद्धिर्न सर्वैः। पितृपत्न्यामपि
मातृव्यतिरिक्तायां स्मृत्यन्तरे विशेषो दर्शितः। पितृपत्न्यामपेतायां मातृवर्जं द्विजोत्त
मः। संवत्सरे व्यतीतेऽपि त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति। यत्तु नयादृग्व्यवहिते देशान्तरे मृतस्ते

मि पूर्वाशेषः कालः सपत्र शुद्धिहेतुर्भवति पूर्णोत्पन्नशावाशौचकाले दशाहादिके शेनाप्युद
ताद कदानाशुद्धिर्भवति उदकदानस्य स्नानपूर्वकत्वात् स्नानोदकदानाशुद्धिर्भवति [illegible]
२२ मनुना विदेशस्थानानि मरणं श्रुत्वा पुत्रस्य जन्म च सवासा जलमाप्लुत्य शुद्धो भवति मा
नवः इति पूर्णोदकेनोदकं शुद्धिरिति प्रेतोदकदानमदत्वैव स्नानमात्रेणाशौचकालस्य शुद्धिः।
तदविधानाज्जन्मन्यपि क्रान्ताशौचे सपिण्डानां स्नानमात्रमस्तीति गम्यते पितुस्तु निर्देशादपि जना
नेन स्नानमत्रैव श्रुत्वा पुत्रस्य जन्मेति वचनात् एतच्च पुत्रग्रहणं जन्मनि सपि
ण्डानामपि क्रान्ताशौचे नास्तीत्यत्र ज्ञापकं अन्यथा निर्देशेन्यूनमरणं श्रुत्वा जन्मा
दीनि देशामित्येवावक्तव्यम् नवोक्तं तथा च देवलः नाशुद्धिः प्रसवाशौचे व्यतीतेषु
दिनेष्वपीति तस्मात् पिता वेवातिक्रान्ताशौचे धर्ममिति सिद्धिः केचिद्दशकाले लोके पठे
ति शेषितेकालशेषः स्यादशाहेषु सर्वेषां वर्णानां प्रेतदानोदकं भवति
भवति प्रोषिते प्रेते सर्वेषां ब्राह्मणादीनां मविशेषेण शावः शुद्धिः प्रो
षितः शतिकालेनदशाहादेः सर्वेषां सहस्राशौचे एवं पुत्रोत्पत्तौ प्रोषितशायणः २२

वा॰ज्ञानेयेषामापादयेदितिते ग्राममघातिविं ग्राम्सयानग्रहणपारौद्धवाद्धितोऽस्ये
कृथेयमेयुपानयतितवाञोपलततां तुल्मि भेथनोयाल्वतमेत्रुरानमतोमन्वुल्वमय
ग्रस्वहृशीनमाषीवमिन्यर्थः नपुन्नहराहाद्यके तथाच गौतमः गौवास्युणाहता
नामन्वतेरानकोभाज्ञापुद्रे प्रायोनोकशाह्याग्रिविप्रो द्रकोहंथनप्रपुतोनेपुक्तनाम
ति कोथग्रहणप्रमादव्यापादितानितंमास्य ग्रपुद्वग्रहणप्रद्रहतस्पेकाहाघोचस
नीतितापनार्थे ब्राह्मणाणांविपन्नायेगोविनोगोशृहेपिवा ग्राहवेपिहताोवप
करात्रमघोवकमितिस्मरणात् पतत्रपुद्रकालवतेनेवकालोनरविपत्रस्पस
मवमूर्हंतिह तस्यपुत्रः मघः शौचंपथाहमनुः उपतेराहवेशस्त्रैःक्षत्रधर्महत
स्पव मघःसतिहतेयज्ञस्तथाशौचमितिस्पितिरिति ज्ञानतस्यैवननतोदेवाशौच
तिमिसूतात् तम्मादिदिवाडहेरकालेपिज्ञाते दशाहादिशास्त्रावपवादमाह प्रोषिते
कालशेषः स्यात्पूर्णोदत्ताद्दकेशुचिः प्रोषितेदेशांतरस्येयत्रस्थेनप्रथमदिवसेपव
सगिड्जननादिकं तज्ञायते तस्मिन्नपिदेकालमदशाहायत्रस्यित्रस्पषः शोषो

मि.
दिव
३१

संस्कारैर्विधीयते यश्चिक्कुर्यात्रिभागोनद्वैभागोऽपूर्वपवत् अतमोपाः प्रभातेनयुग
तेङ्कतस्तनके रात्रोदेवसमस्त्यत्रेमस्तेतरांसिहृतके सर्वमेवदिनेग्राह्यंयावत्राभ्युदितेर्येव
रिति पवेषुषोवकल्यानांदेयणावासानुमारतोव्यवस्थाविनेया इदंवायोचमाह्निताग्न
हयाम संस्कारदेवसप्रभ्रत्यतिकर्तव्यं प्रनाह्निताग्नेस्तमरणादिवसप्रभ्रतिभवयुनेत
भयोरपिसंस्कारदिवसप्रभ्रतीतिविवेचनीयं यथाहाङ्गिराः प्रनाग्निमतउक्तोने:
माग्नेःसंस्कारकर्मणाःशुद्धिःसंचयनेदाहात्स्नात्वात्स्तथयथापित्रियीति माग्नेःसंस्कारक
र्मणारनिश्रवणाहाह्निताग्नेः पितरिदेशान्तरस्तेतनस्पहीनोस्मात्संस्कारस्तस्याहि
कमेलोपानास्त्यात्मनसंधेयं तथावृद्धवसिष्ठोनामः प्रनाग्निमतउक्तोतेयोचोहाद
नोनिशु हाहारग्निमतोविधाहिदेशास्थेमलेसतीति अपिरवादिनादयाहादेशा
मैकुरिरस्तत्वविशेषःपवादमाहस्ताना तपगोर्विश्वदूतत्वतेवानघातिना स्वपे
भविकः तात्रियाहि: गोग्रहणाग्निगिरे पादिदतिरत्नामपचलन्तुमागाछे विप्रग्रहणा
संस्तोयचत्ताणां पत्नैर्दनानांमेवयितीयसपिंशतेषांश्चपादयनान्तिमेर्देहिसर्वे ३४

नेष्वग्रयादिषु न विमुच्यतीति प्रचेताः स्नानमौलं स्नानं प्रकुर्वीत वृत्तमृगाभिः प्रातवे
स्नानं तत्पश्चाद्दशकं वा एतेनाहवः । स्नात्वा स्नानस्य पीदेतनुं मौः सुच्यात्ते प्रातस्तु इति
प्रातःसमये सङ्गते । यदा तु न जलस्य प्रत्तर्पितं कायावाप्तिर्भवति तदाऽयं स्नानप्र
कारः मृत्तिकायां स्नात्वा यानकुर्यादूर्ध्वं तिर्यक् नैमित्तिकाः । कुंभैः सलिलमादाय पंचगव्येत
श्चैव च प्रातर्निमज्जेनि में आपो वा वामदेहिरी भस्मनः । तेनैव स्नानापयित्वा देहे कुर्यात्
दश प्रातिविप रजस्वलायास्तु पंचत्रिभिः स्नापयित्वा तु गावैः । श्रेताः रजस्वला । वस्त्रान्तरा
हृताहृताबादाह्येयेद्विपिमूर्वं कर्मेति । यतत्त्व स्नानोदर्शनप्रवृत्तं न न्यादियत्युदक्षोभ्रर्व्वकाल
मत्यं च नतदानं हि व स प्रश्वस्तास्त्रीवाहो राजग्रणाना कार्यौ । यदा तु रजस्वलोदर्शनप्र
वृत्तं नारिन्नदाहेऽर्शास्ता न जनना शुन्यतो मूर्ध्वं दिवसैकद्वेशव्याप्तिनेष्या शौचस्यांतस
मये न वर्णानां काचिन्त्यकः कल्पः । रात्रिं त्रिया त्रिभज्याये भागद्वयेन नूनं ना दोषाः स्नातेपू
र्वेद्युःते इति मिति हिंजीयः प्रातःरह्याद्दित्यपरः । यथाहं कृपणः । उदिते तु यर्व्वस्यैव
नाड्याऽहरहसपंतेरजः । अन्नेनैवाविपतिर्वीर्यस्याहरस्य पार्वरी सूर्यरात्रावपि कालं

प्र॰ स्नानादिशेदितयास्यात्तद्दे रजस्वलात्रिरात्रमशुचिर्भवति साचनांजीतनाभ्यंजीतनाप्सु
ता॰ स्नायात् अधःशयीत दिवास्वप्यान्न ग्रहान्निरीक्षेत नाग्निं स्पृशेन्न रज्जुं सृजेन्न दन्तान्धा
२॰ वयेन्न मांसमश्नीयान्न किंचिद्विदारयेदस्वर्वैणापात्रेणापिबेदंजलिनावा पात्रेणलोहितायसेनवेति
विज्ञायतइतिवोपहस्मरणात् ग्रेमिरमापिविशेषः हस्तस्त्रीयानक्षणायवाहविभे
कविनिशायिनी रजस्वलाचतुर्थेऽहिस्नानाच्छुद्धिमवाप्नुयादि पराभावेपिविशेषः
हस्तेस्त्रीयानक्षणायेवाहविभेकदिनिशायिनी रजस्वलाचतुर्थेऽहिस्नानाच्छुद्धिमवाप्नु
यादिति पराभावेपिविशेषः स्नानेनैमित्तिके प्राप्ते नारी यदि रजस्वला पात्रांतरिततो
ननोयेनस्नात्वा नेकृत्वाव्रतंचरेत् सिक्तगात्रा भवेदद्भिः सांगोपांगा कथंचन नवस्त्रपीड
नेकुर्यान्नान्यद्वासश्चधारयेदिति स्मृत्यन्तरापञ्चविशेषोदर्शितः ज्वराभिभूताया नारी
रजसाचपरिप्लुता कथंतस्याभवेच्छौचं शुद्धिः स्यात्केन कर्मणा चतुर्थेहनिसंप्राप्ते स्पृ
शेदन्यास्तुतां स्त्रियं सासचैलावगाह्यापः पुनः स्नात्वा पुनः स्पृशेत् दशद्वादशकृत्वो
वाह्याचामेच्चपुनःपुनः अंतेचवाससांत्यागस्ततःशुद्धाभवेत्तुसा दद्यात्शक्त्याततोदा १८

स्त्रीधर्मिणीति रजस्वलेत्यर्थः रजोमिलितैः सवर्णाद्य पतेनैनिहान्नं रजस्वलासीस्नाने
नस्नायीदैवादिकर्मयोग्याभवति स्पर्शोदोषश्चेपुनरजपरेति स्नेरेनामिवते चेदहनि स्ना
नाच्छुद्धिर्भवति तदुक्तं हत्ससुजा वृत्ते चेदहनि स्पृष्टा भवतिनखावहारिकोति स्पर्शाच
स्पृष्टं तदै शुद्धा भवेत्पूर्वत्रेयैः हिस्नातेनस्त्रीरजस्वला दैवकर्माणिपित्र्येचपंचमेऽहनि शुद्ध
तीति पंचमेऽहनीनियमोनिहत्तकालोपलक्षणार्थं यदारजोदर्शनादारभ्यपुनः सम
दर्शनादिनाभेतेदर्शनोदर्शीने तदाप्रभृतिविल्वेनस्रसेवाष्टादशदिवसेकालादात शुद्धिर्वेकोनविंशा
द्दिवसात ततउर्ध्वंतेषु अष्टादशादिः यथाहात्रिः रजस्वलायदिस्नाताऊनरेवरजस्वला
अष्टादशदिनादर्वाक अशुचित्वंनविद्यते एकोनविंशतेर्वागेकाहंस्यादशौचकं विं
शतिमत्रसप्तसुत्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति यत्र चतुर्दशादिनादर्वाक अशुचित्वं नविद्यत इ
ति स्मृत्यंतरे तत्रस्नानपूर्वकं नित्यनैमित्तिकंपरमतोनद्वितीयः प्रत्येवाशुचित्वप्रतिषेधायस्मा
विंशतिदिनेततत्कालमेवशुद्धा यथारजोदर्शनेतत्तद्दिवसं यस्याः पुनराह काव्योपदेनाया
प्रत्येकमष्टादशादिनात्प्राक्पुनारजोनिर्गमः तस्याः स्त्रिरात्रमेवाशौचे तयाचप्रायश्चित्त

मि. नैवोदकक्रियेति न चापि स्नानेनैव समानार्थं यदा तु न प्रेतेनैव सूतकमिति पाकस्तदा
सुद सूतकमस्पर्शपर्वेनैव पित्रादीनां भवतीत्यर्थः श्रूयते चाश्रयमर्थः प्रेतदशाहेऽपि
२५ शिशुः प्रसूतस्तदा न प्रेताशौचं यदि तत्र सपिण्डजननेन तदा सूतकमपि नैव कार्यं किं
तु पूर्वाशौचेनैव शुद्धिरिति यच्च बृहन्मनुवचने जीवन् जातो यदि ततो मृतः सूतक
एव तु सूतकं सकलं मातुः पित्रादीनां त्रिरात्रकमिति यच्च बृहन्मनुवचने मृ
त एव जीवितो बालः एवं मे यदि गच्छति मातुः शुद्धिर्दशाहेन सद्यः शौचास्तु गोत्रिणा
मिति तत्र व्यवस्था जननानन्तरं नाभिवर्धनात् प्राक् मृतौ पित्रादीनां जननाशौचमात्र
शौचं दिनत्रयं यथा पौत्रं बृहस्पतिः व्यासोऽपि मार्ग स्नातोपस्पर्शनात् कालेषा
चमिति विष्णुवचनात् नाभिवर्धनोत्तरकालेन त्रिपिण्डप्राप्तौ पितृजननानिमित्तं सूत
कमाशौचं सपिण्डानां यावच्छिद्यते नालं तावन्नाप्नोति सूतकं छिन्ने नाले ततः पश्चा
त्सूतकं तु विधीयते इति जैमिनिस्मरणात् मजनाप्य यमस्योदर्शितः शातिभिर्माम
तस्माभिलोभस्त्वावैविस्तथात् रजस्वपर्वते माधीस्त्वानेन स्त्रीत्यसलोऽपि सर्वभावा॰ ५

निमित्ते परिपूर्णमाशौचं जातमृते सूतजाते वा मध्ये यदि दशाहाभ्यंतरे हारीतस्म
रणात् अंतः सूतके चेद्दे स्यानाशौचं सूतकवदिति पाठ्यं वचनाच्च श्रुत्या
नात् प्रासूतिकाया अन्यानाद्दशाहाभिनिश्चयात् सूतकवदिति यस्य परमनिमित्तोद
कदाचनशाहतमित्यर्थः हारीतस्मृतौ च दशाहाभ्यंतरे बाले प्रमीते तत्सर्वाशौचैः शा
वशौचं न कर्तव्यं सूतिकाशौचं विधीयते शवि तथा च स्मृत्यंतरमपि अंतर्दशाहाशौच
रतस्य तत्काहोभिर्वा शौचमिति एवमादिवचनानि च यत्र पर्यालोचनया सपिंडाना
जनननिमित्ताशौचमेकोवानास्तीति गम्यते यत्तु हारीतवचने जातेमृते मृतेजा
ते कुलस्य यः शौचमिति तत्र शूद्रस्य निमित्तस्याशौचस्य स्थाने नाशुद्धिप्रतिपादनप
रं तत्र प्रसवनिमित्तस्य तथा च पारस्करः गर्भे यदि विपत्तिः स्याद्दशाहं सूतकं भवेत् स
पिंडानां प्रसवनिमित्तस्याविद्यमानत्वात् जीवन्नेतो यदि श्रेयान्मृत एव विशुद्धीति
प्रेताशौचाभिप्रायं सत्यादिष्वेवेनोक्तं शाख्यामकरणात्स्यः शौचमिति यश्चांतः
कात्यायनवचने प्रतिष्ठितं दशाहं तत्र चेत् यदि गच्छति मध्ये शौचशुद्धिः स्यात्प्रेते

मि.
ताव
६

तस्मात्सप्तमासादर्वाग्वेदितव्यो गर्भस्रावस्तेषु यथामासमहोरात्रमेवयः राजन्येतु चतु
रात्रं वैश्ये पंचाहमेवत् शूद्राहेन तु शूद्रस्य शुद्धिरेवं प्रकीर्तिता इति मरीचिस्मरणा
त् शुद्धिरेषा सप्तमासादर्वाग्गर्भस्रावे उत्तमे ब्राह्मणजातीनां त्रिरात्रमित्यर्थः पतनं षण्मा
सपर्यंतं तदूर्ध्वं सप्तमादिषु पुनः परिपूर्णमेव प्रसवाशौचं कार्यं तत्र परिपूर्णगा
र्भजीवनोनिर्गमदर्शनात् तत्र च लोके प्रसवशब्दप्रयोगात् षाण्मासाभ्यंतरे यावद्ग
र्भस्रावो भवेद्यदा तदा माससमैस्तासां दिवसैः स्त्री हि विशुध्यते अत ऊर्ध्वं स्वजात्युक्तं तासा
माशौचमिष्यते सद्यः शौचं सपिण्डानां गर्भस्य पतने सतीति स्मरणात् पतनं च सपिण्डा
नां सद्यः शौचं विधानेऽस्य भूतगर्भपतने वेदितव्यं पतनं वशिष्ठवचने ऽनहिर्वाधि
केषु गर्भपतने वा सपिण्डानां त्रिरात्रमिति तत्र च सप्तमाष्टमयोः कठिनगर्भपतनं विष
ये आचतुर्थाद्भवेत्स्रावः पातः पंचमषष्ठयोः अत ऊर्ध्वं प्रसूतिः स्याद्दशाहं सूतकी भवे
त् स्रावे मातुस्त्रिरात्रं स्यात् सपिण्डाशौचवर्जितं पाते मातुर्यथामासं पित्रादीनां दिनत्र
यमिति मरीचिस्मरणात् सप्तमेऽष्टमे प्रसूतिस्तज्जनने जाते तेन सपिंडानां जन

प्रेतक्रियापुनः सूतकेमोक्षप्राप्तेनापि नैमित्तिकं वर्ज्जनेन इति
...रो ब्राह्मणः यामयोषे शुचिस्यहादिति

मैनैवोक्ते प्रेतं दृष्ट्वा हे ज्ञनवान्यस्यान्यस्यात्मरणाधारे प्रेतमुद्दिश्य कर्त्तव्यपिंडदानेनसर्वशुध्य
प्राश्यपिंडेतमेध्येवेननवनेमसेत् ग्रथुनाशौचेमपिंडेसनपावान्ययाद्याविथीनि तथ्याशा
वासौचयोः सन्निपातेपि प्रेतस्कंधकार्यन्तत्स्यपापत्वात् तथा नातकर्मादिकमपिपुत्रजन्म
मनिमित्तमाशौचांतरसन्निपातेपि कार्यमेव यथाहप्रजापतिः ग्रशौचेतु समुत्पन्नेपु
त्रजन्मयदाभवेत् कर्तुस्तत्कालिकी शुद्धिः पूर्वाशौचेन शुध्यतीति शुणेप्रसवकालजनन
नाशौच मभिधायाधुनाप्राप्तकालगर्भनिःस्रवणानिमित्त माशौचमाह समर्भस्रावेमा
सतुल्यानिशाः स्मृता स्तु कारणं सर्वांनयथापिलोके द्रव्यद्रव्यकर्तृकेपरिस्पंदेप्रयुज्यते
तथाप्यत्रद्रव्यद्रव्यमात्रासणाद्रूपे प्रयुः पतनेवर्त्तते इतोऽद्रव्यनसप्तमप्रथममासप्रवर्त्तनेस्रावा
तत्रमासतुल्यानिशाः इति वक्ष्यमाणवचनानुपपत्तेः गर्भस्यस्रावेयावंतोगर्भग्रहणामासास्त
सममेत्याअन्निशाः स्मृताः कारणं पंचमासियापत्र गर्भस्रावेमासतुल्यारात्रयः स्त्रीणां
स्नानं मात्रमेवपुरुषस्यति सप्तवार्षिकस्मरणात् पत्रेनवैगौनमेन सुहंदेवेतिविराचश्मकं

मि॰
तृदे
८

चेत्समन्यत्रैस्तु तकेन सहाभवेत् ॥ शावेन शुध्यते सूतिर्न सूतिः शावशोधिनीति तस्मा
त्सूतकान्तःपातिनः शावस्य पूर्वशेषेण शुद्धिः किन्तु ॥ शावान्तःपातिनः पश्चाज्जाता
कस्य तथा सजातीयान्तःपातिनो विपि शावस्य सूतकस्य च पूर्वशेषेण शुद्धेरपवादः स्मृत्यन्त
रे दर्शितः मातर्यग्रे प्रमीतायामशुद्धौ म्रियते पिता पितुःशेषेण शुद्धिः स्यान्मातुः कु
र्यात्तु पक्षिणीमिति प्रथमार्थः मातरि पूर्वं मृतायां तन्निमित्ताशौचमध्ये यदि पितुरु
परमः स्यात्तदा न पूर्वशेषेण शुद्धिः किन्तु पितुः प्रायणनिमित्ताशौचकालेनैव शुद्धिः
कार्या तथा पितुः प्रायणनिमित्ताशौचमध्ये मातरि म्रियमाणायां पितुः पूर्वशेषमात्रा
च्छुद्धिः किन्तु पूर्वाशौचं समाप्य पक्षिणीमधिकां कुर्यादिति तथाशौचसन्निपातकाल
विशेषकृतो विपरीतत्यागो गौतमेनोक्तः रात्रिशेषे सति द्वाभ्यां प्रभाते तिसृभिरिति प्र
थमार्थः रात्रिमात्रावशिष्टे पूर्वाशौचे यद्यशौचान्तरं सन्निपतति पूर्वाशौचे समाप्य
तेन द्वाभ्यां रात्रिभ्यां शुद्धिः प्रभाते पुनस्तस्या रात्रेः पश्चिमे यामे मरणाद्याशौचान्तरस
न्निपाते तिसृभिः रात्रिभिः शुद्धिर्न पुनरन्त्यशौचमात्रेण शौनकादिवचनान्यप्येवं रात्रिशेषे

शेषाध्यानन्तरविशेषतः रात्रौ नाम्नपूर्णं कार्यं न मदानां तथा बालैः पुत्रकषान्यमुहूर्तात्स्नात्वा
त्वम्गीते स्मृयो षितः रात्रौ जागरणं कुर्युर्दे पार्श्वे वैवस्तनक प्राणौ वैव पुनर्जनत
नेमरणे वा जातौ प्रतिनिमित्तैलै मितिकमान् इति न्यायेन पुनः शौचाशौचं वप्राप्तेत
दुपवादमाह मृतवाजन्ममरणे शौचं देहाभिर्विशुध्यति वर्णा तथा वयो वस्यापेतया
वायुस्य याचान्नोशौचं कालमर्देन रात्रान्मस्य ततो न्यूनस्य आशौचं वस्य निमित्त भूते जनने
मरणे वा जाते पूर्वाशौचावशिष्टैर्देवाहोभिर्विशुध्यति न पुनः पश्चादुत्पन्ने जननादि
निमित्ते पृथक्पृथगाशौचं कार्यं यदा पुनर्वर्तमाना वा दीर्घकालमशौचं मेनना स्वप
नतितरान्मपूर्वशेषेणाभ्युद्दिः यथाह शावाः शौचं वस्य मध्ये तद्दीर्घाशौचमेवधारे
नपूर्वेणाविशुद्धिः स्यात्स्वकालेनैव शुद्ध्यति यमोप्याह मृतवद्धि मदशौचे पश्चिमेन तु
मापयेदिति मृतवान्तराजन्ममरणे इति यत्पूर्वविशेषेणाभिरिति तथापि न स्वल्पकाल
वैर्निनः शावसमुद्भवे शौचं वशेषेणाभ्युद्दिः तथाहांगिराः सूतके मृतके चेत्स्यात् मृतके च
यन्मृतके तत्रापि मृतशौचं वक्तव्यात्मृतकमिति तथा षडशीत्यामपि पावाशौ

सि॰
ताव
१९

ण्यास्पर्शादि निवर्तते यथाऽऽह मेधातिथिः जाते पुत्रे पितुः स्नानं सचैलं तु विधीयते माताशुद्धे
दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुरिति माताशुद्ध्येद्दशाहेन स्नानात्तु स्पर्शनं पितुः कर्मयोग्यता मातुः
स्पर्शे पुनः कर्मसु पत्नी नमिनाविशेषः सूतिकाः सूतिकां पुत्रवतीं विंशतिरात्रेण कर्माणि
कारयेन्मासेन स्त्रीजननीमिति स्मृत्यर्थसारे सपिंडानामस्पृश्यत्वाभावः स्मृत्यन्तरेऽपि स्
तके सूतिकावर्जं संस्पर्शो न निषिध्यते संस्पर्शे सूतिकायास्तु स्नानमेव विधीयते इति
यस्मिन्दिने कुमारजननं तदहर्न प्रदुष्यते तत्र निमित्तदानादौ यथाकालं यत्र भवती
त्यर्थः यस्मिन्नस्मिन्नहनि पूर्वं वापि पश्चाद्दीनाः दृश्यते अन्यानि सस्मान्नदहर्न प्रदु
ष्यत यथाह हारीतः कुमारजन्मदिवसे विप्रैः कार्यः प्रतिग्रहः हिरण्यधा
न्यगोवासस्तिलान्नगुडसर्पिषां नक्षत्रे श्रुतियानेकन्तानां तैलभक्तयेन भक्षयितवाच
नस्रोदायादिजनस्तदधप्यैवत्वे देति वामनाद्यविशेषः सूतिकावासनिलयेन स्
दानामदेवताः तासां यागनिमित्तं शुद्धिर्जन्मनि कीर्तिता प्रथमे दिवसे षष्ठे दशमे
चैव सर्वदा त्रिष्वेतेषु न कुर्वीत सूतकं पुत्रजन्मनि मार्कंडेयोऽपि रक्षणीया तथा षष्ठी

स्पृष्ट स्नानः सूतके मातुरेव हीतिश्च प्रास्तु सूतके जनने तिमिश्रमस्पृश्यत्वं प्रतिषिध्यते ता स्प
मत्रास्पृश्यत्वम् अभ्युक्तातेभवति तथा वेदवलः स्नातो चकार्मोहि नेयस्पर्शेनत्वविभाग
तः सूदविहूर्ध्वं विज्ञातव्यं यथा प्रास्त प्रचेतसमिति एतच्चानुपनीत प्राधाननिमित्ते
प्रतिकोत्ता अपि चत्रिरात्रो वेदितव्यं उपनीतविषये पितैवेति दशाहादिविभागेन
ज्ञातेयोग्यत्वं कमात । श्रेगसंसर्पणमिच्छितिं तु लीनानात व दर्शनः त्रिः वृत्तः पंचदशाभि
स्पृश्यावर्णाः क्रमेणान्त भोजनाद्यो दशाभिर्विप्रः शोषादिति षड्भिर्वैश्यतु त्रयोदशभिः सु
तेवेह दशाभिः षड्भिर्वैः पंचदशाभिरितिद्रष्टव्यं जननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौ
चमाह पित्रोस्तु सूतकं मातुस्तदस्पृश्यमानातभवेत तद हर्न प्रक्षेपेन पूर्वं वा जन्मा
कारणात् सूतके जनननिमित्तमस्पृश्यत्वलक्षणमाशौचं पित्रोर्मातापित्रोरेव तु सर्वे
षांसपिण्डानांवत्वास्पृश्यात्वं मातुश्च वेदशाहत्ये तोस्पृश्यमित्यर्थः कुतः तदस्पृश्यत्वं
तस्याः संबंधिते नास्पृश्यत्वं सुर्सनात अतएववसिष्ठः आशौचं विद्यते पुंसः संसर्गं चेन्न ग
च्छति रजस्तत्राप्युचितं तेषु तत्त्वं पुंसि नावेधतरति पितुस्त्व स्नानेन भवति स्नानमात्रे

मि॰
ताद
१५

र्थयोः समानोदकमार्गे विषयत्वेनव्यवस्थाकृता अतः सपिण्डता समप्रकृतावधिका
नामविशेषेणादशरात्रं समानोदकानां त्रिरात्रमिति यत्तु तेन तेन ववचनं सर्वेषां द
शरात्रं स्यात् षाण्मासात्प्रसिद्धेच्चमे षष्ठे चतुरहाः कृद्धिः समस्तेत्वहरेवविति तद्विगीत
त्वाद्व्रणीयं यद्यपि विगीतं तथापि समयपकोगपश्चालंभवल्लोकाविद्विष्टत्वात्रात्रहेय
ग्रहवत्पं लोकविद्विष्टं धर्ममप्याचरेन्नतिस्मरणात् नवसमप्रत्यासत्त्वेसपिण्डएका
होविप्रकृष्टासमादिष्टसमानोदकेत्र्यहइति युक्तं एवमविशेषेणसपिण्डानामाशौचे
प्राप्तेकाचिद्विषयमाह कृतोद्वाहविवर्षमेसयितेउभयोरेवमातापित्रोर्दशरात्रमाशौचेन
मेवैकमात्रपितृतानातेषांतववदंति श्रादंतजन्मनः समयइति तथासपिण्डः गर्भस्थे प्रेतेस्मा
तदंशरात्रं स्यात्तउभयोः प्रातेनाप्रिमोदकर्मस्या यथ्यवाच्रयमषां कृतोद्वाहविवर्षेमेस्थिते
उभयोर्मातापित्रोरेवाशुचपञ्चलता माविषेत्रसपिंडाना तथाचस्मृत्यंतरे कृतोद्वाहविवर्षमे
स्थितेउभयोर्मातापित्रोरेवनेतरेषांक्षिति मूल्यपलवलनाद्वित्र्यास्यं प्रेतेत्रस्यपुनः
कृर्मायस्याधिकारलतामासपिंडेव्यपि आदंतजननात्सद्यइत्यादि श्रिविहितत्वात्

पिंडभ्रूणे मृतके मासानेव वद्विः श्रावाशौचमेषां वेदस्मृत्यक्षशाहे मज न्नेन वा विनाति वि
भिन्नमाशौचं तत्रसिन्ने पवं च वदता जननं तु दस्मापो वाशौचानि भिन्नस्य मृतं के भेयति नच
जननमृताम्युतं मृतानमेवनिमित्ते निर्दिष्टे जननमरणे श्रुतं चत्रयस्य जन्मनो वियत्नद्दिलि
गदर्शनात्तु न यथा विज्ञानेनात्र विदशास्यं सूक्ष्मसूत्रे शौचानि निर्दिष्टानि यच्चैव दशाहात्रमस्ताव
देवाश्रुत्वैवं भ्रूविहितमादिवाकारं भमा सम्पर्ध्याच्च । इत्यनिमित्तोपदर्शितमाशौचवस्मद्वाद्दा
शाशौचकालानिरूपमास्त्तत्वन्नुक्तिकापवेन्यनिर्दिष्टानि तानि मयमपावाशौचदशरात्रशौचंस
वाशौचमवालिप्यतीति यच्चैवं शात्रमत्र स्यापनार्थे वर्णीयेष्वानु । तस्मान्ननानसं
जनने मरणे च निमित्ते तच्चोभयनिमित्तमप्याशौचं त्रिरात्रं दशरात्रं च प्यते मन्वादिभिः श्र
शाशौचप्रकल्पोदयं दृष्टं त्रिरात्रं वा दशरात्रं वा यल्लक्षणार्थं मन्वादिभिरिष्यत इति व
चनेन तदुक्तं सपिंडसमानोदके पवितुमेवभेदप्रदर्शनार्थं तस्मात् दशाहेशौचमाशौ
वेसपिंडेषु विधीयते जननेष्वेवं प्रवस्यात्रि पुण्ये भिन्नमिकृतौ जन्ममेकोदकानां त्रि
रात्राच्छुद्धिरिष्यते शावमस्यशौचं विषयत्वेति महासमुद्रे दीपितत्वात्तेन वैकेचित्त्रिरात्रदशाहा

मि॰ पुरोगृहेष्वपि केषुचिद्दोषाभावः यथाह मरीचिः लवणं मधुमांसं च पुष्पमूल
ता॰ फलेषु च शाककाष्ठतृणाम्बुषु दधिसर्पिःपयःसु च तिलौषधाजिने चैव पक्वापा
१४ क्वे स्वयं ग्रहः पण्येषु चैव सर्वेषु नाशौचं मृतसूतके स्नेहकन्दुपक्वभक्ष्यजाते अपक्वे तण्डु
लादि स्वयं ग्रहीतव्यमेव स्वामिना दत्तो गृह्णीयादित्यर्थः पक्वापक्वाभ्यनुज्ञानम
न्यत्र प्रत्यन्नविषयं अन्नं सत्र प्रवृत्तानामाममन्नमगर्हितं भुक्त्वा पक्वान्नमेतेषां त्रिरा
त्रं तु पयः पिबेत् इति विराट्स्मरणात् अत्र पक्वशब्दो भक्ष्यव्यतिरिक्तौदनादिविषयः
पाकसंसर्गनिमित्ताशौचेन विरमाविशेषकः अशौचेयसंसर्गोदापतेद्देहमा
र्थिनः कियात्सम्यग्लभ्यन्ते मृत्यात्तानां जनन इत्युक्तिरिति तथाशौचे केवलं गृहमेधिन
एव न तु ब्रह्मचारिभर्तृगृहे भवनं भार्यादीनां तदुच्छेषाणां च भवेदित्यर्थः अतिक्रान्ताशौचे व्यपमे
वाचार्यः स्मृतेर्निर्दर्शितः अतिक्रान्ते दशाहे तु पश्चाज्जानाति चेद् गृही त्रिरात्रं सूतकं तत्र
स्मृतं तद्वद्यमस्कार्थं विविदितमिति एवमाशौचविनोदविधिः प्रतिषेधानुपानप्रसंगो नोऽभयायाः
नाशौचं नित्यमिति कालनियमं चाह दिवा च दशरात्रं वा शावमाशौचमिष्यते जननेऽपि

ऽहोरात्रः स्वाध्यायश्च निवर्त्तेतेति हारीतप्रतिषेधः मरणाशौचाभिप्रायोयं वैश्वदेवाभि
प्रायो वा वैश्वदेवस्यापनीयः तथा सूतके भोजनमपि न कार्यं उभयत्र दशाहादिक
लस्यान्नं न भुंजीतेति यमस्मरणात् उभयत्र जननमरणाशौचे दशाहादौ मध्ये शौचका
लोपगतेष्वपि कुलस्य सूतकप्रसक्तस्यान्नं समस्तकुल्यैर्न भोक्तव्यं सकुल्यानां पु
नर्नवोषुः सूतकं कुर्वतः कुलस्यान्नमदोषमनवद्यमीत इति विज्ञानेश्वराचार्यात् प्रपंचविना
षेधो दातृभोक्तृविषयत्वेन जननमरणाशौचेतिमतिदृक्षयाः उभाभ्यामपरितानसू
तके नैव दोषकृत एकेनापि परिस्नातेन भोक्तृदोषस्तु गण बुद्धादिति षड्त्रिंशन्मतेदर्शि
नात् तथा विवाहादिषु सूतकोत्पत्तेः प्राक्संकल्पितार्थे पृथक्कृतमन्नं भोक्तव्यमेव
विवाहोत्सवयज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके पूर्वसंकल्पितार्थेषु न दोषः परिकीर्तितं इ
ति बृहस्पतिस्मरणात् तथा परोपि विशेषः षड्त्रिंशन्मते दर्शितः विवाहोत्सव
यज्ञेषु त्वंतरा मृतसूतके परैरन्नं प्रदातव्यं भोक्तव्यं च द्विजोत्तमैः भुंजानेषु च विप्रे
षु त्वंतरा मृतसूतके अन्यगेहोदकाचांताः सर्वे ते शुचयः स्मृता इति तथाः शौचे

सिं॰ प्रकुर्वीत शुक्लान्नेन फलेन वा पंचयज्ञविधानं तु कुर्यान्मृत्युजन्मनोरिति वैश्वदेवा
ता॰ ग्नौ ग्निमाप्य वैपित्र्य वक्तात्रिहृतिः विप्रो दशाहमासीनैव स्वदेवं विवर्जित इति तैत्ते
९६ रीयकात् सूतके कर्मणां त्यागः संध्यादीनां विधीयत इति यद्यपि संध्यायानिषेधि
तोक्ता तथाप्यंजलिप्रदेपादिके कार्ये सूतके सावित्र्याप्रांजलिप्रक्षिप्य प्रदक्षिणं
कृत्वा सूर्यं ध्यायन्नमस्कुर्यात् इति पैठीनसिस्मरणात् यद्यपि वैतानोपासनाः का
र्याः इति सामान्येनोक्तं तथाप्यन्यकारयितव्ये ग्रन्थपतानिज इति पैठीनसिस्म
रणात् सूतकमृतकयोः सूतकेमृतके चैव प्रयुक्तो श्राद्धभोजने प्रवासादिवि
शिष्टकालेषु तथाप्यन्यदिति तथा स्मार्त्तेषु पिण्डपितृयज्ञ स्वनगमाककर्मानुष्ठ
रुयादिकमपि नित्योहोमः कारयितव्यः सूतके तु समन्त्रं स्मार्त्तकर्म कर्तव्यं भवेत् वि
इयमेव कं होममन्यगोत्रेण कारयेदिति काण्वस्मरणात् यद्यपि स्मार्त्तकर्माण्य
मन्त्रं तथापि सद्गुणत्वात् स्मार्त्तके प्रधानं स्वयं कुर्यात् तथा नव्यानिध्यायनवा ९
नतत्वात् सौते तत्कर्मणि तत्कालेऽनलः शुद्धिमवाप्नुयादितियः शनदीनेप्रतिग्र

गौणा एतावताः सर्वप्रान्होमक्रियाः ॥ वेदि ... लाः वैतानादौ पाकयज्ञे वैदिक्यः क्रियाः कार्याः क
र्मवैदिकानामिति चेत् स्मृतिचोदनात् ॥ तथाहि ॥ यावज्जीवमग्निहोत्रं जुहुयादित्यादिश्रु
तिविहिताग्निहोत्रादीनां चोदनायामेव तथा ॥ स्मार्तकर्मयोः अभावे केन विदाकाङ्क्षा
दिति ... होमोऽपि नोद्यते प्रकृतवैश्वदेव विशेषणायात्र ... स्मार्तक्रियापादा
नादीनां ... नेत्याह ॥ अत एव वैश्वदेव प्रकृतिः ... स्मार्तकर्मपरिनिष्पत्त्यै गृह्यहोमवत्
यस्तनके श्रौतैः ... नित्यकाले ... श्रद्धि नवाम्बुपर्वादि ॥ श्रौतेनैव कार्यं वाभिधानं
नित्यनैमित्तिकाभिप्रायेण ॥ पर्याप्तत्वे इत्यन्वितः ॥ नित्यानि निवर्तयेत् वैतानानवज्ञे शास्ता...
वेक इति ॥ नित्यानि निवर्तयेत् नित्यविशेषणावषट्कारानां नित्यनैमित्तिकानां नित्यत्वेऽपि स्मा
र्तानां वैतानानुवर्जनमित्यर्थः ... स्माप्यावषट्कारं पर्युदासः ... पालाशौ चेत्क इति गृह्यस्मा
र्तानामप्यावषट्कारोऽपादितः पर्युदासमत्रकः ॥ अत एव ... शौचेनास्येव ... स्मार्तानां पुनः
श्रौताभावादनयोः ... मंत्रनाप्रवेनैवाभिप्रायेणोक्ते ॥ अत एव ... क्रिया इति श्रौतैर्ग्रहो
...यानप्रत्यहे ... महायज्ञादीनां नित्यहोमः ॥ अत एव मंत्रवन्तः होमं तत्र

मि. ऽत्र नतत्र प्रज्ञाकार्यं तस्यैव भवति तथा वपनं च दर्शे मेहनिकार्यं दर्शमेहनि संशमेस्या
तोर्द नंशमाहुर्दिर्भवेत् तत्र त्याज्यानित्याः सोमके शश्मश्रुनखानि च [illegible] देव लक्षणात् तथा
९ स्यात्पत्ने द्वितीये द्विप्रकृते नैवेत्यकर्मप्रयत्नतः हृतीयपंचमेवापि सप्तमेवाष्टदानतं
ष्टेत प्राहप्रदानादर्वाग नियम इति यावत् वपने च केषामित्याकांक्षायामापस्तंब
प्रोक्तं अनुभाविनां वपनमिति अयमर्थः यावद् इव न भवेतीत्यनुभाविन
मपिंडत्वे पितृव्यादिविशेषेण वपनमुक्तं वयसामित्यपेक्षायामिदमेवोपतिष्ठते अनु
भाविनो वपनमिति अनुपश्चाद्भवेतीत्यनुभाविनो लघवः तेषां वपनमिति अनु
भाविनः पुत्राः सर्वे केचिन्मन्यंते गंधवासभाक्त्वे च मातापित्रोर्गुरोर्मृतौ प्राप्ते सो
मयागे वपनं सम सस्वमिति नियमाद्दर्शनात् अस्य विवेकस्तु कल्पे प्रोक्त स्मार्तेक
मेधिकार्येषु निवृत्तौ प्रसक्तायां केषु चिद्दर्शनार्थमाह वैतानोपासनाः कार्याः क्रि
याश्च श्रुतिचोदनात् १ वितानेष्वग्नौ [illegible] तानात्त्रेताग्नि संध्याग्नि [illegible] श्रमः २
लोके दर्शे सूर्योपासनाः क्रियाश्चोक्ताः [illegible]

...नादिविशेषोदर्शितः प्रथमेदिवसेदशाप्यूयःपिंडास्तस्मादेवृतेः द्वितीयेवंतवोदयाद
...श्वैवंयनेनतथा मौल्लदयास्तातीर्थहि[illegible]दिवालयत्तथतिकिंच गतस्यैकाह
माकाशेस्याप्येतीर्थंवस्नाबये जलेवादि[illegible]पृथक्[illegible]गाकाशेषिकाद्दैव
काहेस्यापत्रीये द्विधापात्रपादानात प्रथमप्रहानकार्यंतथापार्श्वकवचनात्स्वेतात्र
स्वातेशद्वेकेस्याण्यपिंडवेदमितिदर्शितं तथास्थिसंचयनंच प्रथमादिदिवसेषुका
र्यं यथाहसंवर्त्तः प्रथमेद्वितीयेवासप्तमेनवमेतथा अस्थिसंचयनंकार्यंदिनेत
द्गोत्रजैःसह इति क्वचिद्द्वितीयेवास्थिसंचयनमुक्तं वैस्सवेनच तथैदिवसेस्थिसंचयनक्रिया
न तेषांचतृतीयोभस्मिप्रतेपइति स्मृत्यंतरमस्मिन्दिवसेस्वगृह्योक्तविधिनास्थिसंचयनं
कार्यं [illegible]विशेषोदर्शितः अस्थिसंचयनेयागोदेवानांपरिकीर्तितः श्री
ताभूतेनतथोद्दिष्टः[illegible]करोतिचेत देवतानांततयन्न[illegible]देवताः देवताश्च
त्र[illegible]नवासिन्यः तत्रपूर्वदत्पाः श्मशानवासिन्योदेवाः[illegible]परिकीर्तिताइ
ति तैनेवोक्तं प्रेतस्नानं देवानमर्च्चियरस्ते तेवप्रेतस्य हिस्यद्धूपदीपादिभिःपिंडेकपेनचा

श्री॰ प्रत्येकं पृथगेव भूपृष्ठे दीयंत एवेति पिंडस्तु पाषाणे देयः भूमौ माल्यं पिंडे पानीयमुपलेपनाद
मिता युरिति शंखस्मरणात् न च दद्युरिति वचनेनोदकदानस्य निषेधः पिंडदाने कार्यमित्याशंक्य
११ नीयं किंतु पुत्रेणैव तत्कार्यं तदभावे प्रत्यासन्नेन सपिंडेनान्यतमेन तदभावे मातामहसपि
डादिना कार्यं सर्वाभावे सपिंडमातृसपिंडाः शिष्याः स्युस्तदभावे ऋत्विगाचार्यौ।
विति गौतमस्मरणात् पृथग्वा द्वैर्वा पुत्रैर्ज्येष्ठेनैककार्यं सर्वैर्वा समविकृतात्स्पृष्टैर्नैव तनयकृ
ते इत्येवमविभक्तेन सर्वैरेव कृतं भवेदिति मरीचिस्मरणात् पिंडसंख्यानियमस्तु ब्रा
ह्मणास्य दशपिंडाः क्षत्रियस्य द्वादश वैश्यस्य पंचदश शूद्रस्य त्रिंशदिनतोऽवयाविष्णुनाभिहितः याव
दाशौचं प्रेतस्योदकं पिंडमेकं च दद्युरिति तथा स्मृत्यंतरेपि नवभिर्दिवसैर्दद्यान्नवपि
डान्समाहितः दशमे पिंडमत्स्त्वं रात्रिशेषे शुचिर्भवेदिति शावित्वं वचनमपरेपुः कि
यमाणश्राद्धार्थत्वात् स्मृतिनिबंधेनाभिप्रायेणालं गौतमे पातृपिंडत्रयदानमभिहितं प्र
नयोश्चरुकल्पयोरुदकदानविधेर्यथाव्यवस्थाविनेया प्रथमेऽन्हि ... पीये ११
नियमः श्राद्धे च स्वचरुहासे पिंडं ... दशाहादर्वाग्वावि ... श्राद्धाशौचविनाशुनः पारस्क

लभाशानामेव श्रुतिरिति शेषः कौतकश्चाश्वलायनिरप्युक्तवान्प्रेत्य नपात्रमयोत्तिंदेय
वति अनध्ववसिष्ठः शृद्धान्वनिमध्ययप्रमन्नमहमन नमेनतथास्मिन्नत्कांकिस्क्रेनवाव
तैर्यत्रिति अथप्रस्तवग्रामेषोविनेषायन्नामनुष्टृहाणमयः प्रस्तवः नचसपिंडाभ्रमाश्चवह
यकत्पाकेश्रुधीरस्मवह्वादो मनुनाप्युक्तंविशेषोदर्शितः अस्तसत्त्ववर्णात्रांस्थूर्निमज्जे
श्चवनेयन्ने संस्थापानेवन्नाम्नीयुः पार्णेवसूर्यपक्वदिनाविदि तथासौतमेनापिविशेष
उक्तः अथः प्रामधर्मेणनोवत्सवारिणः पावकर्मणिइति तस्यापिंडः पंतद्वथत्तप्रक्रियायाश्री
वीनावीनिरूदिहृपणप्रेतायदिनक्ष्येपिंडंहृपमन्नेतत्सीदिहितौदये यथाहमरीचिः प्रे
तपिंडंवदिहेहयाहृभेमेचविवर्जितेप्रागदीव्यावरेहवाम्नानःप्रयतमानसश्चइति दर्भमेचवर्ज
तवमत्तपतीनविबधं अस्मंभूतानोभूमौपिंडंदयात् संस्कृतानांक्रमेणेतिप्रचेताःस्मरणा
त् तथाकर्तृनियमश्च भूत्यपविषिण्डादिहितेयः असगोत्रःसगोत्रोवायदिस्त्रीयदिवापुमान्
प्रथमेहनियोदद्यात्सदशाहंसमापयेदिति तथाहस्त्वनियमश्च प्रश्नः पक्षेनदर्शितः पा
श्चिनासक्रमिवापिपाकेर्वाथयोनिर्वपेत् प्रथमेहनितिबहुवचनंदेवसादशाहके तस्मी

मि॰
ता॰टी॰
१

यत्वं विनातीयविषयेपुनर्यहणानीयंश्रेतेनिर्हरति तत्त्वाभिप्रयज्जमाशौचंकार्यं यथाह
गौतमः श्रवरक्तेहरणेः सर्वेवर्णानामुपस्पर्शोस्पर्शेवावरेतन शावोक्तमाशौचमिति उपस्पर्शे
वेनिर्हरणे विप्रस्यशूद्रनिर्हरणेमासमाशौचंशूद्रस्यत्रविप्रनिर्हरणेदशाहचमित्येतेषा
ववकाशौचंकार्यमित्यर्थः ब्रह्मचारिणःप्रत्याह आचार्यपित्रुपाध्यायान्निर्हृत्यापिव्र
तीब्रह्मचार्येवनाश्नीयात्त्वचतैः सहसंविशेत् ।५ आचार्यउक्तलक्षणः मातामातापिताच
पितरौउपाध्यायश्चपूर्वोक्तः एतान्निर्हृत्यापिव्रतीब्रह्मचारीव्रत्येवनपुनर्वस्यव्रतभ्रंशः
कटघाहेनाशौचंलब्धेते तत्सहवसितमत्रेमकटाचंदनाश्नीयात्त्वचैतैः सहसंविशेतेनत
ब्रह्मचारीणाश्नीपात्रवतैः सहसंविशेत् तदुब्रह्मचारीनाश्नीपात्रत्राशौचिभिः सहस
वशेत् एवंवदन्नाचार्यादिव्यतिरिक्तशवनिर्हरणेतब्रह्मचारिणोव्रतलोपइत्य
र्थोक्तंभवति अतएववसिष्ठेनोक्तं ब्रह्मचारिणःशवकर्मणाव्रतान्निवृत्तिरन्यत्रमाता
तापित्रोर्गुरोरिति अशौचितैर्नियमस्त्वाशौचमात्रे कौडिन्यआपस्तम्बाभ्यामुपेप्रेते स्यकर्
मक. पितृश्यतान्तस्तादेयेप्रेतायान्नदेविक्षय्यं ।८ कौशिकमत्र्यविमलव्यवायश्शनेयेघाते १

...कोनन्त्राणां शुद्धिः परेषां स्नानसंपर्कात् ॥ यदेतत्सूतकं क्लिन्नपत्रदग्ध्नादिवेश्म
प्रवेशनीतंकर्मेतन्न केवलेन स्नानेन शुद्धिरपरेषां यथाह तालेकारीनिर्हरणादि
कर्मणो भवति प्रवेशनादिका ... मांगलिवा... प्रतिलोमक्रमाभि
प्रायस्तेषां ... निर्हरणादौ प्रवृत्तानां ... ह्निमिश्रितानां ... स्नानप्रा
शनाभ्यां ... शुद्धिः यथाह पराशरः अनाथं ब्राह्मणं प्रेतं ये वहंति द्विजातयः प
दे पदे यज्ञफलं आनुपूर्व्यं लभंति ते न तेषामशुभं किंचित् पापं वा शुभकर्मिणां जला
वगाहनात्तेषां सद्यः शौचं विधीयते इति स्नेहादिना निर्हरणे तु मन्वाद्युक्तो विशेषः अ
संपिंडं द्विजं प्रेतं विप्रो निर्हृत्य बंधुवत् विशुध्यति त्रिरात्रेण मातुराप्तांश्च बांधवान्
यद्यन्नमत्ति तेषां तु दशाहेनैव शुध्यति अनदन्नन्नमह्नैव न चेत्तस्मिन् गृहे वसेत् इति अ
त्रेयं व्यवस्था यः स्नेहादिना शवं निर्हरणं करोति ... तत्र ... चैव ...
... दशाहेनैव शुद्धिः यस्तु केवलं निर्हरणमेव ... त्रिरात्रेण यः शु
... निर्हरणमात्रं करोति न तद्गृहे वसति ... एकाहं इति यस्तु जातीय...

मि॰
ताद
२

गहंति कथमिवाश्चित्तनपाकेन मेनिभो मरणमधर्मीभूतमेघोविनाशने यास्मत्तः विनश
मेवेहि मवाणः धर्मणः प्राणुणामतोनिः प्रयोजनं शोकस्यभावेभाः अनिष्टापादकत्वादप
नुशोचनेनकार्यमित्याह श्लेष्माश्रुवांधवैर्मुक्तं प्रेतोभुंक्ते यतोवशः अतोनरोदितव्योहि
क्रियाः कार्याः स्वशक्तितः ॥ यस्मादत्रशोचद्भिर्बांधवैर्रुदनतयानिर्गमितं श्लेष्माश्रुवा
श्रुवश्यं कामोपिप्रेतोभुंक्तेतस्मान्नरोदितव्यं किंतुप्रेतहितस्त्रोभिः स्वशक्त्यनुसारेणाश्रा
द्धादिक्रियाः इतिमेस्रुत्यगाकेशुरेहेवाल्पुरःसराः विदधपिंडवपत्राणीनियताहारा
वेश्मनः ॥ आचम्याग्न्यादिसलिलेगोमयगौरसर्षपान् प्रविशेयुः समालभ्यकृत्वाश्म
निपदेशनैः ॥ एवंकृत्वा गृहद्वजोसिस[illegible]कप्रेतकशोकाः तेतोबालान्नेयनः कृत्वा
गृहेगाक्षेपुः गत्वाचवेश्मनोद्वारेस्थित्वाप्रेतयताः सेपतमवस्कानिवपत्राणिविदश्य
दशनैः स्वडयित्वाचमनंवकत्वाः शुद्धकगोमयगौरसर्षपानालभ्याद्रिग्रहणात हवी
प्रवालमयोपिनुषभौवतिशेखिलाकोहवीज[illegible]भावणिमुह्यावमनिवपत्रेनिपायपानेव
[illegible]लिदेशनाद्विषाद्यः प्रतिदेशा[illegible] ध्वधानादिकंवा मेप्रतसंमयोपितामपि २ ४

समर्थो निःसारं स्वरूपमाह मानुषे कदलीस्तंभे निःसारे सारमार्गणं करोति यः स संमूढो
जलबुद्बुदसंनिभे ५ मनुष्यशरीरे जगत्सु आदिवस्तुविधेयं भूतं जातं तं लक्ष्य तेन मनुष्यभावो
मनुष्यं तत्र तस्मिन् मानुष्ये यस्मिन् केन कदलीस्तंभसंदेनः सारवर्जिते जलबुद्बुदवद्दीर्घविनश्वरे
संसारे सार सारवस्तु मार्गमन्वेषणं यः करोति स संमूढः अतः तत्र तत्त्वविद्भिः तस्मात्तेना
स्वरूपविचिन्त्य सर्वं हि रीत्या कार्यं किंच पंचधा संभूतः कायो यदि पंचत्वमागतः कु
र्मभिः स्वशरीरगुणैस्तत्र का परिदेवना ६ ननु आत्मनः शरीरेण नैकमेव बीजैः स्वफ
लोपभोगार्थं पंचधा पृथिव्यादि पंचभूतात्मकतया पंचप्रकारेण संभूतो निर्मितः कायः स्व
हि फलोपभोगानिह मो पंचत्वमागतः पुनः पृथिव्यादिरूपत्वं प्राप्तस्तत्र भवतां किमर्थं प
रिदेवनादि अथ योजनमानात्र शोचनेकार्यं वस्तुस्थिते तस्य नात्र हि केनचिद् तस्य स्थितिरस्ति
कमितंशाकते किंच गंगाया वल्लमतीनाशमदर्यन्देवानि च फेनप्राय... नाशमस्य
लोको न यास्यति ७ अपिच नेदमाश्चर्यं मरणं नाम यतोऽस्य पृथिव्यादीनि महान्त्यपि भूतानि
नाशं यान्ति तथा मम सदा ... जरामरणविरहितोऽप्यसौ ... प्रलयसमये अवसाने

श्रि.
नाद
८

द्वहंसोचंशावायव यमायधर्माय चाराय चतुर्थ्यां पिंडं मन्त्र जेत. मन्तं संकीर्त्य मनसा गोत्रः
पूर्वं मन्तःपरं विसर्जनामगृह्णीवै वंपंचमं पूर्ववद्विपेत. विप्राणां हस्ते विधिपूर्वदक्षिणाभि
समर्चयेत. पकेन्नहुतं भैविप्रैर्हिरण्येन समर्चयेत. गवावस्त्रेण भूम्या च प्रदत्तं तमनुमास्तरे
न. ततस्तिलांभोविप्राणां हस्ते दर्भैस्समन्वितैः दिपेद्गोत्रपूर्वं तन्नाम सुद्धांनिवेसच
हविर्गो घृततिलांभस्सतमेदयः समाहिताः मित्रस्स्वजनैःसार्द्धं यज्ञाङ्गेजातवान्यतः प
वैविसमतैः स्वस्ताघोदयाद्यारमन्वाहितेने मधुद्रवति तेदिसेवा कार्याविचारणा मध्येदेशा
निमित्तेमैः वर्णिवायादानेपरक्तनित्रूपेणाभविष्यसमर्पणास्वमित्तनाभिहिते सवर्णाभावेत
पुत्रेणाग्रेगकन्यानयोवस्ले आमायदवा [illegible] आमेधानिति एवमुदकदा
नेसापवादमभिधायाजेनतंर्किकार्यमित्सतद्याह कृतोदकान्तसुतीर्णांन्स्तपाद्दुल
मेस्थितान स्नातानापवदेयुस्तान्निमिश्रैसैःपुरातनैः २ कृतशुद्दकेसनेयेस्नावकेतो
दकान्तस्नातान् समग्रदकादुत्तीर्णान्स्तपाद्दुलेतबोन्नतनृणचपाद्वतेभूमौगौसमय
केसितान्स्तपादीनकलहहाः पुरातनैःनित्रिहासेवेदसर्वयपवदेयुः शोकनिवसन ८

तिलैर्विष्णुं ततो ऽथ ततः पवित्रपाणिः प्रेताय तिलादि सहितं मदर्कं दापयित्वा

जलैः स्नाहं भुंजीत सपिंडनं ये विशेषः यावत् विधिना पंचगव्येनाग

मूर्जाविधाय पूर्णमेवसर्वं नारायणबलिं ब्राह्मणो वर्णेनापि दद्यात् विप्रेभ्यो ततः सर्वमो

हे देहिकं कुर्यात् नारायणबलिं स्वरूपं सर्वविधिं यथा एकादशीं समासाद्य चक्रः

पतस्येवाधिं विश्वेश्व पूर्वं ये देवं यमं तनश्या दत्त्वा पिंडं मधुसे

नुतान् तिलमिश्रान् प्रदद्यात् यतो विधिवद्धोमं समासाद्य नये भसितं ततः

विपेत् नामगोत्रग्रहेन तत्र तेन तथा धूपदीपप्रदः यावत्

मैत्रेयेत विप्रान्वै पंच समतत्र विधानपरः समाहितान् ग्रपरे

देवतैस्मिन् पोषितः विप्रोऽच चैवं विप्रान्स्वातुपवेशयेत् उदङ्मुखा

त्रीन् यथान्येपि नन्तुस्मरेत् मनोनिवेश्य सर्वं कुर्यात् श्राद्ध

नादियतो देवपूर्वं तदाचरेत् ततो विप्रान् यथाविधि हविष्य

वंजनेनैव तिलान्नि सहितेन च पंचपिंडान्प्रदद्याच्चैवं प्रथमे दद्या

त्रि०
नार
८

ष्वांचा द्वनहोरोगाद्या दादिभि प्रमाणे वेयोगपत्नां जनयतीत्यौर्ध्वदैहिकमपि सर्वं कार्यमेव प्र.
तपवर्षाद्दं यान्स तेषां श्रौर्ध्वदैहिकस्याभ्यनुज्ञातं दर्पणे गोब्राह्मणा...नो च पतितानां ते।
षां च उर्ध्वमेवं तस्मात्कार्यास्सर्वे मेवौर्ध्वदैहिकाणि नेदं मेवं तस्मादूर्ध्वमेव नारायणबलि
कृत्वौर्ध्वदैहिकं कार्यं नारायणबलिश्चैतां कर्तव्यः कस्मिन् विष्णुलिंके काद्दश्यां विमलं वे
व मतं यमं यथावदभ्यर्च्य तत्समीपे मधुघृतप्लुतांस्तिलमिश्रान् दशपिंडान् विमलं
पाणिप्रेतमनुस्मरन् प्रेतनामगोत्रेश्चार्यं दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु दक्षिणाभिमुखो दद्यात्तथा
दिभिर्भ्यर्च्य पिंड प्रवाहणं तेन कृत्वा नयोः प्रदक्षिणं...पोद यानं तत्तस्यामेव रात्र्या
मयुग्मान् ब्राह्मणानामंत्र्योपोषितः सन् भूतेम...हविषा सोपायनेन कृत्वैकोदिष्टविधि
ना ब्राह्मणपादप्रक्षालनादि...ते कृत्वा पिंडोपविष्ट यत्नाश्रुतो...वनायवने जनतो ते
तूष्णीं कृत्वा विमलं वे...परिवारसहिताय...पिंडानं दद्यान्नाम
गोत्रसहितं प्रेते...विमलो...पिंडं दद्यात् ततो विप्रान्...न्।
...प्रेत...गोभूहिरण्यादिभि ८

प

ऽदि प्रवृत्तानामकारी वैदिकरात्रमध्ये नुवर्त्तितेति सर्वमिच्छापातयोरुपवासङ्कृच्छ्रा

सोऽहं वेश्मशाक्रम्य तथा च यत्नच्छेदने दहनं भामा मे भेताम्हार्यो स्वश्रवणं वेदितृमतत्वा

वेदान्तिवथके तदप्यघात्मस्यैव प्रवृत्तस्यापि तद्विधयापारि स्मृतिवाक्यान्निष्ठस्य

मलीयापि स्त्र्येवग्रहादिप्रतिबिम्बेऽनुष्ठानासमर्थे जीर्णेवानप्रस्थादिवतिगिरिं कविष

यत्लेशामर्षेव तादर्शीवात हृदः पीवस्वतैलक्षः प्रत्याख्यातादिभिः सक्रियः स्वात्मान

वातयेपयस्स्वयस्तयावोत्रुभिः तस्यमित्रियवस्यो द्विज तीर्थेवक्ति संचयः तेनो

येतदके हूत्राचत्र यैश्राद्धमाचैदितिस्मरणात् संवेधेन येनापि यिनात्महन्तेता

घातम्ह्रतोभवनुत्रायते तत्रह्वति विकिं मार्गेणात्महननेः श्राद्धायोग्ये दोहिके शुनिषिद्ध

शुकिंपुन स्तेषां कार्यमित्यपेक्षायां याज्ञवल्क्याचार्यालेखाभ्यासकं नारायणाव

लिः कार्यो लोकगर्हाभयाद्यैः तेषां तेषामभेवङ्क्रोवेनान्यथेत्यब्रवीयम्ः तस्मात्तेः

भ्योपिदातव्यमदमेवमदत्तिणामिति यामेनापुत्रके भ्रायर्येत्स्वहिपयशिवंवा

स्वयं क्षीयते तस्यशुद्धिकरं कर्मैतत् देवैन्तेतन्यथेति एवं नारायणावलिः ऽतेन स्यश्च

पि॰ गोष्वृद्धारादायेनकर्मैव ब्रह्मदेहदहनानोचवनक्रियोकाटयंत्रणामिति यमस्मरणात् ब्रह्म

ताव देहदहनाग्राग्रणादहनाः प्रेतवहनमाथनेखद्वादिकटयानेनोप्यते नवाहिताग्निमग्निभिः

८ र्देहेति यत्तपात्रैश्चोपवितश्रुतिविहिताग्नियत्नपात्रादिप्रतिपत्तिलोपप्रसंगादयं स्मार्ताग्नौ

गृहदाहादिनिषेधो विप्रादिदहनादिहिताग्निविषयत्वात्कथं तेनानाहिताग्नौ च यत स्मार्ताग्निविहिता

हिताग्निसंबंधिनामग्नियत्नपात्राणां स्वतंत्रप्रतिपत्त्यंतरविधीयते वैतानेप्रतिपद

स्वग्रावसर्वसंवत्सरमध्ये पात्राणि तदेहदग्धो यजमानेदग्ध्यव्यस्ते इति तेषां तत्कर्मसा

पिप्रतिपत्त्यंतरश्रवणे प्रात्मनस्थानेनोत्सर्गे पत्नीनामान्तेषां क्रिया तेषामर्पितपात्रा

णां तेषां सत्स्वेनापवर्गोहितत्वमिति स्मरणात् तस्मादविशेषेणास्येव धौदहनादिनिषेधः प्र

नः स्वेदादिनात्तिषेधात्तिकर्मप्रायश्चित्तंकर्तव्यं कृताग्निमदकेस्त्रानेस्पर्शेनेवदहनेना

शा यत्स्वेदाद्युपातेवनमन्त्रकृष्णाशुध्यन्तीतिस्मरणात् पतस्यं प्रेत्यैकेद्विहिम्प्रवैवेदि

नवेषु द्विहिमूर्वेकत्रयाणां पषामसवनस्यैकेयोपदहनस्पृहतवा कटोदकक्रियांहव्या

कांक्षन पतवेदेदिनमंबवंधकेदग्धः पुनः तत्कृपैकेवलंसप्पमश्रुवापातिने

अपा

शौमदेः स्याने अनाशकमनशनं गिरिशिखरादवपातः प्रपतनं अग्निवेशनमभि
निवेशो वा विषभक्षणात् प्रमादकृते दोषेनात्मीयवर्गान्तश्चे सर्पकोष्ठिस्तमादेवप्रियेना
पवकादिभिः तस्याशौचं विधानत्र्यंकर्तव्यमुदकक्रियेत्येतिगिरः स्मरणात् तथाप्यस्य
विषेोद्याद्याशौचादिनिषेधः चांडालादुदकात्सर्पाद्ब्राह्मणाद्वैद्युतादपि दंष्ट्रिभ्यश्च
पशुभ्यश्च मरणं पापकर्मिणां उदकं पिंडदानं च प्रेतेभ्यो यत्प्रदीयते नोपतिष्ठति तत्स
र्वमंतरिक्षे विनश्यतीति एतदपीच्छापूर्वमात्महननविषयं गौतमवचनेनैकार्थ्यं क
मेवोदकेन तस्याशौचादिनिषेधस्योक्तत्वादत्रापि चांडालोदकात्सर्पादिति तत्साक्षा
त्स्वर्यदर्शनाद्बुद्धिपूर्वं विषयत्वनिश्चयः अतो दर्प्यादिना चांडालादीनहंतव्यत्वेनयस्तेऽभिवि
तस्तस्याघसर्वेतत्पवात्मानेगोपायेदिति विध्यतिक्रमनिमित्तः पिंडदानादिनिषेधः एवं
दुष्टदंष्ट्रादिग्रहणार्थमभिमुखेन दर्पात्क्रुद्धेतो मरणे तेषां निषेधः इति स्वमेवेयं अपंच
शौचप्रतिषेधो दशाहादिकालावच्छिन्नस्य विप्रगोल्पे हतानामत्वते चात्मघातिनां
स्थितिसंचयः शौचं स्ववत्समाणत्वात् तथा दाहादिकर्म पोषान कार्यं नाशौचं नोदकं।

मि॰ वेमन्यते आदिशब्दीति प्रकारांतरं प्रायःस्त्रिः कथ्यते तमेवायमुदकदानादिनिषिद्धे
तत्र क्लीवा नाद्योदकं कार्यं स्तेना व्रात्या विधर्मिणः गर्भभर्तृद्रुहश्चैव सुराप्यश्चैव योषितः इ
५ तिस्मृत्यंतरवचनात् एवमुदकदाने कर्तृविशेषप्रतिषेधमुक्त्वा संप्रदानविशेषेण
प्रतिषेधमाह पाषंड्यनाश्रिताः स्तेना भर्तृघ्न्यः कामगादिकाः सुराप्य आत्मत्यागिन्यो
नाशौचोदकभाजनाः नग्नशवः कपालादिश्रुतिबाह्यलिंगधारणं पाषंडं तद्येषां ते
पाषंडिनः अनाश्रिताः अधिकारे सत्यप्यकृताश्रमविशेषपरिग्रहाः स्तेनाः सुवर्णादि
तमहद्रव्यहारिणः भर्तृघ्न्यः पतिघातिन्यः कामगाः स्वैरिण्यः आदिग्रहणाद्गर्भघात्य
णाच्चान्यजातिगामिन्यो गृह्यंते सुराप्यो याः सुरां प्रतिषिद्धां तत्पानरताः आत्मत्यागिन्यः वि
षाग्न्युद्बंधनाद्यैरात्मानं यास्त्यजंतीति भाजनाः सपिंडादीनामाशौचोदकादिनिमित्तभू
ता न भवंत्येतन्मरणे सपिंडैरुदकदानादि न कार्यमित्येतत्प्रतिपादनपरं वचनं अ
नवसराप्यरंन्यादिषु लिंगमविवक्षितं अनुपादेयगतत्वात् पत्न चतुर्दिशवर्षविषम
यवादमोनमः प्रापोनाचाकशास्त्रविषोदकोद्धथनप्रयतनेनेच्छमामिति प्रा ५

...मृत...त्र स्नानं विनि सकृद्देवोदकं प्रसिंचेत् गोत्रिणो त्रिः प्रसेकं कुर्युः प्रेत स्नानं त्रिति प्रचे
तः स्मरणात् प्रतिदिनमंजलिः द्विः ...पादिनेव तं थायमपि विशेषस्तैर्देवोक्तः
नदीकूलं ततो गत्वा शौचं कृत्वा यथार्थवत् वस्त्रं संशोध्य वेदादं ततः स्नानं समाचरेत्
त् सचैलं ततः स्नात्वा शुचिः प्रयतमानसः पाषाणं ततः पादाय विप्रे दद्याद् दशांजली
न् द्वारदेशे त्रिपिदद्यौ दत्वा पंचदशा स्मृताः त्रिंशत्कूर्द्राय शूद्राय दानवास्ततः संप्रविशेत् गृहे त
तः स्नानं पुनः कार्यं गृहे शौचं च कारयेदिति सपिंडानां अशौचे केशाविड दकदानं प्रति
षेधमाह नब्रह्मचारिणः कुर्युरुदकं पतितास्तथा तानि निःसत्यपि ब्रह्मचारिणः सा
मावर्तनं पर्यंते पतितास्तु प्रसूतः ...निकर्मापि कालादेकादिदानेनं कुर्युः ब्रह्मचर्यो
नं तु काले पूर्वं स्नानानां सपिंडानां मृद्दकदानमाशौचं कुर्यादेव यथाह मनुः आदिष्टी ना
दकं कुर्यादाव्रतस्य समापनात् समाप्ते तूदकं कृत्वा त्रिरात्रमशुचिर्भवेदिति आदिष्टी व्र
तचार्यस्य पोषणात् कर्मेत्यर्कः ... दिवा मासा ... प्रीतिरित्यादि व्रतादेशोगात्र ... त्वचार्यमपुने
पुनः पित्रादिव्यतिरेकेणानिवृत्ति आचार्य पित्रूपाध्यायानि तत्र आचार्यं प्रवे।

मि.
ता.
४

तुंदत्वयोरन्यतराभुधानेनापि प्रायश्चित्तार्थमिहस्तव्यापि वक्ष्यते एवं हृदयेन प्रकृतत्वकस्या
प्रसंगमनुपपत्तेः प्रेतस्योपकारकानि प्रायोभविष्यतीति कल्पनीयमन्यथा गुरुतल्पका
स्थानान्यानर्थक्यप्रसंगात् वसिष्ठेनाप्यत्रविशेषोभिहितः सर्वोत्तराभ्यां पाणिभ्यां
उदकक्रियां कुर्वीरन्निति वर्तमानासकृत्प्रसेकनामगोत्राद्विगुणविशिष्टमुदकदा
नमस्मासमानगोत्रेषु मातामहादिषु अतिदेशमाह एवं मातामहाचार्यप्रेतानां उदकक्रि
या कामोदकं सखिप्रत्तास्वस्रीयश्वशुरर्त्विजां ४ यथा सगोत्रसपिंडानामुदकं दीय
ते तथा मातामहानामाचार्याणां च प्रेतानां नित्यमुदकक्रिया कार्या सखा मित्रं प्रत्ताः
परिणीता दुहितृभगिन्यादयः स्वस्रीयो भागिनेयः श्वशुरः प्रसिद्धः ऋत्विजो याजका
एषां सख्यादीनां प्रेतानां कामोदकं कार्यं कामइच्छा कामेनोदकदानं कामोदकं प्रे
तानां ददयकामनायां सत्यामुदकं देयमसत्यां न देयमित्यकरणे प्रत्यवायो नास्तीत्यर्थः
उदकदाने गुणविधिमाह सकृत्प्रसिंचेदुदकं नामगोत्रेण वाग्यतः नचोदकदानेतिप्र
संकार्यं पिंडः समानोदकास्त्वमीनिनेभूता प्रेतस्य नामगोत्रे उच्चार्य सकृन्नामप्रे ४

ामुक॰

स्मरणमप्रमादिवसादर्वाग्दशमादिवसाद्धारीतः समानग्रोत्राः सपिण्डाः समानोदका
स्त्रच्छूपकः गोत्रं वेदयामित्यनेन मंत्रेणादक्षिणाभिमुखाः प्रत्येकमभ्युपयंति अश्मप्रक्रमेनेनं
तत्प्रयोजनभूतोदकदानविशिष्टमभ्युपगमनेनलाद्भ्यते एवं मातामहाचार्येत्यनेनत
मुदकदानस्यातिदेशादर्शनात् एतच्चायुष्मास्तिथिस्तकार्ये प्रथमतृतीयसप्तमस
प्तमनवमेषूदकक्रियेति गौतमस्मरणात् एतच्चस्नानानंतरंकार्यं शरीरमग्नौसं
योज्यानपेक्षमाणा अपोभ्युपयंतीति शातातपस्मरणात् तथाश्वेतमाध्यंदिनविशेषो
दर्शितः प्रेतस्य बांधवा यथावृद्धमुदकमवतीर्य नोद्धर्षयेयुरुदके ते प्रसिंचेयुरपस॰
व्ययज्ञोपवीतवाससो दक्षिणाभिमुखा ब्राह्मणा अपोदकं खाः प्राग्मुखाः स्वराजन्यवैश्याः
योविति एतदेवैतदयावेयाशौचदिनानि तावदुदकदानस्याष्टकिहत्का यथाह विष्णुः
यावदाशौचं तावत्प्रेतस्योदकपिंडे दद्युरिति तथा श्वेतपाध्यक्ते दिने दिने जलांज
लीन् प्रदद्यात्प्रेतकारणात् नावद्दहिःस्वकर्तव्या यावत्पिंडः समाप्यत इति प्रति
दिनमेकजलांजलिनाद्वहिःकार्या यावद्दशमः पिंडः समाप्यत इत्यर्थः यचपत्नयोर्गैहस्थ

ॐ
मु.ग.
३४

मध्ये ज्येष्ठपुनर्वसुस्वातिमूलेचाद्यमुत्तरेतिदिते ३ अथ स्नानादौ दंशोपशान्तिकादर्शे च संक्रमे. भ
द्राभद्रादोषु वामे याते यहयोगे जिवद्रष्टना पुनरातरूहे सध्याकदेशोक्त स्नवारामसि. प्रायश्चो स्व
नेने हयोगा भवति शुभदं भवेत ४. प्रातःकाले पि सुप्तातिवजोदर्शनसंभवाः सर्वदोषास्त्वस
लं गच्छंति तीर्थं पुनर्वसितिते अथ ऋतुमतीस्नानं पुनर्वसुस्वात्याचित्राज्येष्ठापुष्याभि
धेषु च स्नायादृतुमतीनारी शुभेवारे शुभतिथौ रोहिणीहिनये स्वातौ हस्ते वा रेवती
द्वये स्नानयायुवतीनां भेविधिने शीघ्रमेवहि अथ गर्भाधाने जन्मर्क्षे भरणीमूल
इंद्रेरेवतीमघा पूर्वाहृत्य त्रीणापातवैधृतिपरिघपर्वके पित्रोः श्राद्धदिने संध्या दिवा च
दीर्घपर्वच अंते वाह्नसूत्रे कचविष्टिरिक्तार्कभूमिमातृ ९ नैधवत्सरवारास्त्रगर्भाधाने
विवर्जयेत् स्वातीहस्तेत्र सध्यायमा रोहिणी श्रवणत्रये अनुराधा मृगशीर्षे च समाहेसम
रविशु गर्भाधानं प्रशस्तं स्याच्छुक्ले वेदइभेगशाके १२ केंद्रत्रिकोणस्थिते सौम्ये पापे च त्रि
खडायगो पुत्रेपुनर्वा भवति योगे ग्रहवीक्षितेते चित्रापुनर्वसुपुष्याश्विनीभमध्यम
हस्ते तिःशोषशेषपिस्यानि स्वयत्यानयशुभानिच १४ अथ पुंसवनसीमंतोन्नयने

भूमिदोषवैरोगानषेपुर्मृत्युंजयोप्रशं तथास्नानविधानेन ग्रहदोषः प्रशाम्यति ५२
ग्रहप्रीत्येयरत्नानिधारयेत् शुक्रेंदोरजतैवैवविद्रुमंभानुभौमयोः तस्य हेमयानेलो
हंगुरोमुक्ताफलैनवः प्रीतयेयथावयेदंगोभाजावंतं ततोन्ययोः ग्रहयनवयनुस्तासांवलमु
द्रिका माणिक्यंतरणेमध्ये प्राच्यांवज्रंशुक्रगारिवियोः आग्नेयांमौक्तिकंयाम्यांप्रवाल
मंगलस्यवा ५४ गोमेदंराहुसैराहोः पश्चिमेनीलंकेयानेः वायोवैदूर्यकेकतोउदी
च्यांपुष्पकंगुरोः गारुत्मंततयेयानांसोमपुत्रस्यतत्पुच्छे मुईंदकायांतवैरोर्यमध्यवाष्ट्रा
यागेवाहि ५७ ग्रहयुग्रहपीडेपशामनोपायं. पात्वानुकृत्वाक्यानांदेवमाल्लणंवदवात
वेशादिश्रवणाद्धापिसाधूत्वामभिभाषणात मन्त्रगुडेजपादानाजेमारेश्वरदर्शनात
तेजवंतिग्रहाः पीडांकुर्वंत्यानस्थितायपि ५८ इतिश्रीमदे गोवर्धनकरणम ५९
ग्रहसंस्कारवर्धकरणं तत्रादौप्रथमेराशौअंश्यानं वैशाखेफाल्गुणमार्गेमाघोजेष्ठा
वणांश्विने प्रवेशंभंत्रभाद्रेवमहिलीयेतथादिवा श्रवत्रयेनगाधापपूर्वेवंतीहिवयंम
गोहस्तत्रयेवनोहिगोपुष्यभेचोत्तरासव २ मितवस्त्रेशुभेमीणोच्युपमशुद्धदर्शने

द्वितीयेवातृतीयेवामासिपुंसवनंस्मृतं मासेषष्टेऽष्टमेवापिसीमंतकंविदुः पुन
र्वसुहस्तमूलेषुश्रवणामृगहस्तयोः गुरुभौमार्कवारेषुपुंसवनादिकं रेवत्यांच
त्तरेष्वेकेषुशुक्रचंद्रेगुरुयजतः मासेशोऽन्यथाचेद्वेलग्रेशुभोराकेशुभे सौम्यकेंद्रत्रिको
णस्थेपापेचलाभत्रिषडुगे प्रथमाप्येदस्त्रमासेशाः मासाधिपाश्चभौमाद्यकस्तुपंडसूर्यजः ४
शुपालयपतिस्तुइंसूर्यश्चांतयथाक्रमं अथगर्भसंस्कारेविशेषः विवाहेगर्भसं
स्कारेवह्निस्थाःस्त्रियाश्चापि अपत्तिवर्णाद्यकार्येषुभर्तृरेवैइंद्रवंबले गर्भाधानादिसं
स्कारेतस्यात्रप्राधानेषिशोः २ नितंगुरुशुक्रास्तमलमासादिहवर्गा अथविसृष्ट
जा सीमंतोन्नमितेमद्वेवाहिताप्यश्रवणेनथा ३ द्वादशीसप्तमीयस्नेहयचोगभेशुभ
ये अथसूतिकागृहप्रवेशः अश्विनीत्रयोनराहस्तत्रयेपुष्यानुराधयोः पुनर्वसौरोहि
णीपुषमेरेवतीषूत्तरत्रयेतथा शुभाहेप्रसवोःशुक्राःसूतिकामंदिरेविशेत ४ अथजा
तकर्मः जातकर्मशिशोर्जातेतत्कालसमाचरेत एकादशेद्विनामोक्ताद्वादशेवाथ
पार्थिवे रेवतीषूत्तरत्रयेपुष्येपुनर्वसूअनुराधयोः अश्विन्यादित्रिभहस्तचित्रयोरोहिणीमृगे २५

ॐ
मु॰ग॰
प॰

अथैरजातककर्माभ्यां कालातिक्रमोविदः अथजननसमयेदुष्टकालनिर्णयः तत्रा
दवमूलकमूले ज्येष्ठांत्यचटिकां युग्ममूलादौ चटिकाद्वयं अभुक्तमूलमेतत्स्मृतिदि
नारदोब्रवीत् वसिष्ठस्तुतयोरुत्पाद्ययोरेकद्विनाडिके ९ अंगिराचटिकामेकामबृ
वाक्षतत्रत जातपितृत्र्यसजेन्मातानपश्येषाष्टहायन अथमूलजननपादफलं मू
लाद्यचरणेनातो द्वितीयेजननीतथा तृतीयेतुधनंनश्येच्चतुर्थोयांसुखावहः १९ अ
थमूलवासः माघाषाढाश्विनभाद्रपदेमूलं वसेद्दिवि कार्तिकीश्रावणीचैत्रपौषेमा
सेतुभूतले २० वैशाखफाल्गुने ज्येष्ठे मार्गे पातालवर्तिनं भूतलेवर्तमानेन ज्येष्ठादो
षोस्यवानहि अथाश्लेषाज्येष्ठाभ्याययमूलजननादिपादनिष्टफलं यदुक्तं मूलपादेषु
फलं तत्स्याद्विलोमतः अश्लेषामूलयोर्व्यस्तं ज्ञातिष्ठसमोहितीयते गंडांतत्रितयेवापि
ज्येष्ठायामथभाद्रपदे तथाधमलजातोपिदक्षिणतिनेशुभावहा २१ अथज्येष्ठाचरणफ
लं आद्यपादेचशंकेनतिज्येष्ठायामथजंद्विके तृतीयेजननीतातस्वात्मानंश्चतुर्थेके भ
अथदुष्टकालाजननेदुष्टकाला:शांत्याशुभावहा स्त्रीनां गंडांतपरिहारकालव

तीपातेप्यवैधृतिः मूलाश्लेषाद्यमाज्येष्ठायमघेंद्रोर्कसंक्रमः २५ वज्रमंगेशस्तिभद्रा
व्याघातमत्यग्रवासवः हास्यावतेंद्रपीयूषनतातेनारदजन्मभे तथ्यावमहेंद्रेनेष्टजन्म।
कालेविषमोदितकं नवोदयागतिहावायपूर्वांडेकमायपूर्याविधि २२ अथ यात्रिकदोषः यदि
पुत्रत्रयादूर्ध्वं वैकन्याभवेत् एवकन्यात्रयादूर्ध्वं तत्रदोषस्त्रिकाभिधः अथ स्तन्य
पाने जातकर्मानन्तरं शुभवत्रयपुनर्वसौ सत्कास्वातिस्तन्यपानेशुभंप्रोक्तंशुभेहनि ३९
अथ सूतिकास्नानं: भमस्वमाटिलेयिमेवारेडयोगवर्जिते आरोग्यहेतवे कार्यं सूति
कायास्नानंतुकिशेषः ४ अथ सूतिकापथ्य मनुराधानीकृत्तिकात्रेश्भाद्रेमाशुमालिनि
हिन्नावितिकावडयोगसूतिपथ्यसमर्पितं अथ पंचमी षष्ठीपूजा जन्मतः पंचमीषष्ठी
वंमाघजनेनितिरी षष्ठ्यादिषष्ठिकाघूज्यागीनेजीगारण्यादिभिः अथ सूतिकास्नानं हस्ते
स्पगोतराधायागोहिण्यामेवतीद्वये उत्तराचत्रयेस्वातोजीवार्कजजवासवे सूतीस्नानं।
प्रविनांवशानस्याविहायाद्रात्रयेध्रुवं विधाबोमवाणिमूलविद्याखेस्तनिकामचा पंच
रिनांवरयानिपाष्टीद्वादशीमष्टमीतथ्या तृतीयेभगिनीतृतीये मातंवपंचमेयजान

ॐ
मुग
५१

निःस्नात्हस्तानोयत्नैःसदंतस्त्वभ्रंकौविलान् षष्ठ्यादौ न भवेत्भौमार्क्ययपंक्तौवसेत्स्वदा
अथजलपूजा पुनर्वसुद्वयेहस्तमृगेमूलानुराधयो श्रवणेरोहुणेवन्देस्वातिधिजलप्र
तंते ५१ गुरौशुक्रकवारेचेत्रैपौषवामलमासके मासप्रतौविज्ञादेननेक्रुर्यात्तजलावे
ते अथदोलारोहणं स्त्रमयपात्रात्रकृत्तिकेभ्यांदोलाधिरोहणं अथान्नप्राशनं दोला
तमेमसपर्यकेजननीवासवासिनी भोगशायिहरिंध्यात्वानापयेत्साक्रियाशिशुं ५२
अथार्भकस्यशयनं एकत्रिंशादिनेपस्तेस्तेवाजाषानोदिते पूर्वाशिवस्रभेवाप्रियः
पानेशिशोःस्मृतं ५३ अथनिष्क्रमणं तोर्येनिष्क्रमणंमासियात्राक्तदिवसेस्मृतं जन्म
तोद्वादशाहेवाजयामंगलमृदके अथकर्णवेधप्रवेशाने पुष्यहस्ताश्विनीमूला
श्रुतेरोहिणीश्ये सौम्यमन्त्रायाचान्येमासिपंचमे ५४ अजेशुक्रमस्थेवा
शाहयणेशुभे कटिसूत्रमथावद्दावालकेवाप्रवेशयेत् पुनर्वसुश्रवणगस्त्रवस्त्र
रोहिणीवर्ज नक्षत्रकालेपदायस्यत्यनेतहस्तानोंविनमिशाः ५५ अथान्नप्राशनं रेवतीहि
तपुष्पपुनर्वसुत्रयः श्रवणादित्रयेहस्तात्रितयेरोहिणीमृगे उत्तराश्रमेलग्नेमी

नेमेषु तिथिभेच्छुभे सुहृन्मासि समे शुभेः पञ्चमादिसमे स्त्रियाः ५८ अथान्नप्राशनं षष्ठे
के ऽमाहि सर्वं समतं नैमिके शान्त मेस्वानावनराधाश्विजन्मभे अथ कोहलनलदोलं अ
नुराधावरुणनिसितपैर्वतीद्वये उत्तरमृगरोहिण्यां श्रवणादितिषु स्नेगे पुनर्वस्वोस्त
माश्रुभेष्वन्नि मासान्मानारे तौह्वलमूलानां मार्धादि मासेनाशयेद्युवा ६० अथ कर्णवे
धः रेवती दितिपुष्येषु नवमनराधयोः श्रवणादितिये चित्रास्वगे हस्ते शुभेतिथ्यां ६१
शुभेवारे द्विजन्महादाद्वादशेषोडशेऽपि दिने कर्णवेधोऽथवामासे षष्ठे सप्तमाष्टमेऽपि वा शुभमा
ह्वे जन्ममासं च चैत्रं पौषं चैव त्रेह्य देवशायं जन्मतारं विहायाथ शुक्ले देपि च नोर्कोच अथ कर्णा
कायानासिकावेधः कर्णवेधोक्तभे शस्तः कन्यायाश्चाग्रणे वेधनं अथाष्टम्यांतिः अर्त्व
षितजन्मादस्वायायुत्तमवस्त्रंवेंक गणेशाद्यं मम मध्यर्च्य देवतापूज्य चिरजीविनः सानाशुष्य
वविधुक्तं कर्म दानान्नसेकपाः वस्त्रामंगलसूत्रं च भुक्तामिष्टं द्विजैः सह ६२ अथ चूडा
कर्म जलाशयसतारामप्रतिष्ठाव्रतबंधयोः जन्माधाने विवाहं च चौलं राजाभिषेचनं
नववधूप्रवेशादीन् कर्याद्दत्तिणायने गुरुभार्गवयोरस्तेवाल्प वा र्द्धकयोरपि ६३ \ द

ॐ
मु ग
५२

मासः पश्चिमे वाल्यं यत्रा स्ववार्धके दृगोः प्रांत त्रिदिने वाल्यपदं वार्षिकन्याते ११
प्रतं वालिद वार्षिकं यत्र वो स्यांज्य शुभे सदा. दृष्टाहं वाल्य वार्षिके ए वे समाहृ विरे ग्रा
हे वा वषप के हत्से लोचिं मार्गा व जीवयोः मार्थ सं वाल मिज्य स वार्षिकं त्रिदिने विषोः ग्र
वंति दे श म माहृ स्थ ड गो दृ षा विंध्यके पंच हृते द्वयोर्वेने षां छ दे शो दिनत्रयं १२ ग्रथ शुक्रो
दृपत्तमाने प्रांच्यांने त्रे शुगा यां स्लान ट्षपो भवति भार्गवः वस्त्र षो लमितास्त त्रयानो
स्तैने व दृष्यते ... नीच्यां हृष्यते १४ः तेत्रे वार्के कर यस्ता केवा
हानि न दृष्यते. ग्रथ गुरु दृष्या स्त समाने प्रायो वा वृष्य ति मासि भवन्त्य तानाम गोचरः
प्राच्यां तु दृश्यते मासे ... ति पश्चात्त वक्रता यात १६ चौ ले मे वत्सरे पूर्णे चित याठि षमचे वेत
सौम्याय वे वि ... त्रे थ ... त्रं ड वा म रे ग्रथ ग्रावाव्रा ... स्या केतृ त्रि प स्य ज जे दृहति मदा
हेवे षप ... दो भो कं त्रि स भादि षु १८ ... ग्र ले ट व लो मितेवं दृ यावलान्विते जे
एग्रस्य नो मा ... गा पूर्वि विपिके नव माता गो भैन्य स्य वाले पंच मासा स्या पिके सियोः
नेतो ... नव भैम्य ... वर्षापिंक स्य स त. ८ः ग्रथा दा लेकं नारंभः सौम्याय तु शुभे

मासिमेषाद्यास्त्विमूर्द्धग्ने रवौकर्माविधुर्येशुक्रेलग्नेविटवलान्विते देवतीक्षितयेषष्ट्यु
नवेक्षत्रायये: अश्विसुवर्णेहस्तेस्वातीचित्राभिषेतथा ८२ हेमंतोवैचवासेवीन
यामस्येष्वेतना: पंचमाहेनः जयाल्लिख्याप्रेममातृष्य: अथोपनयनं व्रतंवपत्नाव
श्राणांराभाद्वाजन्मनोष्टमे षष्टेमममममध्येविद्याकामस्तुपंचके षष्टेवैकादशेव
वान्तेयाणामदीरितं वैश्यानांद्वादशेजेवाद्दशेममर्भतोपिवा ८५ विप्रस्यषोडशा
द्वर्षादाद्वाविंशाद्भुभुजां वैश्यानांनाचतुर्विंशाद्गौणःकालउदाहृतः निजवर्णेशास्त्र
विशाभास्वद्वागीश्वरीठुष शीर्यवलद्विजातीनांव्रतवपःशुभप्रदः अथवर्णेशा: जीव
शुक्रौतुविप्रेशौभूमजावविमंगलौ द्विशोक्षेत्रशूद्राणांमस्तजानांनथायाति: ८८
अथवेदाधीशा: ऋग्वेदेशोगुरु:प्रोक्तोयजुषांभार्गव:पति: सामवेदेश्वरोभौम:पति
स्त्वाथर्वणोबुध: अथगुरुबलं गुरुसूर्यबलंयत्रविवाहेतद्विवस्याने वहूनामवलं
स्तवेमन्वेयाल्संवत्सरोद्भवं ९० अथमासाः माघादयःपंचमासाःशुक्लेजीवेचभार्गवे कि
चिन्नक्रमप्रवेशनप्रथमश्चिलवेजय: ९१ तन्नमासमलग्नाद्येविशाणेव्रतसंयुतं वहति

ॐ
मु.ग
५२

ऽश्वे विंध्यादायगाभेषु वामपि ५४ अथ प्रतिपद्यः द्विश्चैकादश्यां द्वितीयांच द्वादश्यादष्टमिते
तिथ्यो शुक्लपक्षे तन्वात् कृष्णपंचमी द्वितीयके शुभं अथोत्तमादिनक्षत्राणि हस्तत्रयम
गेष्वश्विन्यां द्वितीये शुभं रेवत्यां च शुभात्मकान्यपि पंचकेवदेत् ५५ अथ मध्यम
नक्षत्राणि पुष्यैकैकं ज्येष्ठामूलपूर्वाश्लेषान्नराके पुनर्वसुरनुराधा रोहिण्यां कैश्चि
द्विष्ठे अथ प्रतिकेन नक्षत्राणि स्वातीहस्तत्रयमूलपूर्वाश्लेषाश्रवणतथा कृत्तिकावदार
सिंतामीषेऽप्रमासं संमतं पंचकं ५६ अथ रेवतीपुष्यपुनर्वसुनक्षत्राणां यथा रोगहस्तेषु वी
हिण्यां भागीवयं ज्येष्ठाश्रवं अश्विन्यां स्वपुण्यपुष्य पतिष्ठावोतनक्षत्रये हस्तमृगशिरते
ऽष्टहस्तामगानां श्रवं तनक्षो ५८ रोगहस्तेऽश्विनीपुष्य पतिष्ठारेवतीषु च पुनर्वसुनक्षत्रा
यांश्विवृषेषु स्वर्पवर्कः अथ समायाराणां नक्षत्राणि पुनर्वसुश्रवणे तेषु स्वातीमैनं तिके
वत अथ स्वातीनिषिद्धानि कृत्तिमदेवपालोहस्तोप्रदोषेवगोलेग्रहे सुनाध्यायेपराद्ध
वर्तकर्तान्तर्नवंपलं ५० अथ नवध्यायः संक्रांतिदुर्गामन्वादिहितीयास्विह सप्तम्या
वेदहे स्पष्टतोयावदवासीमावकृष्णा प्रतिपदेष्टमीषेवचतुर्दशादिनत्रयं सन्ध्या

पारिमेत्योः स्याच्चायव्रतबंधयोः ॥ अथ प्रदोषः चतुर्थीप्रथमे यामे यामद्वये त्रयोद
शी सप्तमे सार्धयामे केन्द्रदोषः स्यात्त्रियामाभावे ॥ अथ कालशुद्धिः सप्तम्यां क्षितिपंचके त्रयो
दश्यां श्रुतस्य च चतुर्थीव्रतबंधदावादावष्टाव्जमोगलग्नः ॥ अथ यावल्लग्नबले त्रिषष्ठस्
थ्याः खलाः केन्द्रे वंदे हद्ग्रहष्ट्रिगाः सौम्याः केन्द्रत्रिकोणस्थाः लाभे सर्वे व्रते शुभाः जी
वेंदुभृगुलग्ने भावे नेष्टः षष्ठाष्टगाः शुक्रे हतायगो नेष्टः पलाललग्नाष्टपंचगाः व्रते सौ
म्याः शुभाः प्रोक्ताः षडष्टांत्यविवर्जिताः चन्द्रोऽसन्तौ स्वगश्च शोलग्नेष्टत्रिकचित्र तेजस्
कं यागे लग्नचंद्रे स्वस्थो व्रते मतो नास्य शास्त्रनिजाश्रोऽजः शुभं वस्त्र व्रत शुभः ॥ अथ केंद्र
स्थितिफले भूपाश्रयो वनिवर्गयुतिशास्त्रमत्मावकोत्तमः पंडितस्वार्थवान्लेच्छसेवी क
द्रे केंद्रः क्रमात् ॥ अथ व्रतयोगः लग्ने गुरुभृगुकोणे शुक्रो सौम्यः शुभो व्रते गुरुः शुक्रोदये
गुरुने स्थाने विभामा केंद्रगते ॥ अथ चैत्र मासादि वैशाखमासश्रिवौ मीने विलग्ने पिंडेव
दोः व्रतबंधः प्रशस्तः स्याच्छ्रेष्ठो मीने यतः शुभः ॥ अथ अत्र माहवर्जा दोषविशेषः मार
र्जमानादोषेनाहीश्राद्धे व्रतदा श्रावणके व्रते चौलनामा मासयोः त्वत्वर्ध्वे ॥ अथा

ॐ
मु॰ग॰
५५

केशांतसमावर्तने चौलोक्तसमये वा केशांतंषोडशेब्दके व्रतबंधोक्तकाले समाव
र्तनमीरितं ॥ अथ यज्ञोपवीतिकाबंधने व्रतोक्तमासतिथ्यादौ विचेवेक्षवलेऽर्कजे विभौमेकु
लिकावर्ज्यैः प्राग्विवाहात्प्रशस्तिभुजगान ॥ ४ ॥ इति श्रीमु॰ संस्कारप्रकरणं ॥ अथ विवाहप्रकर
णं ॥ भैषाय मार्ग्यकामानामाधीचेत्सापतिर्भवेत् । शीलं लग्नवशेनस्याप्तं भलग्नमतोब्रुवे ॥ १ ॥
दैवज्ञमादितेभ्यर्च्य तां वस्त्रश्रीफलादिभिः । विरच्य भक्तयोः पृष्ठे विवाहकारकन्ययोः ॥ प्रश्नल
ग्नाच्छुभाग्रहाः शीलस्थितदेविदो मेषध्य पाणिग्रहणयाजीवदृष्टेस्माद्दरकन्यया गोतुलाक
र्किलग्नेवा शुभैर्विनिरीक्षितेतथा ॥ विषमत्रांशगाः शुक्रचन्द्रौवेत्यपतस्तनं ॥ ५ ॥ बलिनौचबुधौतथ
श्रीश्रदेममभांशगौ ॥ वेदेक्षेष्टमे पापलग्ने ऽप्यूनमेकजे ॥ लग्नेऽपिवाशुभेभौमवैधव्यंवाष्ट
मेऽहके ॥ ६ ॥ लग्नात्संक्रमगेभापतेनीचस्य्यथाकुवीक्षिते ॥ भाकन्यामृतवत्सास्माद्दस्रवाकुलटाध्रु
वं ॥ सूते मे सुभेषु मेषगो भौमो पितुलटा ॥ ७ ॥ सश्रीलाक्षभत्र्यात्रीविकुपैवेशमलग्नकः ॥ ८ ॥ चेद्दः
षष्ठेष्टमृत्युतव्रतलेक्षभराधिपः ॥ क्रूरेदिनेविवाहश्चप्रभवतदःपरिकीर्तितः ॥ याहवस्मृतान
षड्षा शोषिततैः संप्रस्मव्रजेत ॥ तांविलोक्यतयापंभनमस्या ॥ श्रेश्रेवदत्सथीः ॥ ९ ॥ सांवभेर्या

तिनाथश्च सर्वमेलानेमनोमनिवा ध्यायत्सर्वसुखस्याल्लादिरवयोनैशुभं भवेत्‌ दंपत्योरंतरा मे
लांविवाहे तन्शुभावहः मत्यांमेषांशुभमेलनेन फलेमे नमने तथा १२ चेन्नैकांशस्थमेत्रा त्वा
शुभं दंपत्योर्वर्णस्याः उद्वाहस्ततो विपातन्यनीचादौ वृषिमतेनस्या शुभेतावर्गस्तथा वर्णो वरस्य।
तारा यैये येमिता ग्रहमैत्रं गणो राशिमैत्रीं नाडी इति वैदृष्य: १७ यथोत्तरबलाश्चैते वृद्धि सास्त
परस्परं गुणाधिको मनुष्ठहावत्यो वर्णकन्ययोः शुष्क पुंसो प्रीतिः पूर्वभागस्थो वरस्य
द्वेषां शीरितमस्यया द्वादशस्याभिमध्योपंजेशतानवके नगः १८ प्रागभवेतन्यभंतस्या।
कन्यायावल्लभः पति दृशामध्यभागेतन्कन्यकापतिवल्लभः मध्यभागेत दंपत्योः प्री
तिरन्योन्यापरस्परं अथ वर्णप्रीतिः अवर्गो गरुडश्रोक्ताः कवर्गो मूषकोमतः १९ चवर्गः सि
हनामास्यात्‌ टवर्गः कुक्कुटः स्मृतः सर्पस्यात्‌ तवर्गोपि पवर्गो मूषकः स्मृतः यवर्गो हरिणा
ख्यो शवर्गो मेषउच्यते गरुडोरगयोर्वैरं सिंहश्वानोर्बिडालयोः मार्जारमूषयोर्वैरं तथा
मेषमृगेन्द्रयोः २० वर्गाविरोधमहद्‌ विवर्गकोतिगणमा कन्यकावरयोश्चैवं सर्वांमिसेवक
योरपि २१ अथ वर्णप्रीतिः कर्क वृश्चिक मीनाख्या ब्राह्मणा अथ वाऽन्या मेषसिंहधनु

ज्यो
पु ग
५५

कोण्यां वृषकन्यामृगाविषाः २२ स्ववर्गाधिगुणां कृत्वा परवर्गोत्तमं भुङ्क्ते मिश्रं मिश्रं हरेत्स्वा
गेयोधिकः समाणि भवेत् वर्गाण्येवं समस्यात् वैरं चैव प्रजायते स्ववर्गे परमा प्रीतिर्मित्रे च
प्रीतिरुच्यते उदासीने प्रीतिरल्पा शत्रुवर्गे मृतस्भवेत् स्ववर्गाच्च पञ्चमः शत्रुस्तद्वेधामि
त्रमतंकः स्ववर्गाच्च चतुर्थः शत्रुवर्गो मृत्युर्भवेत् उदासीनस्तृतीयस्तु वर्गभेदाद्विदोच्य
ते ... वर्णाधिको वरः श्रेयान्कन्यावर्णाधिका ... २३
सुखावपावसुप ... मकन्याप्रमुहूर्तं पतत्वोद्विपात् परार्धं पन्नवश्चैव सर्वोर्धमाः
कारमव केमस्यवृषभाश्वमेषश्चैवद्वतुष्पदाः मकरोत्तरदले मीनो जलचारी प्रकीर्तितः २५
कार्कटः कीटमतश्च वृश्चिकसरीसृपः द्विपदानां वशाः सर्वे हित्वा केसरिणं नृणा भक्ष्या
वा विवर्के ... स्यात् नतृश्चिकः लोकाद्विज्ञेयमन्यत्सिंहवृषपादिहृश्चिकाः श्रेयता
यामेषी ... धनुराभाद्यापवृषभाद्वरमं ... नवहस्तेक ... नेषमप्रदान्विममकं प्रथ
योवित्री ... भक्ष्याः स्त्रीमारिषस्यातिहमस्याः प्रभायतिश्लोकः सिंहाभरसंपत
... हविरिन्द्र ... मेकः ... कपि ... भिजित्योर्वैश्वाहलीमर ।

६५

यायाते ४ मेषहावृषायस्वेगृणाः स्वामूलाद्भयोस्तया मूर्त्तिस्त्रिकोणोमेषवाखुः शुक्रा
मववृन्दोयोः विधानस्वोमेत्रयोस्तोत्त्रायमाक्तिर्धायोस्ततः मेत्रेवराविवाविनयभनाधोक्ता
स्तयोकयः श्रयानममानंमहदेवं गोध्याद्युमाहिस्य स्वेवस्तानमाजारस्थके सिंहेभक
विमेषादिवेरंनक्षलेरयं ११ स्तास्यपरमांवेनदंयमोः स्वामिश्यमयाः श्रपग्रहस्मेत्री
मित्राणिकुजमेत्रेमाःश्रुतपानितिम्नोरवेः मित्रेस्यपवेवतोनोरिषः क्रापिषीतयोः
जीवेंद्रवयोमृत्रिमृवेमित्राणिविदिशः मूर्यंभुक्तोहितोशात्रुश्चवृमावोपनस्पत मित्रा
णिसूर्यभोमाज्ञान्नुपशुक्रोक्तेहरयो मित्रेमोमपोनेशत्रुभार्गवेसोइभास्करो १९ समदे
विभिन्नोमावेःशत्रुवाकृकृजेद्रवः स्वेषामेववृदिरानामत्रकालेसमाःस्मृताः देयतोवाभिषि
पमेत्रोमित्रःस्पाक्तोमनतदा श्रहितेववहितेविधात्समेवेनयपरसमते २० श्रन्यगाणांमेत्री
दसः स्थितिःश्रजिःपुत्रोनुराधारेवतोहयं पुनर्वसुस्वस्तश्चवपोस्यनेदेवतागणः सोहि
णीभरणीपूर्वोमाद्राम्त्रयोगणाः चित्रास्त्रवामघामूलंपनिष्टाशतताराकाः षडवि
शाखाकृत्तिकास्वेषाउत्तरवेताउणमताः गणेकेवपरमाप्रीतिर्देवमस्त्यनयोःसमा देवो

ज्यो
शु ग
५९

गातमयोर्वैरं कलमीनवरान्वमेमोः अथ षडष्टदोषापवादः मेषाद्याली षण्मेषं यदा वृषमेषे
वृषकन्ययोः ततत्र गाह्मास्तोषःस्याद्धिवाह:शुभदोमतः ५२ यदि स्वलोग्गणाकन्याङ्क्ये वर
गणाभवेत् तदेग्राहेगणाधिक्यकार्यस्त्रावश्यपकेसति रक्षोनारगणानारी वेनतेदो
हारवनेनयोः योनिमैत्र्यादिनाकार्यमितिगर्गेणभाषितं ५४ अथराशिकूटं गाश्रेयाःष
डष्टमेरसम्पिकोणेत्वनवमप्रता नैस्वविद्वादशेनेयंसौख्यमनवबोभयो कुमार्यावृष
मराशोः षडष्टस्यवरभूतया समाद्राशेःकभषडष्टविपरीतमतस्त्वत उषडष्टकापवादः प्र
तेडष्टभकूटपिराषणादकापिपद्यके मेषवृश्चिकोपनयुःश्रेष्टाभ्येकनाडीनवृत्तयोः तलाव
षभयोर्मीनसिंहयोःअकन्ययोः धनकर्कटयोर्नक्रमिथुनमयोस्थालिमेषयोः प्रीतिषडष्ट
कवैवनाशःस्यान्नाडवृतिं राशिपुवरभावपिमैत्रीचेत्स्यान्नरवयोः नाडीवन्द्रना
णांमुद्धाकद्याइवशुभं अथनाडीशुद्धिः-ज्येष्ठामूलाश्विनिआर्द्राहस्तशतभिषग्वयं ५५
पामैन्द्रजभयां वाहइमेत्रोदकूयंनिष्टकाः भानुभाद्रपाशुतिमध्यनाडीकृत्तिकाः रोहि
णीसिनिकाश्लेषाम्घवा स्वाती इयंतथा रेवतीवोनराधाहा श्रवणेन श्लेषाम नाडिका ५६ ट

एकैकनाडीस्थेषु देवेषु हारश्रहः मध्यनाडीगतेष्वपि नक्षत्रेषु सर्वोपयन्यजेत् अथना
डीदोषापवादः एकांशे एकराशिभेदेऽप्येकनक्षत्रे तथैकभे भिन्नांशे नाडिदोषोस्तित्यागमनाडी
भकूटजः अथैकभेविशेषः विशाखार्द्राश्रवःपुष्याधातिविष्णुभाद्रयात् रेवतीयमभा
श्रेष्ठेनेतस्थेनभेदयोः अथनाडयादिदोषहानानि हेमाजघुरत्नगोदानेस्त्रस्वजयाजपस्तथा
कुर्यात् द्वौ वर्षकाद्यैनाडीदोषापनुत्तये ५८ नाडीहाराद्भेदेव्याश्व वर्णां च षड् एके गोत्र
समं तस्यै चान्वे स्वर्णे वस्त्रादिदक्षिणा हेमान्नं वसनं धेनुं समवदोषापनुत्तये अथवर्णादिगुणाः
एकैकवर्धिता स्यावर्णादिगुणाक्रमात् विवाहः शुभदस्तेषां गुणानां बहुता यदि के ५८
अथवकारा एतेषु वर्णादीनां गुणाः एकवर्णे समे स्वल्पवर्णे च कश्चिनाववे हीने चमध्य
गोत्रे केवलं निमद्येपाद्दले वश्यभेदे दलं वश्यवैरभक्ष्ये कागुणाः स्मृताः गुणद्वयं द्वयोः
वैरभक्षे चावमस्मृते ८ शुभावेदेकतः स्तारा तदा सार्धं गुणद्वयोः शुभाचेन्यस्थतः
भयोश्चतयोः शुभा आर्तिमैत्रे तिवतार स्तयोः भमैत्रां गुणं ओदासीन्ये द्वयं चैकं वैरिवचा
तिवात्रे ८ भिन्नोविवेकस्तत्रांमया सयामवोत्रगुणार्थकं एकः पात्र तमेवेवहरयो

ॐ योगणे सप्तमे चेत्तचत्वारः पिंडकार्यास्तु भवेत् पित्रैवचोभयोः पंचमाश्रिमे वै कन्यायोः ५८
मुग॰ मातृपक्षेच स्त्रियादेवं वरेतत्समागोपिषट् पंचान्यथा स्त्रियादेवमेकोदन्ते भोगेणैवं रत्तेषु
५८ गायत्रा कन्यावरो देवरे दातवं इतोमानुषवर्गस्त्र योग्यंदा कन्ययोः ९६ इत्योवेक
पदाभावेत्तुः कूटयोति मेत्रतः कन्याहस्तेपि चत्वारः श्वेको प्येक तवेतयोः मत्कूटेयोनिवै
रत्वेक्ष रहूरे मतौ चिन्ना योपिपेको भित्रभं पंचम सप्तानयत्र सत्कूटमे ९८ कन्यायां वरभे हृदेक-
स्याहृदेहितकुंभं वरभाहृीकमेहूरेवरहूरेततकुंभ नाडीभेदे गुणानस्त्वेष्टा तदेवान्यथिसा
र्धकाः प्रजाराजस्वं यतेनाडे वैयस्यकस्यागुणाः ९० अथजन्मकालभोमदोषः मू
तौ लग्नेच भौमेसप्तमे त्वेत्रजन्मनि भर्तृयोषिद्विनाशः स्यात् स्त्रिया भर्तृविनाशने पूर्वं
विज्ञसे भौमे द्विवाहोत्र केदाचन कार्यो त्रेगुणं वाद्धत्वे जनेवा नादृशेनयोः ९१ अथदावि
पविषकन्यालक्षणः सूर्यभौमार्कवारेषु तिथि भद्राशतताभिधे अश्लेषा कृत्तिका चेत्तस्यांत
द्वजाता विषाख्या अथ द्वितीया जन्मलग्नेविशुद्धे सस्थिताः पापं विज्ञेयः द्वोसमावपि।
पेशस्थिता जाता विषकन्यका अथतृतीया धनोलग्नेशस्थितेचेत्तकोनवमेजगः

ऽभिक्रम्याभाविलेखाख्यास्त्रिविधा विषकन्यका अथ विषकन्यामोक्षः विहारः साविशा
दिवार्कतनयावैधृतिविष्टयाः अथ त्याज्यदिनदाद्याना विवर्जयेत् १६ अथ जन्म
कालिकदृष्टवलत्रयफलं अश्लेषाद्येषु नक्षत्रेषु कन्या सतोहतः मूलजो श्वशुरं हन्तः
ज्येष्ठा ज्येष्ठं वधयोः कन्यकानां विशाखो त्यानिहन्यादेवरं सवो अथ वादः अश्लेषा
प्रथमः पादः पादो मूलोतिमस्तथा विशाखो ज्येष्ठयोगाया स्युः पादाः शुभा वदा १८
इति वरवरयोः मेलापकविवेकाः अथ कन्यादानानन्तरं कुमारीणां वरणं च विवाहादि
तमेव स्थापनिष्टकृत्तिकाद्यन्तो कुमारेवरयोः कार्यं वरणं च शुभेहनि अथ विवाहादिक
त्येनिषिद्धसमयाः गुरुलाघवग्रहणाम प्रतिष्ठां वै भणोनथा व्रतां च मन्मासीवृद्धौदासा
माघमासिके ८ महादानपुण्याकर्माग्रयणं भ्रमष्टकः केषांतनृषभोत्सर्गदेवतास्था
पने प्रमा व्रतवंधमध्याह्नाहेकुंडलेकर्णवेधने गर्भाधानादिसंस्कारं कालातिक्रमणेपि
याः देवतीर्थेदर्शनं वायमूमिपालाभिषेचने अथाधानं च सन्यासं चानमासमथागम ८२
वेदव्रतवनोत्सर्गं माघं च वाञ्छवैयानं अनित्यकेजयोर्बाल्यवार्धकेसिंह्गे गुरौ ८१ मघादशा

ॐ
मु॰ग॰
५८

दिनेपंचमासेयूनेः पिबेन्मजेत् यांडेनेनिगुः केचिदस्तादोषमूषमानादिकं २५ अथवाणां
त्वंहंतानां यत्रवाभिनिवापरे केचिद्वक्रगतिवारेपिनोचवृषाधिगतेगुरो यत्रमीनगतेमेषे
गुरुणांसंस्युतेपिच अथमकरस्थेगुरोमासद्वयमेववर्जयेत् हेयंमासद्वयंजीवेनक्रस्थेगु
भमीषुभिः ८ अथगुरोर्वक्रातिचारेविशेषः वक्रातिचारगेजीवेनष्टादिविधानतोमा
नात् यदिस्यात्तत्र तः कार्योव्रतोद्वाहादिकंशुभं ८८ अथवक्रातिचारदोषापवादः त्रिको
णांत्यगमस्थितेजीवेवक्रातिचारगे नदोषस्तत्रविज्ञेयः कार्योद्वाहनादिकं अथसिंह
स्थगुरोर्दोषः सिंहेसिंहांशकेजीवेविवाहादिनकारयेत् गोदावर्युत्तरेभागेभागीरथ्या
श्चदक्षिणे ८९ अथदेशविशेषेसिंहस्थगुरुदोषापवादः गोदावर्यायाम्यदिग्भागेभागीर
थ्यास्तथोत्तरे विवाहोयत्रविख्यातो सिंहस्थोपिनदूषणं अथसिंहस्थेमासापिगुरौमघवदे
षोपिदोषापवादः सिंहराशिस्थितेजीवेमेषकेतनहस्थले श्रावणपके विवाहादौमास
वदोषोनविद्यते ९० अथमकरस्थगुरोर्विशेषः मगधेगौडदेशेच सिंधुदेशेच कोंक
णे विवाहादिषु [illegible] वामसिंहकगोत्रकः ९१ अथतुलमेसेधनुसरः देवमुज्योति
[illegible]

त्रिकोणाष्टमाद्यमन्यत्र यावद्वा यामित्रं नरगतोऽभयोक्तस्तेऽभवञ्जनक्षत्रयातः आत्राशिं यदि
नामानि नाम संकल्पवस्त्वा गणान मैत्री योः मध्ये दोषो न भवति निदिनः ३५ अथ कर्मविशे
षे जन्मतिथ्यापापं देशग्रामगृहहस्तब्रवेरेवणिज्यवे दानेमंत्रेचमैवापाकाकिन्योविवर्गा।
योजने पुनर्भेमेलनं नेष्या नाम्नाशेषः प्रधानता अतोऽन्यत्र विवाहादौ आद्यान्तजन्मभस्य
हि प्रतीते जन्मनि विघ्ने नामभाद्देव चिंतयेत् जायापत्योर्भकूटाद्यं गणमैत्र्यादि विलनत
था ३८ एकस्यापि द्वयोर्वा नाने जन्मभेन तथा आजन्मभाज्ञानाद्यादि मेलनं नाम भाद्वा।
यो: अथ विवाहे स्वयंवरादिशुद्धिः गर्भाज्जन्मदिनाद्वापि विहायतैरेव चमासकं अष्टशा।
द्वकन्यायाविवाहः प्रमवत्सरे ४० गौरी स्यादष्टवर्षा स्याद्रोहिणी नववार्षिका दशमा
ब्दा कन्यका ज्ञेया तस्मादूर्ध्वं रजस्वला तत्र विशेषः तेषां गुरुबलं गौरी रोहिण्यामनुमद
ला कन्यायां चंद्रबलं रजस्वलायां ततो मलेन ४२ अथ विवाहे रविचंद्रबलं गुरोर्बलन
कन्यायाः वरस्य रविबलं रवेः आद्यंतयोर्विलोपे प्रागेव बलं चाद्यंतं तथा भयो: अथ कन्याया वटो
र्गुरुबलं जन्मराशेर्गुरुः श्रेष्ठः पंचमो नवमो द्वितीयः एकादशः सप्तमः त्र्यः कन्यायाश्च वा

ॐ
मु.ग.
५५

टोर्जन्मोः ४ त्रिषडेकादशाग्येमध्यमोत्तमौ सौर्यो हृष्मोर्ध्यगः पंकाया ह्लादयमध्यस्तायर्योहि
गुणार्द्धया कालातिक्रमणोत्तिष्टाहृद्धूमस्त्रिगुणार्चनात् गुरुः स्वाज्ञस्वमेचेद्वा वमेवंगा
त्रेमपिवा शुभस्त्वर्यो हृष्मोर्ध्याविनीवारिस्थः शुभोप्यपरात् वक्रातिचारयोगावपिच्युतिमित्रा
यौसमायामः १ नहाविजन्मफलेदत्तेजीवानाम्सर्वरात्रिजे मुख्यवंरस्पर्वविवर्तनं च्युविवा
स्त्रिषडेकादशायस्थोयवर्षोद्वाहनेशुभः मध्यः पंचद्विसप्तैकनवगः पूजयोर्विमृः द्विरयोस्या
द्व्यास्त्वर्योधयाहृष्मस्त्रिगुणार्चनात् प्रयोर्भयोस्त्वदवलं शांत्याशुगमनुद्वाहेद्वयोश्चा
हृषमेंद्रवलं श्रेष्ठमासादिदोषापवादः जन्ममासमासादिविज्येष्ठविवाहेभवर्कतन्ययोः श्री
धरार्भपुत्रोनेष्टानानाद्यजन्मयोस्त्रयोः १ त्रिज्येष्ठनेष्टश्चुद्वाहेद्विज्येष्ठमध्यमस्मृतं क्षु
तिवान्ध्यस्तोकाचित्रिज्येष्ठत्तुभजतः प्रसत्रावत्रसगादिवाहाद्युपमेऽक्ताः पीत्स्वार्थाः ने
ष्टोद्वाहहनेक्रुविज्येष्ठयोस्तु परस्परं प्रचोद्वाहात्तत्सन्यस्त्मनोकन्याकरपीडने २ मे
डतोत्मृडनेवापिजलेशास्तमतोपपुः सीमंतोद्वहनेचौलेकेशांतेव्रतबंधने गुरुम
[illegible]तोद्वहनदमन्मत्रमकालं घंभत्रयतयापि श्रेष्ठकन्यस्वीपंजलेनसत् मेदोदायमस्मा

सुतांगांचसमंत्क्रिया २४ मासाम्भमाभ्यंतेते शकमकानां तस्य वक्ष्ये उर्कामेमपालेग्रा
योरहर्भेदेयवाच्युनः चतर्दिनां नवेकापि समवाटेन्तद्दिनाशवे एकहिपि सूर्जवंतिसंरिक्ति
विमूहातरे तथा मंडपभेदेपिलग्नभेदेयथाविते यमयोस्तविशेषोयं कार्याः सर्वास
त्क्रियाः सर्वोदयमशुममाद्यमेककमेकपकाद्दये नदेयंचनदेयंचसोराभ्यावसद्दोद्दे १४
विवाहृतिस्त्रयाहर्षंऊलेवधावरस्मवा पित्राहेमरणेजाते विवाहे न तयोः शुभः मध्य
वासरमाहर्थमासमब्दादिआपिवा मासेर्धस्तुत्विकांतेवाशांमः शास्त्रः कमयहः अथवि
वाहेशुभमासाः मेषवृश्चिककुंभेषुमकरेमिथुनेवृषे रवौपाणिग्रहः श्रेष्ठो ग्रमेविस्त
स्तयाविधिः २५ वैशाखो फाल्गुनो माघ ज्येष्ठस्तु तेशुभयहाः मासान्तदहनेमार्गोमध्यो
मेषशुभामताः वृश्चिकेमकरेमेषेविद्यमानेदिवाकरे कार्तिकाः पौषचैत्रौच विवाहे तेपि
शोभनाः २६ मार्गशीर्षेपत्तयष्ठकोमीनार्केफाल्गुनेशुभः सौरोत्तु न विवाहादौ मासाः
सर्वत्रशस्यते चांद्रोमासस्तुविख्यातोभागोदक्षिणकेमतः यागस्तथाविवाहादौशोभनः
सौरचांद्रयोः २७ अथ विवाहे निषिद्धानक्षत्राणि षष्टीदर्शाष्टमीरिक्ताकासामाम

ज्यो०
मु०

पंचकं शुक्रेतप्रतिपत्त्रेधाश्रोषाभमकनयीदने २१ मैत्रांत्यपूर्वफाल्गुण्यंत्योत्तभसौ
मतोनक्षत्र पुष्याग्निकामघोषित्वा स्वांपमाप प्रजापत्ये प्रथमविवाहे रामहाद्योषा वेधः
पातोपुतिरक्तोतिलैकार्गलं पंचकं दग्धापथङ्कजामित्रंदोषास्त्याज्यामेदशा प्रथमेदाः
दोषवेला: पंचांगं पंचतिथिं लग्नाद्दहे दैवविवकोमणयोः चक्रंपंचशलाकाख्ये विवाहे वेध
मायंते २१ अभ्राक्षितीयवेवातः साभिजिद्धृतिकादिकं लेख्यमत्र क्रमान्नेवग्रहाद्याय
ध्यामध्य विवाहे कंकवेवोस्थं ग्रहे वेधोभवेदिह पापविद्धं त्यजेत्सर्वं शुभंतनश्रवणेशुभेः
उत्तराषाढत्वेयोत्रिश्रवणस्याभिजिद्धृतिकः कृत्ता साभिजित्तत्त्वतः खेटोरोहिण्यांमघविद्धाति
प्रथमविवाहकर्तारं वेधसमोदाहरणा देवमतनयफाल्गुन्योर्भवरण्याख्यानुराधयोः मघाश्र
वणयोर्वेधो वेधः स्वातीपूर्वाभाद्रयोः २२ वेधोमूलपुनर्वस्वोरुषाढायाम्मृगयोरपि रोहि
ण्याभिजितोवेध उत्तराभाद्रहस्तयोः श्रेष्ठादाहदिनाङ्कस्य वेधः सप्तशलाकजः पापवे
धेनलग्नेसर्वाणिराज्यमेवच २४ शुभवेधेयेवतत्पादौपादयोर्हितंतीयायोः प्रथमवेधस्था
मृगदः लग्नशुभग्रहोदशांशलग्नेशालाभगोयस्या सौम्येदग्यामुकौ तीतिकालेहाराशुभः

सिद्धं ३९ वेधदोषस्ततो नस्याद्विवाहादौ मतामिति अथ पातदोषः शूलगंडसाध्यानां वै
धृतिव्यतिपातयोः गंडस्यांते च यद्धिष्ण्यं तत्पातेनोपद्रुतमिति अथ भयोगान्तेन पातानस्य
मन्तव्यमथाश्लेषामघाज्येष्ठारेवती यदैतदृक्षगान्तरेखाकार्याविचक्षणैः ५ रवि
भाद्यादिनिविनस्य त्वाष्ट्रभाद्याशं क्रमात् यत्रैव वक्रेरेखाभितत्रपातो भवेद्ध्रुवं अथ युति
दोषः ग्रहैश्चाह सविधेचंद्रे दोषः स्यात्सर्वदाभियः सत्यात्पाः शोभनः केचिदिच्छन्त्यशुभेनैके ५२
अथ युतिदोषापवादः स्वक्षेत्रस्थोच्चगतो मित्रक्षेत्रगतोपि वा गुरुर्वा सौम्यवर्गस्थो वली
केन्द्रगतो विधुं विलोकयति चौरं भवान्नाशयत्येवमथ ह प्रकाशानवेणायुतिदोषः चंद्रेण
युक्ते नक्षत्रे युतिदोषस्तदोदितः अथैतस्यापवादः पिंडैक्ये राशिभेदे भपादपस्थापिता
त्यजेत अथ क्रान्तिसाम्यदोषः तिर्यग्रेखाचयं वार्धे मीनाद्याक्रमतो लिखेत् तदेकस्मिन्
दिवाते रविरेकस्य विधुयोः संभवः क्रान्तिसाम्यस्य तत्रोद्वाहो न शोभनः अथैतस्यापवादः रवे
ए मेषसिंहौ तुलाकुंभौ गोजौ कर्कवृश्चिकौ कन्यामीनौ धनुर्युग्मं तथान्यान्यस्थिताव
भौ रविचंद्रौ तदा ज्ञेयः क्रान्तिसाम्यस्य संभवः ५ अथ एकार्गलवेधस्यासंभवः इति योगाव

[illegible] ९

ज्यो॰ तर्पित्रीत्रयमयोगादिमेतच्च [illegible] क्रान्तिसाम्यसमंभवः ५८ अथ भाताकु
मुग॰ गतमेव क्रान्तिसाम्यमाज्यं प्रातःसमं भवेसष्टचन्द्रदिस्युद्वतिवागते क्रान्तिसाम्यतदानेष्ट
आ॰ मध्यमन्यत्रसमभवे अथखिलपादकलात्मवेदोषः क्रान्तंस्तनालितवेनयोः रवीन्द्वोः क्रान्तिसाम्ये ना
पिको दोषर्ह इति ५९ अथ लत्तादोषः स्वर्क्षेऽर्कद्वादशां सूर्यः षष्ठं जीवोष्टमं शनिः तृतीयं च
राहुः पश्चात्तसमभं सौम्याननवमं सितदिकासतः
पुत्रः पंचमभं पूर्णो हाविंशो जनीपतिः ६२ शुभेभे लत्तितं त्याज्यं वि
षोद्धाल्पापलत्तितं अथैकार्गलदोषः योगांके विषमे सेवे साष्टाविंशा
तिके सभे नक्षत्रं सत्वभमूर्भिचक्रेवाजृविकेन्यमेत अथैतस्योदाह
रणं अनीमातनमसंशाखाकवेतयुन तुमं अनिगंडे वाथा च मूर्भिभं परिविमवा पव
विष्कंभे वा शिनी पुत्र वज्रे विशान्दैश्वतो तथा मूलं मगोगंडे मूलभं मूर्भिकीर्तितं योगे
थेतेषु समभूतिः नाम्येषु एकार्गलस्य च अथ तत्स्पष्टं [illegible] चक्रोर्ध्वगतानि स्थवासिनि येकार्यात्र
[illegible] त्रिभिर्भमर्भिविश्यतासाभिजित्सायतोसमेत पंकाशीलानिर्धाके गेवाणस्थिहिस्यय

मे मी मे
मे ह
थं मि
है क
कु क सिं

विः त्रिवाशे रिपुभे कार्यं नेह लिकार्गेल्लाभियः ५० अथ पंचकदोषः मृद्रकारवन्तः
मेवामेकामयोगीनितनः पंचशेषेग्रहे भेका विज्ञेयं लथ पंचकं रोगवह्निनृपश्चौरमृतिः
वेपंचकं क्रमात् शेषे वैवभिंभके पंचशेषसतात्मके ५१ अथ दग्धलग्नयमिदं पंचकं
मुक्तायामिथयोगतालयोदयाजिनाग्रहः शेषेष्टहिचत्नेसकं भूमिनेवाणपंचकं रोगा
ग्निरपनिश्चेमारस्त्वभूतेयथाक्रमं धमिदं हाविणाम्नानाशुभे कार्ये विवर्जयेत् अथैन
योर्विषयव्यवस्था रोगेचौरंचजेजनयोःविसेवाजपंचकं मध्यमयोस्तभयोस्तेत्सर्वदाव
ह्निपंचकं दोरोगःपमेदेवुयेन्मेपयाविवर्जेत् भौमेनपावकं चौरंलग्नेहीनवलीकि
ने लग्नेशुभेणपुनतायेनेनदोषःपंचकमपच रोगेरोगंगृहेवह्निमार्गेवैचौरपंचकं विवाहेम
मृत्युनेवसेवायांराजकंमजेत् अथदग्धातिथिः द्वितीयाधनमीनेकेचतथेवृषकुंभयोः
षष्ठीकर्कोजयोः प्रोक्ताष्टमीमिथुनकन्ययोः ५२ सिंहालयोर्दशमीज्ञेयाद्वादशीतुलनक्र
योः दग्धलग्नास्त्रियपाद्यथाविवाहादौनशोभनाः अथायपहदोषः अष्टमपंचमकाष्टदशा
वायचतुर्दशी द्वाविंशैकोनविंशोवचत्वाविंशांतथैवच ५३ चतुर्विंशांतशेनानिनक्षत्राणि

ॐ
मुग
५५

ष्टमूर्धभावात् उक्तांबुपग्रहारात्प्रनिस्तज्ज्यामहाहननादिषु दिक्षमतिथिषिमत्वाखिलेषु सा
ध्योनिभानिव पतानापिजगुर्जापग्रहलोमीतिकेचन २१ अथलत्तोपग्रहपातेदोषउ
हृतस्यमाज्यापवादः पत्तंखिवरणोविटस्तत्तंखिवराणामजेत् लत्तोपग्रहपातेषुसा
ग्रानेवांशकेषपरे अथजामित्रदोषः चंद्राद्विलग्नतोवापिसप्तमेयदिखेचरः तदाजामि
त्रदोषःस्यात्सर्वेस्यस्यातिनिंदितः वराद्देशोवानवांशेजामित्रेकेविडद्धते नवांशपंचकपंचा
शोसत्वजामित्रंपरे अथलत्तोपग्रहजामित्रेकार्गलकर्तरीदोषाणामपवादः लत्तोपग्र
हजामित्रपातेकार्गलकर्तरी एतेदोषाविनश्यंतिलग्नेकेंद्रबलान्विते २४ अथवेधादिवि
वेदोषव्यवस्था उरुवाह्लिककाश्मीरदेशेष्वेवजेडुपग्रहं लत्तं सौराष्ट्रमालवेवलत्तापातं बंगकालि
गयोः एकार्गलंतत्काश्मीरेविहितंअन्यदेशात्के अथकर्तरीतिसप्तदोषाः आदोषबाणजो
दोषःषट्अंशतिलिवकर्तरी २५ सग्रहः क्रूरवाधाद्ग्योगडोमेकार्गलाभिधाः उःहाणोवारजो
दोषःपापमंविधनादिका विरुद्धेकांतिसाम्यंच तथाखार्जूरिकालजः अहणोत्पातनक्षत्रेण
पहदुर्मुहूर्तैनलत्या २६ जन्मलग्नेंदुराशिभ्यामष्टमलग्नमेवच षडष्टाष्टमेंत्यस्थो...ष्टग्रहषट्कः ज

जामित्रं ष्टमः लग्नास्तोयं इति श्लोकाः पञ्चविंशतिसंख्यकाः महादोषा विवाहादौ शुभमार्गाः
शुभेप्सुभिः विवाहादन्यकार्येषु जामित्रं नैव चिंतयेत् ८ गृहैस्तेषु सर्वान्केभ्योर्कं वशिष्ठा
स्तोलिखितं स्वयं कर्तरीदोषः प्रविलग्नव्ययगोलग्नाच्च द्वादशपापखेचरौ यदिस्यातां तदा
ज्ञेया कर्तरी महादुःखकारिका प्रथमहाकर्तरी यथे लग्नाद्वादशे वक्रे व्यये मार्गी भवेद्यदि साम
न्या कर्तरी ज्ञेया यत्नात्तां परिवर्जयेत् लग्नाद्द्वितीयगो वक्री व्ययमेतत्समासको तदाक
र्तरीज्ञेया नानाविधाभावजं फलं यथे मार्गी व्यये वक्री वक्री वा मार्गी गो शुभो लग्ने वाष्टम
योः सौम्या यदि चेत्कर्तरी नस्यात् ८४ शुक्रजीवबुधैः केन्द्रकोणगैः शानिदः खेटा कर्तरीकार
कापापा योगा मुनीन्द्रैर्योगा यदि स्वगृहवास्तुमित्रोच्चत्र न दोषः कर्तरीभवः स्वगृहं तत्त्वं विषना
डिका विवाहाङ्गजिनाविषयाभ्यवेदामनवः क्रमात् सूर्यादीनां खेदनाः खमावि
शतिःश्रुतिः ८६ भनेत्राः खयमःसाकारुद्राः काष्टाब्धिवदेश षट्पंचाशाजिनश्चैव विषा
तिः कजमाहिशाः प्रतिभं पातिनाम्निशाटघटिकाः तःस्वाय च नक्षत्रेषु स्वय
कालात्मिभ्यं ८८ सर्वदा घटिकाभिस्त्रयो त्यात्मघटिकाहताः षष्ट्या भक्ताः स्फुटनाडिका

ज्यो
मुग
५२

सर्वविषनाडिकाः अथ तिथिविषनाडिकाः तिथिवाणाष्टसप्तांगपंचवेदाष्टभूपगाः वि गवह्निर्कमनत्याष्टदस्वेकघटिकाः क्रमात् ॥ अथो वदीः च तत्र्कं च विषप्रतिपदादितः ॥ अघवारविषघटिकाः नागद्वसप्तार्कदिकसप्तवाणान्नवमिताः क्रमात् अथो नाडीवत्र्कं च विषतद्भवविवर्जयेत् ॥ २१ अथ तिथिवारनक्षत्राणां विषघटिकाचक्रमिदं सबोधाय ॥

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पु	ति	अ्ले	मं	पू	उ	ह	चि	स्वा	वि	अ	जे	मू	पू	उ	अ	धं	श	पू	उ	रे	नक्षत्रे
५०	२४	३०	४०	१४	२१	३०	२०	३२	३०	२०	१८	२१	२०	१४	११	१०	१४	५६	२४	२०	२०	१०	१०	१६	२४	३०	विषघटी

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	तिथयः
१५	५	८	७	६	५	४	८	७	१०	३	१२	१४	७	८	विषघटीः

सू	चं	भौ	बु	बृ	शु	शं	वाराः
२०	२	१२	१०	७	५	२५	विषघटीः

अथ नाडीदोषापवादः ॥ कोणस्थानाधिगभेः संस्थः सद्ग्रहस्यो मेषादितो मिवा ॥ संद्राशौ वा विधः स्वांशे तलमेवा केंद्रे कोणगाः ॥ २२ त्रिहन्मादविलेन्दोषविषनाडी सकृद्भवे ॥ अथ ग्रहदृष्टिः तृतीये दशमे पादं त्रिकोणे च त्रिहृबंग्रहाः ॥ चतुरस्रेष्टमे पादत्रयं पूर्णं तु सप्तमे ॥ पूर्णं तु शिखिजेमंदः पंचमे नवमे गुरुः ॥ भौमो ष्टमचतुर्थे च सप्तमे सकला ग्रहाः ॥ अथ लग्नस

भंगुलिः त्रयेलग्नलेववामित्रग्रहेशुभग्रहेतेक्षिते लग्नेवाशुभमित्रग्रहेदृष्टेवास्वामिनाशुभे २६
ग्रहेणशुभनलग्नेवाग्रहेनाशुभग्रहेनेक्षिते युतेवाशुभेतिलग्नमित्रग्रहदृष्टेवाशुभेभवेत् लग्नेशोले
ग्रसंशोभाः लोशोपवग्नेवामित्रः नक्षत्रसमशुभंजेयमन्सर्वाण्येवशोभनं ५८ सूर्येनेशोक्तात
धान्त्राशापतिद्भुतांशामीलने नक्षित्रयोगाशुभवर्धाःशुभैर्क्षितसर्वाणि अथपंगुंधादि
मासल्लग्नानि दिवांधसंज्ञयोवधिरीतलग्नहश्चिको अथमेषोवृषःसिंहःसंधौकन्या
मृगत्रयं ९० रात्र्यंधगुरुकस्यांधाः कन्यामिथुनकर्कटाः वधिरौतुलधन्वःनक्रोनलकालेता
नविवर्जेत अथहोलाष्टकं पेरावत्यां विपाशायां यानदेशुक्रनये होलिकाष्टादिना
सप्टैविवाहादौशुभेवर्जेत अथकेषांचिद्देशानाममपवादः रागायोमास्वकनाशुल्लग्ने
कालांयपंगुश्चयत् नमास्त्रमलवेगोडेनाश्वत्राःशुभदंस्मृतं ३ हस्तादिनक्षिजेदासतिथिः
वृडावमोद्भवं गुरुःकेंद्रगतःस्मृत्यानिषिद्धेलाभगःशुभः ४ अथगाडानंदोषामवादः

दिवापंगुः	दिवावधिरौः	दिवांधः	संधियोःकुमोः	रात्रौपंगुः	रात्रिवधिरा	रात्र्यंधाः
मी	तुं वृं	मे वृ सिं	म कुं मी	मी	धं मे	कं सिं क

ज्यो
मु॰ग
९१

सप्तमे वा समराशी ग्रामो वृत्ते येनो भवेद्यदि लग्नगो वा तदा दोषं निहंति ज्ञार्किकौ केंद्रे वा केंद्रको
णे शुभः विदलेग्नाद्या चतुर्थो वा यमश्चेदष्टमे वदोषं निहंति गर्दलापम् अथाष्टमलग्नदो
षापवादः वृषभो वृश्चिको मीनः कन्या मकर कर्कटाः लग्नेष्वेतेषु नो दोषो जन्मतोष्टमे
ष्वपि ॰ अथ ग्रहांत्यकाणहिल्लग्नदोषापवादः अब्दायनर्तुमासदोपत्तदगध्याहं संभवं
ष्टपकाणोत्थ लग्नस्य सप्तांशं पंचनवांशकाः दोषान् घ्नंति जीवसौम्यौ केंद्रत्रिकोणगौ
अथ नवांशादिदोषापवादः जलचरग्रहगोष्ठताः षष्ठगैर्तालग्नगाः पापिनस्तेकादशोस
वैदोषान् घ्नंति चाखिलाः अथ सर्वदोषापवादः लग्नवर्गोत्तमे वेंद्वा गुरुनाथेत्वाभवेद्यथवा
केंद्रकोणे गुरौ दोषान् घ्नंति सकलानपि केंद्रकोणे विनाग्निं दोषाणां च शतं बुधः
शुक्रः शतं हंत्याद्यत्र लक्षं स्तेनस्मरपतिः ८ लग्नेशो वा लवाधीशो लाभे केंद्रे च संस्थितः
दोषराशिं दहत्याशु जलराशिमिवानलः अथ विवाहे शुभनवांशाः कन्यामिथुनतुलाप
नवांशाः शुभदाः स्मृताः विवाहास्येत्त मीनस्य नवांशः शुभदः क्वचित् नववर्गोत्तमे हि वा विवा
हे शुभांशलिशोधाकें वर्गेश्या पंचवेलग्नेत्तलानकास्थितो वा विधौ ९५ अथ विवाहलग्ने भंगदो

ग्रहाः लग्नेशनिस्सूरः सूर्यो लग्नादिस्थितिपनेशशी लग्नेष्टमे महीसुनुरष्टमे शुभवाक्यतो ८८
राहुःसप्तमे विलग्ने च विधनादिगतो भृगुः एतेन विवाहे सर्वे विवाहे भवेदः स्मृताः अन्यत्र
हाद्वशामदो मेषणादिधनादिगः लग्ने भागवश्चैव षष्ठे नैतेषु शोभनाः ८९ अथ अ
ष्टग्रहापवादः भानुनीवदेवाः शुक्रोनदोषायादिमस्थितः नाशुभस्याष्टमे भौमः शनुनी
नास्तगो यदि नीचो नीचांशगः सूर्यो नाशुभो षष्ठादि रिष्फगाः लग्ने बलीशुक्रः शुक्रः सर्वदा
शुभवर्गतः ९० शुभदृष्टोनिहन्त्येव दोषं रिष्फादिवेदजं अथ विवाहलग्ने बलाबलाय ग्रहाः
विधनादि त्रिलाभस्था शुक्रो कि विवाहदः लाभत्रिशत्रुगो भौमो हि त्रिलाभगतः
शशी वा लग्नाष्टमे विनाशो मध्याय नाष्टमे विनाशकः अस्ताष्टादिव्ययं हित्वा शुक्रो देवा
प्रदः शुभः अथ मध्यफलाग्रहाः सहमतस्थाने नो च स्थिता मध्यफलाग्रहाः अथ वेला
भ्रष्टग्रहाणां विशोपकाः सार्धत्रयं रविसार्धं भौमा कि शिविवाहदः २४ दोशुक्रो बुधा
वेदं दैवमाजीनवेदः लग्नं शुभं विवाहस्याहशा विशोपकादिकं अथ इष्टकालमाने प
वेदिनं मानेन नवघ्नं षष्टिभाजितं विलग्नं चागतं यत्स्याभवेदिनमध्यभा ॥ पा

श्री
मु॰ग॰
५५

दृष्टामध्यमाहीनासमस्मुसिंहशुणामयया भजेत्स्ममहत्तेचस्वमानेल्लख्यास्तनाडिका॥ प्रत्य
गर्कैतनोषाल्ला: श्चपार्केल्लाताम्रत: गोक्षुष्टकालविनानेतत्रमर्वेमुहाहृत २८ अथेष्टका
लालयानयनं सायनार्कभुज्यभोग्याग्निजोदयविनाडिका: एविभुक्तांभवेदिष्टमपकालो
नभ्यपलात्मक: योगोयोभीष्टयटीभ्यस्तुतदयभनिजोदय: योगोयाघोगूएवामभ्रूमसुद्धमि
तिभाजिते॥ लग्नंमेषादिकंयोज्यमेषाद्ये:शुद्धराशिभि: अथपलोयाविहीनयादिलग्नतस्तु
दृष्टभवेत् भोग्यकालोनशुद्धोशुद्धिष्टकाल:पलात्मक: एवांमध्ये हृत:स्वीयोदयेनाप्तलवा
दिकं योज्यमत्ययेस्फुटंलग्नमयनांशविधेजिते गत्रीष्टकालतोवापिमध्यस्वांकांशमध्वे वृतं ३३
अपलग्नसत्ताद्दिष्टकालानयनं भानोर्भोग्यपलत्वय:कालोभुक्तकालस्तथानेता: तदै
क्यमेतयोर्लग्नोदयात्ययमध्ययुक्तटं: ययेकदेशलग्नार्कौ तयोर्भोगांतरैर्हत: स्वीयोद
य:एवमाषभीष्टकाला:स्फुटस्तत: अथविवाहेप्रशस्तयोगा: शुभैस्त्रलनुगतै:एवेट
रव्यपैलैपिनोपगै: धनोयंपरिणीतात्वपवतीप्रियवल्लभा: २९ कुजेर्कैलाभगेषष्ठे
स्वत्रोत्रेहितीयगे धर्मस्थे:विचैवैरमे:श्रीवत्सोयोगउत्तम: यदिपापाक्रमकालयग्रन्ते।

तीयेवदशाक्यतो पंचमेश्गुशक्रैदोयोगाश्चानंदकृत्समोहि ३८ लाभेकेंद्रेत्रिगृहेशोमेशुक्राश्चि
केयपानेश्वरे योगोस्यमर्थंचंद्राख्यस्तदोछायाम्भगास्तती गुरौयमेशुयमूर्तौलाभेमंदे
गजाभिधः परिणीतेवामातीसाधीयमोयदायिनी ४ लग्नेयेत्रवर्गाःसौम्याःशुभा
येशुभकृत्यः स्थानिश्चयोगः पापाश्चकूरमूर्वार्थेपश्चार्थेसौम्यखेचराः विवाहेव
क्रयोगायंतत्रोछा स्वैरिणीभवेत ४२ सर्वैःकेंद्रगतैःपापैर्वापीयोगाभिनिर्दिष्टः सौम्ये
लग्नेव्ययेविलग्नेपापैःकोदंडकोप्यसत् भौमेसप्तमगेवाष्टशुक्रेस्तमयेपानश्चरे छवारोयं
समाख्यातोशुभवल्लीविदारणो ४४ व्ययेकेंद्रविर्णशुक्रेविपीमंदेष्टमेविधौ योगोस्या
त्कर्मनामायमत्रोछाभिक्षुकीभवेत् रवौलग्नेव्ययेमंदेष्टमेज्ञेमुसलाभिधः तत्रोछाया
जमारीमाजननीवाभवेद्ध्रुवं ४५ प्रथगोमंगलिनये विषादिजलिकेवात्रिवेदुमेषाय
पुत्रया लग्नाद्दुविगतंवंद्रलग्नेगो पिकेनसेत नाम्नगोमंगलिके विंत्यादोषाश्चभय
पादयः प्रछ्छायेनेयतः सर्वेगोरजोभिःसमंततः हिविलांभस्थितेचंद्रेत्रिष्टगांशालि
केमते लग्नान्दपात्रुतोम्नवैष्ठमस्थेनमध्यमे ४६ दोषाःपंचाङ्गजालग्नग्रहजाबिसे

ॐ संभवः स्तनापानीष्टमस्या मनवांशानयजास्तथा ५८ पंतेसंप्याविलानैवेहणागोप्तलि
मु.ग. केमदा ५९ अथगोधूलिकसमयः अर्धास्तं समतापर्धचटिकार्थं नगोरजः सालोसोकैं
५९ । तृतीयोनास्ते उमयवास्सवासमे ५२ सकालेमंगलेश्रेयान्विवाहादौशुभप्रदः अथविवाहेक
विद्यटीहदयमिदंजगः निदाघेमार्धविवेकेपिंडीभूतेहिमागमे मेघकालेनशेषस्तेप्रा
कंगोधूलिकंशुभं ५४ अलब्धेघटिकालग्नेविप्राणांगोरजास्मृत गोरजोहीनवर्णानां
तन्नादीनामयोभयं अथविवाहलग्नाकुसमारंभशुभ अफले लग्नदेहोत्पृथग्रस्थः
शुभोसौमनःशायी भर्ताकान्ताकालयेशास्तहलामनसाएवभवेत् ५८ पतिसूर्याहितोः
कांतापनेमोमान्यतान्यथात संवजीवाहृगायमेवेषमाकेशक्रितावदेत सांवत्सरश
हिगेनेयंडः जीवास्तवादिभिः अथावशेषकेराज्ञाविवाहविवाहः चंद्रपंचांगसंशुद्धोसौ
माप्तनविवाहस्थे रात्रौगोधूलिकेलग्नेएवशुद्धोवाहःप्रशस्यते अथदीनजातीनांविवा
हेविशेषः अक्रादिग्निमासदेसकीर्णानांशुभप्रदः विवाहोर्धनशुक्राशुःपतिसोख्य
कारोभवेत् ६० अथशूद्रादिस्त्रियांपुनर्विवाहः शूद्रादीनांविवाहेदोषनकदाहनस्त्रियः

३०

गंधेकुर्योत्त्वनत्राल्लतिथिमासुदिरूगणं सूर्यमादेदनेचात्तिमूवंद्वाहिरमान्त्रपः भूराम
मेमिनान्त्यांसंगोपूर्ववाहिवाहके ८९ नेष्टाःश्रेष्टाःक्रमादेतन्नियपयोगारिताउपैः अथवि
वाहांगकार्ये कार्यंलिविवाहकार्यगोगविवाहोदिनजनैः विवलेपिविधोहिवाचिवषष्ठनव
मेदिने ९९ विधावोभयाणोविचाज्ञेष्टात्मामछिनीपाते आर्द्राचतष्टयहिनाकुर्योद्
वारिकेविधि देवभसूजनेतेलमकलमंजयायणा भूवणांकेकणाचवेवेदिकामंडपा।
दिकं अथनेलादिलेपनेदिनसंख्या मेषादिराशिजानानांकुर्यात्तैलादिलेपनं शैलादि
ग्वाणादिग्वाणसमागणवार्णवषु वाणंषोलश्चवसेषुक्रमात्केस्मिरितीरिते अथविवा
हवेदिका चतुरस्त्राकरोच्छायाचतुर्हस्तात्मवेदिका वेश्मतोवामभागेचकर्तव्यालोप
शोभिता ईशानंस्यापयेत्कर्त्भंसिंहादित्रिभगेरवौ वृश्चिकादित्रिभेवायोनैरृत्यांकुंभ
तास्त्रिभे वृषत्रयेतथाग्नेय्यांस्तंभलाभस्तथैवहि ९० इतिश्रीमदे० विवाहप्रकरणं १४

मे	वृ	मि	क	सिं	कं	तु	वृ	धं	म	कुं	मी	राशि
७	१०	५	१०	५	७	६	५	५	५	५	७	दिनानि

अथविवाहानेतंरंवधूप्रवेशः लग्नादा
त्रिसमेपंचसमाकेष्याचतुर्वोडशान तांसंख्या

ॐ पंचमाद्दर्षाद्राजाहेमासिवत्सरे १ यथेष्टंनततोवध्वाःप्रवेशःशुभदस्ततः अश्विन्यादि
शुग तयेमूलेत्र्यमयाद्याग्रोहिणीमृगे २ हस्तत्रयेमघापुष्येअनुराधेरेवतीद्वये प्रवेशःशुभदोव
५७ ध्वाः सोमेज्येशुक्रसूर्यांशके मध्येवृषेकुंभेकेतुनेष्टोविकालनिधानतथा शुभवर्गोवलो
पेतेलग्नेवांशेशुभस्ततः अथविवाहोनंतरंप्रथमाद्दमासविशेषवर्षनिवासेवधाः
उद्वाहात्प्रथमेज्येष्ठेयदिपत्युर्गृहेवसेत् पत्युर्ज्येष्ठंतदाहंतिपौषेतुश्वशुरंतथा श्वश्रू
माषाढमासेतुअधिमासेशुभंपतिं आत्मानंक्षयमासेतुनतागृहेमधौ ६ इति
वधूप्रवेशः अथद्विरागमनं विवाहाद्विषमेवर्षेकुंभमेषालिगेरवौ वलिन्यर्को
विधौजीवेशुभाहेचाश्विनीमृगे १ रेवतीरोहिणीपुष्येअनुराधेश्रवणत्रये हस्तत्रयेपुन
र्वस्वाद्येसमूलादिशयाधयोः कन्यामीनतुलेयुग्मेवृषेप्राक्वलान्विते लग्नेग्रन्थे
लादौणोद्विरागमनंशुभ्यते सन्मुखेदक्षिणेशुक्रेनगच्छेतकदाचन गर्भिणीत्वविग
र्भांसावत्सावध्वागमिष्यात् वालवत्सादिपयेनस्त्रीमोहादपिचेद्व्रजेत् अथपलीपमा
ला सिंहस्थेवागुरौशुक्रेसन्मुखेवास्तगनेपिवा शुभोदीपानवधाःप्रवेशःपतिमंदिरे

॥ ५ ॥

अथ प्रतिशुक्रदोषापवादः एकस्मिन्नगरे ग्रामे देशे वा राजायुद्धे वा उभिक्षे तीर्थयात्रायां
नववधूः प्रवेशने विवाहे नैव दोषाय प्रतिशुक्रं स्तस्यादृपः अत्रिर्गर्गो वसिष्ठो नारद
काश्यपपराशरौ। गुरु भारद्वाजमुनेर्गोत्रे प्रतिशुक्रं न दुष्यति पिप्पलादेयदिश्रीणां स्त्रा
नपुष्याद्यश्रीमवेत् गमने प्रतिशुक्रे पि प्रयत्नप्रतिषेधयति ८ इति श्रीमहे० हिरागम
नप्रकरणं १४ अथाग्न्याधानम् सौम्यायने विष्णावो या कृत्तिकारोहिणीमृगे उत्त
रेरेवतीज्येष्ठापुष्ये आधानमिष्यते १ ऊर्जे कर्के ते शुक्रे नीचस्थगतेः तिमे नोविक्ता
यांतिथ्यां कर्के लग्ने वसव त्रये अग्न्याधाने शुक्रवीतने तैललग्नानेपिच त्रिकोणपञ्च
येकेंद्रे सूर्ये जीव ऊर्जे नेटे शुभ ३ षष्ठे वा पञ्चये शुद्धे वर्षे आधानमुत्तमं लग्ने जीवे पतंगे
वायने विवाने गोऊर्जे चंद्रेवा त्रिषडायस्थ सर्ये वादीक्षितो भवेत् ५ इति श्रीमहे० अ
ग्न्याधानम् ॥ अथ राज्याभिषेकः नदिते ग्रेगुरौ शुक्रे विविवत्रे वा मवायने जन्मेशो पाके
त्रिंशोऽशे वा भौमे वलान्विते १ रोहिणीहित्तयेज्येष्ठा पुष्यश्रवणरेवतीजया रेवतीशुक्ला
हस्तचित्रानुराधाश्रवणेपिच तिथौ वा वे शुभे केपि ऊर्जराज्याभिषेचनं स्थिरे वा पञ्चये लग्ने

ॐ मु॰ग॰ ५८

जन्मभान्मसंकोदये ३ शुभैर्युक्तेक्षितेवापिपापदृग्योगवर्जिते पुनःकेंद्रत्रिकोणगैर्व्या
रहितैःपापखेचरैः सौम्यैरष्टगैःसर्वैर्व्ययस्तैर्विवर्जितैः केंद्रत्रिकोणगैःसौम्यैरसौम्यैः
षट्त्रिलाभगैः सदुत्सवदोषुगैःखेटैर्नीचारातिभवर्जितैः राजयोगान्विते लग्ने शुभे राज्या
भिषेचनं ४ अथ युवराजाभिषेकः युवराजाभिषेकःस्यादभिषेकोक्तवादिषु अथ पुत्रे
भावेःस्यादभिषेचनं स्वयं ते राज्ञि तस्याने पुत्राभावे कुलोद्भवं नो विंद्यात्स्तिर्थिवाराया
स्तत्कालमभिषेचनं ६ अथ राजचिह्नधारणं चामरच्छत्रदोलादिदीपसिंहासनादिकं
पट्टाभिषेकभे सर्वं निदध्याच्छोभनेहनि ४ इति श्रीमट्टे राजाभिषेकप्रकरणं अथा
यात्राप्रकरणं विज्ञातजन्मनां राज्ञां यात्राशुभफलोदयं योज्यायात्रा उपैःशालप्रश्नाद
ज्ञातजन्मनां १ अथ प्रश्नेयात्रायाःशुभाशुभफले लग्नपोलग्नराशीवालग्नेस्त्रैवान्तदी
क्षते तावद्गोपवयेत्प्रश्नतरा राज्ञो जयो ध्रुवं २ जन्मनो लग्नगोशादौ स्तैर्यस्तैवा तयोः प
तौ ताभ्यामुपचयस्थैर्वायनः स्याद्धरिसेवयः जयो लग्नेऽष्टमष्टगैर्भवेच्छीर्षोदयेपिवा शु
भैर्युक्तेक्षितेवापि शुभायात्राहरोदये ४ स्थिरोदयेगमानंस्यात्शुभैर्युक्तेक्षितेशुभा दि

स्वभावेद्यपायेष्वेवाद्यनिरीक्षिते ५ प्रस्थितोपिनिवर्तेततिर्जितोपिजिनेः पुनः रंभ्रा
भूमितलेदृष्टेकृतेमंगलवत्सनि प्रत्यादेवेपिवाष्टमेजयोलाभोपिद्यासतः शृगोलग्ने
बुधेनपेमस्तसे ६ केन्द्रेगुरौ लाभगेवापेरेःशत्रुजित्वासेनिरूपोगृहं लग्नेभौमेषवा
मंदेस्तेतेर्नसैप्यवस्त्रो ७ लाभेकर्मणिवार्केदृष्टेकोपिविजयोभवं लग्नेभौमेंडपुके।
वारिनेपातनजेदिते चंद्रेवानिधनास्तस्थभास्करेलग्नवर्तिनि पापैर्वायुतलग्नाष्टि
बुकेपगतेग्रहेः पृभिस्त्रिभिस्तुडयोगेःप्रहर्भंगानसंशयः ८ कोणेभौमाद्दुपेजपार्कि
शुक्राल्येशुबलवत्सुपि एकोप्युत्तमनेनस्मात्र्पोकोणगतेविधौ भवेद्गासंद्दिशासोत्रयः
विदोवलवंशस्तयोः प्रश्नेगमनदिगीशायःपंचमोपिवलीग्रहः ९ ग्रथसंक्रांतिशुभयात्रा
फले मेषसिंहधनःसंस्थेयात्राशास्त्रशुभमालिनि उंभनकोगनाशुभमराशिसंस्थतम
ध्यमा कर्कालिमीनगेकेन्नयात्रादीर्घप्रवासिनी ग्रथदशादिवलनशात्रिविधयात्रा
फलं दशादेःमफलेपाकेयात्राश्रेष्ठाथमध्यमा गोचरादिफले :नफलापनागस्तु
हिनः १० ग्रथयात्रायांवर्ज्यानारानित्यादिशुद्धिः नाबविमेवसमायोरिकामाष्टणीमाष्ट।

ॐ
मुग
५५

मीं शुक्लाष्यांद्वादशींषष्ठीहित्वावंदूवलीगमः ९ अथयात्रार्थाशष्यकिर्थिफलानि शु
क्लाचप्रतिपच्छ्रेष्ठानोशुक्लागमनादिषु द्वितीयाकार्यसिद्धैस्याद्धतीयान्देमसंपदे चतुर्थी
क्लेशदानेयाभद्राचपंचमीमता व्याधार्तिदायिनीषष्ठीसप्तमेभदभोजपदा १० रोगदावा
ष्टमीरोगानवमेमरणंसदा दशमीलाभदानिसंदेहमचैकादशीस्मता प्राणसंदेहंद्वादशीत्रयो
दशमीसिद्धाचयोदशी शुक्लावन्तदर्शीनेष्टाकृष्णपक्षेविशेषतः ११ पूर्णिमामष्यमापौ
र्णमास्यामुटशीत्तसर्वथा निष्फलानोफलमेनहिविवार्यंगमनेवुधैः अथयात्रायांशुभा
शुभवाराः मन्तद्वटवामस्येवोपचयस्यस्यापिदास्व यात्राश्रेष्ठावुधेमध्यालोकेशास्त्रेननि
श्चिता १२ अथवारेषुकालविशेषेयात्राकैश्चिदुक्ता रवौसूर्योदयेयायाद्बुधःकालेशा
नैश्चरे भौमेमध्यान्हमध्यान्हवारेकेश्चिदितीरितं अथयात्रायांनक्षत्रप्रमाणतिष्ठनक्षत्राणि
पनिष्ठाश्रवणोहस्तोमैत्रारेवतीद्वयं मृगःपुनर्वसूःपुष्यःश्रेष्ठान्येतानिभाणिवै १४ मु
साश्लेषाहिंदकमष्ठोशततारामियं नवमध्यानिस्वाहिमनमाईथेयामघम मृतानि
मेनवोक्तानिवर्ज्यानिजननिमनिमेः वर्ज्यनक्षत्राणामाद्यपकेमांचादिकाः स्वीरवषोडशो

वाद्यः कृत्तिकास्वेवाविशाति श्रवास्वेकादशामाज्ञाभरण्याः समनाडिकाः २९ स्वा
मश्लेषाविशाखास्वज्येष्ठायास्त्वचतद्देशा याद्यालग्नवलेशेषनाडीशाव एकेस्मति अथा
त्रमतीनवे कार्त्तिकास्वमघास्वाद्योरेके पूर्वदलं जपः उत्तराद्देन विशाख भरण्यस्लेषया
दपि अथोपान्त्यमेतत्र सर्वास्वातिमघाद्यो यानस्तोमनमीदृशा अथनक्षत्रविशेषे
विजययात्राप्रकारः मघस्यायानाथायास्वित्याज्येष्ठाभियेनतः मूलेमहीपा
लोजयत्याशुरिपुत्रजं ३० हस्तेप्रस्थायवास्यित्यातत्रैवस्वातिविशयोः विशाखयोत्रज
न्नृपोविजयलभतेध्रुवं प्रस्थायमृगशीर्षेवास्यित्वाद्यांयाततोव्रजन् पुनर्वस्वोमहीपा
लोलभतेवश्रियंश्रियं देवसोत्तमभेवाथपितिष्ठायांमहीश्वरः उत्तरायाप्रमेत्रकवात्रो
गस्युजस्समवेत् ३१ अथादिक्शूले दिक्शूलमाक्रादिग्भावेज्येष्ठायांशानिसोमयोः पू
र्वाभाद्रपदेयाम्यांमूलेचगुरुवासरे रवौशुक्रेचरोहिण्यांपश्चिमायांनगेदुधः उदीच्या
मुत्तराफाल्गुन्यांभियेमंगलेबुधे ३२ अथविदिक्शूले आग्नेय्यांचगुरौचन्द्रेनैरृत्यांरवि
शुक्रयोः ऊर्जेनगच्छेद्वायव्यांनशिवेबुधमन्दयोः ३३ अथादिविदिक्शूलदोषापन

ज्यौ
मुग.
६८:

त्रयेविधिः ॥ सूर्येदृष्टेनंदयशुक्रेरुगुरुंभौमेबुधेतिलान गुरौर्याघयवानशुक्रेमाषान्मं
देनात्सया ७ संप्राप्यावपयकेगच्छदिदलेनवदोषभाक ताम्बूलंभास्करेदेवंकेस्मंदेनम
गलेमृदः बुधेशुभ्रंघदधीजेवचूर्णतशुक्रेतिलार्कनैः दत्वाभुक्त्वाथवत्वावानदोषः मूला
न्ताधुतं अथसमयविशेषेनान्यानिमानि पूर्वाह्नेरोहिणीतिथिस्त्रंविशाखावाह्णानिक्रोमरा
मध्याह्नेसमंगेज्येष्ठाश्रवणाद्रीमूलभेतथा ४ अपराह्नेपवित्राण्यागमनेवाश्विनीमद्
विज्ञातमकरापावयासिमाः अथमेशाके मध्यमेवांघाकेपूर्वांत्रितयंभरणीमघा या
सेपुनर्वसुः स्वातीयनिष्ठाशनतनाविका ५ अथसर्वकालयात्रायांशुभनक्षत्राणि का
लेंपुष्यस्रगेहस्तज्येष्ठायात्रावसर्वदा अथघृहयात्रायांयाविशेषः सपवसामस्ययात्रायाम
पिजेयः नैत्र्वजीवतपत्नम्हतनपतीनतफले राहुभुक्ताजिपतानाणिजीवपततमपोदृशा
म्हतपत्नत्वभोग्यानिकेतरीनदपिष्टिनं ततःपश्चदशायुत्तंवितिसुरेउमादिष जीवप
तःशुभोजेयोम्हतनपत्नत्वमथमतः ४४ म्हतपत्नाख्यभयत्नेयत्नाभास्करेवीशुभा म्हत
गदेम्हतनाघोजीवंश्चतेविघोस्यिते यात्रायांविजयप्राप्तविपरीतेपराजयः उभोवेजी

वधस्थस्थायथामास्थोभनात्मा ५८ चेद्भौमस्तथ स्योरवैहन्तवका
हृदा यायिनो जयदश्चैदो जीवपलेष्ववस्थितः भानुमाजीवयद्दस्थाः
स्थायिनो विजयावहः ५८ अथाकुलगणः धनिष्ठाभरणीस्वातीर्द
लैश्लेषापुनर्वसु रोहिणीश्रवणं चानुकूलास्ता विषमास्तिथयः सूर्येन्द्रगु
रुमंदा आश्वावाराश्च कुलगणो ऽकुलः अत्रसंप्रस्थितो राजा यात्रां जयति सं
गरे ५८ अथकुलगणः पूर्वाश्विनी मघापुष्यः कृत्तिका श्रवणा मृगः
चित्राज्येष्ठा विशाखा च कुलजाः शुक्रसूनुर्दशी अर्काष्टाद्यमितास्तिथ्यो
गणोयं कुलसंज्ञकः संग्रामे यायिनो भंगः स्थायिनो जयो भवेत् ५८
अथकुलाकुलगणः अभिजिन्मूलमार्द्रा च शतभिषा बुधवासरः द्वितीयाद
शमी षष्ठी कुलाकुलगणास्त्वयं ५८ राजा संप्रस्थितस्तत्र संधिर्भवति वै
रिणा अथ नामाक्षरविर्णावर्णा चैतं गिको वर्णो वदः ॥ कब्गदथमो
वानाम्नां दकारो वर्णितः स्वरः एवजढनमशानाम्यादिकारः स्वादि

१	२९
२	२८
३	२७
४	२६
५	२५
६	२४
७	२३
८	२२
९	२१
१०	२०
११	१९
१२	१८
१३	१७
१४	१६
१५	

ॐ
श्रुग·
६

वर्णेजः गक्कताः पंचषाश्चैषामुकारोवर्णभूः स्वरः ५५ चटायहेरसानांस्यादेकारो
नामवर्णजः चठ्टावलहादाश्चैषामोकारः कथितः स्वरः नाग्नियश्चादिनोवर्णस्तद

अऊलगणेयायिनोजयः	ऊलगणेस्थायिनोजयः	ऊलाऊलगणेद्वयोसंधिः
पं भ स्वा ह श्ले पू रो	मू३ चि म पुष्य कृ	अभिजितमू आर्द्रा शत
उ३ अरे १३ ५० ९॥	अम चि जेवि ४८	२। ६। १०
१३ १४ सू वं गु म०	१२ २४ भो शुक्राः	बुधवासरः ॥

याद्वर्णजः स्वरः अथातिथिस्वरः
अकारादिः स्वरंपंचनंदाद्यास्तिथ
यः क्रमात् निजस्वरतिथौतेया
बालप्रभृतयः स्वरः आद्योबालः
कुमारोन्योयुवावृद्धस्तथामृतः ईषल्लाभकरोबालः कुमारस्त्वर्थलाभदः सर्वसिद्धि
युवादद्याद्वृद्धोहानिमृतोमृतिं ५८ अथतात्कालिकस्वरः तिथेर्गतैस्तुयोगस्य
देकादशांशकः तत्कालिकः स्वरस्तस्मिंस्तावस्थातुक्रमात्स्वरः अथपंचस्वराणांच
क्रे विशाखाकृत्तिकांश्लेषानुराधाश्विशांतेरेवे यानिशेषानांनियमेषुश्रवकेलिम्प्यस्थिरा
द्रके ६० भरण्याश्रवणेज्येष्ठामघास्वातिः पुनर्वसू पूर्वाभाद्रपदेतानिवास्पर्शेयादिवा
शिरा चित्रार्द्राश्विनिकाम स्वरे वीपाफाल्गुनिकाभिजित् नक्षत्राणि तथा हस्तो पाद्दोष्णे भवेन्तानि कामेपि।

मीनेमषेच ९४ उत्तराफाल्गुण्योहस्तोरोहिणीरेवतीस्वतः
मृदीमाद्याद्रयंमेष्टेभामेनाशिवृषाज्जगुः यमेनेतेसस्थितेस
ष्वेविदोमीनाय्येसंशुभः स्वर्षभेभास्करेवदःश्रुणास्मोपमेमा
वः ९८ मीनस्थितेसूर्येवदमापमेराःशुभः श्रव
णावशुभोनेत्रोयायात्रायांशुभमीरितंभिः ९५ श्रयथयावाणाति
थिवक्रेमस्थले मासेशुक्लादिकेपोर्वतिथयःप्रतिपदादितः
द्वितीयायामेमाचेमुस्यस्तीयायाधाल्गुणे एवंचामेषु
मासेषुतिथ्योद्वादशसंज्ञकाः लोर्ममुक्तेक्तयोदपाःसंव

बाला	कुमारी	युवा	वृद्धा	मृत्युः
अ	इ	उ	ए	ओ
क	ख	ग	घ	च
छ	ज	झ	ट	ठ
ड	ढ	त	थ	द
ध	न	प	फ	ब
भ	म	य	र	ल
व	श	ष	स	ह
नंदा	भद्रा	जया	रिक्ता	पूर्णा

वि	पुष्ये	ऽश्ले	ऽनु	श्रवि	म	पू	धर्म
भ	श्र	ज्ये	म	स्वा	उ	पूभा	अर्थ
चि	श्वा	ह	मृ	पूफा	ऽभि	उभा	काम
उफा	ह	रो	रे	ह	पूफा	उषा	मोक्ष

हायतिथित्रयं ९७ तृतीयादित्रयेयमुत्रयेदपा
न्त्रयेफले मासेषुदिनषष्ठस्यातिथीनांक्रमनंःफ
लं यानेग्राचाादिकोहानवदेहादशाद्यक्रमान
मोक्षेमनेयनाशिस्त्रनाभःप्रीतिर्भयंयनम ९९

ॐ
मु ग
९१

कष्टसौख्यंकलिर्सृत्मुः अर्थप्राप्त्याफलक्रमात् लैनाबैः खबर्थासौख्यंद्रव्याप्तिलाभ
पीडने १० सौख्यंलाभोव्यथालाभः सेनद्यपास्यादिषांके भयंनैः खद्विवाभिसभंडू
यमस्थतिर्यने लेभ्येपोलाभोर्थसिद्धिः खलाभोप्सत्रवपश्चिमे पनेसिंश्चयनलाभः सौख्य
लाभोव्यथासवे कष्टंद्रव्यंववृत्स्वकष्टमृत्युरादिफलं अथसर्वोकयोरफलं तिथि
नन्दवारैक्यसमाहाग्निविभाजिते आदित्येनातिद्वःखस्यात्मध्येद्रव्यंततिमेता ११
सूर्यंसेवगुणोवागोमस्मः सूमत्रयेफ्रवं जयःवायोगामःसौख्यसंयोषस्यानकवेये वि
समेतद्दियात्रादेश्रुलक्ष्यायालिप्ययात्रन अथमात्मवाउलश्रमो रविभात्माभिजिच्छाद्रे
सम्मद्रयुद्रपोषके आउलोत्रविषकेषुसमानेष्टोगामहितो १५ अथसैवयोगः चौ
द्वैमसंयमात्रर्क्षःपत्यात्रितिथिवासरे नवांसमृमघोषपहेवरःस्यात्कुभोगामे अथवभो
टाव्यपभयोगः रविभात्प्रदमेत्रिभ्रतिथिभ्रकंसमभाजिते वभादंतभिषोषस्याश्मेःक
स्माद्रतालिह्वतः अथमेषादीनांवानवद्रः जन्मगोमेषवाषोसाद्रकष्टपदवमः
मङ्गलोमिथुनसंयद्वितीयःकर्कटस्थच १६ वृषस्त्ववित्योमोषेकसायाटषामःस्मृतः

पौष	माघ	फा	चैत्र	वैशा	ज्येष्ठ	आषा	श्राव	भाद्र	आश्वि	का	मार्ग	पूर्व	दक्षि	पश्चि	उत्त
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२				
१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११				
११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०				
१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८	९				
९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७	८				
८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६	७				
७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५	६				
६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४	५				
५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३	४				
४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२	३				
३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१	२				
२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१				

स्तीयत्नेवलायांशोर्द्धश्चिका
स्यचतमम: ७९ चेतथीयवि
नोचेयोमवंशस्याष्टमलग्या
ऊंभस्यैकादशः श्रोकोमीनस्य
द्वादशः स्मृतः ८० यातवेद्रा
श्मेवर्ज्यायात्रायांराजदर्शने
विवाहादिशुभेत्यत्रनैवचिंता
मनीषिभिः ८१ अथयात्रान
दत्राणि मेषेमघांवृषेहस्तो
मिथुनेस्वातिकृत्त्यो कर्कटे
चानुराधाश्चसिंहेमूलस्तथैको
वृश्चिकेरेवतीपिस्यभरणी

तितः ८२ कन्यायांश्रवणोनेयत्रलायांशततारिका।

श्री॰ पत्न्यंषिस्मृता ८३ शुकेस्येहिणीजेमेवाद्राश्लेषात्तमीनभे ॥ एतानि स्थानानि पमानि जेत्नमा
बृह॰ रागोनरस्यच अथ स्थानवाराः मेषेरविर्बुधः कर्कैमिथुनेचेदृपवव कन्यावृषभसिंहे बु
हो॰ धानिःस्मान्मकरेउज्जः ८४ पतिहश्चिकमीनेषु कर्कधातुलउंभयोः जीवश्चैत्रजन्मसभौ
९३ स्थानवाराश्च यस्मृताः अथ स्थानतिथयः मेषवृश्चिकयोर्नंदा भद्रामिथुनकर्कयोः जयासि
हधनःकुंभस्त्रिकावतुलनक्रयोः ८५ कन्यावृषभमीनेषु पूर्णास्थानतिथिःस्मृता अथ स्था
नतिथीनांसामान्यवटिकाः कार्यत्वावधपकेनालीषट्कंस्थानतिथ्योबुधैः शादिमूसंपरिमाज्य
नोतिथ्याः षोषनाडिकाः अथ स्थानलग्नानि मेषगोककर्काटसिंहालिनक्रमीनागतानिलितः
यंतिकुंभौ वृषमसिंहौ स्थानलग्नानि मेषभात अथावधपकेस्थानवद्स्यनतरवणादास्तपाउपाः
मेषतस्त्रानिकायोष्वि वृश्चिषुत्राद्वितीयके पुष्यमघानेस्त्रीयोष्वि मंचायामधिकवंमे ८६ पति
हायस्तयामिसिंहेतृ यो वाद्यत्तृतीयकः तुलेमूलतोद्वितीयोष्वि वलोरोहि पीरतीयकात प्र
भातेगौर्धवृगायोमेषु नतयोरुषेश्न्या कुंभेमूलवेत यो ष्वि मीवेष्टभात्तीयकः साउ
त्तरात्रीपोत्रोक्र पोदिस्त्वावधपकेबुधैः अथस्तपोदयोक्रमस्यहरत् अथ स्थानमयेः वेदा

मेष्वृषेनेंदेश्वरसद्विकर्णैलसंमिताः रुद्रनेत्राग्निसौ[illegible]
ख्यात्रस्थाद्विमेषतः ५९ अथचात्रवेदःश्रमेस्तम
नरोपि इंद्रवाणाक्षनेत्रागादिगाग्निनगासंख्यकाः वेदा
श्चर्दसंख्याकामेषादेवेःक्रमात् अथचातभेष्टमः
वाणाकैङ्करसाद्याष्टकशैलरुद्रैभसंमिताः सूर्याग्ग
श्चिमिताःमेषाञ्चमाद्यातथगात्मजः ५५ अथचातवु
धः नेत्रांगाद्याग्निशैलेषाद्वेयाष्टैकसंमिताः द्वादा
शेंदुमिताश्चातवोधनसप्रभमस्त्वजात् ५८ अथचातगुरुः रसाद्याने त्रशैलेषावद्विना
गार्कसंस्थिताः वेदेंदुग्निविसांख्यास्त्रचातेभ्यामेषतःक्रमात् अथचातशुक्रः शैलाद्रि
वह्निनागार्कैवेदनेत्रेंदुसंमिताः इष्वाश्विवाणाष्टसंख्याचातशुक्रस्तमेषभात् ५९ अ
थचातशनिः वह्निशैलेषावेदाष्टसूर्यवाणांकभूमिताः दिङ्रुद्ररससंख्याश्चमेषाद्यात
शनेश्वरः अथस्त्रीणांचातवेदः भूनागाङ्कवेदाग्निरसाबाणाग्निवेदभिः सूर्यस्त्र

[illegible]	वृ	मि	क	सिं	कं	तु	वृ	ध	म	कुं	मी	राशयः
१	५	९	२	६	१०	३	७	४	८	११	१२	चंद्रः
म	ह	स्वा	श्र	मृ	अ	[illegible]	दे	भ	रो	आ	श्ले	नक्षत्राणि
सू	श	चं	गु	श	श	[illegible]	[illegible]	सू	[illegible]	[illegible]	बु	वाराः
नंदा	पूर्णा	भद्रा	भ	ज	मृ	रि	पू	[illegible]	रि	ज	पू	तिथयः
मे	वृ	क	तं	सं	मी	कं	वृ	धं	कुं	मि	सिं	लग्नानि
श्री	वि	ध	म	प	आ	मृ	रो	पू भा	म	मू	पू भा	नक्षत्राणि
१	२	३	३	१	३	२	३	४	४	४	३	पादाः

ज्यो
मुग
६५

मितामेषाद्यातवेद्राशस्तेष्टधा १० अथचंद्रवासमस्तत्काले । मेषसिंहधनं ऽस्थः पूर्वेस्था

दिशिचंद्रमाः दक्षिणास्यांवसेन्नित्यंकन्यावृषभमकरगः १ तुलामिथुनकुंभस्थः पश्चिमस्था

यांनिशाकरः कर्कवृश्चिकमीनस्थश्चंद्रस्तिष्टेदथोत्तरे २ संमुखेचंद्रेर्थलाभः स्याद्दक्षिणे

संपदुत्तमा । पृष्ठगोतिपर्यत्ययास्तवामेमरणभयं

स्वदृष्टपः ३ चंद्रवासमस्तपश्चात्कोदिपेखासप

नुमारतः लोकानुष्टावदभायमूलंतस्पविवे

कात्मकस्वंद्रवासस्वतदिंदकेस्थितकः ना

डाःसमष्टधामथाद्यास्यात्तिथिमितास्वतः ।

ततःस्वर्गमिताः पूर्वगन्नरस्यातषोडश ५ पु

नःसमष्टधाधाचार्योदितानासंपूर्वदेशा पश्चि

मेसमात्यात्तलाउदीच्याचभूमिताः ६ वारउद्येप्रमत्तरूदःस्वकालसंख्यास्ततःक्रमात प

मे	वृ	मि	क	सिं	कं	तु	वृ	धं	म	कुं	मी	राशयः
४	८	१२	५	९	१	६	१०	७	११	२	३	यातसूर्यः
१	५	९	२	९	१०	३	७	४	८	११	१२	यातचंद्रः
५	१२	१	६	१०	२	७	११	८	१२	३	४	यातभौमः
२	६	१०	३	७	११	४	८	५	९	१२	१	यातबुधः
६	१	२	७	११	३	८	१२	९	[illegible]	४	२	यातजीवः
७	४	३	८	१२	४	९	१	११	३	[illegible]	[illegible]	यातशुक्रः
३	७	११	४	८	९	५	९	[illegible]	[illegible]	२	६	यातशनिः
१	८	७	२	५	२	९	२	१२	११	[illegible]	१२	सौम्येयातचंद्रः
१	५	१	११	२	[illegible]	३	३	२	४	३	४	...

कंटकोर्मार्गस्थितो मीनस्तद्दिशा जंफलं दिशेत् ७ अथ योगिनीवासः नवमी प्रतिपत्तिथ्योः
प्राच्यां तिष्ठति योगिनी अग्निकोणे तृतीयायामेकादश्यां तथैव हि ८ त्रयोदश्यां च पंच
म्यां दक्षिणस्यां योगिनी द्वादश्यां च चतुर्थ्यां नैरृत्यां योगिनी वसेत् चतुर्दश्यां तथा ष
ष्ठ्यां पश्चिमायां दिशि [illegible] वायकोणे च सप्तम्यां पूर्णिमायां च
तिष्ठति १० योगिनी उत्तरदिग्भागे द्वितीयादशमी दिने अमा
यां च तथाष्टम्यामीशान्यां योगिनी वसेत् ११ सन्मुखे योगिनी
हंति गमे पृष्ठे च मंगला सदा अपसव्ये वामभागस्था पृष्ठे दत्ते जयप्र
दा १२ अथ तात्कालिक योगिनी चक्रं प्राक्पूर्व आग्नेय नैरृत्या
याम्या पश्चिम वायव्य ईशान्यां योगिनी गच्छेत् तद्दिशः कथितक्रमात् १३ याम्यार्धयामगा
काले स्यात् स्थिरयोहि [illegible] सदा तात्कालयोगिनी चैव राजपदा [illegible] दक्षिणे १४ [illegible]
कालपाशो उत्तरस्यां [illegible] चेद्दिने भवेत् सौम्ये
प्रतीच्यां तनैन [illegible] १५ दक्षिणस्यां [illegible]

ई	उ	अ	नै	द	प	वा	ई
१	२	३	४	५	६	७	८

योगिनीचक्रं

ई		पू	अ
	८ १	९	३ ११
उ	२।१०		५।१२ द
वा	७।१५	६ १४ प	४।१२ नै

ॐ
मुग
७५

षिाभृगोर्दिने प्राच्यांदिशि शनेर्वारे कालः प्रोक्तो महर्षिभिः १७ कालस्याभिमुखः पाशो
वैपरीत्येन यानि निशि तावुभौ मन्त्रवेत्ता ज्योतिर्विदापि त्याज्यौ शुभौ । अथ यामार्धक्रमेण राहुका
दर्थात्मकस्त्वष्टात्मकश्च द्विविधो राहुः पूर्वादि दिवा अथ रात्रावाग्नेय्यादि दिक्षु क्रमेण या
मार्धं भ्रमति यानात्तयोर्वधो ध्रुवं १८ जानदेवस्य पृष्ठे याति अथ दिवा यामार्द्धराहुः
राहुर्यामार्द्धमानेन याति सूर्योदयात्क्रमात् ईशादावपसव्येन चाष्टदिक्षु अनिशं सदा १९ रा

दिवार्द्धप्रहरराहुः		
ई ४	पू १	आ ६
उ ७		द ३
वा २	प ५	नै ८

रात्र्यर्द्धप्रहरराहुः		
ई ८	पू ५	आ २
उ ३		द ७
वा ६	प ४	नै १

त्रावर्द्धयामराहुः रात्रौ तद्वत्क्रमाद्याति ईशादतः शक्र
मरुद्दिशि यमसोमदिशि प्रोक्तो यमो यामार्धमा
नतः २० अथ पञ्चमहास्त्रात्मको राहुः ईशानतः क्रमतः
रुदक्षिणतः पृष्ठतः नले भमतो दिशि क्रमतः गुणेष्वी
दृश्य मा ताहि दिवानिशं २१ ज्ञेयो जयो धर्मस्य तत्र दिवानिशं अथ राहुफलम्
सिद्धिः पृष्ठगो राहुः शुभः दक्षिणे गोचिवु २२ सम्मुखोऽतिनीचो शुभो मस्तकादौ जयो धवं
सुस्ता हैं श्रवस्थो भत्वा वेडभे प्रतो २३ अथ प्रथितिविवादः हानिकान्तस्य वर्दितं

अथसमसूत्रपूर्वकेः परिवेलेखयेत्रैववाथमानल
दि ते २४ अथपरिवेशियिः स्वमः पूर्वादि
—वैशेषाग्निदिग्भागेः प्रदक्षिणं विदिक्षेषु
धामावृजयेष्वल्पर्नि सदा २५ अथावृषभ्यको

दिनमुहूर्तः ३		
२ ४	२ ११	३ १५
६ ४	रात्रिमुहूर्तः	२ ११
११	८ १६	५ १३

काष्ठेगदेशः

परिवोल्लेखने क्रमेवावषपगावास्त्रहिलस्यापिचपारेव मकास्पलयदाशुद्धिर्दि।
ग्लग्रस्यतदान्यः २६ अथसर्वदिग्भागेन श्रेष्ठनक्षत्राणि शुभदल्लावगयाधेयसर्वा
दिग्भागमतेशुभं अथवक्रयहस्तवावादिस्राजुसंग्रहः केंद्रगतोपरिवकीलग्रुवावक्रव
गेगे वक्रिवेदस्यवृषोवातन्त्रयोत्नविनाशन २८ अथायनाव्कालस्य दिवासौम्यायने
सर्वेयापाद्रनवरसर्वयोः वदेसौम्यायनेवाचौशोकायात्रानयोदिशः २९ सूर्येयाम्याय
नेवास्केत्यमयरदक्षिणायोर्दिवा दिशायास्वतयोभ्रदेमात्रौयाम्यायनेगते ३० उभौसौम्याय
नेयाप्रान्दाचोत्तरपूर्वयोः अथत्रिविधःप्रतिष्ठकः प्रवादेनिस्वगर्यपत्नानोदिशावेशु
त्रिंशमजेत भागेनापिहितानासि दिक्षिणावायव्यल्पन्नः ३१ क्रानिकादिषुदिग्भागवशोषु

मु०
गि०
९९

यत्रस्थितोपिवा मृत्युस्सापिदिशायत्नोन्संमवशिरसिविशोभृगः अथप्रतिशुक्रदोषाप
वादः रेवतीमेषगेचंद्रेभवेत्स्योभृगोःस्वतः यात्रादौवक्रशेषाय संमुखेदक्षिणेपिवा
भृग्वादिगोत्रजातानांनदोषःप्रतिशुक्रजः अथयात्रामध्येशुक्रास्तादिदोषः वशिष्ठोनैग्रा
नेविटजितेचास्तंगतेभृगौ योगच्छेत्सवधंयातिप्रबलोद्विषतात्यपः अथशुक्रपातिम
ध्यविस्त्याज्यः अनन्तकालेभृगुयेयात्यादिस्यभजेत्पिभार्गवे सन्मुखस्थेशुभेसर्वेदुयाविदाः
शुभामपि अथमासामध्ययात्रायांप्रतिशुक्रादिदोषापवादः त्वरायामथमयात्रायांप्रतिशु
क्रादिदूषणं जयार्थिनोन्यपस्याथिनास्येषांतकदाचन ३ अथयात्रामध्येतीर्थयात्रा
यांचनदोषः प्राड्डिंदयोपरागादौपुण्ययोगेसुदुर्लभे तीर्थयात्रासुवेयात्राकाले
मृत्युसाद्यदिकेष्वपि अथयात्रामार्गेशुक्रास्तादौमध्यवस्थिति मध्येमार्गेतुयात्रायां शुक्रावस्था
यमस्त्विव दार्शिकास्तमषित्वातःशुभंकालंव्रजेन्नृपः अथयात्रायोलग्नविचारः
[illegible]मासाज्यनक्षत्राणि [illegible] मीनेक्षीनंदोथाकेयातुः
[illegible]षवन्ततिविवान ३ निषिद्धानामनेकेषु [illegible] कर्केनोदाः लग्नस्थावान

वाशत्रुष्वेकावस्त्रोजयत्यर्थिनां भूभुजन्म ... नियतेनियतनोशो:
वागमनेनियतनाशयते ४८ वैनाशिकेजन्मराशेस्तरिपुभेवालग्नेवोच्चे याचाकालेविलग्नस्य
शपिराशौविषाये अथशुभलग्नानि जन्मराशेर्गोच्चरोजन्मलग्नेशोवाशुभग्रहः तोविल
ग्नस्थितोवानदायिलग्नेशुभागामः लग्नवर्गोमित्रवेश्मयात्राकाकार्यसिद्धये शुभोराशौ
तदेशोवानोकायानेप्रशस्यते ४५ जन्माधःशुभशुभयुत्राशिरवेशिमस्तेशोर्थवाथवेत सोमेभावि
पवस्यावासेराशिर्लग्नगःशुभः श्रेष्ठाशीर्षोदयेलग्नेयात्रासर्वार्थदायिनी राजयोगाः
द्विवेलग्नेप्रशस्ताबस्रयाभुजां ४८ अथदिग्वशायः मेषादिराशयोदिक्षुवतसृष्वपिपू
र्वतः त्रिक्रमादुक्ताके:प्रोक्तापतेदिग्द्वारसंज्ञकाः लग्नेदिग्द्वारराशिस्थेयात्रास्याज्जय
कारिणी प्रतिलोमेतविज्ञातिकाविणीभंगदायिनी अथदिगीशाः रविशुक्रोकुजोरा
हुःशनिर्वज्रगुरुस्थोयकः पूर्वादीनांक्रमादेतेदिशांमोशाःप्रकीर्तिताः ५० अथललाटी
दिगीशाः स्वीयदिक्स्थितोयस्याललाटिकोप्यतोग्रहः लग्नादोसन्नस्वसप्तजोशमे
मस्तकरेयनः अतादिगीशोमेकेदगफल द्रिगीशोर्क्कादगोगर्के चननललाटिकेकाचित

मे
मुग
९७

प्रलालाटीस्पष्टीकर्णे यांद्यालग्नगतेसूर्ये शुक्रे स्वायगतेतले भौमेकर्मगतेपुष्यांशे भके
गोचैनैरतो यानेप्सूनेवृवाहणावायोग्राज्ञिगेविंदै पैतैयेनयोटीचाभोष वि
गतुरी वेलालाटिकोवदेमेमुविगामनेमजेत श्रीमकमपेलग्यायलाभेउत्कामीदिवंश
पालायात्रा उषः यानेत्विनाप्राचीयाम्यायानेविनाभिजित निशीथस्त्रविनोदीचीगोमूलिवी
हाणीविना प्रयाणमनेनेष्टः लग्नारिष्ठयपयात्रायां प्रेष्टानेष्टाः शुभग्रहाः द्विवासमगमेत्रा
स्मैकेंद्रकोणेशुभाःशुभं पापानोपचयेषालग्नायानेनोदयमसपति चेदस्त्रगमनेनेष्टोलग्ना
त्रिकयरथगः लग्नेष द्विरिफस्थोलग्नेशोपिनशोभनः वारेशस्याहितोलग्नेमतवदोपि
नशोभनः पापोपिचेल्लग्नस्पतनोभवदफलप्रदः जन्मनेजन्मलग्नेशाजन्मराशीश्वरादपि
स्वद्दश्लाकमगः विलोटे मिष्टोविलग्नगः शुभयापायोपयोगाप्रशस्ता वत्समीणः शुभेयी
गोयोगाशिग्रेन्महीकृत्वा मृत्वानांद्वमहर्तोयोगाणापाजेनेभवेत ९ विषायतेमरतेपा
गादिवंशयस्तायते विहायस्वजलेविदेदपुष्पयोगमफलं तिथिवारसयोगाछलग्न
उकलोगेएन्न उपएष्वपिड्भायांत्रायोगकामनीषिभिः प्रयाणेगाः लग्नेगोछपेदयो

विद्भेभार्गवेरवौ सूनेस्तृतीयेपि वा भौमे मंदे यायाज्जातिशोभना । गुरौ लग्ने त्रिगे भौमे लाभेर्के
सहजे वा नौ जयलाभस्त्रिषु सप्तमाने नक्तलेयदिभार्गवः ४४ गुरौ लग्ने द्वे केंद्रे षष्ठे सूर्ये जा
यते वीन् तवैास्त्रीवपवामोषविनायस्येजमोगाम लग्ने सूर्ये विधौ सूने पनये र्केज्ञभार्ग
वैः यदायातिनत्नः सोनेजयेन्नातिद्वोवगात विने जे केद्विगे लग्ने भार्गवे यायिनोजयः
लग्ने केवाशानो षष्ठेविद्वगस्त्रत्रवीजयेत मंदेकुजेतनौ विकेशुक्रेचयदिलाभगो सेवज
न्देपतिशत्रून्विजित्यश्रियमश्नुते ४६ मंदारौत्रिषडायस्थौबलिनौज्ञेज्यभार्गवौ प्राये
णमृपतेर्यस्यवमयातस्पहस्तवाः लग्नेजीवेविधौसूनेचतुर्थेज्ञेतथाष्टगौ पापौत्रिगौ
महीपालःप्रस्थितेलभतेश्रियं लाभेर्केविधुवेशुक्रेत्रिकेभूमिजेशनौ सूनेःप्रेतव
गेजीवेप्रस्थितस्यभवेज्जयः ४८ लग्नेज्ञवागुरौसूर्येषष्ठेव्योमगृतेशनौ सूनेऽस्तविकेशु
केसृगजायायातिजयेदिशं बलिनौ समस्तेलग्नेकेंद्रेजीवेपिनिर्बले त्रिषडायस्थितेचद्विमवे
च्छ्रियमाप्नुयात् शुक्रेतयेत्रिलाभस्येकेंद्रस्थेगुरुवाशिते विसमाष्टागोकोगे लग्नेयेगु
गोयंवरद्रनामदः शुभैरंशेद्वितुर्येवात्रिविपलग्नेवीर्यगैः प्रोमोयेजयदःपापैर्तलग्ना

ॐ
सूग
९०

सवजितेः इजेल गेम्बलाभूस्येः पापेगज्याणामोभवेत् एतेनैकेयायनेष्वकातेयेषुअपोमेवर्त्म
ने ४९ घत्रायाम्पातेः श्वकजीवाक्ष्णेगमनेजयः तयैवासुकासेनचमदेवेद्दाषितेनमले छ्यैपम
गेवैयेत्वर्त्यातेऽभूद्दवेपवे तयैस्येज्जेजयमापगामनेवीव्रवेष्वरः लयास्यायैवदीद्दै।
स्येः श्वकेज्मारवुपाकेजेः योगायेक्कमतः प्रोक्तोगामनेजयराववुयैः बृविलवीडेवदेषामसि
नेलपनादिभिः एविवैः क्रमतोजीववारियोगस्यमुनमः ८ जीवेगेकेविपाभामयिगे
वेषातेभूयो तेरपूनेवष्ठभावेनाभूसुजाजयदायिनी श्वकोकेज्येसितयैस्येःपात्रुस्यामे
दभूमिजो पाज्ञाभ्युमिभजोगमलापात्रुद्दंदविदारिणी नवापाज्ञोमसपुष्काद्देषापातने
मेगते गोवृभार्गवेयाज्ञापात्रुमेवोवचातिनी ८२ घातेषापहृषेगोवाहैमाकेयान्मनेभो
मयाः याज्ञापानयतिरंजेद्विषोवमरतीचवं श्वकादेवाङ्गयोवापिमदादेकेतन्वलिो याथा
वेगमनेनापाजयतीतिद्विषद्धले ८५ नैरते येषात्रविदांश्चदकोत्स्यानेषुपवेश मास्थिताः
द्वद्विभागेयानेराज्ञाजयप्रदः अथयेगाधिपाताः त्रुयेजयपृथगुप्ताणामेकशेवेरे
कोणगेः तदाक्षेगोचगमनेदेमोभवतिश्वभ्रतो अथियेशेभावेशभामनवेषोगजयाम

भेत् त्रिभियोगमेयोगोशियया क्षेमयताममः अथाग्निदंशमहद्देश्विर्पयमनेभवेत्।
प्रयाणामितस्मजेनयावद्वादशयोजने अतत्रहश्वहह्न्तानेखेडावपितुमैसिदं योगिनीस्र
लयंवागकालजोत्सान्निनेगमे ९० समेतदेन्समेदोषाह्लयजानपिसमजयेन्दोषान्या।
त्राप्यतामयोगयाजेस्याच्छहदने अथविजयदशमीप्रशंसा आश्विनेदशमीशुक्ला
विजयासर्वसिद्धिदा श्रवणेनयुतातस्तेजयप्रदाटनेगमे ९२ अथचित्तोत्साहादिप्रशंसा।
त्व प्रमादेश्वेतसश्चेष्टानिमित्तःशकुनेःशुभैः शाप्यलग्नबलेनांतागच्छेताविजयार्थ
वें चेतोविशुद्धिःप्रवलानिमित्ताच्छकुनादपि मनसामस्यामतोयायानेवयायातोविना
अथयात्रायांशकुनादिप्राशस्त्य यात्रार्थीशकुनेजीवअशगर्गःप्रशंसति अविप्रासमान।
सोमनाहःविप्रवाचवह्निजन्मनो ९५ अथानवायसमासमायात्रानकार्या प्रतिष्ठाग्निवशु।
हांहवंते मेचसूतके असमाप्यनगंतव्यमातेयोषितामपि ९६ अथाकालवृष्टिः
षः अकालेवर्षणोविद्युद्दर्शनेगलनेपिवा समशकेनसप्ताहमसत्यातेवशुभेशुभे अका।
लेवर्षणोत्पातेपोषान्मासचतुष्टये दोषाभ्यान्महाशत्रुसाकोपादोषोत्सवर्षणो ९८ न

ॐ दोषोहाष्टत्नात्वयात्वद्धर्नैर्थदोकिता अकालेवर्षणोजाने ह्यधोनात्पस्यकेतिज्येत
मु.टी. हेयोघ्नाग्रहमावेरिवमेकंतफाल्गुणे चैत्रेचदृष्टेद्वेशयोषोग्रह्यगर्भसमुद्भवे ५८ ...
६४ दृष्टिदोषपरिहारः सूर्यचंद्रमसोर्विवे कृत्वा होमं भयं तदा दत्वाभूमिपतिर्याग्याकार्यंचहृताव
अथकेसति ६१ अथैकस्मिन्दिने यात्राप्रवेशयोर्विचारः ग्रामाद्ग्रामांतरे राजा यद्येकस्मिन्
दिनेव्रजेत् तदावारदोषादिप्रतिशुक्रादिकंत्यजेत् एकस्मिन्दिवसे यात्राप्रवेशावपि प्र
दर्शयेत् कालः प्रवेशाकाश्च विचार्यो नत्नयात्रिकः प्रवेशानंतरं यात्राप्रवेशागमनात्त
था नवमेह्नितिथ्यादिस्त्रैनेवकुर्याद्वरेःक्वचित् अथयात्राविधिः हुत्वापावकमभ्यर्च्यदेव
द्विजादिगीष्पतीन् हुतस्वाल्पियनो विप्रैर्दत्वा दानं दिगीश्वरः ५ गामपृश्वित्वालमिंद्रायथा
येत्नहृष्टमनाव्रजेत् अश्वनतत्वदोह्नदं उत्सलेषु तिलमिश्रतंडुलामाषकास्तथा मु
द्गदपिसृतेडय्यमांसमसीतास्यथाणिते पायसंचाथमांसेन मृगीणावंचषाष्टिकान् प्रिय
गुडमहृष्यश्चमसमूराक्षतफलत्तया ७ कर्मवेषायिकंगोयंप्राह्नमांसेह विष्णुकं कृषरा
...पायवान्नापिष्टमेवव ८ मत्स्यांश्चचविविंनोत्रदध्योवनमिदंक्रमात् अथस्थिमादोह

अश्लेषा कृत्तिकायोनैरपः ९ अथ तिथिदोहदं प्रतिपदादि तिलमिश्रं वाकेय चैतंडुल वा विव
चूर्णयुग्मं हविष्यान्नं ह्येतत्पायसं सर्वकं ९ दीक्षावं जलं गुडं गोमूत्रं चयवाक्रिक पायसं
वाड्डवान्नं मुगान्नं मकाद्रजेत्रवः अथ वारदोहदं रक्तान्नं पायसं वापिकां नित्यं पायोदा
धि पयोन्नं तिलान्नं सर्वान्नं दोहदं ममनेक्रमात् १२ अथ दिग्दोहदं प्राचीं गच्छेत् तथा
चादक्षिणां शान्तिलोदनं पश्चिमां दोहदं पानमुदीचीं तथ पत्नया अथ दोहदं भद्राभ
द्रविचारः कथितं दोहदं द्रव्य भद्राभद्र विचार्यैव भक्ष्याभक्ष्य समयायाद भक्ष्य वा
लौकोव अथ दोहदालाभे ब्रह्मपोपाख्याने दोहदस्याप्यलाभे तथा तेन दोहदं च वेत् १४
अथ वरत्न अंघ्रिपदे नगच्छेत् यंडेतेमत्र नमतेहरं हम्यपामलादिषु वक्रे ननु दोपदुकेसा
देपाद्गमनादिषु १६ नाडीडावाम गावाडी पिंगला दक्षिणा स्वेः सवेषु णाधाभवी मिश्रा

अ	भ	कृ	रो	मृ	आ	पुं	ति	अ	म	पू	उ	ह	चि	स्वा	वि	अ	जे	मू	पू	उ	श्र	ध	श	पू	उ	रे
कन्या	तिल																									
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५					[illegible]	चं	भो	बु	बृ	शु	श	रे
अर्क														पूर्ण												

पथ

ॐ
मु ग
७

सातयोगेइगोवेस्ता ॥ प्रयतिथिपरत्वेस्वरदेवः पुत्लेप्रविपृस्त्रां भाद्रोयेद्धूहितिर्त
त्रयं चेतोनिजनाडुद्याद्वलः पंचमरोदये तत्तोमस्यांञ्चावेंवनतोद्यदक्षमवृक्षः
प्रपंचार्कमत्वेननिजस्वरोदयाः त्रयः पूर्वस्वराश्रेयाभानजीवपुत्रात्मजाः पातिर्भी
गवृचदत्ताः श्रोक्ताचेदस्वरोदये ॥ स्ववारेस्वस्वरांरभोःनाडुःपंचोदयाद्देवः निज
स्त्रीयदाकार्येनस्ववारेस्वरोदयाद्देवः निजस्वायदाकार्येनस्ववारेस्वरोदये ॥
कालेत्स्यैस्ववासरेहाः स्वयेस्वैरोदवेस्वरे उद्वेगश्चाशुभंहानिस्वस्वकालेविलेशुभं श्र
तःप्रातःस्वस्वरस्त्वेस्यान प्रातानिस्वस्वमतिष्टत्स्ववारस्यस्वरेणाहि पीडाडःखेनथा
तस्वमूक्तितोज्वरितोपिव सत्नमाप्तर्वैःपुस्त्रवेदनाडीप्रवाहयेत ॥ प्रथमसूर्यस्मर
हांते जयांत्स्यैस्वरेच्छ्रोध्यक्षंच भोजनं क्षत्रनादिंयहंस्नातेवनांनेमगोभयनाष्णा
वदिपंमारणंस्तंभोमोहनेचाटनंवशं स्वयेनाज्ञाप्रियात्सिद्धिमयुग्मेकर्मवाखिलं
मतान्त्रियेजनाहर्षे सूर्यार्थेयोपि-नमपि-स्वयेनाज्ञानरस्वष्णाश्रयन्तेनापिसर्वदा
प्राणेनेप्रसंयोपावघणार्धाययेनाक्षियाः चेदस्वरेस्वस्तयोगासकाप्रस्तेपिवज्येत

अथ वर्षं मासनाडीस्थे प्राणनाडीस्थिते सूर्ये कार्यसिद्धिर्न पृच्छके सूर्यनाडीस्थिते सू
र्ये कर्मणा सिध्यति ॥ १० ॥ सर्वेषां जंघे ग्रीमौ प्राणनाडः पदत्रयं प्रवेशसमये नाडः
धात्वा योगमवाप्नोति देहे प्रवेशकाले स्थितः समासेन वेष्टनं यात्रायां पृष्ठसंस्थे जेतास्थायी सू
र्यस्वरे जयी विषमे गच्छतः शत्रोः दक्षनाडीस्थितो जयेत् सूर्यभागे स्थितः शत्रुर्हन्यते
नात्र संशयः ॥ ११ ॥ अथ पंचतत्त्वात्मके स्वरे तत्त्वोदयः तत्त्वानि पंचभूतानि तेजो वायुर्न
भः क्रमात् एकैकस्य घटी भोगः पंचतत्त्वात्मके स्वरे ॥ २४ ॥ अथ तत्त्ववहनप्रकारः
भूर्मध्ये जलमूर्ध्वं च सर्वतो गच्छते तेजसः वायुस्तिर्यक्प्रवाहाभ्यां संक्रमेण नभो द्वयोः
अथ स्वरतत्त्वानां फलं विजयं तेजसे तत्त्वे सिद्धिः स्याद्वारुणे भवेत् भूतत्त्वे मन्दतां शून्यं वा
योमं गो वायुगे स्मृतिः ॥ २५ ॥ अथ यात्रासमये गमनविधिः स्वस्य देवस्य पूजां गेहाद्गोगेस्व
पोषितः हविष्यं प्राशयम् पात्रे ब्राह्मणैर्वन्दमोदितः ॥ २७ ॥ अथ एवं सुमंगलान्येवं समया
यात्रिको विभुः गम्यदिक्क्षेत्रमुखे दत्त्वा वहन्नाडीपदं पुरः द्वात्रिंशत्पदं दानं समापि
गाम्यवमयापापितः देवज्ञद्विजवर्येभ्यः सहेमतिलपात्रकं ॥ २८ ॥ भूतत्त्वे यावत्सदेवं दत्त्वा

उँ गेहेष्ववाहनं केश्चिद्वदन्ति गायादं मयेदत्वा व्रजेदिति प्रोक्तं नृपैर्न्न लोकाः स्ववस्त्रेण भा
मु.ग. वेत्रदा ५४ अथ प्रतिदिविषिया नैवाहनानि प्रांच्यां गजं वृषभं याम्यामप्यर्न्नीं ज्यात्यश्चो...
७२ श्वं प्रापि चिविदिक्षो भूपः समाक्तोयव्रजेज्जयेत ५५ अथ देयप्रस्थवाहनाभावे प्रस्थाने दिग्वशा
वाहनाभावे ध्यानात्तद्वाहनेन व्रजेत ५६ अथ स्वगमनविलंबे प्रतिनिधिप्रस्थानं विलंबे स्वग
मे स्याः कार्यायैर्यदि वेत्स्वयं छत्रं चवामरं शस्त्रादिनामाशा प्रतिप्रेषयेत ५७ वालेयघुष्व
विप्राणां उपवीतमस्त्रायुधं लोहे श्वगस्य फलं वापि प्रस्थाने वर्ज्ममनःप्रियं अथ प्रस्थितस्य
वसतिप्रदेशाः गर्गो गेहान्तरं गेहात् सीमान्तरं जगो प्रस्थानं समयवशाज्जावाणादिदेप
णाविधिः पुष्याद्दहि देवसिद्धोम पनवाधा ... के केचित् ... शमितेजयः ५८
प्रस्थानं ... तदेशागम्य ... भृगुः ... मर्श्चिन्तनस्त्रायायात्रा ... फलप्रदो भ
... प्रस्थानमर्पितनो गम । प्रतप्रस्थानकोवाप्य स्वयं मेघप्रस्थितोत्यः ... गम
... तेवितं सर्व ... जनो दिके ५९ अथ ... विधिः प्रथमे ... क्रोशादि
... दिशोस्तं काशा ... तीयेद्धि यथेष्ट ... पवे ६० अथ प्रस्थाने प्रस्थितस्या

वार्षेषु स्यासितिलके दिने निशायां: प्रस्थाने भूपतिर्न्निश्चैत्रे कार्त्तिके वाचके समस्तराज्यकामे
तः पंचवारे गोचरे तो जनैव ५४ अथ प्रदिक्षु वचनैः प्रस्थाने समाहात्म्य वक्ष्ये स्यो प्रस्थानपंचद
दिनि पंचमे त्रीणि पाञ्चानि क्षेम्यां यानि तदिन हृदयं ५५ अथ प्रस्थानोक्तं विनापि केषु नयो ५५
ना राजस्यानिकमशेस्यात्स्यात्स्यादितावपि समस्तं तेषु नयो ज्ञात्वा यो हेरान्नवापि वा
अथ यात्रायाः प्रथमतस्यात्यानि यात्रायां प्रवर्त्तः समस्तं पञ्चमे सप्तमे नवमे च अथ शकुनद
पश्चे कृत्वा सर्वथा यदि जन्यादयत्रिरांगस्तदौवं वा पञ्चवासरान् अथ शकुन श्वेतकर्ण्णेन
तैलमांसगुडं यथा सैविनात्र याति गीःफलमतेविविधापदः ५४ अथ मासस्थिरं विष्णोर्वि
सस्यवजने: सह अवमन्याच भार्यायां गच्छन्नत्सवमवाप्नुयात् अवदन्तानां तत्र नार्यौ या
त्रात्वावरुपकी यदि हत्तभोगान तोयायाद्दानयांति विधायव ५७ अथ यात्रायां शुभाशुभ
शकुनाः दधि हर्वी तत्तत्त्पूर्णकुंभो धृतं सर्षपः दीपा गोरोचनादर्शो प्रज्वलद्दह्वयवाह
नाः ५८ वेदघोषः शुभावाचो जयमंगलसंयुताः पांकेढाभिवीणादि सब्धमंगलनि:स्वः
नाः सिद्धमन्त्रवत्साब्जमीनाद्यपञ्चहृतेम ५ः मंपि ताकृपिर्वमांसभक्षनानाविधफले ५

उं
स्रग
७२

इत्ववः सितपुष्पाणि पयस्सर्पृतगोमयं ध्वजसिंहासनं छत्रं पताकाजलमायुधं दैलादि
तानि मङ्गलं हृतमस्तकायदीपिकाः विशोभयोरुक्महेमध्वजोपाचारादिभिर्हतः ९४ दैवज्ञःकाल
ज्ञोयोषास्तरगाग्रमेधुती वाद्यगानातपत्रीचचत्वरः मोक्षनरा श्रुति रञ्जकोयोनवस्त्रग्रो
वोदिनवर्जितः नपान्थीमिक्ततभेनावगाः शङ्खस्वराजनं ९५ गजो वाजी रथो येन धृतवत्स
नृपोधवतः श्वेतो वृषोन्यवर्णोपि वंडेकसूत्रदाभ्भाः वणिक्सुमिश्रमस्त्रीयं दम्भो हेमा
ममरकः नक्रलम्भरद्वान्धोषिद्धाग्रलयेवच ९६ चित्रोरत्नाह्वकंबलश्चभामेताति
दर्शनात् श्रयश्रुभश्रमवल्लाणि विशालः कीर्तिनाश्चवर्णाश्चेष्टश्चवर्णानि विलोकन
दर्शनात्सप्रयोनैवसादत्वादीनेगमादिश शुभेदर्शनेनेमाभिवाञ्छेवतास्रपः श्रावाहवि
णितः सर्वानाशंक्लिशिहिमवाम्नुपालेश्वथुद्धः शौक्ताः कार्पासकुश्रपान्यवलोहकोशश्च
वोम्बं लोहे च रक्तपुष्पध्वजाकुलतेनतया पिण्याकतृणतक्राणिभस्मास्थिलवणा
नक्षः याक्ष्णपातनश्चगोणि मूलमौवद्विसेशंम मद्योवातः खलोहिसोम्पाद्धिश्वश्रुपाद
तः सोभिलश्रुनश्शयोमोस्त्रिग्रामीमलिनावाधः अंस्यजालयोगेहृन्नमुत्तैलाभ्यक्तोमरगा

नामितुर्गौ कायमवं धायीत्रमनकोपोत्थपाशावान ७२ वेद्यावक्षुरवलीचौरः पंडोपानव
लायवं लिखिहस्तमहिषच्छाकवाद्यस्त्रवंधानथा क्लमसपोत्थमहूकः मवदेशाममहूक
रः क्षेपणः पवित्रोवंगाः ऊर्जोपोवधिवोजडः ७४ स्वाद्रवामोत्थविषमामार्गकारोवजम
ला उपारुक्लथमोगवरोः पुरीषेद्रवमात्मा न्यावजमवलोश्च कृत्लावामतिमृः वर्णः
मपोदहहनपुडमार्जारः स्वकलेकलिः ७६ गौतनप्राणिनामगमिवः श्वापद्कोप्यने मा
तोवोमासीवापश्चरवलनोक्षिजेभके पतेद्वःपाजनापानेसर्वकार्यविपर्ययकाः श्व
यमह्रापशाजना छिकाविडालसपाभ्यामार्गवोयोमत्वेवचः ७८ मार्जारमहिषपुड
पुनःकाणप्रकोपने श्वतिश्मान्विनो वह्निः पदेतेमवणाप्रदाः श्रयहः शाजनावामता
त्याज्याः पतेद्वः पुजनावामेशल्वाश्रेष्ठजनोत्ने श्रद्धष्पवतेत्रेयाः शाजनाः सदिणा
शुभा ८० श्रयकेलाविकीर्तने शुभमशुभेकृतत्वदर्शने शशाजाहूतगोदानामपंक्तयो
रपि कीर्तनं शुभदंनानानोकतनवदर्शने अल्लवुद्धवयोवादर्शनेवकलेशुभं नाम
सकीर्तनेनेष्टयलोणचाववस्लनः ८२ श्रथवामभागशुणीः कावीकोकिलापलो

ॐ वृभुकापिंगलादेत्ता पोतकी च शिवा सर्वे प्रमाख्या वामगाः शुभाः ॥ ३ ॥ मध्याह्ने मरवृत्तेः श्रेष्ठो
मुग वायसस्त्वंचमासमयो अथ वामभागे शुभा स्वनाः खगो दक्षिणे गालानां वामे स्वेष्ठ भा हा
७२ नाः अथ दक्षिणभागे शुभाः श्रीकंठो वानरो भ्रमः छिक्ककरः पिप्पीको तृणः सारस्वे
वायसाः श्रेष्ठाः स्त्री संज्ञा च वामपि दक्षिणे वनश्वा मृगपृषः शशा सर्वा पादक्षिणे शिवा ४ ५
अथ पृष्ठदक्षिणगतानां शुभाः पादक्षिणगतानामश्वा यानेषु मृगा प्रदक्षिणाः विषमाश्व
दृतिश्रेष्ठा व्रजने सुप्रतेसमः वामदक्षिणगा श्रेष्ठा मृगावस्थापतिद्विजाः अथ वाममा
शुभाः शृगाला मत्ये मयश्च दक्षिणात्वामगाः शुभाः ७ अथ विशेषः पूर्वे दिव्यामनो
पूर्णे वदनः शांकुरापिकः वामगो दक्षिणे काकः शुभो मंत्र गमने यथा वामः सुभ्रूनो
नो वाप्रि विदितेयाम्येः तोरणं [illegible] वा विजयं [illegible] काक [illegible] अथ [illegible]
विशेषः [illegible] दक्षिणे न पादे [illegible] गमनादि
[illegible] दक्षिणो [illegible] वामपादेन सर्व [illegible] फलस्य च
[illegible] दत्त [illegible] ॥ ११ ॥

श्रेयोक्तीशल्यवाशाखाविनस्य विलिखेत् अथ अंगाश्चिताखेसतममहत्सग्रेष्ठे ज्ञेयफलं ॥ ४६ ॥
अथ यात्राकाले शकुनानां वामदक्षिणभागयोः प्रवेशादौ व्यत्ययः प्रवेशनिर्गमेन नष्टसंवी
क्षणे भये ह्रस्वासाः प्रवास्ह्वयूतमेषजन्तुकर्माणि पृष्ठेनेन्द्रसपार्श्वे यात्राजयाकाशकुना
श्रूये वामेवाद्दक्षिणेचैवं मस्येतस्याशकुनाश्रुते वैपरीत्येन विज्ञेयाः प्रवेशान्दपतत्रि येत्
क्षेत्राः शकुनायेवत पवत्स्यपद्मीने ॥ ४८ ॥ अथ वायोः शुभाशुभमस्त्वकाव शुभदाकृत्तीणा
पृष्ठस्पर्शिनीतोषमारुतः प्रचंड ःसंमुखोवामे भंगदः सम्मुखादिशु अथ शकुनादिशुभा
शुभदर्शिविचारः अर्थयामार्शशोचायसत्वेयामपमाणिनः अष्टस्वपिक्रमादित्यश्मणाम्भा
शुभः स्यात् ॥ ४८ ॥ ज्वलंतीमावत्याग्रुताश्रोरिक्तादयिपसन्तिता गम्याश्रमवतीचेत्दीमा
स्तिस्वोशुभादिषाः शांतामिधयातावत्तिसः पंचभ्यः शुभदादिशः मध्यमादिश्वयमिश्र
विज्ञेयाः शकुनादिषु ॥ ५० ॥ ऊः शाकुनेजातेसतिकर्तव्यमाह यात्रेऊः शाकुनेसांज्यसर्वीदि
स्वात्रजेत्सावे द्वितीयेऊः शकुनेप्राणानेकादशाभिनायमे ॥ स्थित्वाससृष्टजनेतृतीयाक्ष्टवा
दृष्टात्रजेत्पुनः द्वितीयागमनेम्भयाढशपिमाजनेयजेत ॥ ५१ ॥ तृतीयस्याढशपाणानाष्ठा

जै
मुग
७४

द्वेवरतौ पके निरुद्दशाङ्गनेपाद्रोयदालाचमध्यभूपतिः ३ शि नवदीवहृदायोभूपाः
मध्यकृतैर्व्रजेत् अथयात्रायोत्याज्यदोषाणांसंग्रहः निष्यन्नायमानमहर्भवाः स्थला
दृयस्थये सप्ताक्ष्या भृगुः सौम्येभृगोर्वक्रादिकन्तथा ५ ललाटीपाविचौदडोरजः स्नत
कमत्सुवः स्तनपदोर्कषड्डिंकात्रिथ्यः पापवासराः इष्टवामगतस्तुद्दौ जिद्या
स्कादिपचवकं जन्मराशिभत्सेव्यलग्नशात्रुभतोविम विभुवाशिभपोलनेनवयाणोञ
भमीनगो लग्नप्रष्टोदयप्रष्टोदिक्षुस्मृदशालिस्तदे ८ चूनेवकन्याकैदेवमेववंकाग
वासरः यतेस्यापित्रिवाहूक्रादोषानेष्टाः प्रयाणके अथांवृक्षयात्रावचूनामितिप्रसं
गादुक्तं अथोवक्रेष्यनदेवावेवापचयावके मृदन्ताराबलोपेतेञ्जेश्यपातिवृत्रिके ९
कालजेदिवलेवापिस्वस्थस्रांशुवलेखवे याम्यौकालदिक्षूलवदयाद्गानकेद्वैके १०
दृष्ययामहृवर्गेवारोवरेताभगोलवगो पुष्टेकजयदेयागशोभनेदेहजेस्वरे ११ यूनेको
यविनाद्गैरयनतासाम्भूमिपेः अथद्गनेवस्वभवले प्रवौदितस्मनर्दैवःनदाः
गालित्रिपर्यः क्रमात १२ मध्यसागोहयपवर्गकामययाः स्वास्तना तिथिदिवस्सनसै

वर्वरीषट्कप्रमाणानं ॥१७॥ नाकालिकक्रमाहूयो दिक्स्वरस्तावेदिभिः शालग्रभृत्यो
वस्यास्तेयात्रेयाक्रमाहूये । पूर्णेजयः स्वरे पूर्णे वामे चाताजयो भवेत् ॥ ईषद्वाल्ककुमारीव
हृद्भोगास्तेशास्त्रेः ॥१८॥ स्वयंस्वरवलोयत्तादिशास्थित्व्यापूर्णागवान् स्त्रवान्तदिशिया
तषुरं जवेजयेद्वुपः ॥ ग्रथयात्रानिश्चितौ गृहप्रवेशः प्रवेशोऽभूत्तेयाचानिष्ठौ निर्गमो
हिवे श्रेष्ठोवावेश्मेऽस्त्रकेवर्यपंवेदेषानक्षत्रे ॥१९॥ विशाखेरानुराधाविरोहिणी रेवतीहस्ता
समाविद्विकाम्मसार्द्धयमोमेलग्रेचरलवे पुष्यहस्तयातिष्ठाश्रुतः शुभः ॥ यवे ग्रथप्रवेश
नेत्वद्राणाफले ध्रुवतित्रयेपुनर्वसोः स्वातिपुष्याश्विमेषुच प्रवेशोवधूनयोश्चापोक्तभव
निश्चयतेः ॥२०॥ स्वस्वमात्रा प्रवेशस्यात्सर्वासमभवाणीमवैः आर्द्राश्लेषाबुधेमूलेज्येष्ठाया
पुत्रनाशनं कृत्तिकायांगृहेदाहो विशाखायांमृतिस्त्रियः ग्रथलग्नफले स्थिरेलग्ने शुभे
वर्गेकेंद्रकोणत्रिलाभगे ॥२२॥ पापैस्त्रीभविष्ठेमंसैःषुड्देनत्ये तथाष्टमे प्रवेशापश्चजा
मिष्टावितनभोधर्मसरनः ॥२२५॥ इतिश्रीमहे प्रवेशानेयात्राप्रकरणंसमाप्तम् ॥
ग्रथवास्तुप्रकरणं तत्रादौवामार्यशुभाशुभोग्रामः स्वनारागनितोग्रामराशिद्वयेकेषु

ॐ
मुग
७५

दिक्षिवैः संमित्रावेन्नत्वस्यतन्नामेवामउन्नमः १ रोगोष्टहां मोनेयैवैरमायेचसम
म हालिषष्टत्नीयिचग्रामगायोस्वनामभात् २ अथकाकिनीविचारः स्ववर्गाहिगाक्षि
हत्वापरवर्गाविलिनाजैः भजेछ्वषस्त्रकाकिमः कार्यायेवेवपरस्यं अपिकायस्काकि
मोभवेपुल्लस्समोर्पदः इथंकाकिनिकापिकोनिवसेन्नगेनरः ४ अथग्रामनिकमारा
स्विवारः मध्येग्रामस्मग्रोहेहनकामिंदायमवाषायः मीनालिकमकाः पूर्वेदत्तिणकर्के
टामियः यविनः पश्चिमेमिथुनवाजेभालयोनरे नेवसेपुनेराः मोल्येयनलाभात्म
जाग्निनः ६ अथवर्गाः वैनतेयमुखावर्गाः वलिष्ठाः पूर्वतः क्रमात् स्वदिशायपष्टस्
खेष्टपवस्मादिशास्वद ग्रामेचतेषुकोणेषुवसेषुहीनजातयः विप्रायामास्तिदिशास्वम
धेवृषिस्वेवसवः ८ अथभूमिविचारः श्वेतारक्ताविप्रादीनां [illegible] क्रमाच्चभूमयः शूद्रा वि
किंवापीताश्च [illegible] ब्राह्मणादीनां क्रमात् मधुरः कटुकास्तिक्तः कषायश्च रसाः क्रमात्
मात् आज्यासृगन्नमद्यानां गन्धा वर्णाः क्रमादिमे १० प्रागादिश्ववर्णभूमिः विप्राद्यादीनां
भ्रमाक्रमात् सर्वदिक्षुवर्णभूमिः प्रागाद्या हितदिशः ११ अथभूमोपाल्लितावे शुद्धे

४२

गृहप्रश्नादनं पूर्वं यदि विवर्गादिमन्तदा शल्यं तत्र विजानीयाद्धृदयं वन्मध्यगं वदेत् ॥ ५
अथ गर्तभुवः शुभाशुभपरीक्षा गर्तं भूमौ तत्र निखन्यं हस्तमात्रं निखाय भूमिं [illegible] पूर्णं यदि
प्रातः सुजलं वै शुभं तदा अथ गर्तार्थं भुवः शोधनं दृढीकरणं तत्वाद् हस्तेन भूमि
मार्जनं विधाय: ग्रामस्वस्थे [illegible] शरयेशो [illegible] भिः अथ भूमिखननं शुभं
ज्ञानं देवेन तत्र [illegible] माने प्राक् प्रयतेत् समानं [illegible] लिङ्गः तत्पोषणं धनादिभिः स्यात् [illegible]
वनादिषु १५ कपालाङ्गारकेशास्थिदन्तं निखनने भयं: अथ समभूमौ दिक्साधनं
साधनं वा जलेनापि कृत्वा भूमिं समं ततः तत्र दिक्साधनं कृत्वा गेहारम्भं समाचरेत् १६
दिक्षु द्विगुणिते [illegible] शमादौ वा जलस्थायः [illegible] यदि स्थिति तस्मादादौ दिक्साधनं चरे
त् हिङ्गुला [illegible] याम भिन्नस्त्र [illegible] हस्तमात्र [illegible] कृत्वा यामस्त्री [illegible] विद्धे [illegible] नि
पातयेत् १८ विस्तारार्धेन कोणार्धे देवं मध्यगम् ततः [illegible] हृदये [illegible] कृत्वा
[illegible] विद्धमा कृत्य कोणार्थे विद्धे [illegible] निपातयेत् एवं कृते [illegible] कोणा
[illegible] भवतीति १९ अथ गृहस्य आयाः आयाः [illegible] सिंहः श्वा वृषभः खरः

ॐ
मुग
७९

ः गजोधांतइमेजेया ः याजैर्गहादिकमेस्व २१ विस्ताव उणितेदेवेष्याणामेसाहभिः
हते येषेधजादिकश्चायः प्रमस्तोविषमोखिलः प्राचीतोर्धनिनिस्ठायाधजोभ्याःश्री
मतस्त्विमे सर्वदिग्वधजेवक्रोसिंहेप्राग्दक्षिणोत्तरे प्राच्यांहषेगजेयाम्यांपूर्वयोः
भमालये धजेप्रत्यमुखंवायिसिंहेऊर्ध्वाडदमुखं २४ दक्षिणाभिमुखंनागेगयाचीमु
खंवृषे हात्रिंशद्हस्तकंयावदेकादशायवामरे विंत्यमायादिकेताव त्राविंत्यमथिके
ततः आलिंदाद्दिषुजीर्णेषामंदिरेवावतमेवे २९ आयादिकंमनोविंत्यंजीर्णेमासा
दयोपिन प्रणष्टेवफलानयंन विस्तृतिश्चाशूद्रायामोजेयंदेवफलंनतत प्रणष्टे
वफलादायायानयंने श्रीमाञ्चेदांकषाणामगसूत्रनायाभिवावणः हतेदेवफला
ष्टागतेदकाष्टभमयंवे ः २८ तिर्यवेवोषिमभिश्चत श्रेषोषापतेतनया क्रमी
दायाघवावेषांदृष्टिर्तीर्थयपिस्तके तिथियोगमलयोउध्यमेनजेयाष्टहादिषु प्र
थमलघ्राद्याश्चितांने आषिमाविश्चयेमेषेभवाद्यिलतयेहयो मूलंशेयंवखेवेवते ः
श्रेणषबाधिषु ३० मध्यस्थिते देवेयामेषेवेगेहेस्वभौमिवेवयोषिति पक्वनाडीष

५०

धास्तास्मात्दिकदशाभिवनाडिका ३१
गेहेगेहेषांशोमेषुवर्णायास्तेविवा
हवत् गेहेषांशायभेकोवसस्तुरे

६	४	६	[illegible]	३	८	८	[illegible]	७	अंकाः
४	७	४	१२	५	२७	१५	२५	१०	भाजकः
आयुः	वर्णाः	नवांश	द्रव्य	व्यय	नक्षत्र	तिथि	योग	अंशः	आयादिः

तद्गृहेस्मृतं ३२ अथयथयानयनं गेहनक्षत्रेसंख्याकेनागतेष्ट्ययोभवेत् वृद्धाय्गुणः
भक्तेन्यालब्धयोवेषमनचान्यथा अथेंद्राजयमोयानयनं ध्रुवादिनामवर्णाशयुक्ते
देवफलेनया त्रिभिक्तेहृशाकायोवेषाक्रांतकल्याक्रमात् ३४ इंद्रभूमोश्वभावयो
यमोनेष्टाशहादिषु अथस्वेष्टायनदाभ्यांपिंडानयनं एकोनितेष्टपिस्मेनतिथ्यावे
त्रयारेदवः हृयोनेष्टायनिघ्नेडेनागेर्युतास्त्याशुनः नागवेदमितैर्युक्ताभाजितास्ते
दयास्त्रिभिः शेषदेवफलेस्वेष्टनतेत्रायसमुद्भवे ३५ अथदेवफलादेवविस्तारस्तान
भक्तेदेवफलेस्वेष्टविस्तारेणवदीर्घता स्वेष्टदीर्घतयाभक्तेविस्तारोवेषमनुस्फुटः ३६
अथगृहारंभसमयः वैशुक्लाधिके पाकोवैशाखेयामवर्यतं ज्येष्ठेकार्तिभेदेस्मसा
राषाढेस्माशुयोडनं ३७ आवणेयायमृहादेःस्यात्तापोभाद्रपदेभवेत् आश्विनेतभवेत्

ॐ
मुना
७१

ड्कत्तिकेभूमनाघाने ४९ लक्ष्मीलाभोभवेन्नृणांमार्गेपौषेचफाल्गुने माघेवैशाखेभा
यदिहृद्दारंभेनमस्यपायाः ५० स्यमाघावत्स्टेपौषष्ठीचतर्थीमष्टमीममा नवमीचसर्वभौमे
गृहारंभोविधीयते पुष्पसूगोलरगायायायनिष्ठापुगलोमवे हस्तत्रयेचरोहिण्यारेवत्यांमूहमा
रंभेत ५१ मृत्तिकांसंस्तिंक्रयात्सनमेमिजितेश्रवे भ्रष्टग्रहारंभेमूषचक्रं गृहारंभेकंमा
द्रमे: शीर्षस्येदाहंदितिः अग्रपादस्थितेवदे: सूनस्वाहृषचक्रके स्थितताष्टपादस्थ
वैरे: पृष्ठेश्रियास्त्रिभिः ५४ लाभेवैदेदत्वजतौरामेपुच्छेपतितितिः जतौवामेत्रिभिर्वै
स्वमुखेपीडांत्रिभिश्चके अपनदेवश्रनःस्याद् चक्रेभानक्षमंः हृदैर्दिभिस्याद्धभेशुभ
अष्टमोवमासाद्दाहोदावास्तोगुदलपुच्छेकाटिस्व द्वैवालपंचयेमीनाद्केरिसिंहाच्चपेस्थौ जु
लाचापेसुराद्दास्तोमृवमीनद्दिनोमतः ५५ किलामचमगाणात्स्वगनायावदिंमिसला

शीर्षः	अग्रपादः	पृष्ठपादः	पृष्ठे	दक्षिणबाहुः	पुच्छे	वामकुक्षौ	मुखे	
३	४	४	३	४	३	४	३	
गृहदाहः	शून्यं	स्थिरता	श्रीः	लाभः	स्वामिनाशः	दारिद्र्यं	पीडा	

इति नक्षत्राणां मे सत्फलानि ॥		
७	११	१०
अशुभं	शुभं	अशुभं

सपिम्ममात्वृतः
धकुमसमरावाया
रिंमोसिंपेन ५०

मी	मे	वृ	मि	क	सिं	कं	तु	वृ	धं	म	कुं		देवोदयनिर्माणम्	
सिं	कं	तु	वृं	धं	मं	कुं	मी	मे	वृ	मि	क		गृहनिर्माणम्	
म	कुं	मी	मे	वृ	मिं	क	सिं	कं	तुं	वृं	धं		जलाशयनिर्माणम्	
ईशाने			वायौ			नैरृते			आग्नेये				गृहोपकरणनौमहोत्सवम्	

इमकेष्टदिग्भागेवास्तोर्वातेगृहादिषु अथगृहेद्वारदिक्स्पष्टीकरणम् आग्ने
याद्वितनेकुर्यान्निहाद्यामिथुनेत्रयेरवौ पेषाम्नांचनथ्याधात्कृविश्चिकादित्रयेरवौ कुंभादि
त्रितयेवायौनैरृत्यांवृषभत्रये ५८ अथवाद्यमानांद्वारनिश्चयार्थंवास्तोः
शिरः प्रोक्तेमाद्यपदाद्वास्तुःक्रमान्नामेषुचत्रिषु प्राच्यांशादिशिवायेहेद्वारंपीडदि
शिमस्तते दक्षिणादिद्विशोत्तेयंपुच्छसम्मुखवदिगते अथवास्तोर्वामकुदौलानेस्या
कुंभकोणे ५९ अष्टाविंशतिकांशात्तुपुच्छात्समदशायजेत् अंशेषोत्तुष्टादशोक्तांतवा
समभागेवृमप्यतः गेहांभमुखनेवशाकुदमावधरणं अथसंक्रांतिपक्षेनेष्टगृहद्वारवि
सूदः कुंभेकेफाल्गुनेमासिश्रावणेकर्कसिंहयोः पौषेनक्रेगृहकुर्यानत्वेपश्चिमदिङ्मु

ज्यो
मुग
७८

रं ५२ मार्गेतत्त्वाद्दिरोभानौ वेषाविवृषभाजयोः द्दत्तणेदंमलविग्रहमसयस्यावेशुभा
वहे. श्रृणात्रकैस्त्रिमेरारंभेदिवीयावउक्ताः मेसैवेत्रेद्दषजैयेग्रायाढतकर्कटरवैवौ. सिंहेभाद्र
पदेतौलिम्पाश्विनीकात्तिकेवृश्चिकेगे ५५ पौषेनक्रेतथामाघेमकुंभेऋभगोपिव. प्रकर्ये मन्म.
दिरेविद्यानमेकेविपित्रीविन कुसुमपदात्यश्यामामाविजेयाह्यत्रमत्तौविभिः शुषधेवरभुवा
र्थतिषिविवारः पूर्णिमायानवमाज्यातिथियः प्रोक्तवेश्महे कुसुमपदेनवमायाउन
यमिमलैवषट्‌ पश्चिमाभिमावेगेहेदशायातिथ्येनव शुक्रोकेषट्‌नवमायाम्तास्र.
र्हित्ताणादिग्मुखे ५८ श्रृषभवादिषोडशचरागाणि भवेषाम्भजयपंदोवरकांतमताव
मे समलेडमुखेवायरिपुदेविनदतया नाशाञ्चामेदवित्तुलेविजेर्थवेतिषोडशा श्रृथ
भवारिदिग्मानमः दिनमवादितश्चदनेश्भोपिगजेमिताः ६० गेहायत्रभवस्थ्रा

योगः	आयुः	१०		
शु	र	बु	गु	श
५	६	७	९	२

योगः	प्राप्तिः	२०	
शु	मं	भौ	र
१	३	८	५

योगः	आयुः	५
शु	बु	र
१	५	११

योगः	आयुः	५०
जी	चं	भौ
५	[illegible]	११

योगः	धन	३०
शु	र	श
१	४	११

लास्तदंकाक्षः
षित्वाइसे — षा.
नौकर्मकृतिमे

कोदेयथेरेप्रस्तारिकं ४१ अथ प्रस्तारिगेहनेमान्नसंख्यातो आद्यगुरुवर्णां संख्यामेदि
बेयुवर्णाभिधं योवाणीमुक्तान्नीस्तुःसमनेवतंस्ददं ४२ अथ प्रस्तारिगेहनष्टमोर्थपस्तार

ऽऽऽऽ	।ऽऽऽ
ऽ।ऽऽ	।।ऽऽ
ऽऽ।ऽ	।ऽ।ऽ
ऽ।।ऽ	।।।ऽ
ऽऽऽ।	।ऽऽ।
ऽ।ऽ।	।।ऽ।
ऽऽ।।	।ऽ।।
ऽ।।।	।।।।

वर्णाग्रमुक्तः स्थाप्यान्नलघुमायगुणोऽथः विसमात्रे यथा वोर्धनरस्था
योमध्ये पूजयेत ४३ पदं नियोलघुः स्थान्नस्यपेन्नुरुभिः पुनः पदम
वासरुन्कार्यं यावन्नस्युलेघुविन्ताः ४४ प्रस्तादिशोपेनगोहस्सम्बोध
लिंदसजनंक लघुस्थाननियतेवैवंभेदासाद्यास्तेषोडशा ४५ अथ प्रस्तारा
नेयोगण्लावः लिखेदेकोनवेदाय एकमेकं गुरुलघु हृयंद्वयहितो।
येत च लं स्मृतं चतुष्के ४६ अष्टावष्टौ च नष्टेयं प्रस्तारः षोडशावधिः
अथ गोहारे मेलग्रविचारः द्विसमा वेष्यिवेलयेशुभेहू तामुगेथेहेः पा
देस्थायायारेयेःऊर्ध्वान्मंदिवंभुगणंवः अथ गोहारे मेशुभयोगः लघुगुरुवर्णादेषु
नेत्रेभागीवेस्वावे मंदेद्विगोकृतं निष्टन्मंदिरेशारदाया तु ४८ तनोशुभेकेसहोद्येकेषष्ठे
भोमेस्सुतेगुरौ समुमंगं यदृहंतिष्ठहर्षाणां श्रवणानंदय ४९ सूर्येलाभगानेत्रके तनो।

श्री
ज्यो.
७४

नभसि चंद्रजे गेहं वा भगालापुष्पनिर्मितं स्यात् भवेत् ॥ १० ॥ वत्सरैर्वाकर्णो लाभे भौमे मदे
वा वित्रिये श्मशानेरापनापुष्पमारव्यं मंदिरं स्मरेत् । शुक्रो लाभोश्च नेनो वापि जले देवालनाल
येयवा लाभगे वाथ नो स्वेस्वभ्रमपद्मकेटहे चिरं ॥ ११ ॥ लग्नस्थानगते चंद्रे केंद्रे जीवेश्च वा
चैरः स्वा स्वमित्रा पाप्ये गेहं लत्वा शुक्रस्थिर भवेत् ॥ अथानिष्टयोगः नीचांशस्थल्लया
विटैर्नीर्यं नमंदिरं यदि नित्ते विटैश्चकोपि विप्रूने पथामास्यो ह्यमपानतः ॥ १४ ॥ ऊर्यो केहरावा
यत्रे लग्न्यो पदि निर्बलः । अथनदात्रविपाशुभमत्तफलं । पूर्वाषाढा नेत्रापुष्ये स्वषा
गेहिश्रवे स्मरगे जीव शुक्रे उरोवा वारे गेहं राज्ञ्यापुच्छ्रेदं विशाखा तिसुयं नित्याश्विश्रवन वि
वास्यिते भृगो भृगोवारे कृत्तिगेहं यत्न या नमृगनमंदं । भवार्के पुष्यमलानम पूर्वाषाढा

द्वारचक्रम्

द्वारचक्रम्

गतेकुजे कुजे निर्मितं भस्मगेहं स्मादयितलाभ
बेत् ॥ १५ ॥ उत्तरादिलाश्विनीचित्राश्रोहिणीस्वायोत्त
ये त्रोद्रिमे देवाः भस्मविपत्राश्थसिद्धये ॥ १६ ॥
भरणीभिवायनस्थायाजस्वाहभाद्रपदो मानि

धीरेकमेणैरवत्ताभूतपुतनंभवेत् अथद्वारमानेविशेषः अथैवनीचानगोहरूपुष्कमक्काति
मेरोष्ठुद नैरित्यां स्वातिभूतं कुद्वारमानविधिरोपयेत् ८१ अथद्वारवर्धकः स्वयमाहेदमेः
शौवंमेशस्युतेर्यन्नसेपदः गोहस्याद्वारमनेनस्मादग्निकोणमेस्थितैः धावास्वरूपमि
तेनस्मादनेमोक्षभवेदूरे देहल्यांतद्विनिर्विमेषेस्तदूहपतेर्भवेत् ८२ चतुर्थिमेथ
गोस्तस्माद्द्वलाभःस्वांवभवेत् पतस्मेक्तेविचार्यासैदाद्वरंकुर्यात्स्वमंदिरे अथद्वारस्यादि
ग्निर्णयः मीनालिककेंभवीनागेहेंप्राक्द्वारवमोचिते कन्यामिथुनतनक्राणांशास्तिं
लिणादिकद्वारं ८४ तुलाहुषभजंमानांपश्चिमाभिमुखंस्मृतं उदंमुखंवियन्नमेषसिं
हराशिषुकीर्तिता अथभगवान्निर्णयः पूर्वीस्पमकरमलिमिथुनजघोडवस्य याम्यानं
महिलतनारस्पकवींगषी कोदंडकुंभमकरोपिवितेपरस्यांभेषाजगोघटवितिस्युदा
गास्यमोर्कः ८८ पूर्वादिनिमयशाभ्यान्स्वगवानागादिदलकाभयेत् अथद्वारस्याणदिर्थमा
नप्रदेशानिर्णयः मायामेनवृषाभक्तेद्वारमेकामानतः प्रान्त्वंवस्यदत्तंवार्ताकृदद
कोणाहिर्थायते ८६ याम्यांषष्ठेचनपंचनगेयेपाषपंचमे उदीच्यांचपंचतोव्ववास

उ
गृ.प्रा.
७५

वमार्गेणत्यीमता ५१ अथद्वारमस्योस्तुता गेहोच्चस्य चतुर्थांशाद्दिगुणोद्वारवेधकः ॥ अ
धमेहस्त विस्तारस्तोद्धशोभागः चतुर्भिर्यः कीर्तितः गेहोच्चतन्मितं गेयं तु नाधिकं सम
सारतं ५२ अथद्वारांतोवेधविचारः कोणमार्गेभ्रमिद्वारकर्दमस्तंभमूलतः देवालयप्र
क्षिणानां वेधफलं प्रवृश्य अथवेधापवादः गेहोच्चद्दिगुणां यद्वे प्राकारोभिः स्थितेस
ति नेवकोणशारिके वेधो भ्रमिमार्गांतरे पुनः अथषोडशगृहनिर्माणं प्राग्यास्तेको
मतस्यानमाक्रयाप्रेयुषः स्वच भोजनस्पात्र भांडारदेवतानां गृहाः स्मृताः ५४ मथना
ज्यपुरीषाख्येविद्याभ्यासस्य च रोदनात् रतिभैषज्ययोः सर्वेधामतन्मध्यगागृहाः अत्य
वेवायवः प्राक्गेः स्थानादीस्रगृहाहुपः होतेभुवोन्मारेणश्रक्रवीतयथाक्रमिः ५५
उत्तरावलचवटोवृस्थानगात्यादिवृसदा लालनपित्वपृदानागेहाहृदिणन्तः शुभं अ
गृहएतनलनमृदेषाः प्रतिष्ठेवृषयेद्वीक्षुपुत्रनःशोरतिःस्त्रियाः ॥ रतिसपादिमेभी
तिःतोलखमीषाननःअन्माव गृहस्यमध्यभागेत्यनानुथः कूपहोतेभवेत् ५६ अथव
त्रितामः खालेपस्य त्ररास्थिअनोपुत्रोमेप्रोतेमहिणीकरे स्थिरैवैमृगुवामदर्

कारे मने त्रवत्ता तथा गेहस्य पालेषु दिक्कारे भाग्ये गृहोपकरणेषु हस्ते गृहस्य ह्का
संवर्गाजेनं ५० अभाद्रायो हितोपिष्ठच्छाउ नराज्ञनयाञ्शुभे स्थितिमेहाव संमहा गेहेप्रा
क्रवेणास्तह अथद्विवर्षे भः हलस्वेनवाधाते महत्ताङ्ग्रानिवेष पुनर्भेरोहितोषु
षण्डवापाद्धाभियेमष्या नहायाव श्रुमेवारेष्वंकुयोडाजं शुभमाले विज्ञनानाविधवृक्ष
पितं वा मायने विना १ गृहांगने शुभ भूरुहाः पुन्नागश्चम्पकाशोकः पिप्पलीदाडिमी
धात्री वकुलस्तिलकोइ द्राक्षापि चन्दनो मधुराजपः २ नारिकेलस्तथा जाती पाटलो वा।
३ मल्लिका पोगवृक्षका पत्रमः मरतीकद पते गृहांगने शस्ता चावेप्या मंगलप्र
दाः अथ योहषु देशाद् हरिद्रो हृत्वारोपने तथा यन्तोपयन्त्या गेहाया मङ्गदं वै ३
एकस्तदेव वंद्धे स्पतेथा ऊर्ज राशाव ४ अथ गृहांगने शुभा हृतामालुलगेहेदंभ
हरिद्राश्च मुनिद्रुमः पतञ्जस्वे गृहागेहे संजाता वा प्रयत्नात्त्रापि अथ केषांचिन्मतेन
पि हृदांगने अशुभाः केचिद्वृक्षनवारोप्या जिन वासगृहांगने कोपि वृन्ताय नाः स्व
र्णाद्रुमो पिन शुभो गणे ६ अथ श्रवणामयप्रकारादीनां निर्माणमन्त्र समाचनम् प्राका

ज्यो
मु ग
५

देवतत्वयामनिर्मितेमठसमुत्थने प्रवासंलस्याङ्कुभेकालेगेहारंभोक्तभादिषु ॥ अथदेवा
लयमठाद्यारंभः ॥ हस्तार्द्रेचेज्जननत्तुभेमठंकूपान्त्यमास्वभैः सर्वदेवालयंतत्सर्वं प्रतिष्ठा व
प्राविते: ॥ अथजैनालयप्रयादीणामारंभः प्रवाहीभवणीयिस्थे रोहिण्यादिष्वथ
रोहये ॥ शुभाह्येनमोहस्यप्रपादयोःकृतिशुभा ॥ ९ ॥ इतिश्रीमद्दैवज्ञवास्तुप्रकरणम् ॥
अथगृहप्रवेशप्रकरणम् ॥ प्रवेशोनवगेहस्यकुर्यात्सौम्यायनेनृपः सौरभोदितो
मासेषुकृत्वाश्रावणास्तपूजनं माघफाल्गुनवैशाखज्येष्ठेषुशालानवेगृहे प्रवेशश्चाव
णेमार्गकार्तिकयोरपिप्रयास्यते ॥ २ ॥ मृगनिर्मितेजीर्णगेहेपूर्वकालधेवहि प्रवेशोत्र
नावश्यमस्तादिप्रविचारणा ॥ मृदुध्रुवात्ररायायांरेवत्यांरोहिणीदये चित्रायांप्रविशेद्
गृहमारमेऽपिविशेषतः ॥ ४ ॥ अथजीर्णगृहप्रवेशः धनिष्ठाश्चितयपुष्येमृगरोहिणीद
ये विशाखात्वनुराधायांतेषुविशाखाजीर्णमंदिरे ॥ ५ ॥ अथप्रवेशोनलग्नफलं श्रवणोत्तरतो
स्थिरंवातीपुष्यतयाकरे पुनर्वस्वाःशनयोवाराजनाशोमवाभिये पूर्वाचयभरणी
विशाखावाशायुमत्रयः ॥ मूलमघाश्लेषार्द्रा ज्येष्ठावामामासयात ॥ ७ ॥ इतिमिकाया

ग्रहे देहं प्रवेशनवमंदिरं तथ्यायायाज्ञानिहृन्तोदेमयानाफलमीहृषा ८ अथावापफले
गृहयुक्तसूत्रधाराख्ये ध्रुवासंदेहसंस्कारार्थदे प्रवेशांतयानोस्मिन्यंकिंविशेषोस्मिन्भवेत अथ
प्रवेशनाज्यः वैश्वामास ऊर्जाकार्तिके मार्गशीर्षमाघे फाल्गुने तिथिस्त्वमा उष्ट्ववक्षमेमासज्यानेव
गेहप्रवेशने १० अथ लग्नबलं चरलग्ने च वामास्थिते प्रवेशोनशुभावहः शुभांशेशशु
नेवोपचयस्थितवेशापि सत शुभैः केन्द्रत्रिकोणाणयांद्विवामृतिषष्ठगैः पापैः शुद्धे शुभे
तर्येविजनवभोष्टमांगके ११ शुभे भक्त्वोके गेहे विधायाग्रेद्विजन्मनः जलपूर्णांघटंदी
पकेत्वोषेर्हंविशेत यथान्यजजऊडं वायाचिव ममाभास्करेवस्थिते पृष्ठेवामादिदृष्टे हृदये शुभः
क्रमाद्वामगतोरविः १२ अथ गृहद्वारवशाद्विधयः प्रवेशो शोभावेशर्णोनंदायामपूर्व
शुभा भद्रपूर्णातपश्चवेशोदग्जयेगेहेनमाज्यः अथ गेहप्रवेशे च विशेषः विषक्रा
न्तदिवाशास्तप्रवेशास्वजनैर्बालिकाविन मतीहकेवलेशाश्चहादशपानिमस्तेतेतिथि १३ अथ
गृहप्रवेशे कलशचक्रं अर्कभाद्भमितेवक्त्रेवह्निर्दाहः प्रवेशने उद्वासो विमितैः।
प्राच्यांगमान्नामादिमितैः १४ पश्चिमेप्यष्टमितैलक्ष्मीकदरगेपेदमितेः कलिः कामागु

मु. ग.
८२

गमित्थमपि योगः केंद्रे त्रित्रिकोणेषु शुभं १९ अथैतदेव स्पष्टयति भाग्यस्थमूर्त्तिभ्रातृस्वसुहृद्दारावि
पापाश्चैवमनिष्टं उभयवक्रे वा शिष्टानि गेहे प्रविशतां नृणां अथ प्रवेशविधिः पूर्णाहुतिं
मध्यमाना विप्रानेस्नानवराणोऽर्चितं वेदमंगलनिर्घोषैः संप्रविशेद्गृहं शुभं २० विप्रान्संपूज्य
नंतं गृहविधिं कृत्स्नं परोत्थम पूजयदादवादेवं हेमरत्नेस्तथा वस्त्रैः अथ त्रिविधं प्रवेशमाह अ
पूर्वो नवगृहादौ प्रवेशः नृपतिभिस्मृतः सपूर्वेऽपि प्रवासान्ते द्वन्द्वाख्यं वह्नितः परं २१ अग्निभय
दितभंभू षैः कार्यो द्वंद्वप्रवेशकः पूर्वोक्तवाद्यनिनोमृलन्नवायतेके राजितैः सपूर्वकस्तु
नवगृहे राज्यचात्र नवाय्ये तेनैवमुक्तो रोहिण्यां वा चित्रायां प्रवेशः स्याद्विशेषतः २२ अथ वास्तुपू
जादिकं विना प्रवेशो न कार्यः नगरात्तु प्रविशाद्रीमान नवावक्रे न वसेद्गृहे कपाटरहितेन
दृष्टम्लक्ष्मानवस्थिते अथ वास्तुपूजनं स्वातित्रयमृगामूलेनवरायोनेकरादेषु शुभ
मैत्रेश्विदितिरोहिण्यां मृग्यमेतयोः २३ वास्तोष्पत्यं गृहे शास्तं बलिं दद्यान्नवग्रहाः सर्व अप्रा
वार्णा प्रवेशाः रोहिण्यो वै नीहस्त्वत्रये ... अनुराधो नरैर्गृहे प्रवेशे गोष
मार्ग २४ अथ जितनृपगृहोऽत्र प्रवेशाः विश्वावाक्कनिकाप्रभोनसयाम्यहंसोपियता

१५८

ष्ठा पातालेकेजिनस्यांगेजयीनगरेविमाने ॥ इतिश्रीदैवज्ञमौले...प्रका
शके ॥ अथदेवालयादिप्रतिष्ठाप्रकरणं प्रासादानामथयोः कार्याप्रतिष्ठा न...न
थ्याजलाशयारामोत्सर्गः प्रासादोविधेयके १ देवानां प्रतिष्ठायां मध्यमः कैश्चिदीरितः
शुक्लपक्षेउत्तरायणेपुनर्भेरोहिणीमृगे २ प्रतिष्ठायामवादस्मत्रयेषु...स्थियोःशुभे स्व
वसन्तपञ्चदश्यतिथिषु स्थापनं स्मृतं ३ विष्णवादिदे
वमुख्यानांविलग्नेषुशुभलोकिते अथदेवताविशे
षेणनक्षत्रविशेषः विष्णोस्तथोदितेषुमाधाविश
त्वेतत्तः रोहिणीश्रवणज्येष्ठापुष्यावाभिजितौ रि
ते ५ विधिवत्स्थयोः स्थापनमार्यकैः भानोर्हस्तेनुराधायांज्येष्ठेषु केशवयो
रपि ६ मलेतुर्गादिकानां श्रवणेस्यात्तस्याद्दि रेवत्यांधर्मदेवफाल्गुन्यांपूर्वस्वा
यलक्ष्मणानांवृषाराध्याः स्थापनं स्मृतं वास्तगस्त्यग्रहाणांचवाल्मीके शुभे
तथा ८ यत्रयत्रवश्वायां नक्षत्रेयांचतदि सर्वेषामेवरोहिण्यामुत्तरासुतियोऽथा २

सूर्यकलशाकलशस्थानफलम् ॥							
१	४	४	४	४	४	२	२
मुखे	पूर्वे	दक्षिणकोणे	पश्चिमे	उत्तरे	गर्भे	मूले	कण्ठे
अग्निभयं	उद्वासनं	लाभः	लक्ष्मीः	कीर्तिः	आशाः	शुभम्	शुभं

दे॰
पु॰ गा॰
८२

प्रतिष्ठानाथिनीशानां प्रतिष्ठाविनमीरितं अथ देवताविशेषेण लयविशेषः शिवस्य
यः शिवो देहे लयस्थायः स्त्रियाः हरिः ऊभेदयाश्चवेलक्षणा गोदेव्यः स्थिरेः रविला
अथवाफलं प्रतिष्ठोयातथाल्मावह्निदावदा — अनंदकाथिनीकलस्माचि
सका दिवासेन । अथ देवताविशेषेण मासविशेषः यान्मायनेपिवाणाहमाहेमे
दवदामतान् महिषासुरहन्त्रीचनवमिस्थापयेद्बुधः १२ श्रावणस्थापयेल्लिंगं
माश्विने जगदम्बिका मार्गशीर्षे हरिं वेदः सर्वान्माघे केचन अथ प्रतिष्ठायां लयवल
देवकाणदिनलाभस्येत्रुभेयापेशुभमंडभिः आयातिगेः सर्वेश्वर्यमहादेव्यः प्रतिष्ठिता
१४ इति श्रीमहादेव देवालयादिप्रतिष्ठाप्रकरणम् अथ शिवप्रकरणं तत्रादौ
स्फुरणं अंगस्फुरितफलं वदेदितिणामस्फुरदं पुरुषाणां दक्षिणे वामभागे स्त्री
णां दृशः १ पृष्ठीललाटभागेषु स्कन्धे स्थानलाभो ललाटके प्रियाक्षिः स्याद्भ्रुवोर्मध्ये
भ्रुवोर्मध्ये महत्सुखमहत् २ शुभमनोस्फुरितकर्णेलोचने प्रियदर्शने देहस्याग्रभाग
गोलस्त्रीदयः पद्मयोगमस्तयः ३ गंडदेशाश्रिताः सौख्यं नासापार्श्वे गंधद्रव्यं उत्तरो

स्तस्वागवादश्रवनंवाथवाष्त्रियाः ४ इन्दवोभवन्तयमुविवस्रयरभोजारः भूषाम्नि
कदेवोस्मान्नीवाथोविप्रजंभये ५ जेयः परजयः पुष्टस्कंधेपेमित्रसमागमः प्रेषामिवी
स्तदेवोस्नामधवाहोडनागमः इविलाम्नि कोरविंयमाहिजयंवदामित्रुव प्रमोदंचवृदा
लेकलंग्रवाद्ये प्रीतिमत्वनमा स्थानात्यदलनेनाभो कोधाद्भुदिस्वाचिवे लेशामि
कदेवेनायोजत्वनेपतिसंगमः ८ स्फिगदेवाहनामिःगालिवेगयोषित्समागमः इमणे
पुत्रलाभःश्वाभ्रयोवस्तिदेशाके ज्ञौसदास्मनाप्राम्नि रिपुभीत्विसजानाति कविद्यानि
सजंवायास्यानाम्नि स्रवणापतिः ९ पादाधेलाभदंयानमंगसक्तानिफलंवान्दे वामप्रा
ज्ञापलेचेतद्वुपेनम्वविपर्ययात नारीणांदक्षिणांगेस्यादंगप्रस्फुरणेतया अथ्याम्गोति
लोयुक्तमीवेहस्तमेव दमेवफलं अंगस्फातिसमानेपालोक्तेनमशकारिलः वेहनि
देवितोपनानोन्नपाणोवाजसदासता अथमेधालाभदापादतलेगमनकाविणी अथमू
लोपतने नत्रशुभाशुभतिथिवारनक्षत्राणि भूनेत्राग्निभागगाथाविश्वादिसेवासमि
ताः तिथयःशुभदाहीनातेसास्तशुभामताः १४ सोमवाराःशुभाप्रोक्ताःयागेइष्टाः

ज्यो
मुग
८८

फलप्रदाः शुष्कास्थि आदिस्थी हैं वतुनभौफाद्धरवयं यनिष्टांस्यानवायासंपान संवेश
भप्रदं द्वेलामद्देनिष्ठि द्देइस्मात्स्वली पातेन्लाणानेषा १९ ददाति गणोगोविलेशुभ्रा बाधुगोगीतर
गीहशा नाभौहृदुदरेवैव मस्तके हृत्ववर्जिते पल्लीपाताः शुभोज्ञेय स्तनो ... अ
वः यस्फलेषु तलेप हृष्णाः स्वदारा हेपोपितृत १८ सरटस्य प्रपाते च पल्लाः संवर्देवाम
जल्म भेमरस्य योगोद्दिरह्वे बिष्ठादिह विते लवंणपापयुते वेद्दस्मे रिश्टं पुत्रजायते १९ तृ
वृषातिंज फंद्रामसद्धम स्वतज्ज्याद्दिके पंवद्राख्यगते स्वानेज्यदाज्याबलोकने २१ ग्रहण
स्पर्शस्नाने दस्मसर्पस्वरोजस्वषोडशाहेवर्तेनदा सर्पोस्पृष्ट स्तनोस्मदेस्मनाद्दमितां
मासके २२ एवंवामस्वरे सोद्ध्वनयोनोशामसतिः दाणान यस्मद्देः यतेस्मर्यः वेद्दः स्पर्शोय
नेतदा ... हृदयत्रस्पृत स्पृष्ट्णमासाभ्यतवेस्थवि: निः पृभभास्करदस्येषक्रियतेद्द्धामि
दिने ... जोग त्रस्मपतिपः संभ्रमेसो पिद्र्वेनजीवंति ... विस्त्रकाणां नामा यत्र समना
भूवं ... देवास्मतंकपद्मपत्स्वास्मामेमत्र जीवंति ... मणिवयंलला दस्यपदि स्वदक्षवपष
त्रि ... आद्यंगोपिविनाहर्त्तेनित्त्राः कस्मात्तुर्दांसिमानः ... हृयाणाः स्थलदेहः ... कंपाना

स्थापि वा ॥ १९ ॥ स्वदारामेव तामप्यायिमासषष्ठेन जीवति ॥ अथ विभ्रमः पदे वैकल्यं तस्य मासत्रये
स्खले यस्यालीविद ॥ विहूभपस्यैव जीवति कफो ग्रहलातियस्याप्यपंकादेहे विविधं यदि
स्नानस्य प्रागुरवस्पृष्टे इमालिः स्याद्विमूर्धनि नस्यभुक्तोक्षतिः ॥ स्थूलदेहः कृशो यथा
विपर्यासः स्वभावस्य नो मासमासे तुलि च यं अथ संग्रामे शुभ विह्वाः जिह्वा याधोगका
पश्यंताः स्थले वाग्गहीनता वर्णाः मया हृदायस्य तस्य मासत्रयो भवेत् ॥ १२ ॥ अथ पुत्रे जयपुत
देनां प्रक्षालितस्य पुष्टो रोमांचो वीप्सिय हृत्स्वरः यमीपितः सप्तमासायां विजयी मरणं भवेत्
अथ छायापुरुषस्य दर्शन प्रकारस्तत्फलं ॥ प्रातः षष्ठगते न सूर्ये स्नात्वा पश्येन्नरः
निष्ठत्रनाभूनेदे बोधस्य छायानिर्गतानतः ॥ हृत्कंठभ्रांतरे पश्यत्त्रिर्निषतनयावधि ॥ ना
नेशुगांवे पश्येच्छायापुरुषमात्मनः ॥ संपूर्णावयवं तं चेन्मासं त्वेषु तसौ न तं ॥ यावद्वा
मत्वदे मे विजयं यात्राप्रयातः ॥ २९ ॥ दृष्टेतस्मिं क्षिरो हीने मासषट्कं स जीवति ॥ विद्यां
हायने वैकंठं से वैमस्य मासके ॥ करे पदहृदये समदेषा मासा विहस्त के विनासे द्वौ
वस्कंदो वा समासिर्जीवितं ॥ हि दहदर्शनेन स समपवनं संपायः ॥ अथ पकावातेन

ॐ

मुग

८५

फलं मित्रनाशो विशादेश्च वंधनाशो विशीर्षक ...... मत्सवीभावामोक्त

यः ४१ ऊर्मितदा कार्यो देवो कर्तुर्देवचरांमवे विघ्नेमाश्चमितेन्दुतेभिन्नेक्लिन्नेविभ्रान्त

रोगाः प्रीतेहरणेहानिः क्लेशसंमतेः प्रजायते भ्रमणमेदर्शनेफलं भ्रामयोमेनिशिवा

मोवर्षेणफलदोभवेत् द्वितीयेमासमध्ये नवभिर्मासैस्तृतीयके ४२ प्राकः संयः फल

स्वमस्तदासंप्रात्रेदत्त्वः रोगाचिंतोऽद्भवाव्ययोश्चिरपाकादिवेदिताः प्रथमशुभदाःस्वमा

महाजाज्ञाद्दत्ताहेवाःसिद्धगंधर्वकिन्नराः गुरुः श्वेतोवरानारीतमामाशोर्घदर्शने ४४

प्रासादगजशैलानांश्वेतोदगजवाजिनां दर्शनेरोहणेलाभः सिंहस्यारोहनेतथा ध्वजच्छ

त्रसुवर्णाज्ञरत्नरौप्यदधीनिच यवगोधूमसिद्धार्थाःफलंदोयम्बकमका ४८ स्त्रीकीडा

लनहृवैदाचर्षणाःकुष्मितद्रुमाः लाभेवादर्शनेवैधोलाभःसोख्यंभवेद्यथाः भोजनेवाद

नवीरजवाहनेनाश्वारोहणां मंगल्यभानेविष्ठालेपनेवामलमीहिते ४५ यान्द्रोयोद्विजा

गार्तिमपक्वफलिनेद्रुमे दृष्टेःश्वेनादिनादत्तेकार्यान्तेमहाधनः हपिदेस्नानमानेच

सर्वैश्चामनिनिजा शय्याहर्म्यामासादौवस्त्रलतेनावापिरक्तिरः ५ एकसर्वाजलस्ता

नेमर्त्यं प्राणं मोक्षमत्तरणं सरस्याः पयसा स्नानेन श्रद्धया पापमाशानं कदलीवाक्षसूत्राक्ष
तीर्थं गंगादिकासवितं तोयं सात्यूपं पुण्याज्यं स्नात्वा येशुद्धमाप्नुयात् ५२ वेदज्ञायादिनिचो
पागतोविः सर्वाणि तथा हेयो वृश्चिककीटानां तडागोद्यानदर्शने पीवरं कफलपुष्प
स्वमेषु यो भातियो नरः लभते सो विशालत्वं प्राणं सर्वतां समृद्धिं तथा जेयो हस्तेनरणे वादेषु
हृतधनेत्वणं आत्मनो वपनेपाणि बाहो दानेन मुक्तमं ५३ अभिषेककगो विप्रो देवा
कृतसहायार्णं कृतते महिषी आचो गोमहिषी स्तनपानके स्वनाभोऽन्त्रहस्तोरुपुष्णा
णामुद्रवस्त्रया भवोभर्मिपरस्यापि श्रेणोऽन्ते पतो शुभे ५४ मांसमोपशीर्षाण्यां
पात्रेवाभोजिनीदले यो आतिपायसं स्वप्ने स राज्यमधिगच्छति गोलिंगीश्रीलक्षणं ग्लां
पिनामित्रे च दैन्यः पद्मतेसदस्तस्य भेतन्नधे वसुजायते ५५ पूजितंशिवलिंगं देवता
वानयाविपाः स्वप्नेदृष्टाश्रयं तिनराणां विशुलेपनं सकाम्तरकार्मिणाकान्तं रासमस्त
वेषु भस्मन मर्दहस्ता माणिं दिव्यांगदेवाश्व गजहिंसा न ग्रथा शुभस्वप्नाः तेलमन्ना
भदिवासाम्रा ज्ञयमहिमरवे उपहृसं मं हृदं वासैयाम्यागच्छजीवति ५६ पक्क

श्री स्यानेवनेस्त्नापुष्पाद्भुतानिकाहुदे विकलांगोविशेत्स्वप्ने सोऽग्निभिर्विप्रमुच्यते दृष्ट
जनेऽऊँऊमसिंहरथामवायस्तूमटिवे पतंतिनीरुजस्तस्यगेहदारुहबंधोरभो: नाभीरवि
न्नगात्रेषुरागपुष्पद्रुमोद्गमः विरोहकपिमर्पायेनेयंनेस्त्रेहमतां ८८ कलेवराणां
८८ मस्याकर्दमेगोमयेनच स्नेहेनवपुषोलेपः कर्दमेविनिमज्जनं पात्रस्यदन्तहस्तानां जिह्वा
याश्छेदनंतथा पतनंपादयो: स्वप्ने हानिकराण्यपि ८९ स्वप्नेस्पंदोलनं गीतं क्रीडितं
स्फोटनंतथा हसितंभक्षितंस्नातोवाहनैश्चैरयोगतं सर्वेंऽडश्वजनतायांप्रणाशः स्वस्था
प्रितावपि रक्ताक्षः शिरोभागे कांस्यपूर्णसंस्थावराण् ९० गर्भेताजननीगर्भेऽदृष्टमत
त्रविष्टं करवीरमशोकंवल्लताया पाशेनवेष्टनं कस्मान्नकुपुष्पायाम्यालिंगनंमस्तकाव
वे कृष्णपुष्पितान्हन्तायोविविधनिजेवशः भवयमकारणांपश्यो सोऽपिप्राणैर्विप्र
मुच्यते हतरक्तावशोत्रिशिरहस्तामामोतिमानवः यस्त्वस्पमपुतान्मानंव्याप्नुमेनवीत
ते भस्मागमलोहलाभवसवलंतस्याविमुच्यते ९५ क्रोष्टुकुक्कुरमार्जारसोयावभ्रम
तंभसा मृत्तिकाहस्त्रिकार्दपांडक्षः स्वप्नेवशोभमानाः रात्रइत्यापुयोपात्रक्षयपाश्चयाति

तो वस्त्रादिभिर्यवस्त्रनामपत्नगोप्यनाशकः ७८ दिवादोनम्रवयोः शोके ग्रंथ्यावानंबविकेश
गाः वाराद्बयवानानकेदनेसम्मनापानः वपनमम शुवोशाननेत्रकवयनंननया हृप
गतेदशोतविवरेष्वनशोभने ७९ कपोतश्येनशृङ्खायामन्दकौशिकवायसाः सृगाल
शशकश्वानो हृष्टः स्वप्नेन शोभनाः ८० शष्कुलीहृषवरवाणगडडापादिभक्षणं गो
मयंवोत्पानीयं स्वप्ने पीतेन शोभने रक्तं पुरीषं स्वेवाहदक्तसुमवाम्नुपानं रक्तांहृंसा
णिवासांसि पुष्पाणि च विभक्तियः ८१ पितृकार्ये प्रजोवाणा श्रिपनेसनसपायः भूतप्रे
तपिशाचाद्यैः स्वप्नैः सह संगतः श्राहूतो वाप्यते यांसां स्वल्पाहेमियते ध्रुवं प्रसर्पदिव
सरात्रिविवरे गतनाकौ स्वप्नेकालजोपवपन्नमेमोपिविनपपानि सीसपिनलकाः
साकंकास्यताम्रायवत्रपुः शुकं हृतोषयंमित्वीहृष्टा स्वैनेन शोभनाः प्रासादश्चयंभू
मीश्शिखिवेणांपनस्पव विंयाहाजभयेहृष्टस्मृगिकेपादिभिर्हुताः ८२ प्रथयन्
लयहाश्रुम्या येहृष्टाः स्वप्नानमप्राः सर्वेव फलदास्मृते परं प्रतिवनेनस्यफलदां किं
विदात्मनि प्रपदद्र वमदर्शनेदोषघातिः दुष्टविलोकितेसम्प्रेनिवेधयद्विजाग्रे

ॐ
मु. ग.
८०

ग्रामीभिन्नाषतेविप्रे प्रजाः स्वप्नात्र देशग्रनः ८ः तेषु यान्स्वपुनः संभ्रमं स्थानात्रेषु पताश्चिभिः
महंजपजपोद्येन्न: शांतिस्वस्त्ययमादिके मेवांश्चस्यगवां प्रातदानस्वर्णादिभिशांक्रितं: प्र
वर्णभारतादीनां सप्रदोषप्रयानयेः बृहस्पतिप्रणीतं च स्वप्नाध्यायं ग्रपठेदपि मुच्यते
नः अनावाविविधानेन याः दिव्यभौमांतरिक्षजाः ९ः मेघादिव्यास्तथा भूस्तथांआदावनवि
दृगः भूभौमाजाजाः उत्पन्नाध्यात्मफलप्रदाः प्रध्यानानांनामेयुद्दः भूमिकंपादि
प्रासादादिनिर्वाणानाशूलिविषाणि उत्कापातस्तन्तदानममेरुर्हिरषमना ग्रंथकारदिवा
विद्युत्पातोथवाविपर्ययः विक्रुतिष्ठमवाजनेत्स्वदो ग्रहाणांवाग्रनिमुद्र
स्वकालेयत्रजायते वर्षकालयदावि भैरवीदाः परिमंडले १४ ग्रकस्मानस्थलादे
लोवृक्षोत्साग्रहणोदयं बालस्त्रीद्विजवर्याणांवधः स्त्रीराजनस्यच प्रासादस्यचदेवस्या
ध्वसः प्रतीधजस्यच ग्रहाद्वक्रातिचारस्याः सर्वेस्वदोचगाः केगाः १५ सर्वेष्यकालेगाः
खेटापकेदं वानिवाकाले प्रजापतेश्चगोरक्तेदर्यो केतनदर्शनं सुमलस्वगपंक्तिस्या
हानिर्दिक्षुकरानि मत्तामध्र्दवाकरजनेप्रमादके भवेत १६ उत्पातिलादिचनने

उ.
मु.ग.
८८

णां स्वगुणोगाश्च महार्घता ९ रवीन्द्वोः ... हर्षफलं चान्यच्च मंडले मध्यमं ... देशास्या
दृश्यामले सम्प्रतने छिद्रं मंडले केनदृष्टं नन्तस्यानतिनिवासितं छिद्रेव ... फलं वा निर्दृष्टेन
स्त्रियाः स्वविदं १२ क्षेत्रे भक्षवृपीनेक गन्धहिनीलेक णां मणाः क्रोशे भूपदत्तेषां भृश्च नीहारः
पतियो भवेत् प्रावृट्कालं विनान्यत्र परिविधिश्च ... तस्मिन्काले न हष्टिः स्यात्परि
पीड़िताते सिते १४ अकाले फलपुष्पाणामुदये यापमनापनं ... तस्थले हष्टिमेहती
परिकीर्तिता स्त्रीवयेत्त्वति ... तिप्रवालवधेपिनेन देवर्ष्मेतवनदेशराजधर्मः प्रजा
यते १९ सर्वयासेषदेषु वेवसतं नाचमहवता उर्मिदं तेजर्वते विटाभोमा ... नामित्राः
प्रतिवारगताः सर्वे संक्ष्यं दंभागतास्त्रपि नेयाभक्षफलाश्चैकराशिस्याद्देशनाशकाः १८
मासामस्त्रादयो ... पदे देवद्रागं वक्षपच राजपुत्रं नदाचोरं हष्टिः स्यात् ... जीवार्के
पुत्रयोगे वहुर्भिदावियहस्तथा सत्यामस्वातिहर्भिदेजायते भुसलादयो २ ... कां ...
मुसलाकृतिस्फुरा भवीं वेशुक्के निभाश्चये नश्यात्यतशिवाकाशाविपत्त्वाताति भसत्या
हसायाः केनवाभवैं ... गाकदाश्रपि ... केनसमे ... जायते हष्टिर्नोपते २२ शिवा

८१

पतनस्फोटनेन्यथा प्रतिमायाः प्रकंपो वा ...सेनर्दनं नचथा ४४ भुवो विवरस्यायाउ
मालास्वपरेपिच यंत्रोयानगराह्वितेस्यैयाः फलमथोत्रवीम्यथ १० अथोत्पातफलंरात्रीनां
दत्तविधमंडलानि कृत्तिकामघाणीपुष्यामघाश्चभाविशाखाविका पूर्वफाल्गुनीनिंद्ध
निमसंतोग्निमंडले १ मूलाश्लेषाघ्यानार्द्रामोत्तराभाद्रपदास्तथा पूर्वाषाढाभिधा
नानिसमवोरुणमंडले पुनर्वसुफाल्गुनीहस्तचित्रस्वमृगशीर्षकं वायुमंडलमेतानिभा
निसमस्तानिच ३ अभिजिन्नोत्रवणाधिष्ठानुराधाश्रवणाद्वयं ज्येष्ठाचवैश्वदेवोभानिसमे
वेंद्रसमंडले ४ भूकंपादिमहोत्पातानायतेयन्मंडले तन्मस्वभावजंद्वंद्वजंतद्देशाव
पेडयेत् उत्पाताः शुभदाः शाक्रपार्थिमंडलसंभवाः वाह्निवारुणमंडलोद्भवानाग्रनिष्टाः परि
कीर्तिताः ५ अथोत्पातानांफलानि प्रजाभीतिर्भुवःकंपोनिर्वातेअल्पतेन्मृतिः अवर्षा
ा चक्रिवदोहृदोर्भिक्षंभूमिविवर्णे मरुद्वर्षापपतारश्चोल्कापातेनृपक्षयः राज्ञांनाश
स्तन्कंकेतवयुत्पातेनुपाणनां ८ अनोविपर्ययेरोगादिवाप्येषजानृपः राजविश्व
कैदृशादिक्कंतिपश्चोपसर्गः देवीपोद्वविग्रयामेवोरोभवतिविग्रहः अस्त्रेपुरेव्वविगोत्रा

स्वानौनिभाः कविकेभनाः परिकीर्तिताः सितसितप्रालकाशे वोषीयं रवेवपुमहा
वांष्ठभीयरितिरक्ताभक्तासवर्णास्तुतिमदः शाक्रधजसमो नेष्टाभसवर्णोपितनिद्वप। रवं ते
ष्ठाद्विषिवतः ष्ठलीउस्मातेः काश्चिनोवृषैः रत्नपंक्तिरिभसवर्णावर्णोपरागपवोदये नरप
गधास्लेषे षाम्यातेलाचाभेमहर्षेता नाबाह्मकस्विनस्यायस्युस्तातलायकामभः २० क
वंधमृष्टेपायाम्यातः खदोभूमिपाविएण यावदिवसमुक्तंतिरहिमतिनभस्तले ताकस्मा
मुकंवयनेमामेर्वषाणिमंवदन श्रेयोस्मातफलानि श्रावणाः यथावोयामसमेतिमतिनि
जेक्षया करुतेनवस्थयतमल्लकोपिष्टंहविशात बाल्मीकिलोइजालेनायसमयानिजा
यते तडागेष्टपतेर्वषाः कपोतेवाटहगाने षादिवंद्वाकोविवेस्माइगोभीनीवर्णास्टतिः
ग्रहाभावेफलेनेएष्याहिजावलषाभने परणोविवदेभास्टपनासोविपोर्भय श्रेयोदस्मा
हिनः पतोयास्मिंवंद्रेभवेन्नेदा प्राजानापोष्यउर्भिदंतनष्याभूमिभुजानयः २१ श्रेयोहि
वीलसमपंपमालेव प्रवेडवातमज्जाततिर्यनपतनंभुवि पतितीमकतेनष्टंनपद्दामोला
गोदये २२ निर्वीवषंडपाहोष्यगकंसतानामायेदिशो योरवोरद्विजान्वेषपाहस्याया।

ॐ मैः क्रमादिवा ३७ अस्तेवेवांसजानर्यांतदाहतअथयथाक्रमात् यामिनंयात्रपेशाश्वसं
अग वेतस्तेअंगमात् अथोल्कालदोगांतत्फलंव धरणीप्राणिसंवाधोवोरयंवाधानिर्मतः
८५ पृष्ठतटद्ववीपुच्छलनीदीर्घवक्रया ३९ अल्पप्रकाशिभापिस्मादिह सायांसमाफली
निर्यग्र्ध्वगतास्वेताः कनक्वीवनारका उल्कास्तुविविधाकाराः कसंप्रकाशदाहली अ
थरिसदाहफले दिग्दाहः पीतवर्णाश्च भूमिपालनिहंतिसः अग्निवर्णोनिजदेशवर्णो
नृनरतः क्रमात् ४० भूत्रोल्पसमस्ताजयोल्कमोदेशान्तनिर्धनं प्राच्यांश्चैमुजहन्यादे
यान्यादिदिशाः क्रमा वैश्यपाश्चिरा विदश्वोधाअंगात्क्रमतज्ज्या निशिसवर्णनिमः
सबवायोविदिमिलष्वभं ४१ अथभूकंपफल भूकंपायामस्त्रोवर्णांक्रमाद्भयादिव
निषो वायुमंडलेजोभूपसमस्या भमगाधतथा ग्रामो अम्बदवावहिमंहस्तोन्यानिहंतिवे
देवमंडलजोभूपास्तथांग्रजवदेशकान् भूपालाश्चीनदेशाश्च वैतोमंडलोद्भवः अ
थजोभूरिः रजश्चक्रादयेग्रामप्रमुखात्रपभीम्नदा भयतेदिशिप्रमाभेतस्मिल्काम
दमामयं भूयं रजः स्वीदयग्राममर्कोदयेद्वियहः मदां नंदारंभाः अभाःस्मृतिमा

मकोंवधूपदेन निर्धनयात्रिहंच्यनेत्स्वाम्यदेशविचलतदिति पंचाङ्गवेदवंधोयस्तेकालेचा
पिन अप्यग्रांयर्वेनयायूनमकाले गंपर्वेनगरंहंतिवार्धोश्चेमादिगणिनः हिंसदाहेविकृतौ
सूतेवेकृतिर्वीतयोर्विभिः रजोग्निवर्षणेसमयडत्यातेयवशास्यनान् यामात्सर्वदिशः
भूपामात्यमैमगुरोहितान् मद्देजातिर्यनेजयोदाप्रदाग्निनिभमयः अथैतेषामुत्पातानां
फलपाकसमयः षड्भिर्मासैःर्भुवःकंपेजायतेफलमुत्पातजं अथ वृष्टिविकृतिस्तत्फ
ल पकारूकतत्पातिश्वससपाहस्वप्रकोपिच वर्षणोवाद्दरोहृष्टौनेःसमासादिभिर्न
नेः ५० भवपकारकैर्धान्यैःफलाद्यैःस्यात्रमथायः देशनाशःप्रकोपोगुरक्तवृष्टौ
प्रजायते दीप्तसूर्यप्रदीवस्याक्वायावेदीतिनोभयं ३ इत्थापेतिशष्टिःस्याद्योग्निवेशगु
दीपिते ५१ अथ्यपक्षमगादिविकृतिस्तत्फलंच ग्रामारण्यपाश्चत्यानीरस्यलजायुतिः
घावदाः प्राणिनोवपंथानाःस्ववक्रपीडयंत्यमी संध्याकालेयदीशायाविशोमार्गेपि
विशः क्रोशंतिजंबुकादीनां अपाहावेवृतदिशि विहगाविपतिष्यंतस्वकंयानदेना
लतः ऊकूटोस्मोटयेतकूक्रेमनेरोतिकाकिल्लः ५५ खवोःस्यानेस्थवायेनवक्रीड

ॐ निपतत्यर्के इत्यादिदिक्कृतौ चक्रे पीडा भवति धिष्ण्ये मे ॥ ५८ ॥ अग्न्यास्ये च शुभदा तु सूर्या नानाः
मु.ग. अग्नि यत्र पतितेः देशा समन्तु त्रोस्ते वरोदति ॥ धूमिते देहनाशः स्यात् त्वष्टामाशामध्ये तेन रा ५८
४. रोगिमूर्यो दथे यावेद्भांमाने मूर्यदिमुवेः ॥ भूपनाशस्तदा चास्ते कथीशा नानाकामाः ॥ ८
सूर्ये भाद्दानिदानश्च भूमौ मनि विनाग्निना युद्धते वालकाः सर्वे काष्ठलोष्टैः परस्परं ॥ तदा
भूपभयं चौर विज्ञेयं दीर्घदर्शीभिः ॥ अंगना वालका मन्त्रा ध्रुवं तेय तत्स्वभावतः ॥ ५९ ॥ सन्यते
जायते यस्मात् दृष्टा ये मरस्वती अयोमाता नाशुपसंहारः शांतिश्च भूमकेत मेदीकपो
दिव्यदाहो भूतलि दर्शने भवेन्नगर्भ नितियांत उल्कापाता वयोधरे ॥ ६२ ॥ यस्मिन् देशे प्रजायं
ते महोत्पाता महाभयाः प्रजापीडा भवेत्तत्र विनाशः पृथिवीपतेः तदा शांतिर्विदातव्या देवा
ग्रामे पुरे विवेलेः भाग्यहोषा विनमंपतित्वन्सशारिष्टमङ्कत ॥ ६५ ॥ अश्वकाकमीफले मस्त
के वा स्मनमस्पर्शो दारिद्र्यं मरणं कलिः ॥ कर्णास्कंधे महाभीतिर्हि शिरसि शोषा नागके
ये चित्रमस्तके भर्तृविनाशो ग्रामनतस्य च ॥ सूर्यास्तमये वेताः रोगा वापमः संसर्शे यदि
निःशाहो दासमशहो नाङ्लोमस्पर्शनात् ॥ ६७ ॥ अंगनां चेत्स्पर्शे काकाः ये यं नव तिरिश

र नदीतीरे सर्वा गोष्ठे देवालये नरो वा यः समं संसर्गो वा वपनमादिशेत् ३०
प्रतिवेदं अरिस्त्री यो वा यः समं संस्पर्शादि अथ हानिर्नष्टार्थं संगा विनाच विनिर्दिशेत् मा
मेः पंचवर्षे वा ऊनिश्रितं फलमादिशेत् अथ काकाविष्काकस्य पापिदोषाभावः शु
ताभावायमिदं तत्र मनस्वत्प्यादियोगतः काकस्य शौनदोषाया कल्लादेहषणेनदा षा
एमासाभ्यन्तरे मृत्युः काकमैथुनदर्शने तदोषशांतये काकशांतिं कुर्याद्विचक्षणः क
पोतो वा यमः पल्लीसरटोस्पर्शे निवेशने तु षण्मासाभ्यन्तरे तस्य स्वामिनो नास्ति संदा त्र
सुतान्तलक्षणफलं पाषाणादि अथ छिक्ककाफलं ऊर्ध्वे वा हन्तारो देहे विवादे शयने:
शने: विद्यारंभे वीनवापदानं ममस्थोभवेत् ३१ ममवृद्धिभयहानिलाभसिद्धिर्द्धयागा
मः स्नाने लेशोऽर्थनाशनेऽशान्तादिलु छिक्ककाफले क्रमात् यामाइसाद्धकाष्टानोवि
नेयवस्तुथकथक अथोदाहरणं यथा आयाडे प्रहरे शांते हि तीये ग्रविशः क्रमात्
रतीयेपामान्तस्त्वं फलमन्यविवदाणे: ३२ अथायेकांडतनादौ वर्षा जादि विचारः
वेत्रेमासिसितपक्षकोदये प्रतिपत्तिथौ यावासरे शौरा जामासा तस्मिन्वर्षे नतः फलं ३४

ॐ
मुग॰
९९

मेषेकेस्मश्चेवेषोयोवारोमंत्रोसकथ्यते वापेषोन्यमिनिजेयश्चाद्रोशांजलदापिपः ७५ यम
पिमस्तलायांमस्यात्वके समन्यप्रकृत्तया मकांवस्वांवनादिनोदमेषाजुपैः स्वतः अथविंशो
पकान्तयन्ते शाकेनिम्नहतेपालेलेयस्यायपृष्टकवाचितं षोषंहित्रेषारेष्वेकं वर्णस्य
वृततःपुनः ७६ लब्धंशाकेप्रकल्प्यैवंकर्तव्याप्रोक्तवल्लिया पासेरपानतनःपीनसंक्षमा
हतहृदयः नाशोपविग्रहस्वेवजायेतेक्रमतस्त्विमे अथसर्वेनिष्पन्नियर्मसमेव वषो
दिनवकस्यायप्रयोमोदशाहतेत्यतः वर्षनिष्पन्निकल्पसामाडोपमेसमेन्यके अथदस्यो
नयने शाकेसप्तगुणेनवेदभक्तेल्लब्धततस्त्वविन निदायहिगुणाषोषाकेवर्षयास्या
तःपुनः ७७ लब्धंशाकेप्रकल्प्यैवंकर्तव्याप्रोक्तवल्लिया स्पष्टानिहतुत्यालसमयमेः
शांतिरेवच ७८ क्रोपेदस्माथवैमित्रकुन्तस्वःपापपुण्यके अथषष्ठकुष्यातवेणादयायाः
नयने शाकेवेदहतेषालेभक्तेलब्धनरसर्ववत षोषांहिगुणितेभक्तेदयानरसाषष्ठि
का ७९ क्षालस्मश्चयमःशांतिःक्रोपोलोभोयमेदका दत्तोथोसेशुननवैपुरस्मनिष्पन्नि
वच फलनिष्पन्निरक्तोद्रः षष्ठपापनवैच सर्वनिष्पन्निरित्यत्र सप्तत्रिंशत्संख्याकेम ८५

अथोग्रावग्रानयने शाकश्चाष्टगुणा वेदैर्भक्तो लब्धं च पूर्ववत् । द्विघ्नो वा शेषो त्रिभिर्युक्तो
युग्मत्वे च रसोमैः ८८ फलोन्नयति स्तथा व्याधिरोगो नाशकः ... अथाचारश्चाध्याय
वारो मुक्तिर्जन्मततः परं वारो यः प्रशमनं वह्नेर्भीतिरपूर्वस्थ शुभः क्रमात् अथ पालभा
ग्रानयने शाके विघ्ने हृते नन्दैर्लब्धस्याप्यतः कवत् । द्विघ्नः शेषो वा त्रिभिर्युक्तो पालभा
स्वकालयो ८७ देविके पीतता श्रेयस्य वक्रमर वक्रक अथ यथकाशरानवणाश्चाल
भाग्रानयने पालघ्नोनवहृ... कः शोषो द्विघ्नयुते त्रिभि पालभाग लको देवपीतेला
श्रुस्वब्धकं पञ्चकागमश्चैवक्रमात्तेयव पूर्ववत् ९० अथोडिंबादि...णानयने
शाके वाणानेगेशेषा रंध्रेति त्रिघ्नशृष्ठकश्चक सप्तभक्ते वशेषे यदि द्विघ्नपूर्ववत् क्रमात्
उद्भिजः स्वेदजश्चैव जरायुप्रभवोऽण्डजः अथ युगानां प्रमाणं द्वात्रिंशाद्भिः सहस्रैश्च
...लत्तचत्तष्टयं प्रमाणं कलिवर्षाणां प्रोक्तं पूर्वैर्महर्षिभिः ९१ युगानां ...
...मानेश्वजायते कलेर्नानं कलेर्नित्यं चत्त...द्विभिर्नैस्तदा ९२ कृतमाने १७२८...
त्रेतामाने १२९६... द्वापरमाने ८६४... कलिमाने ४३२... अथ युगगते कलि

ॐ माने खिगोषोल्लेख्यामात्रेषेश्चे केन्द्राल्लेवानेगाः । त्रैविद्रांनंकलेषांनंन्तेयागीषकलोमिति ॥ ५४
मु॰ग॰ अथ भूपमानयनं ल्लाभ्रस्वाभ्राकवेदैश्चकालिषाष्टःसमायुतः कलिमानेननमभक्तोलुब्धं
९२ बृहस्पत्यब्दः ॥ अथ प्रकारांतरेण शाकाङ्कचयुतंजीवरामाब्धिभिर्लब्धंहृतेषुके लेख्यप्रभवं
तस्मताविंशतिःपाप्यते ॥ अथ षष्ट्यब्दप्रभवाद्याः । रमाल्लिषिगेजाःषोलश्वस्त्रनदेव
लषा स्वर्गादिषाः क्रमाज्ज्ञेयाः प्रभवादीनामुवाहुमे ॥ ९० ॥ निजराशिपतेर्वर्षस्वामिनोध्रुव
योगके त्रिधेवाप्युतेभक्ते तिथिभिःशेषसंमिता अथाः स्वस्थिगुणालघ्येषाशाद्यैः
तिथिभिर्हृते शेषवयाः क्रमात्कष्टस्वराशीनांकथितात्रये ॥ अथ नवत्रकर्दायफलं
वैत्रादितिथिवारर्तैकयुगापामेवच जन्मनक्षत्रसंयुक्तं यद्विधास्यापितं ध्रुवं ॥ ९८ ॥
पुरुषेलकरद्मवसुक्षुद्दिक्षारेर्हृते विषमेस्यर्थलाभः स्यात्समेर्थक्षता भवेत् ॥ अथ
द्विभफलंज्ञेयं अपकेदीयजफलं अथ शाकात्समितंतादितांनं ॥ शकेविघ्नेगुनेवाणैः
शेलेर्भक्ते शेषाषके क्रमात्मानाभिरंचद्धिर्भलेनस्तुभिर्दोके ॥ अद्दनेसमताल्लेया
वेकतोषैःपवेन्नारि ॥ स्वष्टलवेल्लेगात्संभितोदिज्ञांनं विघ्नेसंवत्सरेपुक्ते स्वर्भक्तेषसम

भिः वैनर्हिरामिनेणोपेक्षाभिदेतोविपुलेसवेत् ॥ २१ ॥ त्रिपुष्करवश्चिनीतेषट्सुभमेस्थेद्रमध्यमे
श्रेयेवैवारवज्रेवफलेनवषेषुभसंख्दा ॥ २ ॥ प्रकाशान्तवेलामिहि ... भवानुभवेताभेहीनोभकोल
गोस्तनः श्रोवबालामितप्रोपस्वभिदेतहायनेभवेत् वेदेचवइमिनुनेयंडभिदेतावेनेवोर्
रमातत्लभितेनमध्यमेनतदंडफलंतुये ॥ ४ ॥ अथराजादीनांनावांकाले राजामात्यादिकानां
ववक्विमलयेपतंकलं शुक्लपक्षे दवोथीभाःमतिचेजननमोरवदाः सभिदेतशोभनाह्रुहि
देशामोक्षप्रजवंते शनिभौमेपञ्जवीतडभिदेविग्रहभयं अल्पसौख्येभवेःसौम्यःवे
लडःखप्रदोभविः फलंमविस्तरंचयोवित्तेयंसंहितादिषु तथाशुभवमध्यानांहायुना
नांपृथक्पृथक् नैस्माभिर्लिखितेचात्रग्रंथविस्तरभीतितः ॥ ७ ॥ अथदीपमालिकायोगे
विशफलं दर्शेचापुष्पेनेस्वातोपायाहेमासिकार्तिके प्रदोषेचप्रजापीडासंजपुडांयुपदे
वाः अथजन्मेष्टयतिपदियोगाः ज्येष्ठशुक्लेतिथावाद्येवेदेजन्मटंशवासरे सभिदेतभवे
दृष्टिदुर्भिक्षपापवासरे ॥ ८ ॥ अथाषाढद्वितीयानवमेयोगाः आषाढेशुक्लपक्षेचद्वितीया
नवमीदिने चेदेजभृगुवारेस्यात्स्वहृष्टिश्चमाहचैना ॥ ९ ॥ उपेमासस्यवेवानापःक्रमेशृष्टिना ।

ॐ जायते शनिवारे प्रजापीडा उर्भिदं गौरवं नतः १३ अथ शनिवारफलं गुर्जरे शनो पी
शु ग डाश्रभासावुदयो हृषे मरुस्थले च तुम्गे देवो कौं काश्मीरमंडले १४ शाकाम्बर्यां च सिंहे क
१२ मांसंमालवे तथा तैलादि वित्तये ऋष्यं डर्भिदं जनपीडने तत्पीडा चश्लगो अंभमीनसर्वे
प्रजातयः अथ कर्मवंत्रो कूर्म चक्रे शानिमिप्ने ततः प्राच्यादिषु क्रमान् त्राशयेत्क मते
देशान्काशिकादिन्निभिः स्त्रिभिः १५ निजा पिष्टितुमे देशान्तवैदिमवोस्ततः मगधापा
त्कलिंगादीनावंतिक सुवोल्लथा ततः कोंकणयादीस्वान्तिषु सावाइकाडिकान् पौलि
दवीनकांयांश्चकास्त काश्मीरक स्तरपान् १८ वि सवाल्हीकलाटादीन्च वं वि डांसिभास्तथा
हृष्णान्व पिष्टानादेशादेशान्स च मदिग्गतान् अथ शनिवारं प्रमस्याक्रनि चक्रं हानिः स्या
क्रानिमैवकं मुखेः स्थोवेत्रभेजेयः भुजे दक्षे ततः षड्भिर्वा च थमृण्पेन्नतः २० भुजे वामे विभी
रोगो हन्त्यपशूस्मिन् तः श्रियः त्रिभिर्भौमस्तकेराज्यं नेत्रेना डस्य भाव महये यश् लक्ष्मः
शनिचक्र फल क्रमात् अथ ग्रहचारवशात्महर्घादि मर्थे सम सम हर्घः स्याक्रु क्रे तेषु
तेजजे राष्ट्रे मंदे चार्भिदं समर्घं वा युगे स्थिते २२ व्यतीभा मां च हर्घं वा धीयं वाणी भुजा

तत्रार्कैर्नंदसंवेदैर्मवर्षान्मसंहृतेभौ २५ यानेनाहोरात्रस्थितेत्रेत्र्यंशोभावान्यस्तुस्तयः वि
रोयोभस्मुत्रोभोग्यहतिः स्यात्सूर्यसौम्यप ऊर्ध्वार्कैर्नंदमंदत्तेत्र यपि विषयपर्वेनवाः महा
वेष्टगुप्तत्रेणाधेषः स्विदेः फलस्तुभ २६ ग्रासाचमवगानाः विद्राः सोमयपतिवावगाः स
दस्यपवयापुडंजगाद्रोसभयातिंटे अथप्रतिमासममर्धमहर्षेत्तानाय चेद्वादयज्ञाते
ग्रधेभागेनविनेयाताहराशिषकोष्टकाः निर्यभागेनविशेषाणात्रिवाशिषकोष्टकाः २८
दक्रोनत्राकांगाद्दोस्वत्रतिकाः परिकीर्तिताः योज्यदर्शघटीखेटैः शेषाघटोपुत्राताया
दिनमानघटीभिस्ताघटीभ्योराहुसूर्ययोः अपिकाश्चतदावेद्वदर्शनेप्रतिपद्दिने २९ अ
प्यर्वदस्यसूर्यगोचरितस्तमले वेदायामेत्रतोमीनमेषगोभुद्दितो मतः सुमण्टभाइषेऊ
भृशोषभेष्टत्रयोमतः यामेत्रतेचत्रुभिर्वैविदः स्यात्समेविधौ सभिवसौम्यदिग्भागचो
त्रेतेस्तगतोलोक्यते ३२ गुलाकारोविधोभीतिः प्रोदितेमृहतीत्तजा अथवामदक्षिणभा
गयोश्चद्वेदयफलं यदिशृंगोन्नतौदनीयायांवामेचेद्वोदयावेः शुभंतद्यविलेम्नासेनेशु
भंदत्तिलोकवे ३३ वेदोदयाश्चहत्संज्ञेभवेत्तास्त्रमहर्घकं जवनस्यमहर्घंचत्तेयसाम्यकं

ॐ
कु ग
९५

॥ समं ॥ ४४ ॥ अथ प्रतिमासे मदशायां लं शुभं वृषान्विते दृष्टौ स्यात्त्वभिदं पज्ञासके पा
पग्रहान्विते ३ः विंतथायां लग्ने मह ईतां ॥ ४५ ॥ मासे पंच शुभा वाप्य एकस्मिन्नजायते म
भितें समर्वे मस्यान्नांन्तदायुर्वः स्यावीजनः ॥ ४६ ॥ अथ प्रतिमासे संक्रान्तिदशायां लग्ने मधे मेह्व
तांज्ञाने स्तभितं संक्रमे मेषा म्रवा वेपिकम ह्ने तंके मह ह्वं पापवारेवामृत्तं नेंयो भूमि
ते सूर्वं संक्रमभा ह्ि त्रिमितें मेसंक्रामे रवौ स्तभितं स्यान्नत ः पंचमितें में लग्ने मह ह्रेता ॥ ४७ ॥
सूर्ये संक्रमभेवाग्निकुभितं तोरवंभवेत् ॥ अथ येषांशायां ह्दयायां मिष्यानिनां संक्रूष संक्र
मणो भानोः केंद्रस्थानगतेः शुभैः ॥ शारदीयानां निष्पत्तिरुत्तमा हायने मह ॥ पापैरवे
स्थिते स्वस्थामिस्थे भिंदारुकीनिंतां ॥ पापेग्नतप्रनेन येद्वयम मपिसमयक ॥ स्तन शत्रुगः
ते पापे निष्पन्नि र्वात्मिकाभवेत् ॥ इस्यं ह्मसिक संक्रान्तो विज्ञेयं येषां यान्वके ॥ ४८ ॥ अथ
संग्रहसमय ः ॥ चापादि त्रितये स्तूर्ये सौम्यक्नकेंद्रि ते ग्रहे ॥ धावदा पंसमर्वे स्याहु र्लंक्षणं
यजीविते ॥ पापो दुष्केंद्रिते यां नेमहर्घे जायते किल ॥ पर्वे मेषकेंद्रिते यां ग्रहेष्यामे तेय
विवर्जितैः ॥ ४९ ॥ अथ संवत्सरे तत्र यायोर्षे धान्यासमयोमहर्घमा दिवमासांमादीनां स

मवेतास्ताने ग्रैष्मंसंमत्तन्तेम्मलंहृतानिकेहयं ५ नगो ८ ५ सं १ नाणि: ८ कावो ५
वृषास्मके ॥ ५८ मूलंवज्रमनातोयमेवायके खलदाव्र दर्शनवायोमाभावेद्यपवाग्ने
निवर्षाणि ५ भ्याविवमालक्षादेवउल्कापातानुपद्रवाः जायतेयत्रनेयानेषावस्तुहम
ह्र्वेता स्वताद्येवह्णिः ग्रैष्ममेहावृष्टिः प्रजायते यत्रमत्स्यतयावृष्टिवाविश्वेलवा
षिकाः मयूरकैवडेणापुर्कयनाःस्युहूंतजेःफले सुभिक्षंनाशतिवैसाक्कालहवे
स्तत्यालयः ५' श्रवणस्यादतिकेयाम्यमाजेनादपिकेजले दोममाश्रेष्मप्रालाषेः
क्रोदवाजेवतसलिलाः डभिक्षंवाविदवैरागजदंतैःपविकीर्तितः ५२ अषाढायोर्णमा
स्यावापुपरीता आषाढपौर्णमायावप्रदोषेवादिवानिषा प्राच्यांवायोसवृष्टिःस्या
द्रामानिष्पत्तिरूत्तमा अत्यवृष्टिस्याग्नेयामग्नेभीतिमहर्घता अनावृष्टिर्भवेद्याम्यप
नार्पीडामहर्घता ५४ डभिक्षंवोरवंवोरमनावृष्टिश्चनैऋतौ वाकणाचमहावृष्टि
र्धान्यनित्तिस्वमध्यमा वायौवायुःप्रचरस्यात्तृष्टिर्धान्यंचमध्यमं वन्यामेत्तुभावृष्टि
र्हतरसंमालीजनः ५८ ईशान्यांसमयंसम्यकनिडेनाच्या:शाविताःप्रजाः श्रवणाषाढा

ॐ
श्रा
९५

धान्यादितोलनं अथाषाढ्यां सर्वधान्यानि संध्यायां च पृथक् पृथक् तोलयेत् स्वर्णमानेन
तल्लादीनपि सर्वशः ५८ मंत्रेणानेन तोलनं अथाषाढ्यां निमंत्र्याथ निशायां तु निधापयेत्
तोलयेच्च पुनः प्रातस्तेनमानेन दैववित् वृद्धिर्हानिः समे साम्यं ह्रासे ह्रासः निश्चितं स्फुटं अथ
होलिकायां वातवीक्षा होलिकासमये वायौ पूर्वे भूपरणं समं याम्ये नैऋतदिग्भागे
दुर्भिक्षं तत्र चलायने ६० प्रतीच्यां तृणसंपत्तिर्वायव्ये जायते ध्रुवं अग्रे भीतिरवर्षा स्याद्वाय
व्ये हवोनिवाः इत्यत्र कांडे अथ वृष्टिज्ञानार्थं मेघगर्भज्ञानं मार्गशीर्षशुक्लप्रतिपदादितो याम
वा गर्भसंभवः तद्दिनात् परि पंचनवत्यासंख्या दिनात् प्रसवः पौषेतु पीतनामा च समाख्ये
हिमिलादपि फाल्गुने तु श्वेतपीतकांतिर्मेघोद्भवकानिलान् वैत्रे तु परिवेषणावान्
हावाभ्रोविया अथ शुभ्रमेघावितानं च विमार्गशिमासयुतो गर्भस्य लक्षणं गर्जितं
सवन्नतोयादर्श शुभं ह्निग्धेष्वा अथ शुभगर्भलक्षणानि स्वैतुना भानुराशौ वेन सौमि
विगतजलाः शुक्लगर्भाः दृष्ट्वा मेघतुषारोष्णतः शुभः ६१ पौषे प्रशस्तेन गर्भा विशु
द्वानां गर्जिते मासं स्फुटं स्यात् ध्यान्यादिवर्ष्ट्या वहत् वातः अथ गर्भपातलक्षणादि

छित्वावें वृष्टिर्गर्भाद्‌ग्मारभ्याप्येतौवेवत्मिते भवेत् रात्रिगर्भे दिवावृष्टि दिवागर्भे निशि भव

ता ४० रोहिण्यांविशुभायमेष्वेवृष्टिर्भवेत्क्रमात् पुनःप्रकारान्तरेणाश्लेषार्भगाते

मूलेनेभाद्रकाखयानेनतदा भवेद्दशाहके विशुद्ध्यादिनागर्भायत्रयोत्रदिवेदिने अंत्या

ष्टोदिनेतत्राश्लानो वृष्टिःप्रजायते अथप्रकारान्तरे मूलभाद्रपदायावद्वेषुचैकादशास

पि पौषेमासि दिवेदेश गर्भस्त्वा आदिना भवेत् ततस्मादारागर्भेषु क्रमाद्वृष्टिःप्रजायते

पुनःप्रकारान्तरे अश्विन्यादिषुपिस्तेषु वेत्रदशासबेद्भवेत् अश्वादिकेनतदासंभुश्चाद्दे

वृष्टिःक्रमात् मेषार्कादिनमारभ्यज्ञेयमेवमथापिवा अथसामान्यतोवृष्टिज्ञानं

यदिमासेप्रनभोमासद्वासभिद्रवाश्विमेहके यदथेदृश्यतेयोग्निवेकादशान्तकार्तिके

के आषाढेमासिवृष्टिः स्यात्तदाभवतिभूयसी ४२ मार्गशीर्षस्यायदाविद्युत्सेसा श्रावणे

तदा पौषेकनेदशम्यांवेहृष्टिभाद्रपदेतदा सप्तम्यांमाघशुक्लस्य मेघोदृश्यादिकेतदा

ज्येष्ठस्यनयहृष्टिः सर्वहिर्वेडत्वातदा ४६ अथत्रयोदशशुक्लायामस्यादिदिनेतस्य

पेवाशुधाराफले ज्येष्ठस्यान्तशुक्लायामत्रदिवसेषुच श्रावणादोक्रमाद्वृष्टि

ॐ मैदैःशास्तैःसमीरणौ प्रथमश्रामासादिवृष्टिश्रावणादावृष्टिः ज्येष्ठेचतुर्दश्यांपक्षेशुक्ले स्वा
शु ग तीमारभ्यवर्षणे क्रमात्कृष्णादिवृष्टिर्नभवेन्नचतत्रच ७८ प्रथमाषाढशुक्लद्वितीया
५९ दिशुक्लचतुर्थफले आषाढमासिशुक्लायांद्वितीयायांप्रवर्षणं तृतीयायांशुक्लायांपूर्वाभा
द्रोवापूर्वदर्शनात् चतुर्थ्यांजलदाप्रादर्शनेनयदिमारुतः पंचम्यांपूर्ववृष्टिर्भवेत्
दाश्रावणमासतः ८० पूर्ववृष्टिःशुभातेयाक्रमान्मासचतुष्टये चतुर्थ्यांदिनेषु वंध्य
दिवृष्टिर्नवितता तदास्मादेविवृष्टिस्तथामनाशःप्रजायते याम्यप्रत्यग्रवेपरोहिदृढ
भितमीर्वतं ८२ पापेचमीमेचक्लेयद्युदकार्वज्ञामरुत तदाषाढामासनिष्ठानिवेष्टल्ला
वृष्टिस्तमा प्रथमश्रावणेशुक्लपंचमीफले पंचम्याःश्रावणेशुक्लेत्वादेवृष्टिर्भवेद्यदि
याम्यप्रागभवोवायुर्द्रुमेभिदाजायतेतदा प्रथमसूर्यमासेवत्सादिभिःशुभवृष्टिःफले रेवत्यावर्ष
णेतोयनरम्यसनमस्थाछिने भवत्योनद्यपेवृष्टिः हंनिकायांवचेदेवः रोहिण्यांम
जितेवृष्टिर्नेयामासमुद्रयोः मार्गशीर्षेनतस्माद्वृष्टिर्यावद्दृढकः ८८ प्रथमसंक्रान्ति
दिनेवृष्टिफले संक्रान्तिदिवसेवाहेमार्गकार्तिकयोर्यदा वर्षतन्मधुमेतेयपौषमासे

तचोनमं ८० समितेचशुभावृष्टिः मासामाद्विवन्हये रोगक्तासाकमासेस्याकावो
वृष्टिकतमसा भाद्रेरोगास्तस्यामासोत्वे मासश्चनेवसंशयोभवेत् अथकार्त्तिकनीडफलं मुहूर्ते
माकनीडेस्मानस्नीवावृष्टिर्वाहिमा उदगमेभवेन्मध्यानेस्ततावत्रिमासस्तता ९० अपरे
स्थितयानेयाससदंत्रस्यानक्षिवनिले मध्येमेघाचहदोयेवक्रलाधृष्टिरीरिता इतिभी
मेहाचेमानीडेसर्वदिशोगते नीडेसकंदकेनीरस्मानजायतेभवे याउदकाश्रिमादे
स्यासवृष्टिःकोष्टिदीरिता अथाटिभाडफलं स्थिते
पूर्वचपूर्वदेशोपुष्टिटिभाडेपुष्टोनमा वृष्टिःसंजायतेनो
मासेरथाक्रोडमावकेः ९३ निम्नप्रदेशासस्यापु
सत्वहृष्टिःप्रजायते वृष्टिर्नैवभवेन्मासेचोदवक्राड
मावके अथयोटिनीवक्र हादशावंलिखेचक्रमो
सस्क्रान्तिभादितः चतर्दिक्षुसमुद्राश्चतःकोणेषु
पूर्वताः ९५ समुद्रपार्श्वयोरषेोनतटासकेलयोस्तथा

प १, संधि १, तटं १, संधि १, तटं १	समुद्र २	तटं, संधि, प, संधि, तटं
समुद्र २	समुद्रच क्रम ॥	समुद्र २
तटं १, संधि १, प, संधि १, तटं १	समुद्र २	तटं, संधि, तटं १, संधि, प

ॐ
मुग॰
५८

मध्येषेसंयष्यस्तत्रमाभिजिद्गाणंम्बमेत. हंयंहंयंसमद्देषुद्देगियेकंतटादिषु योहिणा
संस्थितागत्रत्तैयंहृष्टिफलंततः ९० तटेषुशोभनाहृष्टिर्महाहृष्टिस्तस्मात्गे अल्पहृष्टिर्मे
मेटेषोविडहृष्टिस्तसोपिषु अथसमनाडीचक्रे हृत्तिकादिलिखेच्चक्रसाभिजित्क्रमता
दिकं चंद्रवायुस्तथावह्निः सौम्यानीमाजलास्तता नाडीनांसमनामानि जेयांस्येतानि ष
डितैः क्रमात्संदार्कभौमज्ञगुरुशुक्रानातारसौरयः ९०० अथैतदेवस्पष्टयति चंद्राणामभ
वाणीहंहेविशापुवाहिंश्चयद्धाने ज्येष्ठास्थितोहिणीस्वातीवायुनाडीरवेस्मृता १ विशाम्
लमृगास्यचटहनाखाडजस्थेव पूर्वाषाढाकरोभटंसौम्यानाडीह्यस्यते २ पूर्वषाढ
पुनर्विसंकुफानीराश्वयोः स्मृता पूफाश्रातामृनित्यच्छजलनाडीतुयसपच अशयमगाभ
स्लेषाद्रेहोरम्ततनाडिका अथैतासुग्रहसंस्थितेफलं ध्यायाम
येकेनाडीस्थाः सौम्याःऽश्शायुदिवराः तेष्वेनाडीफलंवाच्यम
रमहाविचक्षणैः ४ चंद्रनाड्यामहानीरंवातनाड्यांतथानिले
वह्निनाड्यास्थितोदाहः सौम्यनाड्यामघ्राभ्रकं ५ नीरनाड्याय

योहष्टिर्जलनाडींगवर्षाणि उर्वत्यसतनाडींचमहाहष्टिनभसू(गः ९ एकपिंजलः
नाडीस्थोर्दलेनत्वफलेयहा उजेत्वमुवनाडीशुस्थितोनाडीसमुद्भवे आर्द्रायूलगतेसूर्ये
नाडीसैकफलसंयुत हृदिवेदनाडीस्थाः पापाःसौम्याश्चखेचराः ८ मिश्रचवेदनाडीशु
कालादिनेहष्टिरुत्तमा तोयदाशुभपापाःमिश्रायावहष्टिप्रजायते यावत्तोयपापागतश्च
द्रःकेवलाःस्वल्पहष्टिदः श्चमिश्राःखेचरैःसौम्यैःपापैर्विज्ञेयदायिनी १० पानीयनाडी
तदातत्केपापापादीनांवनाशने यत्सौवेदस्थनाडीस्थाविधुर्क्तोनयदेहाणाव शुक्रोश्चहष्टिदा
तेयायदिर्तीणातरा वहि वेदःपीयूषनाडीस्थामिश्राःखेटैश्चसंयुतः त्रिवल्पंपंचसमाद
शुभहष्टिप्रदामताः जलनाडीस्थितेवेदमिश्रावेचरसंयुते ११ विनाडेश्चसहष्टिःपवा
हेजायतेशुभा नीरनाडींगतेचवेदमिश्रैःखेटैश्चसंयुत पादोनत्रिदिनंहष्टिर्वेक्रूतायाम
वेक्षुभा नीगाखजलपीयूषनाडीस्थाःखेचराःक्रमात् धान्यार्थसमसंख्याकाल्पासरा
त्वहृहष्टिदाः ७ सौम्यनाडीस्थिताःसर्वेग्रहेहष्टिप्रदाःखगाः वेदवायुयनाडीस्था
महावातभयप्रदाः पापगेशुभापिकेनाडीतिर्जलापिजलप्रदा योगेहावापिकेचे

ॐ
शुग॰
५८

नैयासगजलानिर्जलाद्बुधैः सौम्यनाड्यास्थिताः पापाश्चनावृष्टिकरामताः शुभाश्चोयां
शगास्त्रेस्य:स्वल्पवृष्टिप्रदास्तदा २० एकनाडीस्थितौ भौमजीवचंद्रमसोयदा वारिस
र्णाभवेत्पृथ्वी वहद्वृष्ट्यातदाखिला भृगासौम्यौयदैकस्मांस्यांजीवान्वितौतदा वृष्टिःस्या
द्बहुलोकेस्मिंश्चंद्रयोगविशेषतः २१ भृगाचंद्रमसौपापैःखिचयैर्यदिसंयुतैः नवास्वल्पाद
काद्वृष्टिर्गलयोगमहत्यपि २२ इतिसप्तनाडीचक्रं अथशुक्रस्थितिवशाद्वृष्टियोगोवृष्ण
त्युवृष्टिज्ञाने मघादिपंचधिष्ण्यस्थः शुक्रःस्वातीत्रिनिशा वृष्टिकरःपश्चिमःशुक्रःस्वा
त्यादित्रितयेस्थितः वैपरीत्यमितौपातौ भृगुःअर्पयाद्विवृष्टिणे अर्पतावद्वलोवृष्टिंशुपशु
कौवसंयुतौ २४ मसुद्दशोवर्णेप्रोक्तस्त्वयोर्वतगतोरविः शुक्रात्सप्तमगश्चेद्वो वृष्टिदःस्या
च्छुभस्तथा मदाद्वाशुनेकोणस्थवेद्माद्वृष्टिस्तदा ग्रहाणामुदयेचास्तेराशिनतगतेष
मे संयोगेवाथपृत्नातेशायावृष्टिप्रजायते उदयेवाक्यतेहेषुराशिभान्तगोकते शुक्रो
वाशमिनेमंदेचिविर्योपिप्रजायते भौमार्कीएकराश्योवेदन्यान्यसमसप्तगौ गुरुशुक्रो
गुजाकौवाविद्धवर्षणेनदा २८ अथार्द्रादिदशविनक्षत्रप्रवेशेसौम्ययोगाद्वृष्टिज्ञान

सौसंज्ञानि दशाद्रीनोभानि क्रोणक्रान्तिको विदुः विशाखादि त्रयं ज्ञेयं वृषभमेनानीनरानिच । २९
स्वर्णिमप्रवेशस्य काले वेद्या वर्षा ऋतुः । यस्मिन्वयो दशोस्मानादिज्ञेय नन्दुधात्कल २१ व
हेमनीं सुप्रयाहू सुर्लस्मी ज्ञेयो यो यो :वि अथ शास्त्रियो ऽसो :ज्ञेयो वयोर्वो नाकिच
न तोयं वारि विलन्देश्चवृष्टिर्यागोयदावदेः नदनस्य प्रवेशः स्यात्सदा वृष्टिस्तदोभवेत् २५
निशायामर्द्धरात्रे वा प्रवेशस्तदवेशने वहुतोया सुवृष्टिः स्यादन्यथा नैवजायते अथ्यस्य
र्यौ तं वेदर्दनेयो गाह्न वृष्टिज्ञानं माद्रीदिपवकेष्ठ माघवयादिचनस्थं पूर्वाषाढावनक्षत्रावा
वेदर्लोगावर्तेरेंश २४ शोषाणि राविपि स्यागिविज्ञेयानि मनीषिभिः सूर्यवेदलोगह
स्थिवं इस्य र्यदंसंगते श्रफादिपवगे वंद्रस्य यंवेद्वदर्लोगोपिव उभौ वेदर्लोगो स्यातां स
त्वा वृष्टिस्तदा भवेत् तावेवयादि सूर्यंदौ न दावृष्टिर्नजायते अथ वर्षाकालसयो ।
लक्षणानि नभः काकाण्डभंगाण्डभंगाण्डस्त्रिभं मेघाः प्रांतोज्वलाः सनी
क्षिजलसन्निभाः २७ जलेजन्तुसकाशा मलाद्याः संवगाश्रपि गिरयोजलसा
काशाः स्वाष्यापिनर्तने २८ मुकनेत्रति भेतोड सन्निभः सलिलस्तनः सत्रियोप

ॐ रिवेषाय मूर्द्धमाशीघ्र वृष्टिकृत ॥ विहगतिर्लेवणोवाल्मीमेन वंधोयमाः पथि जलेमेन
मु ग मदोरवेमेकानान्नीरसजले ५० चलानामैथुनं दृष्टाचोरोद्रप्रसवलताषा मक्षिकाना
५५ त्वंतायातिमाशः सस्रापिपीलिकाः उत्सृष्टाश्वशरहाड़ावानेकक्षित्रिगृहमनेवहिः स्वनंतिम्
ततंत्याक्षेत्रज्ञाराणखः वः खरः यांत्विवृत्तंकुराश्चाईजटायामोहणनवै सणायेहस्त्रि
कामोहांगवाग्गवांमर्धेनुरीतत्रंण ५३ पादितागंसलिभिः स्नाने … मृत्तिकां
हृतिमेवशीत्रः पार्देभवामकृत ॥ प्रतिगिंदेयनः मथ्यारागायोमेघवर्जने ॥ सगुद्रकेशेव
हितोरक्तासेदामिनीतथः ५४ मथ्येतीक्षणनपः स्थानेनानशनाद्दायवोभक्ष विज्ञेयालत
गौरेभिः मयोवृष्टेः समभामः इति वृष्टिकाण्ड अथोपश्रुतिशकुने गणाधीशंप्रणम्या
देकार्यंतस्मानिवेदयन् मातनेसफलंनायंत्रयमादायसंव्रजेत ५८ उपश्रुतिर्भवास्यो
घंवृष्टलादिष्टदेवहि निषिमसजनेनवास्थिवाक्लवात्नताद्धेपेन ॥ उपश्रुतेस्मृहादो
विवृंशलटहृजामिति यन्मयाचिंतितंकार्यंसमस्तंवदप्रवेषाय भवतानाविहितंसर्वंयंक्षे
कार्यविशोधनः इत्युक्ताप्रांगुवाहांगीमुद्रांवाक्यमाविनो ५० प्रदेशश्चजलेनचसम

…मालयं तेह…
वांडालभवनेसूर्येचंद्र… रंजकामां…
ब्राह्मणानांमंदिरेजीविभागेर्विष्णुप्रसाधितः तस्माद्धारिष्यतोयायाङ्कालतेवां… ता
ह्रिभिः वांतेसूक्ष्मप्रसूर्यदृश्यातेरवौविलोकयेत् उक्तरूपोकं चक्रारेणतिक्काम्य
श्लोकमुत्तमे ५५ विज्ञेयाः शाकुनाःसामायथायोग्यं स्वशुभाहिते अथविमर्शनाम्
वांद्रेसवर्गेतरपंचमः स्वतिविद्रवर्जितः श्लोकः शाकुनेवस्तुवहः ५६ अथसामु
द्रिकपरीता विशालभालवक्त्रांतिवतोवाहूकरांघ्रिके सहतंमस्तकेनाभीगंभी
रानासिकोनता ५७ स्निग्धदंतत्वचंकेशाः प्रणामाः स्निग्धाश्रुकुंचिताः नेत्रेप्रान्ता
रुणे स्निग्धं विशालेहस्तताखके ५८ दत्तावेत्तेवपुरोमास्निग्धगंभीरविस्वनः स
फेनमूत्रकोथमोनोनाम्यल्पपार्श्विकः ५९ नवोमात्मगुणोयुतोनानापित्तमुखो
तथा रक्तमोहनारविमालिप्तास्तनमस्तकेशुभे ६० औदार्यधैर्यगांभीर्यमहारंभश्च
शाः प्रियः प्रसन्नवदनोवंशाभिमानीप्रियसत्यवाक् ६१ भीतिर्मातृकवाक्यस्यः शु

ॐ
मु. ग.
२००

विदेतो यपापभीः इत्यादिगुणसंपन्नो नरो भवति भाग्यवान् ५२ रेखायां तर्जनीया
तां तिर्यक्वा गुरुसंज्ञिकाः तर्जनीमध्यमयोर्मध्ये तिर्यक्के सूर्यसंज्ञिका ५३ मणिबंधात्
सूर्यरेखामूलं तु अनामिका या सारेखा पितृवंशाख्या वक्रि त्रागे रसौख्यदा ५४ सम्यग्मध्या
गवती वैषा पितृवंशाभिवर्द्धिनी आयुः कनिष्ठयोर्मध्ये रेखा कायान्तलग्निका करभाग्र
गता रेखा सा तु मातृलवंशिका तस्मिन्मातृलक्षणः स्थूला मातुलस्यैव मन्यतः ५९ स्र
गुरुमूलरेखाभिर्विज्ञेया संत्रतिर्बुधैः सूक्ष्माभिः कन्यकाः पुत्राः स्थूलाभिश्च तथा स्त्रियः
अच्छिन्नाभिश्च रेखाभिः सन्ततिर्दीर्घजीविनी रेखायां नासिकामूलयशः पुण्यविधान
सा ६० यत्र रेखा तु मायानां मणिबंधात्समध्यमा सा चेदखण्डिता पूर्णा सा यत्र रेखा त्रैवी
र्ध्यं गंभीरः स्निग्धास्विमा शुभसंप्रवृद्धिलां इति शेनकरे पुसा वामा सा दीना
नवामके ६१ अत्र गृह्णातयो यस्य समभवेद्राज्यभाक्नरः श्रीवत्सवा मत्स्य स्वस्तिक
भाग्यविस्तरः ६२ ... श्रीवत्सक ... सर्वभावहितेस सर्वयोग्या
... मत्स्यादिकं ... भाग्यवान्वितो ६४ प्रदेशप्रवर्तते नव समा

शु॰ जनकतान्यथाविधोपस्थितिहेतुतायाः सर्वानुमतत्वात् पदान्तरसमभिव्याहृतप
१८ दइत्यादिशाब्दादेकत्वादिविशिष्टशाब्दबोधस्थलीयपदनिष्ठविषयकस्मरणस्यतत्रोप
गमात् तथाचोक्तसंदेहकोटिपायापादार्थसमाप्तद्रव्यापि विस्तमयादृशपदानां
लद्वाणाथैकत्वादिविशिष्टस्वार्थबोधहेतुत्वेनोभयवादिसिद्धतादृशानेनपदजन्यवि
शिष्टोपस्थितीनांतादृशधीहेतुत्वकल्पनमपेक्ष्य विभक्तिजन्यसंख्योपस्थितीनां
प्रत्येकातत्कल्पनेलाघवात् इदं द्रव्यमेवधेयमुविभक्तेः संख्याबोधकत्वे सम्भान्
विषयकानुमित्यादिकं प्रतिशाब्दसामग्रीप्रतिबन्धकतायाः प्रातिपदिकजन्यस्मृत
स्थितिविभक्तिजन्यसंख्योपस्थितिनिवेशेनतयोर्मिथोविषयाविशेष्याभावे
विनिगमनाविरहेण प्रतिबन्धकताबाहुल्यप्रसङ्गेन विशिष्टत्वादत्वाकत्वमतेत
तदुभयस्थलीयविशिष्टविषयकोपस्थितिरेकैवसामग्र्यामन्तर्भवतीतिलाघ घंटा
वेनविशिष्टविषयकोपस्थितेरपिपदकत्वादिप्रकारकत्वानि रूपितघटादिविषयता। त॰
शालित्वेन वा प्रवेशः १८
शालित्वेन घटादिविशेष्यतानिरूपकैकत्वादिविषयता

कत्वादिविषयकशाब्दबोधहेतुतां कल्पयित्वा विभक्तिपदघटादिपदानुपूर्वी
ज्ञानतादृशोपस्थित्योः परस्परसहकारेण फलजनकतायाः अवश्यमभ्युपेयत्वा
दिति वाच्यं घटादिपदस्यैकत्वादौ लक्षणापत्तेर्घटं प्रमेयमित्यादिवाक्यादेकत्वप्रमे
यासिद्धापत्तेर्बोधस्य सर्वमतसिद्धत्वात् तदनुरोधेनैकत्वादिविषयकशाब्दबोधे
घटादिपदजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेन हेतुतायाः सर्वसंमतत्वात् मैवं यादृशशक्त्या
पदानां लक्षणया एकत्वादिशाब्दधीजनकत्वं नोभयवादिसिद्धं तादृशज्ञानेन सहा
ज्ञानजन्यैकत्वाद्युपस्थितौ नान्तरा च शाब्दबोधहेतुताकल्पनमहकृतेः संख्यावाचे
कत्वादिनामधिकमिति तत्कल्पनापेक्षयाऽस्मत घटादिपदजन्यैकत्वाद्युप
स्थितिहेतुताकल्पने एव लाघवम् एतेन संख्याविशेषावच्छिन्नघटादिलक्षणा
याप्रकृतेरर्थः ननु संख्या विभक्त्यर्थः शाब्दबोधे विभक्तिजन्यसंख्योपस्थितिहेतु
ताकल्पनाधिक्येन गौरवात् घटादिपदस्यैकत्वादिविशिष्टघटादौ लक्षणाग्रह
दृष्टायाः सर्वमतएव तज्जन्यविशिष्टविषयकोपस्थित्या विशिष्टविषयकशाब्दधी

व्यु॰
२२
रणायावश्यकल्पनीयतया संख्यावाचकप्रकृतेरिव तद्वाचकविभक्तेरपि संख्या
तयबोधकत्वप्रकारकेच्छाविषयत्वरूपतादृशबोधपरत्वसंसर्गेन विभक्तिधर्मिकता
दृशत्वात्वेहेतुताया विनिगमनाविरहादावश्यकत्वात् ग्रन्थकारादीनां संख्यावाचकत्व
कल्पनायां तया प्रकृतेः सत्त्वलक्षणो वा विनाशकालत्वयोः यत्र समानयोपगमे तातिव
रहात प्रथमा विभक्तेः अत्रापि शाकरल्कृतमतयान्यथाः अकासंबंधरूपसत्त्वलत्त्वाणां
न संभवति द्वितीयादेः कर्मत्वादेशक्तत्वेपि तादृशविभक्तेस्तत्समभिव्याहृतप्रकृतेर्बो
संख्यायां लक्षणाद्यत्र विनिगमने दुर्लभं न चैकत्वाद्यन्वयबोधे घटादिपदस्तात्वज
त्वोपस्थितित्वेनान्तं तहेतुताकल्पनामपेक्ष्यादिपदस्तात्वजन्योपस्थितित्वप्रहेतुता
यां कल्पना लाघवात् कतिपय शक्ति शक्तिकल्पने गौरवम् किंचित्कार्येसामानतःप
दृत्तित्वात्वजन्यत्वउपस्थितित्वेनैकारणताकल्पने न सम्यक निर्विभक्तिकअभपदा
दितः संख्योपस्थितौ तदगृहीतवृत्तिकघटादिपदेन न हि भक्तोनक्षत्वात्ववतः घुसा
घटादौ संख्यान्वयबोधप्रसंगात् घटपदादिस्तात्वजन्यैकत्वाद्युपस्थितित्वेनैकत्वेन २२

मितिविपरीतनिश्चयकालेनादृशधर्मावच्छिन्नस्यवाचकताग्रहसंभवात्तद्दृश्या
दौसंख्यायावोधापत्तेः अथविभक्तीनांसंख्यार्थकतामतेप्रकृतिविभक्त्योरेकवाक्य
ताविरहनिश्चयदशायांविभक्त्युपस्थाप्यसंख्यैकत्वस्यप्रकृत्यर्थेन्वयबोधवारणायतं
योः समभिव्याहारज्ञानस्यतद्घटादिविशेष्यकैकत्वान्वयबोधंप्रतिकारणत्वमा
पिकंकल्पनीयमपकर्षदोषस्थापितयोर्द्वैकत्वाद्यन्वयबोधेयोग्यतामेवनन
त्रसमभिव्याहारज्ञानस्यहेतुताकल्प्यतइतिलाघवात्प्रकृत्यानुपूर्वीणांसंख्यावाच
कतावच्छेदकत्वमुपेयत इतिचेन्नयाकांक्षाविचारेसमभिव्याहारज्ञानस्यहेतुत्वा
तायानिराकृतत्वात् अथैवमपिविभक्तेः संख्यार्थकत्वेविनिगमनाविरहेणप्र
कृतिधर्मिकस्यविभक्तिधर्मिकस्यचसंख्याप्रकारकान्वयबोधपरत्वज्ञानस्यहेतु
ताकल्पनीयाविभक्तेरैकत्वेनविभक्तौतात्पर्यविरहेणप्रकृतिधर्मिकमेवतात्प
र्यज्ञानंतादृशान्वयबोधहेतुरितिचेत्नविभक्तेः संख्यावाचकत्वविरहेपिप्रकृतिवि
भक्त्योरानुपूर्वीज्ञानस्यतादृशान्वयबोधहेतुतयातिविभक्तिकादिपदादन्वयधीवा।

व्यु.
२९

भवात् नचसंख्यायाः प्रातिपदिकार्थत्वे सति तात्पर्यज्ञानेविनैवशक्तिभ्रमेलक्ष
णाग्रहं च द्विवचनाद्यर्थस्य पदादेकत्वबोधप्रसंगसंभवात् एकत्वादितात्पर्येणैकवचनेन
स्याद्विवचनार्थेन स्यादिपदस्य सार्वत्रिकप्रयोगापत्तिरिति निवाच्यं अन्वनादितात्पर्यस्वा
र्वत्रिकप्रयोगमूलत्वात् एकवचनार्थेन पदस्यैवैकत्वादावन्वनादितात्पर्येणोपगमेन्ता
त्तिप्रसंगाविरहात् द्वैकयोर्द्विवचनैकवचनेइत्याद्यनुशासनेनातद्दर्शार्थतात्पर्यं
ग्राहकमेवेतिवैयाकरणमतंनदसत् अन्वेनतानांप्रकृत्यानुपूर्वीणांशक्तताव्च्छेद
कत्वापेक्षयालाघवात्विभक्त्यानुपूर्वीणामेकत्वादिशक्ततावच्छेदकत्वस्यैवौचित्यात
त्.नचप्रातिपदिकत्वमेवशक्ततावच्छेदकंनतु चटपदत्वादिकमिति न शक्यानंत्य
मितिवाच्यं प्रातिपदिकत्वस्य दुर्वचत्वात् तद्ज्ञानेपि एकत्वादिबोधस्यानुभवसिद्ध
त्वात् परत्वेनवर्णितेनवाशक्तत्वेविभक्तेरपितद्वाचकतासिद्धेः एकत्वादिशाब्दबो
धात्पूर्वं वर्णत्वाद्युपस्थितेरनावश्यकत्वाच्च फलानुरोधेनैतत्कल्पनेगौरवान्नेप २९
वमानुपूर्वीभिन्नपर्मस्यवाचकतावच्छेदकत्वेचटपदंस पदेचनसंख्यावाचक

दृश संकेतसंभवान्नदीसंकेतसंबंधेन नत्वं दवतस्य डित्यादिपदान्वोजस्यादिवौ
द्धव्यद्दत्याकारकप्रकृष्टविशेषसंबंधेन डित्यादिपदस्य च विनिगमनाविरहेण प्र
कृतशास्त्रावच्छेदकप्रसंगः तथा वायस्यानुपूर्वीविशेष एव शक्ततावच्छेदक इति य
त संख्यापि प्रकृतेरर्थ एकवचनादिकं चैकत्वाद्यर्थतात्पर्यग्राहकमेव न तु वैवमेक
प्रकृत्युपस्थाप्ययोरर्थयोः परस्परान्वये आकांक्षाविरहात् घटादावेकत्वान्वया
नुपपत्तिः अत एवाह यादिपदाउपस्थितयोरर्थयोराधाराधेयभावेनान्वया
पत्तेः घटादिपदस्यैकत्वादिविशिष्टघटादौ च न शक्तिसंभवः घटरूपं पश्येत्यादौ
संख्यानवच्छिन्नघटादेरेव बोधनादिति वाच्यं आकांक्षावैचित्र्यादेकप्रकृत्युपस्था
प्ययोरपि घटैकत्वयोः परस्परमन्वयसंभवात् अत एव खंडशक्तेरेव पदकारा
धुपस्थाप्ययोरन्वययोरवच्छेदयोः परस्परमन्वयबोधः न चैवं कर्मत्वादिक
मपि प्रकृत्यर्थ एवास्तु किं तत्र द्वितीयादिशक्तिरिति वाच्यं तेनासमर्थयोर्थयोः सा
ताङ्केदान्वयबोधस्यानुत्पत्तेस्तयाकर्मत्वादेर्न सामर्थ्यं नैतेन संमेधान्वयान्वयासं

स

प्र पदवत्वं तत्तदज्ञानदशायां च सत्वादिना शक्तिभ्रमादेव शाब्दबोधः एकवचना
२५ दिपदद्वयात्मकतया तादृशसमुदाये शक्तिरेवाप्रसिद्धेति नाशंकनीयं एकवचनो
स्यादिशुस्यस्याप्येकवचनादिशब्दस्य स्वादिबोधकत्वे एकादिशब्देपि तादृशव्यवहा
रापत्तेः एकवचनादिशब्दस्वीकारस्यावश्यकत्वादिति वाच्योपपत्तावेकवचनादि
पदशक्तेरप्रामाणिकत्वात् तन्नैकवचनद्विवचनबहुवचनात्मकशब्दस्यादिपा
णिनीयसंज्ञस्य तदीयसंकेतेन पदतयाप्युपपत्तेः नहि सूत्रेण नदीसंज्ञानुशासनतान
स्याभ्युदितेन शब्देन पादिपदस्य शक्तिः सिध्यति किंतु तदीयसंकेतेन एव यत्तत एव
नयादिसंज्ञा आधुनिकसंकेतेन शालितातादिभाषिकाप्येवं ननु औपाधिकः प्रथैव
मपि पाणिनिसंकेतसंबंधेन तादृशपदवत्वमेवैकत्वादिशक्ततावच्छेदकमस्ति
ति चेत् तादृशसंकेतस्य केन रूपेण संबंधता संकेतत्वेन चेन्नहि कस्यापि संसर्गे एक
वचनादिपदादौ जसादिबोधव्यवहारस्याकारकसंकेतस्यापि संभवादिति प्रसक्तिडे
वारैव पाणिनिसंकेतत्वेन न तथेति चेन्न हि व्याकरणप्रणेतुः पुरुषांतरस्यापिता २५

त्विनापतेस्वलावदात्म्यरूपसंबंधेनग्राह्याभावप्रकारकनिश्चयस्येतिनीलोघट
इत्यादौविशेषणविभक्तेरभेदार्थकत्वमतेपिपदप्रकारीत्यालाघवंसंभवन्तितथाहि
तत्रापिनत्वोविद्वेषइतिदिक् प्रत्ययाश्चविभक्तिकृत्तद्धितादिभेदेननानाविधावि
भक्तिश्चसुप्तिङ् भेदेनद्विविधास्तुविभक्तयः प्रथमाद्वितीयादयः सप्ततत्रप्रथ
मार्थः प्रकृत्यर्थेविशेषणविधयाऽन्वयिनीसंख्यैव तत्रैवयत्रविशेष्यवाचके
समानविभक्तिकंपदंनियामकपदंवानास्तितत्रप्रथमोतार्थस्वविशेष्यभासकसाम
ग्र्यभावादतोमुख्यविशेष्यतयैवभासतेसंख्यावाचकानांचएकवचनद्विवचन
बहुवचनानामेकत्वद्वित्वबहुत्वावच्छिन्नेषुशक्तिः शक्ततावच्छेदकत्वंतुजस्त्वा
दिनाजत्वमस्त्यिङः साधारणैकवचनत्वादिनाएकवचनत्वादेर्द्विवचनत्वान्नचैकता
दिवाचकत्वेनतद्वाचकतायाः शक्तितारूपेणआत्माश्रयप्रसंगात्तबोधकतारू
पत्वेवशक्तिभ्रमेणद्विवचनादीनामप्येकत्वबोधकतयाऽतिप्रसंगात्तत्वेक
वचनत्वादिकंजातिविशेषः सत्वादिनासंकरात् नचशक्तिसंबंधेएकवचनादि

यस्य भूतले घट इत्यादिवाक्यजन्यस्य घटादिविशेष्यकभूतलाधार्ये यत्प्रकारकबो
शु. धविरोधितायाः सर्वानुभवसिद्धाया अनुपपत्तेः नञर्थं विना यत्र धर्मितायां विशे।
२४ षणतया भानं यादृशस्य समभिव्याहारेऽवगतं तादृशसमभिव्याहारस्थले नञः सत्वे तेनैव
धर्मितां तदभावः प्रतीयते इत्यनुभवापलापप्रसंगात् एवं च नञर्थाभावेऽनुयो।
गितया घटान्वयबोधोपपत्तये निपातातिरिक्तविशेषणाभावश्रवणके एवं च न पच
ति चैत्रः चैत्रस्य न धनमित्यादौ पाककृतिचैत्रस्वत्वाद्यभावस्य नञर्थस्य चैत्रधनादाव
न्वयबोधोपपत्तये घटो न पट इत्यादौ नञर्थपटादिभेदस्यान्वयबोधोपपत्तये च
तदावश्यकं न चोक्तस्थलेषु नञो भावबलाल्लाक्षणिकतयाऽभाववत्तासमनुयो
गिनोःऽभेदान्वयबोध एवोपयत इति वाच्यं तथा सति सर्वत्राभाववत्त एव नञर्थता।
यां मुख्यार्थपरनञो दुर्लभत्वापत्तेः अभावस्य भेदान्वयबोधेऽपि कार्यकारण हे
भावकल्पनाधिक्याविरहेणाभाववति लक्षणानौचित्यात् अभाववतोः भेदान्वयोपग
मे भूतले घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधे भूतले न घट इत्यादिवाक्यजन्यबोधस्याविरो। २४

ज्ञानघटितत्वात्तु जन्मोपस्थितिघटितसामग्र्याः प्रतिबंधकताधिकेन गौरवान्म
ज्ञाने च तादृशांशाद्दसामग्रीविरोधित्वानाश्रयत्वाभाववत्त्वानिश्चयघटितत्वात्तथाविध
विशिष्टवैशिष्ट्यबोधसामग्र्यास्तादृशांशाद्दसामग्र्याः समं प्रबाधकत्वस्यान्नसंभवेनता
दृशप्रतिबंधकताकल्पनाविरहादित्यधिकं दर्शितं दिशावसेयम् अत्रैवरीत्याभू
तले न घट इत्यादौ घटादिपदस्य घटप्रतियोगिकादौ तद्भूतत्वविभक्तेरेव वा प्रति
योगितायां लक्षणामभ्युपेत्य तत्र घटप्रतियोगिताकाभावो भूतलवृत्तिरित्याकारक
प्रतियोगिताप्रकारकशाब्दबोधोपगम एव समुचितः तथा सति तथाविधस्य समभि
व्याहारस्य ज्ञानघटितसामग्र्यां घटप्रतियोगिकत्वाभाववान् अभावः प्रमेय इत्यादि
विशिष्टवैशिष्ट्यबोधं प्रतिबंधकताकल्पनेन लाघवमन इत्युक्तनियमेन निपातातिरिक्त
नविशेषणत्वे यद्यपि स्थितिचेत्र भूतले न घट इत्यादौ घटाद्यभावे भूतलाद्यन्वितत्व सम
र्थ्यापेयत्वस्येव तात्पर्यवशात् घटादेः समसंख्यताश्च भूतलादिवृत्तित्वाभावस्यान्वय
बोधोप्यनुभवसिद्धः अत्र यथा नादृशवाक्यजन्यप्रमाप्रज्ञाकनास्कंदितताभावबो

सर्गेणावादिनानत्राप्याश्रयताप्रकारकबोधस्यानभ्युपगमेनैवेतादितिचेन्नसमवेत
न्या॰ दभिप्रायेणैवजानातीत्यादावाख्यातानिरर्थकतांमणिकारकृदीधकारतत्राश्रयत्वे
२३ निरूढलक्षणामभ्युपगम्यकृतांदीधितिकारेणापुनरयमाशयः यत्रयौयातोज्ञानाश्र
यतेश्वाक्तिभ्रमः स्वावसिकलक्षणाग्रहोवातत्रचैत्राद्यंशेधात्वर्थैकदेशस्यज्ञानादेर
न्वयानुपपत्त्यास्वरूपसंबंधेनज्ञानाश्रयताप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकान्वयबोधस्य
वमणिकृतास्वीकरणीयः तथाचतत्रज्ञाना श्रयताप्रकारकशाब्दबोधेनतत्प्रका
रकयोग्यताज्ञानहेतुतायाः मत्वादाश्रयतासंसर्गकशाब्दबोधेतादृशयोग्यता
ज्ञानेकल्पनमधिकमेवमणिकृन्मतेनचदीधितिकृन्मतेतादृशयोग्यताज्ञानहेतुता।
कल्पनलाघवेपिजानातीत्यादावनुपूर्वीज्ञानघटितज्ञाधात्वर्थशक्तिज्ञानजन्यतोपा
स्थितिघटितशाब्दस्यासमग्र्याभिन्नविषयकप्रत्यक्षेप्रतिप्रतिबंधकतायामाश्रयजन्य
श्रयतोपस्थितिनिवेशनस्याधिकाज्ञैवमितिवाच्यंभवन्मतेपिज्ञानाश्रयत्वाभा
ववांश्चैत्रः संदरत्नादिविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षेजानातीतिचैत्रइत्याद्यानुपूर्वी २३

दिप्रकारकशाब्दबोधेतादृशयोग्यताज्ञानहेतुत्वात् तत्कल्पनाधिक्यं आश्रयतासं के
बंधेनज्ञानविशिष्टचैत्रादितात्पर्यकात् सर्वनाम्नः सांनिकशाब्दानवाद्घातातदृशासंबं
धेनज्ञानादिप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधस्यसर्वमतएवप्रसिद्धत्वात्तादृश
शाब्दबोधेपदार्थान्तरभानमेवतेनतन्मिश्रितस्यैवयोग्यताज्ञानस्यतत्रहेतुत्वादाश्र
वघटकत्वात् ज्ञानादिविशिष्टचैत्रादिमात्रविषयकयोग्यताज्ञानस्यज्ञानादिविशि
ष्टचैत्रादिविषयकशाब्दबोधहेतुतायाः कुत्राप्यक्लृप्तत्वादिति वाच्यं भवन्मतेपिज्ञाना
श्रयताप्रकारकचैत्रादिविशेष्यकशाब्दबोधेतथाविधयोग्यताज्ञानहेतुतायाआ यं
यिकत्वात् आश्रयतासंसर्गकज्ञानीयकारणतावच्छेदकस्यतदीयसंसर्गविषयताश्र
टितत्प्रकारकस्यानकारणतावच्छेदकापेक्षयालघुशरीरतयाआश्रयतायाः संस
र्गतामतस्यैवलघुत्वात् नचयत्राश्रयत्वेनाधारसमभिव्या[illegible]हृतत्वात्तस्यशक्ति
भ्रमः सांसर्गिकलक्षणाग्रहोवातत्रज्ञानाश्रयताप्रकारकशाब्दबोधेसोभयमतसि
द्धत्वात्तत्रतादृशयोग्यताज्ञानहेतुत्वमुभयमतसिद्धमेवेतिवाच्यं आश्रयतायाः सं

श्री: नाविशेष्यताप्रसक्तेश्च हेतुमृपेयत्वेन तथा वत्ताद्यप्रकारणतावोधिन वेत्रादिभानर्थता
२२ नादिविशेष्यत्वयाभानेन संभवति यदि च यात्तत्स्वविषयपक्षादीनामनुगततानोऽ विव
चत्तयानेताद्दशानुगतकार्यकारणाभावकल्पनं संभवतीति मन्मनेन दोषियवृत्ताया
तोवेवयाकादौ लक्षणात्तत्वजानातीति वाक्यान्वाकक्षायादिप्रकारकबोधोत्पत्त्या
यात्तर्थप्रकारकयबोधेन दत्तवहितोनत्वतिष्पदलप्रकारकत्वान्नजन्योपस्थितेः हस्त्रा
नाविशेष्यत्वप्रत्यासत्त्याहेतुतायास्तच कल्पनीयत्तयाताद्दशप्रकारणतावाधाच्चैत्रादे
ज्ञानादिविशेष्यत्वयाभानानातुपपत्तिर्दुर्वारैवेति तद्भ्यसत् प्रत्ययोत्तरार्थविशेष्य
कप्राहृबोधे व्यभिचारवारणाय ताद्दशोपस्थितिविशिष्टस्य ताद्दशोपस्थितिजन्यता
वच्छेदककोटौ प्रवेशे निवेशनीतयात तदनुभवप्राहृबोधे चैत्रादौ ज्ञानादिविशेष्यतया
भानेताद्दशकारणवाधस्याकिंचित्करत्वात्ताद्दशानुभवी चटककत्वाथानेजन्यत्ता
ज्ञाद्युपस्थितिचैत्रादिरूपविशेष्योपस्थितियोग्यताज्ञानादिघटितसामग्र्याश्र
यतासंसर्गकप्राहृबोधजननेवाधकाभावात्तन्न चैतन्मते श्राश्रयतासंबंधेन ज्ञाना। २२

सिध्यात्तद्बोधनासंभवात् अथैवमपि चैत्रो जानातीत्यादौ चैत्रांशे ज्ञानादेराश्रया
तासंबंधेनान्वयबोधोपगमे तत्र विरुद्धः आश्रयतासंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छे
दकतया न जानातीत्यादावाश्रयतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकज्ञानाद्यभावस्यैव
भानसंभवात् न घावत्यत्राख्यातस्याश्रयार्थकत्वे निर्युक्तिकं न च धात्वर्थे ज्ञानादेराश्र
यतासंबंधेन चैत्रादिरूपप्रातिपदिकार्थे साक्षात्प्रकारत्वोपगमे ज्ञानं चैत्र इत्यादाव
पि तथान्वयबोधापत्तिरिति वाच्यं तादृशान्वयबोधे आख्यातांतत्वेन तत्समभिव्याहारा
ज्ञानस्य हेतुत्वान्न भवतोप्याश्रयताप्रकारकबोधे तादृशसमभिव्याहारज्ञानहेतुता
याश्चावश्यकत्वात् पतत्पचति चैत्र इत्यादौ पाकहीनमांसे चैत्र इत्याद्याकाराख्यातार्थे
प्रकारकशाब्दबोधोत्पत्त्या तत्राख्यातजन्यसंसृष्टोपस्थितेर्हेतुत्वकल्पनमावश्यकत
यावत्तत्तदर्थविशेषाद्विशेष्यत्वानिरूपकसत्तापदार्थोपस्थितेर्हेतुत्वकल्पने
शाकपलस्य सत्तासंबंधे नाख्यातजन्योपस्थितेः कारणानां बाहुल्यमित्यर्थविशेषा
नन्निविशेष्यतावत्र्ये प्रत्वलीकरणान्वयप्रकारस्य प्रतियोगिसमजन्योपस्थितेः सत्ता

...शज्ञानन्वेतत्तायां शक्यकालववाचेति

प्र. थिकर्षकदर्शनात्तत्पदार्थोपदर्शनानुकूलनात् [illegible] कर्मके लक्षणा विभक्तिस्त्वसाधुत्वा

२१ तंडुलंपचतीत्यादौ तंडुलादिपदस्यैव तंडुलादिकर्मके लक्षणा [illegible] विभक्तेः साधुत्वा

घीपवेराजः पुरुषइत्यादावपि राजादिपदस्य संबंधादौ लक्षणा [illegible] प्रसंगाः।

ष्य तन्न हि भक्तत्वं न समभिव्याहारस्य तत्तल्लाक्षणिकार्थबोधनियामकत्वाभावादति [illegible] भवति विभक्तेः तत्रापि शक्तौ

विभक्तेरेव प्रकृत्यर्थविशेषितस्वार्थे लक्षणे [illegible] तंडुलः प्रमेय इत्यादौ विभ

[illegible] न तथा न तु शक्यसंबंधरूपलक्षणायाः संभवात् प्रकृतिशक्तेः स्वार्थे लक्षणात्र लक्षणासंभ

वात् [illegible] मिश्रितस्यैव प्रकृत्यर्थस्य भानात् [illegible] शक्तस्य प्रमेय इत्यादावपि तदर्थे ल

वादेति तच्चिंतनीयं राजादिपदस्य राजसंबंधादौ शक्तत्वभ्रमदशायामपि राजसंबंधि पुरुष इत्यादावपि राजसंबंधि पुरुष इत्यादावन्वय

तात्पर्यग्रहदशायामपि राजसंबंधिसंबंधि पुरुष इत्यादावपि शक्तिसंबंधेन तथा कादृशेऽत्र

बोधस्य सर्वजनानुभवसिद्धत्वात् पचतीत्यादावपि शक्तिसंबंधेन तथा [illegible]

वं [illegible] विशेषणतोपगमेन पचतीत्यादावन्वयबोधात्तुपपत्तिर्दृष्टव्या

हू [illegible] संबंध [illegible] नियामकतया तत्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावस्याप्र २१

द

वितमितिवा अथ दध्यादिपदस्य दधिकर्मकादौ लक्षणाग्रहस्थायामपि तस्याहितो
येनरपि भक्तं तत्र भ्रमदशायां दधिकर्मकः पश्यति दधिकर्मकेन पश्यतीत्यादाविवो
कस्यते दधिकर्मकदर्शनान्वयबोधानुदयात् भवन्मतेपि दधिकर्मकः पश्यतीत्यत्र द
धि पश्यतीत्यस्यलीय दधिपदोत्तरपश्यतिपदत्वरूपाकांक्षाज्ञानादिघटितसामग्री
सत्वात् दधिकर्मदर्शनान्वयस्यापत्तेस्तु निर्द्धितीयातदध्यादिपदत्वावच्छिन्नधर्मिक
ताद्दशाथान्वादिसमभिव्याहारज्ञानस्य तादृशान्वयबोधहेतुतायाः पृथक्क्लृप्तत्वात्
दधिपश्यतीत्यादौ लक्षणाहितोयानुसंधानस्य पृथक्कल्पनात् राजसंबंधिपुरुषाय।
न्वयबोधे च राजादिपदात्यवहितोत्तरपुरुषादिपदत्वप्रकारकज्ञानस्य हेतुतायाः
स्मारसिकत्वल लक्षणाग्रहस्यलानुरोधेनावश्यकल्पनीयतया राजपुरुष इत्यादौ राजा
दिपदस्यतत्तीयायां तत्र भ्रमदशायां राजसंबंधिपुरुषाद्यन्वयबोधापत्तेसंभवात्।
तत्तीयादिविभक्त्याद्यव्यवधानात् दधिपश्यतीत्यादावव्यवहितोत्तरत्वप्रकारकया
तत्पदज्ञानस्य हेतुतायास्त्वक्लृप्तत्वात् पश्यति दधिपश्यतीत्यादावपि दधीत्यादावपि ह।

स्यात्समर्थानिदेशासमासाधुत्वे तन्नदर्थानि तस्यार्थस्यानन्वयप्रसक्तिरिति विशेषः
२० श्रूयवशब्दैः श्रावितनपदस्य सदा समभार्येत्यादौ न समस्यमानशाब्दितनदाम्नुपदादेः सापेक्ष
तानदर्थैकदेशस्यानन्दासमादावेव शब्दकरणकान्वये चैत्रानिरूपितत्वादीनामनामन
यात्तदर्थानितस्याभेदान्वयो वानिवेशनीय इति नदसत्त्वस्यावसिकलक्षणास्थला
त्तुरोधेन तत्तादेशस्य समभिहारत्वान्नादेशस्यायाविषयबोधजनकतायालक्षणतात्पर्यवन्ति बोधे
सर्वत्रलुप्तविभक्तिस्मरणेमानाभावात् तत्रानिरूढलक्षणाको कादेर्योगवाभावात्
सुवत्स्यावसिकलक्षणाग्रहस्थलेतादृशान्वयबोधस्योभयवादिसिद्धत्वेपि निरूढल
क्षणामंतसंबंधितात्पर्यस्यानादितकल्पनात्यागोग्रस्त्वनादितात्पर्यविषयीभूतार्थनिरूढलक्ष
णायाः प्रवृद्धेनिरूढलक्षणानादित्वात् राजपुरुष इत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधात्सर्वं
नियमतोलुप्तविभक्तिस्मरणकल्पनापेतात्पर्यतात्पर्यानादितकल्पनायायोगस्ववित्रहा
दितत्वेवंदधिपश्यतीत्यादावपि दध्यादिपदस्य दधिकर्मकादौ लक्षणास्वीकृतस्तथा
त्वर्थेन समं तस्याभेदान्वयोपपादनसंभवात्तत्रापि लुप्तविभक्तिस्मरणाकल्पनमत्र। २०

चभवन्मतेपि तादृशाभेदान्वयबोधसामग्र्याः प्रतिबंधकताधिक्येन गौरवमिति वा
च्ये राजपदस्य राजसंबंधिनि सौवस्तिकलक्षणाग्रहदशायामभेदसंबंधेन राजसंबं
धिविशिष्टपुरुषतात्पर्यग्रहसत्त्वे भवन्मतेपि कर्मधारयत्वेनाभिमतान्याविशेषसमासम्
वाक्यानां तादृशबोधस्वीकारस्यावश्यकतया तादृशसामग्र्यो प्रतिबंधकताया उभयम
तसिद्धत्वात् एवं दधिपश्यतीत्यादौ लुप्तद्वितीयाविभक्तिस्मरणेन दधिकर्मदर्शन
नीयं एवं राजपुरुषइत्यादावपि लुप्तषष्ठीविभक्तिस्मरणेन राजसंबंधप्रकारकभेदान्व
यबोधो धनिको हि राजसंबंधिनि निरोधलक्षणां स्वीकृत्याभेदान्वयबोधो निरर्थकः न
च षष्ठीतत्पुरुषादिस्थलेपि लुप्तविभक्तिस्मरणपूर्वं चेदन्वयबोधस्तदासकृत्स्य रा
जमातंगा इत्यादिप्रयोगापत्तिस्तत्र मातंगादौ राजान्वयबोधोपपत्तये राजादिपदो
त्तरषष्ठ्यादिविभक्त्यनुसंधानस्यावश्यकत्वे समानविभक्तिकतया राजादौ स्वरद्धा
दिपदार्थस्याभेदान्वयबोधसंभवादिति वाच्यं तन्मते कस्मद्धराजादीनामभेदान्व
यानुपपत्त्या नामार्थयोरभेदान्वयप्रयोगाः अपि तत्समासघटकपदसाध्ये तत्तत्र राजपद

३. कवचरितसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वद्वयं कल्पनीयं प्रसक्तत्वेतादृशानुमितौ सत्या
४ विधवाकरजन्याद्राजकीयः पुरुषवदस्मेतादृशबोधाद्‌तिलौकिकविषयकत्वयानवतादृश
सामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेनानित त्याविधानुमितिर्भेदृसामग्र्यास्वसमोधानुमिते
रेवोसत्वेः अपित्राजकीयः पुरुष इत्याकसत्वसंसर्गकेत्थं विधानुमितिं प्रत्येवतादृ
शसामग्र्यातिबंधकत्वमेकं कल्पनीयमितिन दूष्यं किंचित्कं भवन्मते यत्र यादृशानु
मितेः स्वीक्रियते प्रसक्तत्वेऽपि न तत्तादृशानुमितेः स्वीकरणीयतयाऽनुमितौ तादृ
सामग्र्याः प्रतिबंधकत्वसाम्यादुपदर्शितस्थले भवद्भिरनुमितेः स्वीक्रियते प्रसक्ता
विपरीतिकल्पः प्रतिबंधकताद्वयकल्पनामिति भवतापितादृशाशाब्दं प्रत्यनुमिति
सामग्रीद्वयस्य प्रतिबंधकतायावाच्यत्वयासाम्याच्चेवं राजपुरुष इत्यादिसमास
वाक्यात्स्वत्वसंसर्गकशाब्दबोधस्वीकारेतादृशशाब्दबोधसामग्र्यास्वत्वसंसर्गाणा
त्वविशिष्टपुरुषतात्पर्यज्ञानादिघटितायाभिन्नविषयकप्रत्यक्षादिकंप्रतिबंधक
ताधिकेतगौरवात् तत्र राजसंबंधिप्रकारकाभेदान्वयबोधस्वीकारएवोचितः न

नवत्त्वादेः प्रकारत्वानामते घटपत्वज्ञानादिकं प्रतितादृशसामग्री प्रतिबंधकतायां वि
भक्तिजन्यत्वनाप्युपस्थितिनिवेशाधिक्येन राजत्वत्वाभाववान्पुरुष इत्यादिवाधाय भा
वनिवेशाधिक्येन नवदीधवं प्रत्यनन्मतेतादृशोपस्थितिनिनयाविषवाधाभावादीनांता
याविषवाक्यजन्यशाब्दवोधं प्रत्यहेतुतयातादृशवाक्यवादितत्सामग्री प्रतिबंधकता
यां तेषामनिवेशादिति वाच्यं भवन्मतेपि त्वत्वादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकरा
त्वाभावव्याप्यराजत्वत्वाभाववान पुरुष इत्यादिनिश्चयस्य तदभावव्याप्यवत्तानिश्च
यमुद्रयातादृशवाक्यजन्यशाब्दधीविरोधितयातादृशनिश्चयाभावस्यतत्ताविध
शाब्दसामग्री प्रतिबंधकतायांनिवेशनस्याधिक्येन लाघवानवकाशात्तन्मन्मते राज
त्वत्वाभाववान पुरुष इत्यादिबाधाभाववान पुरुष इत्यादिबाधाभावनिवेशेनैवता
दृशनिश्चयकाले प्रत्यक्षस्याप्युपपत्तेस्तदभाववान्निवेशो न युक्तः पुरुष इत्यादौ राज
त्वत्ववान पुरुष इत्यन्यबोधोपगमे राजकीयपदत्वं राजत्वविवाच्यत्वपुरुष इत्याकारक
द्विविधानुमितेरेव न संतिरिक्ता विषयकत्वेन तत्ता शाब्दानुमितिप्रतिबंधकेतादृशवा

प्रमाहृत्वाप्रत्यक्षस्थलीयप्रतिबंधकतयावतनत्वमतेनिर्वाहः प्रमत्वात्तद्विषयप्रमत्वे
प्र. ज्ञानामेवोत्तेजकत्वं तन्नाटशीत्वाद्याभासत्वानुपदर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यबोधपर्यन्तं प्रकार
१८ केळावलादुपदर्शितविशिष्टवैशिष्ट्यबोधोपयनयेऽप्रमादेशविषयतायापवनत्वं प्रति
वध्यतावच्छेदकतोपगमावश्यकत्वात्. नचसत्त्वादेः प्रकारतामतेपित्वत्त्वादेसंबंधाव
च्छिन्नप्रतियोगिताकराजाद्यभाववद्विशिष्टगुरुत्वादिवैशिष्ट्यबोधेनत्याविषयसमग्र्याः प्र
तिबंधाधिकेनगौरवंतन्त्वंसर्गतामतेनाटशसमग्र्याः स्वत्वादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियो
गिताकराजाद्यभाववत्तानिश्चयाभावघटिततयातन्मतेकारणविरहादेवतथाविषय
स्वत्वावारणसंभवादितिवाच्यमतन्मतेनाटशप्रत्यक्षेप्रतितथाविषयसामग्र्याः प्रतिबंध
कताधिकेपिनिरूपितत्वादिसंबंधावच्छिन्नराजाद्यभावविशिष्टस्वत्वादिवैशिष्ट्यबोधे
तथाविषयसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वाकल्पनेननदेशसाम्यात्तथाचपूर्वोक्तराजस्वत्वाभा
ववान्गुरुत्वः संदरइत्यादिविशिष्टप्रत्यक्षंप्रतिरात्तः गुरुत्वइत्यादिविशिष्टप्रत्यक्षेप्रति।
रात्तः गुरुत्वइत्यादिशाब्दसामग्र्याः प्रतिबंधकत्वकल्पनेसंसर्गतावादिनामतेधिकमिति १८

वादितिवाक्यं एवं सति तत्पदं विनापि यादृशसमभिव्याहारस्थले यत्र धर्मिणि येन संबं
धेन यस्य विशेषणतया भानं तत्र तेन तत्समभिव्याहारेण तत्र धर्मिणि तत्संबंधावच्छिन्नप्र
तियोगिताकतदभावः प्रतीयत इति सर्वजनव्यवहारस्यापलापापत्तेः यत्तु पुरुष
इत्यादिवाक्यजन्याप्रामाण्यज्ञानानास्कंदितबोधदशायां पुरुषो न राजेत्यादिवाक्याद
पि शाब्दबोधापत्तेः स्वत्वाभावबुद्धौ स्वत्वसंसर्गज्ञानस्य विरोधित्वे मानाभावात् तत्प्रति
ग्राहकसंबंधस्याभावप्रतियोगितावच्छेदकत्वविरहात् पुरुष इत्यादौ राजस्वत्वादेः प्र
कारताभ्युपगमः समुचितः अन्यथा तादृशसमभिव्याहारज्ञानघटितशाब्दसामग्री
काले राजस्वत्वाभाववत्पुरुषः इत्याकारकविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षा
पणायतत्त्वात् तादृशसामग्र्याः प्रतिबंधकताकल्पनाधिक्येन गौरवात् अत्रास्मन्मते तादृ
शसमभिव्याहारघटितसामग्र्याः सत्ताभाववत्पुरुष इत्यादिवाक्याभावघटितत्वया
तत्संबंधेन विशेष्यतावच्छेदकादिप्रकारकानाहार्यरूपकार्यविरहादेव तत्र शाब्दविषयविशि
ष्टवैशिष्ट्यावगाहिप्रत्यक्षोत्पत्तौ संभवेन तादृशसामग्र्यास्तत्र प्रतिबंधकताकल्पनानु

मु हितत्वस्वत्वादिसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वाजाद्यभावप्रत्ययतोयतेनतुराजस्वत्वा
१२ द्यभावइतिसंभवति। स्वत्वादिसंबंधस्यहस्तनियामकतयाप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेनत
त्संबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाऽप्रसिद्धेः अतएवस्वामित्वादिकंपरित्यज्यस्वत्वादेः
षष्ठ्यर्थत्वेननवीनाःस्वीकुर्वन्ति स्वामित्वादेः षष्ठ्यर्थत्वेनतस्यनिरूपकत्वेनतत्संबंधेनयतो।
ग्रेः स्वत्वसंभवेपितादृशसंबंधस्यहस्तनियामकतयासंसर्गाभावप्रतियोगितानव
च्छेदकत्वेनतत्संबंधावच्छिन्नाभावस्यतत्रप्रत्यायनासंभवात् आश्रयतासंबंधाव
वच्छिन्नाभावबोधस्यन समभिव्याहारस्थलेऽभ्युपगमेचैत्रादिसंबंधिधनेष्वाश्र
यतासंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकचैत्रवृत्तिस्वामित्वाभावसत्वात् नेदंचैत्रस्येतिप्र
योगापत्तेः नचतत्रसमभिव्याहारस्थलानुरोधेनषष्ठ्यादेःस्वत्वादिवाचकत्वेपिए
न्तःपुस्तकत्वादौषष्ठ्यर्थस्यसंसर्गमर्यादयाभानमुचितंतस्यप्रकारत्वोपगमेनतत्से
मु. बंधस्याधिकस्यभानकल्पनेगौरवान्नसमभिव्याहारस्यैवतत्रप्रकारत्वेनियाम
कत्वाभ्युपगमेनसामग्रीविरहान्नतत्प्रकारकबोधस्यतदसमभिव्याहारस्थलेऽसंभ १२

दान्वयबोधस्याप्यारम्भेनानुपूर्वीज्ञानस्यभेदान्वयबोधेहेतुतायाञ्चतात्पर्यकत्वात् प
वंतंडुलंपचतीत्यादावपिपाकादिरूपधात्वर्थेकर्मत्वादिसंबंधेनैवतंडुलादेरन्वया
बोधस्यैकत्वेनमुचितः कर्मत्वादेः पाकांशेप्रकारत्वेनद्वितीयादेः शक्तिकल्पनेनो
ताहृशवाक्यजन्यशाब्दबोधेकर्मत्वादिसंसर्गस्याधिकस्यविषयताकल्पनेगौरवात
नहितंडुलंपचतीत्यादिवाक्यजन्यशाब्दबोधसामग्रीबलात्तंडुलः पचतीत्यादावपि
तथाविधान्वयबोधापत्तिः संभवतितथाविधान्वयबोधेद्वितीयान्ततंडुलपदज्ञानस्य
वच्छिन्नधर्मिकपचतीत्यादिपदसमभिव्याहारज्ञानस्यहेतुतयातंडुलः पचतीत्या
दौताहृशसामग्र्याअप्रसिद्धेः एवञ्चपच्यतेचैत्रस्यादावपिकर्तृत्वसंबंधेनचैत्रा
देर्धात्वर्थांशेऽन्वयबोधस्यैकाकाङ्क्षितः अन्यथोक्तरीत्यागौरवात्तत्रतादृशान्वयस्य
कालेतत्स्यलीयसामग्रीबलात्पच्यतेचैत्रः पाकश्चैत्रइत्यादौतथाविधान्वयबोधा
पत्तेरुक्तरीत्यैववाध्यत्वासंभवादितिमैथिलाः प्रकृतेपरस्मैपदत्वादेः स्वत्वादेर्वा
कर्तृत्वश्शपकंअन्यथाशक्तमोन्नानाचैत्रस्यादौप्रकृतधात्वर्थजन्यत्वसंबंधेनचैत्रो

पु सामग्रीबलात् राजपदार्थराजसंबंधिपुरुषपदार्थयोरभेदान्वयबोधपत्त्वात् तादृशसाम-
१६ ग्रीबलात् राज्ञः पुरुष इत्यादावपि राजादिपदस्य राजसंबंधिलक्षणायां पेहं सत्वेनादृ-
शाभेदान्वयबोधप्रसंगवारणाय तथाविधानुपूर्वीविशेषज्ञानस्य समासजन्यबोधे हे-
तुताकल्पनस्यावश्यकत्वात् प्रकृताभिभेदान्वयबोधपर्वतादृशानुपूर्वीविशेषस्य हेतु-
तायाः कल्पनीयत्वात् नचोभयमतएव राजसंबंधिनि राजपदस्य सारसिकलक्षणाद्
राजपुरुष इत्यत्र राजसंबंधिपुरुषयोरभेदान्वयबोधो भवतीति इयांस्तु विशेषः यदस्म-
न्मते ऽसौ समासः षष्ठीतत्पुरुषः भवन्मते कर्मधारयस्तु इति एवं च पुरुषविशेष्यकाभे-
सै दसंसर्गे राजसंबंधिप्रकारकबोधे कराजपदाव्यवहितोत्तरवर्त्तिपुरुषपदत्वप्रकारक-
ज्ञानहेतुत्वमुभयबोधे तादृशानुपूर्वीज्ञानहेतुताकल्पनमधिकमिति वाच्यं उक्ताभेदान्वय-
बोधे तथाविधानुपूर्वीज्ञानहेतुतायां पर्यायशब्दानवच्छेदितानुपूर्वीज्ञानजन्यतथावि-
भेदान्वयबोधे व्यभिचारवारणाय तादृशानुपूर्वीज्ञानानंतर्गतस्य कार्यतावच्छेदककोटौ १६
ववप्रवेशनियतयात्रविषयनिवेशप्रयोजनाभावेन तादृशकार्यतावच्छेदकस्यैव भे-

स्यादेतत् विभक्तेरिव सर्वत्र विभक्तीनां साधुत्वमात्रार्थकत्वे वा वितन्वानं न हि तथा।
विधानवबोधोपगमे तत्तत्स्थानीयसामग्रीबलात् राजपुरुष इत्यादावपि तथाविधा
न्वयबोधप्रसंगः संभवति तत्स्थानीयसामग्र्याः षष्ठ्यन्तराजपदस्य सविभक्तिकपु
रुषादिपदसमभिव्याहाररूपकारणताज्ञघटितत्वात् तदभावादेव तत्र तादृशसामग्र्य
भावात् एवं च राजपुरुष इत्यादौ समासे राजादिपदस्य राजसंबंध्यादिलक्षणास्वी
कारेपि षष्ठ्यर्थः तत्र भेदान्वयसंसर्गतानिर्विवक्षात् न च तत्र भेदान्वयबोधाभ्युपगमे।
तत्स्थानीयसामग्रीबलात् राजपुरुष इत्यादावपि तादृशान्वयबोधापत्तिरिति वाच्यं
तत्स्थानीयशाब्दबोधे राजादिपदाव्यवहितोत्तरपुरुषादिपदत्वरूपानुपूर्वीविशेष
घटितानं सहेतुतया असमासस्थले पुरुषादिपदस्य विभक्त्या राजादिपदव्यवहिततया
तादृशानुपूर्वीविशेषघटितानासंभवेन तत्र तादृशान्वयबोधस्य समग्राश्रुतप्रसिद्धेः न च एव
तिप्रत्यययोरेवानुपूर्वीघटकस्यैकोत्तराननुपातिपतिकर्तृयायामेवैतानवच्छिन्नानुपूर्वी
विशेषघटितानस्य हेतुत्वे संभवति क्लृप्तकारणतामितिवाच्यम् भेदान्वये राजपुरुष इत्यादौ यादृश

व्यु. रूपाद्युपस्थितिसत्त्वेन तद्विशेष्यकराजादिपदार्थप्रकारकाभेदान्वयबोधः स्यादि
१८ इति चेन्न हि तादृशबोधे तस्याविषयप्रसक्तावप्यनुपूर्वीविशेषरूपाकांक्षाज्ञानसह
कृतत्वं हि भक्तिधीनमपुरुषाद्युपस्थितिसत्त्वेऽपि न सामग्र्यापवत्तादृशबोधोत्पत्तिनिया
मकत्वया तदभावादेव न तदापत्तिः अत एव रत्नादिसंबंधेन राजादिविशिष्टपुरुषा
दितात्पर्यकत्वदादिपदयदिनां तत्संबद्ध इत्यादिवाक्याल्लुरूपादिविशेष्यकरत्नादि
प्रकारकराजादिप्रकारकशाब्दबोधस्यैव प्रसिद्ध्या राजा पुरुषः संबद्ध इत्यादौ संबंधो
पस्थितियोग्यताज्ञानादिबलेन तादृशशाब्दबोधापत्तिविरहेऽपि न दरतम् संबद्ध इत्या
द्यादिवाक्याधीनशाब्दबोधस्य सामग्र्यासत्त्वे तदा य एव संभवविशेष्यकसंबद्धादिपदसम
भिव्याहारज्ञानसहकृतेन तदादिपदजन्यतादृशविशिष्टोपस्थितित्वादिना तथा तद
भावादेव पर्यभावात ग्रन्थे तादृशपरीतापत्तिवारणेन तः पुरुष इत्यादौ रत्नादिसंबं
धेन पुरुषादौ राजान्वयबोधस्यौकारेऽपि तत्तात्विरहाद् उक्तयुक्तेर्निर्युक्तिकत्वमिति भक्तो न
संबंधादिवाचकत्वमपि निर्युक्तिकं नीलो घट इत्यादौ विशेषणवाचकपदसमभि।

स्यादूतद्विभक्ते विवसर्वत्र विभक्तौ नांसापुत्र मात्रार्थैकस्यैवो वितत्वात् न हि तथा।
विधानवपवोधोपगमे तत्तस्यानीयसामग्रीबलात् राजपुरुष इत्यादावपि तथाविधा
नयवोधप्रसंगः संभवति तत्तस्यानीयसामग्र्याः षष्ठ्यन्तराजपदस्यापवक्तिर्थसिकपु
रुषादिपदसमभिव्याहारस्वरूपकोराजवदितन्नयातदभावादेव तत्र तादृशसामग्र
ग्रभावात् एवं च राजपुरुष इत्यादौ समासे राजादिपदस्य राजसंबंध्यादिलक्षणासौ।
कारोपि व्यर्थः तत्र भेदान्वयस्यौकावेद्युत्तिविरहात् न च तत्र भेदान्वयवोधाभ्युपगमे।
तत्तस्यानीयसामग्रीबलात् राजपुरुष इत्यादावपि नाटशान्वयवोधापत्तिरिति वाच्यं
तत्तस्यानीयशाद्वोधे राजादिपदाव्यवहितोत्तरपुरुषादिपदत्वस्यानुपूर्वीविशेषौ
बन्तानस्य हेतुत्वात्र समासस्थले पुरुषादिपदस्य विभक्त्याराजादिपदाव्यवहितत्वा
न्नातादृशानुपूर्वीविशेषघटितानां संभवेन ततस्तादृशवोधे यथासामग्र्या अप्रसिद्धेः नवप्रकृ
तिप्रत्यययोरेवानुपूर्वीघटकस्यकोदावानुप्रातिपतिकयोर्याद्वयोरेव यथानवादितानपूर्वी
विशेषघटितानस्य हेतुत्वं संभवति पूर्वकमिति वाच्यं भवन्मते राजपुरुष इत्यादौ यादृश्या

वृ रूपाद्युपस्थितिस्तत्रतद्विशेष्यकराजादिपदाद्यप्रकारकं भेदान्वयबोधः अतोहि
१५ इति चेन्न हि तादृशबोधे तन्मात्रविषयप्रकाविषयतानुपूर्वीविशेषणरूपाकोज्ञानस्य
कृतत्वहि भक्तिधीनस्य पुरूपाद्युपस्थितिं वटितसामग्र्याप्रवनादृशबोधोत्पत्तिनिया
मकत्वयानदभावादेवनतदापत्तेः अत एव रूपादिसंबंधेन राजादिविशिष्टपुरुषा।
दितात्पर्यकतदादिपदघटितात्संपूर्णं दरद्रमादिवाक्यात् रूपादिविशेष्यकसंबंधादि
सर्गीकराजादिप्रकारकशाब्दबोधस्य च प्रसिध्याराजाद्रूपसः संदरद्रमादौ पदार्थो
पस्थितिवैयर्थ्यात्सानादिवलीनादृशाब्दबोधायविशिष्टापित्तिरस्तम् सम्यं दरद्रा।
द्यादिवाक्याधीनशाब्दबोधसामग्र्याः स्तमदनायवच्छिन्नविशेष्यकसंबंधादिपदसम
भिव्याहारज्ञानसहकृतेनतदादिपदजन्यनादृशविशिष्टार्थोपस्थितिघटितनयातद
भावादेवापत्त्यभावात् अथैतादृशीनापत्तिवारणेनाद्यः पुरुषद्रमादौ संतादिसंबं
धेन पुरुषादौ राजान्वयबोधस्तीकारेऽपिद्रानिविरहादुक्तानुमतेनिर्युक्तिकाविभक्तौना
संबंधादिवाचकनमपिनिर्युक्तिकं नीलोघटद्रमादौ विशेषणवाचकपदसमभि।

पस्थितिनिरूपितप्रकृत्यत्वनिष्ठविशेष्यता [illegible]
[illegible] यत्त्वेनाहङ्क्षेपस्थितिजनकज्ञानीयप्रश्नवयह्निप्रकारतानिरूपितविशे
तासमानाधिकरण्यविरहाद्वाप्यत्तिप्रसङ्ग इति वदन्ति तदसत्तदवयवत्वप्राप्तेनुगतताव
तिप्रसक्तस्य दुर्वचनत्वात्कार्यकारणभावकल्पनाया असंभवात् तज्जसंबन्धः प्रक
चइत्यादौ संबन्धादिपदेऽ सदन्तादिश्रमदशायां संबन्धादिविशेष्यकराजादिपदार्थ
प्रकारत्वबोधानुपपत्तेः राज्ञः पुरुषइत्यादौ स्वत्वादिसंबन्धादिपदत्वभ्रमेऽपि
सर्वथा योराज्ञादिप्रकारकान्वयबोधापत्तेश्चभ्रमस्यपत्तेन ज्ञानेयस्यदेनत्कोपस्थि
नेः कोपपत्तादेतद्दोषद्वयस्यानवकाश इति वाच्यं राज्ञः पुरुषइत्यादौ षष्ठ्योऽर्थः प्र
स्वयत्वोऽनुपस्थितिरं ध्रात्यामपर्णानुप्रह्वीविशेषप्रकारकज्ञानाधीनपत्तसदार्थोपस्थि
तिसत्त्वे धात्वर्थयोरसत्त्वांश्रयेयत्वप्रकारकज्ञाननिवेशासंभवात् इदंतु नद्वयनत्वे
राजापुरुषइत्यादौ पुरुषादिविशेष्यकराजादिप्रकारकभेदान्वयबोधप्रसिद्धे
वनापत्तिसंभवः यच्चैतत्सामादिविभक्तेर्वासार्थिकल्पदात्यापत्तिधर्मेणापु

मु॰
१४

र्थोपस्थित्या जन्यत्वमदर्थोपस्थितजनकत्वर्थप्रकारकशाब्दबोधजनकत्वावच्छिन्नप्रत्येव
तेव प्रत्ययजनकोपस्थितेः समानविशेष्यताप्रत्यासत्त्या हेतुतोपगमात् अत एव मणि
त्र राज्ञः पुरुषस्य इत्यत्र पुरुषपदार्थे न पुरुषोपस्थितेः प्रत्ययं प्रति शाब्दकश्चित्सम्बन्धोपि
विषयीभूतस्तत्र प्रत्ययजनकत्वं यावत्समूहालम्बनोपस्थितेर्विशेष्यतासम्बन्धेन पु
रुषोपस्थितत्वात्तस्य राजप्रकारकभेदान्वयबोधे विशेष्यतया भानापत्तिरिति वाच्यं तत्र
प्रत्ययस्यावच्छेदकीभूतविशेष्यतासम्बन्धेनोपस्थितेर्हेतुतोपगमात् नानुपपत्तिः
त्र समूहालम्बनोपस्थितिनिरूपितपुरुषनिष्ठविशेष्यतया नान्यप्रत्ययजनकत्वावच्छे
दकत्वादिति वाच्यं तासां भेदेन विशेष्यताभेदाभावात् यत्र तु तत्रापि तत्प्रत्ययादेव लद
दकत्वात् नोपस्थितिस्तत्र तादृशोपस्थितिनिरूपितप्रत्ययजनकत्वावच्छेदकीभूतविशे
ष्यतात्वं पुरुषादिपदजन्यपुरुषाद्युपस्थितिविशेष्यतायाः किन्तु समानविशे
पुत्रादिप्रसिद्धावाचकसंभवादिति चेन्न जनकतावच्छेदकतया प्रत्ययहेतुत्वकल्पनाति
रूपितविशेष्यताविशिष्टविशेष्यतासम्बन्धेनैवोपस्थितेर्हेतुतयोक्तसमूहालम्बनो १४

पाकं द्वायस्तत्रापि सत्वान्न तन्नवत्तादृशार्थस्तायास्तत्र सत्वेपि राजादिपदार्थप्रकार
कभेदान्वयबोधो राजादिपदाव्यवहितोत्तरत्वः स्यादन्नादिरूपानुयोगिविशेषणतापाकांक्षा
याश्चागामियोजककत्वात्तदभावादेवमन्तत्र प्राहुः साम्प्रतिकास्संबंधविशेष्या
करीनादिप्रकारकान्वयबोधं प्रति तादृशाकांक्षाज्ञानस्य हेतुत्वं तथा पुरुषार्थे राजादिपदा
र्थप्रकारकान्वयबोधं प्रति तादृशाकांक्षाज्ञानरूपकारणविरहस्याकिंचित्करत्वात् न
ष्टं केचित्त नामार्थप्रकारकभेदान्वयबोधं प्रति समानविशेष्यताप्रत्यासत्त्या प्रत्ययज
न्योपस्थितिर्हेतुः एवं च नामार्थप्रकारकबोधे विशेष्यतया प्रत्ययार्थस्यैव भा
नेन तन्नामार्थोत्तरस्य तत्र विशेष्यतासंबंधेन प्रत्ययजन्योपस्थितेरसत्वात् न च संबं
पादेरपि नामार्थेन यानत्वकाकांक्षान्वयबोधे पुरुषादिपदार्थस्य विशेष्यतया भाना
नुपपत्तिः तत्र नामपदजन्यतत्तन्नामार्थप्रकारकशाब्दबोधत्वावच्छिन्नं प्रत्ययज
न्योपस्थितिर्विशेष्यराजसंबंधः प्रमेयः राज्ञः पुरुषस्येत्यादौ तादृशवाक्यद्वयजन्यबोधानां
हयबोधे पुरुषस्य राजसंबंधे विशेष्यतयाभानानापत्तेरिति विशेष्यप्रतियोगित्वा तदा

सु॰
१४

मदृशेलत्वणयामुत्वादौ वेद्वादिसदृशाभेदान्वयबोधे प्रकृते नामसाहचर्यसंबंधेन वं
द्वादेमुत्वादावन्वयइति नव्यभिचारः केचित्तु एकस्थले वेद्वादिपदसमभिव्याहारसह
श्रेलत्वणाकिं तत्तच्चमुत्वाद्यर्थवेद्वादेरेवाभेदसंबंधोमुत्वादौ मुत्वेन वेद्वइत्यादिविशेष
दर्शनदशायां चतत्तत्र शाब्दबोधे भेदसंसर्गः अपितुशाब्दजनकविषयकालीनपदार्थोपा
स्थितिमत्त्वकोमानसप्रवाहाद्याभेदसंसर्गः इत्याहुः पर्वतत्वादाहणातिरिक्तसंबंधेन
नामार्थयोर्नान्वयबोधः तदान्यवद्वहूनतेत्वहलियमतेवत्वमपर्वतं चवत्तीलोकइत्या
दौसहइतिनीलत्वादिमत्त्वसंबंधेन घटादौ शेनीलपदार्थसंबन्धमुत्वेवेद्वइत्यादौसह
सामानाद्दकत्वादिमत्त्वसंबंधेनमुत्वादौ वेद्वादेरन्वयबोधः तादृशशाब्दबोधे पिसमा
नविभक्तिकत्वादितत्रमत्तोनानतिप्रसंगः इतिवदंति अथराजपुरुषइत्यादौयदा
र्थोपस्थितिसत्त्वेकथंनभेदान्वयबोधः सामग्र्याः कार्यजनकत्वनियमात्तु पायाः
प्रयोजनकत्वेन किंचित्कत्वात्सामग्रीसत्त्वे अवश्यंकार्यमितिनियमात्तन्नतेनत्रभे
दान्वयोपयोगिकाकांक्षाविरहात्तत्र शाब्दः सामग्र्याभावात् इतिवाच्यं समभिव्याहारत ५

पेयनादिसंबंधेनतंडुलः पचतिचैत्रः पक्वान्तइत्यादौकर्मत्वादिसंबंधेनतंडुलचैत्रा
दौपाकादेः स्वकर्मकत्वस्वकर्तृकत्वादिसंबंधेनपाकान्वयोवातंडुलचैत्रादेर्नयावे
धात्वर्थानान्वितविकप्रातिपदिकार्थयोः क्रियानाटशप्रातिपदिकार्थयोर्भेदेनसा
त्तादन्वयबोधस्याव्युत्पन्नत्वात् विभक्त्यर्थमन्तराहृत्यनयोरन्वयबोधानस्वीकारादि
तिनिपातातिरिक्तत्वविशेषणानभूतलेनघटः घटोनेत्यादौघटादेर्नञर्थाभा
वेनसंबंधेचेंद्रइवेत्यादौमुखचंद्रादौ नामिवार्थसादृश्यादिनानकलंकभक्तयेदित्या
दौवैयाकरणमतेनञुपस्थाप्येनव्यलंबदलिष्ठानन्त्रेवेत्येविविशिष्टहृस्यापनत्वादिह
पविषयत्वाभावेनधात्वर्थभवनादेरन्वयोगितयाशुद्धमनेवविषयत्वाधूंबोधोविशेष
लानयाविततेननञुपस्थाप्याभावेनधात्वर्थभवनादेः प्रतियोगितयाऽन्वयेपि
तेनिः राजपुरुषइत्यादिसमासस्थलेतत्पुरुषादिपदेनेमराजादिपदार्थस्यनभेदा
न्वयबोधः किंतुतेनसमस्तविभक्त्यर्थविशिष्टराजादिपदोपस्थाप्यराजसंबंध्यादेरे
भेदान्वयबोधएवेतिनदोषः पदं मुखचंद्रइत्यादिकं [illegible] इत्यादिपदसमासेतरादि

जु.
हेत्वपतावच्छेदकविधेययोर्वैयधिकरण्येन पर्व्वतो वह्निमानित्यादौ वायवादिकवायववच्छिन्नप्रकारताद्धि
D
तत्त्वावच्छेदकत्वादेः सम्बन्धः तादात्म्यादेकस्य वायवच्छिन्नसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नप्रका
रतानां भेदान्वयबोधानुदयादेकत्वं विनायवच्छिन्नसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतान्तवच्छेदक
तानिरूपितविशेष्यतानिरूपितसमवायादिसंसर्गावच्छिन्नावच्छेदकतानवच्छेदक
तादिसंबन्धेन शाब्दबुद्धावेकत्वानवच्छिन्नत्वादि भेदस्य एवैकमेवावच्छेदकतास्वादौ कमेत्तनवा
त्वादिसंबन्धेन शाब्दबुद्धावेकत्वानवच्छिन्नत्वादि भेदस्य पक्षमेतानाधेयवच्छिन्नावच्छेदक
यवच्छिन्नेश्वाधेयतासंबन्धेन तत्तत्पदार्थान्वयबोधवारणाय एकमेतानाधेयवच्छिन्नावच्छेदक
ताकाधावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितपर्मितावच्छेदकतासंबन्धेन शाब्दबोधे कमेत्ता।
दिभेदस्य घटत्वाद्यनुमितेः शाब्दबोधस्य च वारणाय घटत्वाद्यवच्छिन्नभेदप्रकार:
तानिरूपितपर्मितावच्छेदकतासंबन्धेनानुमितौ शाब्दबोधे च घटत्वादिभेदस्य हेतुत्वा
त्वात्त्वकल्पनमनादेयं तत्तद्धर्मभेदस्यैककारणानियेवसकलानि प्रसंगवारणाय भवा
दितिकृतं० विनेन भेदान्वयवाधश्च प्रातिपदिकार्थेऽथानर्थक्ये: प्रमाणार्थेन कोदि
त्रियानाहेनैव समस्तमेव जायते नन्वमेन संपिपदार्थोपस्थितियोग्यता स्वाभ्यादिरूपा। ९
कारणकल्पाये राजपुरुष: भूतलेघटस्याद्यौ पुरुषवटाद्येशे राजभूतलादे: स्वता

वच्छिन्नावच्छेदकताकप्रकारतानिरूपितधर्मितावच्छेदकतावच्छेदकत्वप्रसंगात्।
हृदो यं प्रसिन हृदभिन्नभेदस्यापि इष्टप्रकारताकत्वं कल्पनीये एवं दंडवान् द्रव्यानिंरादिवा।
क्यादंडसंयोगावत्तायवच्छिन्नवृत्तितदवच्छिन्नवभेदानुपपत्तेः यस्य समवायेन दंडसंयोगा
नाथवच्छिन्नावच्छेदकप्रकारतानिरूपितविशेष्यतानिरूपितसंयोगसंबंधावच्छिन्ना
वच्छेदकतानिरूपितावच्छेदकतावच्छेदकसंबंधेन ज्ञा हृदो ये दंडत्वादिभेदस्य
घककारणतावं कल्पनीयं प्रवच्छेदकतायां निरवच्छिन्नत्वनिवेशोऽपि घटवैद्योध्यः वक्तव्य
नस्त्वतद्धर्मोऽन्यहृतिविषयतासंबंधेन ज्ञाने प्रतिनद्भिन्नभेदत्वेन हेतुत्वाल्लाघवात्तथ
टतावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकतासंबंधेन ज्ञाने प्रतिघटत्वा।
प्रत्यहृतिविषयतासंबंधेन ज्ञानत्वावच्छिन्नव्यापकतया घटसोदानाद्दशाविषयता
संबंधेन ज्ञानत्वावच्छिन्नमात्रे दकसामग्रीविरहेणानंतराद्दशाविशेष्यतावच्छेदका।
तासंबंधेन ज्ञानहृदो धापत्तिः स्यवेनघटदोषघटवानित्यादिशानहृदावाद्‌वागत्यानुयेयोयो
नधर्मितावच्छेदकत्वावच्छेदकाः निष्पत्ता संस्कारतोपि प्रभपि लक्षणे एवम

तु नीय इति प्रकारतानिरूपितविशेष्यतावच्छेदकताविशिष्टप्रकारतासंबंधेनैवान्वय
ते हेतुतासंबंधेन तादृशपदे वृत्तित्वासंभवात् नच यदार्थीयप्रकारतया शाब्दबोधोत्प
॥ त्तिप्रकारतासंबंधेन पदार्थोपस्थितेः प्रकारतानिष्ठप्रत्यासत्त्या पदार्थोपस्थितेर्हेतुताव्यभि
चारवारणाकल्पितसंबंधेनेति वाच्यम् एवं सामग्रीकारणताविचारदर्शितदिशा शाब्दत्वमिवारस
वारत्वीयत्वादिति चेत् न तद्धर्मावच्छिन्नभेदसंसर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितविशे।
ष्यतावच्छेदकतासंबंधेन शाब्दबुद्धित्वावच्छेदे प्रतितद्धर्मभेदस्यापि हेतुतया स्वी
करणीयतया न घटो घट इत्यादिस्थले शाब्दबोधापत्तिः स घट इत्यादिवाक्याजनिता
दिघटत्वादिधर्मितावच्छेदक[illegible]स्वरूपतो घटत्वादिप्रकारतावच्छेदकस्य घटः स इत्या
दिवाक्यात्स्वरूपतो घटत्वादिधर्मितावच्छेदक[illegible]स्य जातित्वादिविशिष्टघटत्वाद्यव
च्छिन्नप्रकारकस्य च शाब्दबोधस्योपपत्तये प्रकारताविशेष्यतयोरवच्छेदकत्वेन निव
वच्छिन्नत्वेन विशेषणीये घटो नीलघट इत्यादौ न च यत्बोधस्य प्रामाणिकत्वेन सद्दर्शि त
यावच्छिन्नप्रकारतावच्छेदकतावच्छेदकताकाभेदान्वयबोधस्य वारणाय तद्धर्मी ॥

संबंधेन होमत्वाश्रयतानिरूपितानन्तफलजनककालीनत्वात् शाब्दत्वावच्छिन्नोपस्थितिविरह
स्यापि विरहत्वादिति वाच्यं समानप्रकारकत्वप्रत्यासत्त्या पदार्थोपस्थितेः शाब्दबोधे हे
तुत्वोपगमात् तेन संबंधेन यद्धर्मावच्छिन्नकार्यं प्रति येन संबंधेन यद्धर्मावच्छिन्नका
यस्य व्यापकता तेन संबंधेन तद्धर्मावच्छिन्नकार्ये स्वघटकसामग्र्याश्रयितेन संबंधेन त
द्धर्मावच्छिन्नकार्यं प्रत्येतादृशप्रकारकत्वसंबंधेन द्रव्यत्वादौ द्रव्यपदजन्यप
दार्थोपस्थितावसत्त्वेन तत्र धर्मितावच्छेदकतासंबंधेन शाब्दबोधापत्तेर्वारणात् न च
यत्र प्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकत्वं तत्र न जन्यप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नविशेष्यकबोधोप
स्थितावेवोद्देश्यकत्वेन ताद्रूप्यत्वाद्यवच्छिन्नसमभानेन न द्रव्यत्वावच्छिन्नविषयकशा
ब्दापत्तिवारणाय यद्धर्मावच्छिन्नविशेष्यकशाब्दबोधं प्रति तद्धर्मावच्छिन्नविशेष्या
वगाहिज्ञानजन्यतद्धर्मप्रकारकोपस्थितित्वेनैव पदार्थोपस्थितेर्हेतुतावाच्यात् तथा
च प्रकारविशेषविनिवेशस्यावश्यकत्वेनामतिहृप्रत्यक्षैव हेतुताकल्पनमवि
नम ब्रह्मयादृशरूपमेतेन कार्यतावाच्यः । गौरवाद् इत्यप्यसंगतं तादात्म्यावच्छेदकस्य जनकत्वात् ।

विशिष्टेनासमवेतत्वधर्मितावच्छेदकतायाश्च
नितद्वच्छिन्नविशेष्यकयोग्यताज्ञानादिविशिष्टनिष्ठायां तत्सामान्यकार्यतावच्छेदक।
कार्यतावच्छेदकसंबंधताविरहेपि द्रव्यत्वादिनिष्ठायां तत्सामान्यकार्यतावच्छेदकत्वावच्छिन्नवि
संबंधताविरहेपि धर्मिघटकत्वात् तत्सामान्याभावनिष्ठप्रत्यासत्त्या द्रव्यत्वावच्छिन्नवि
शेष्यकघटत्वाद्यवच्छिन्नाप्यभेदवह्निरूपकार्यतावच्छेदकावच्छिन्नोक्तनैव व्याप्य
तयाघटत्वादेर्धर्मितावच्छेदकतासंबंधेन घटत्वावच्छिन्नाभेदबोधोत्पादकत्वेन संभ
वतीवाच्ये योग्यताज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकं निवेश्य पतद्भेदेनानेनकारणतानां स्वत
मपेक्षत्वाद्यवाहधर्मितावच्छेदकतासंबंधेन शाब्दबुद्धौतादृशसंबंधेन तत्समर्मितावि
च्छेदकमनिवेश्य तस्य हेतुताकल्पने संबंधयत्नकत्वात् घटत्वादिधर्मितादापत्तेः तदव
योग्यताज्ञानस्य धर्मितावच्छेदकनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुत्वोपगमे द्रव्यत्वावच्छिन्नस्य
दादनुपाधिनत्वेपि द्रव्यत्वादौतादृशप्रत्यासत्त्या योग्यताज्ञानानामेव तत्र द्रव्यप्रत्यासत्त्या
शाब्दबोधापत्तेः प्रत्यक्षनिष्ठप्रत्यासत्त्या हेतुत्वे द्रव्यत्वावच्छिन्नोपस्थितिमत्त्वे तत्।
पितादृशप्रमेयत्वाद्यवच्छिन्नोपस्थित्यादिदशायां प्रमेयत्वादौ धर्मितावच्छेदकता

मग्रीवत्वात्पादर्शाव सर्वत्रैवाप्रसिद्धत्वात् दृष्टान्तासापादका: प्रसिद्धेत्यतिवशाब्देवे
तिघटत्वाव वच्छिन्नविशेष्यताकाभेदसंसर्गकघटत्वावच्छिन्नप्रकारताकशाब्द
बोधस्य चक्षोविरहप्यभावान्न तदापत्ति: अयं घटो नीलघट: इत्यादौ नैदं वानित्या
त्तादृशशाब्दबोधस्य प्रसिद्धि: विधेयघटावधिकावगाहिन: शाब्दबोधस्य नवीनैः
स्त्रीकारादिति चेत्तर्हि घटाद्यंशे विशेषणतावच्छेदकविधया नीलादिभाननियामक
नीलागुर्यास्यतित्वावयंज्ञानविशेषणादिघटितैव सामग्री घटत्वावच्छिन्नविशेष्यता।
नीलघटत्वावच्छिन्नाख्यबोधस्फोर्जिज्ञासा तद्भावादेव घटो घट इत्यादिस्तत्त्वाद
ग्रानपबोधापत्तिरिति चेन्न तन्न द्रव्यत्वादौ धर्मितावच्छेदकतासंबंधेन प्रसिद्धस
स्वघटत्वावच्छिन्नप्रकारताकाभेदान्वयबोधस्य च एतादृशवाक्याजन्यत्वसम्भवात् नवत
श्रापादकाभावः तत्र तादृशविशेषणादिघटितत्वाद्धर्मितावच्छेदकतयाद्व्य
त्वादौ तदुत्पादनियामकसामग्र्याः परस्परं उदकमात्र नदेो धर्मितावच्छेदकतासंबंधे
नद्व्यत्वादौ तादृशान्वयबोधेऽस्ति प्रतीतिः किंवा स्वघटत्वजत्वावच्छिन्नोपस्थिं।

द्वितीयेवपदद्वयंतेनसमुदायस्याकांक्षितानयंतस्तवनादृशपदंतयाविभक्तदंतसं
सुदायसमानविभक्तिकमेव तदुक्तंकाव्येत्वपरिशिष्टहत्ता कथंचैकःपाकः हृदंत
विशेषणत्वात यानेकार्थिकत्वरूपेणतत्तोकृपोऽस्मत्पाकद्वितीयादिवेतिवृद्वंतिनदर्थेवो
धकपदोत्तरविभक्त्यासेत्यावोधनेः भेदससर्गावच्छिन्नप्रकारतानिरूपितदर्थविषयता
शालिशाब्दबोधसामग्रीप्रयोजिकानतादृशशाब्दबोधजनकदर्थविशेष्यकेसतदर्थनिरूपितभे
दान्वयविषयकत्वनीलोघटोविस्पष्टोचविशेष्यवाचकपदोत्तरविभक्तेरेवद्विमादिके
प्रत्याय्यतेएवंचक्रियाविशेषणवाचकेपदोत्तरविभक्तयाः बधितयोर्यथाहितवड
तयोः प्रत्याययनाः संभवात्तादृशपदोत्तरंमौत्सर्गिकवचनमेवभावाख्यातर्वाद्वित
वचेयमत्रभेदान्वयवोधस्याविरूपोयास्यितयोरेवतिप्रस्तनेः घटोघटः इंदवांसावों
पचतीत्यादोघटतदाडत्वयाकतायावच्छिन्नतद्रूपावच्छिन्नसंवेतस्याविधानपवोधा
नुदयात् अथतत्प्रयोजकसमानविभक्तिकत्वादेः सत्वात्कथंनतादृशान्वयवोधःप्र ५
साङ्गः यादृशेफलेकवितप्रासिर्य्यतितत्संभवतितादृशस्यैवापत्तिः संभवतित्वात्संसा

प्रत्ययपदयोरव्यव
हितपूर्वापरीभा
वोप्याकांक्षा

ताद्दशासमस्तपदप्रत्ययपदयोर्व्यवहितपूर्वापरीभावोप्याकांक्षा। एवं तत्र प्राति
कोत्तराद्यर्थभेदान्वयबोधे समानविभक्तिकपोस्ताद्दशासमस्तपदप्रत्ययपदयोरव्यव
हितपूर्वापरीभावोप्याकांक्षा। एवं तत्र प्रातिपदिकोत्तराद्यर्थभेदान्वयबोधे समानविभ
क्तिकपोस्ताद्दशासमस्तपदपदान्तरयोश्च समभिव्याहारोप्याकांक्षा तथा सत्यतिप्रसंगः
विरहात् तथा धात्वर्थे पाकादौ प्रत्ययार्थान्वयबोधे प्रातिपदिकोत्तरार्थान्वयबोधे दा
ल्लद्यस्माद्यन्तसमुदायप्रत्ययगोपानुपूर्वीरूपाव्यवहितपूर्वापरीभावस्य समानवि
भक्तिकपोस्ताद्दशासमुदायपदपदान्तरयोः समभिहारस्य वाकांक्षात्वे लोपस्थलेन दर्शि
नाधिकरणार्थकत्वाद्दशप्रत्ययस्य स्थलीयातिप्रसंगस्य उक्तरूपेण तयानतत्संभवः प्रथमवि
गृतसमुदायस्य पाकाद्यर्थकत्वेन ज्ञायते समुदायस्य संयोगविभागनादिविशिष्टं वा
वकत्वेनुत्पाद्य संयोगविभागादिपदानां नैमित्तिकसत्तानिराकरणात् एवं योदीभि
तिकृतोविकृतेनेति वेदान्तानः नकस्यचित्कुत्रकुत्रोविपरीतलिंगवत्त्वे कुत्रचित् लाहत
सिद्धोवाथर्के एवं च पत्रयातमत्रसमपर्का दौतात्पर्ये नत्र विशिष्टषष्ठ्यर्थे कपदान

पु

पवमानोपश्लतीत्यादिप्रयोगप्रसंगास्तु वां वन्दात्. यात् पंचम्यार्थे स्त्व वधीनप
वेधेशतितनदानन्नयप्रत्ययधर्मिककिंचिदर्थपदनलानस्मप्रतिवेधकतमप्तुप
गास्मिनादृशानिप्रसंगाभारणोवगौरवात्. एवं शोभनेपथनामियादौ यात्मात्रेण।
५० याकांतपास्थितेवनत्र शोभनोभेदानपवोधानुपपत्तिः विशेषणाविभक्तिसंज्ञा
तीयाविभक्तिप्रकृतं पस्यात्वात्तप्रत्येकदेशसाधारणतादृशाविभक्तिप्रकृतित्व
स्यप्रयोजकत्वेनचलसदादेरपि कर्मणादिपदवेधि हान्याविधानपवोधापत्तेः क
स्वावित प्रतिवेधकताकल्पयित्वात द्वावणेव गौरवात् नचैवमप्तुपकं भादेपिप्य
त्वादिरूपपूर्वपदार्थप्रधानसमासपदात कं भसमीपपिप्पलहादौ विभक्तयर्थान्व
यस्यप्रातिपादकोतत्पदार्थाभेदान्वयस्यचानुपपत्तिः पूर्वपदस्य समासोनवावि
भक्तप्रकृतित्वात् इति वाच्यंतदनुरोधेनेवतत्रकुंभपिप्पल्यादिपदानामेव कंभसमी
पपिप्पल्यादौ लक्षणायाः पूर्वपदस्य चतात्पर्यग्राहकमात्रोपयोगितायास्वीका ८
रात वक्तृतस्तत्रोत्तरपदार्थे विशेषितपूर्वपदार्थसमीपर्हादौ प्रत्ययार्थान्वयवोधे

वाक्यंक्रियापदस्यतत्रस्वार्थंकृप्रत्ययांतरयात्तथात्तस्याप्यार्थपरत्वान्नलोकेस्थीयत
इत्यादौचाख्यातस्यवर्तमानार्थकतयासाध्यकत्वात् नचवर्तमानत्वार्थेविवक्षायांहि
तीयानुपपत्तिरितिवाच्यंवर्तमानत्वादिविवक्षास्थलेइवार्थबोधप्रयोजिकाकांक्षा
प्रातिवेनैवतदविवक्षास्थलेपिभावाख्यातस्यार्थवत्वात् कोविनयानोविवक्षायां
यांनस्यापिपाकादौशक्तिरूपेपत्ते प्रत्ययार्थसंविभक्त्यर्थैकमेवादौनोतत्रपदानन्व
यानुपपत्तेः प्रकृत्यर्थान्वितस्वार्थबोधकत्वंप्रत्ययानामितिव्युत्पत्तेर्धात्वर्थतोचस्यापि
भक्त्यप्रकृतित्वात् प्रकृत्येकदेशार्थेपिप्रत्ययाभ्युपगमेचैवंचैत्रःपश्यतीत्यादितःप
वमानेपश्यतीत्यादितस्यपाकादौहितीयार्थेकर्मत्वान्वयबोधप्रसंगात् एकीव
शेषणत्वेनोपस्थितसंख्यावद्विशेषणत्वेनान्वयस्याव्युत्पन्नतयातत्रप्रत्ययार्थाव
शेषणत्वेनान्वयस्याव्युत्पन्नतयातत्रप्रत्ययार्थविशेषणतापाकादेर्मेकत्वेविशे
षणतयान्वयइतिचेन्नतथापिपाकादिविशेषणतयासवर्थसंख्यायाः संन्वयस
भवात्तयत्रयाकर्यादौहिंत्वादिकंत्वापिविप्रपाकादेश्वमदवाधिकंतंत्रपंचजेमैवेश्चपति

ताग्रहोवाघटस्यवैमेनपवमभेदप्रकाशकत्वेवैयर्थ्यमितोचघटइत्यादिवाक्यादेतस्यता
दृशसमभिव्याहारज्ञानस्यहिविधवोधेहेतुतांहेयंकल्पनीयंग्रभेदस्यसंसर्गवादि
गोयवंप्रवंनारदृशसमभिव्याहारज्ञानघटितसामग्र्याभिन्नाभिन्नयोग्यतासूत्रज्ञानघटि
तेतेनहेलिप्यामितिभिन्नविषयकप्रसत्तादिकेतादृशशाब्दसामग्रीप्रतिवंधकता
ग्राग्रप्याधिकामितिवाच्यग्रभेदस्यसंसर्गतावादितोक्तस्थलेपितत्संसर्गकवोधसे
वापगमात्इतिदिकस्तोकंपचतीमृदुपचतीत्यादौविरुद्धविभक्त्याववद्धपटाय।
स्थापितस्यापिस्तोकमृदादेर्धात्वर्थपाकादावभेदान्वयोपिद्धुस्तातिसिद्धः
तदत्रुतौयेनवहितीयांनपदधातपदयोः समभिव्याहारस्यापिग्रभेदान्वयवोधेप
यिकाकांक्षात्वस्यपागम्यतेक्रियाविशेषणस्थलेचनद्वितीयापत्तिरितिक्लृप्तविभक्तिकं
स्यपतेक्रियाविशेषणानांकर्मत्वमित्यनुशासनेनतत्रकर्मत्वातिदेशात्तत्वेवंस्तो
कः पाकइत्यादावपिद्वितीयाप्रसंगः नत्रापिस्तोकादेः क्रियायामेवविशेषणता
तभावकत्तोप्रयोगसाधुत्वमात्रार्थकत्वंयथात्वनैवतत्रपाकादिप्रतिपादनमिति

पिनतोल इत्यादिवाक्यस्य प्रामाण्यं स्यात्. इदं तु बोध्यं विशेषणविभक्तेरभेदार्थकत्वे
घटो न नील इत्यादौ नञा नीलाद्यभेदाभाववद् प्रतीयते न तु नीलादिभेदः यादृशस
मभिव्याहारस्थले येन संबंधेन येन रूपेण यद्धर्मेणापदार्थं नञ् संबंधेन नीयते ताद
शस्थले नञा तत्र यस्मिन् तादृशसंबंधावच्छिन्नतादृशधर्मावच्छिन्नप्रतियोगिता
काभावबोधनस्य व्युत्पत्तिसिद्धत्वात् प्रतियोग्यभावान्वयाविमादेरयमेवार्थः एवं
च नञो भेदबोधकत्वं न कुत्रापि संभवति, अनीलं घटमानयेत्यादौ घटपदस्य समानाधि
करणान्वयेन नीलपदस्य नीलभिन्नपरतया नञो भेदत्वेनैव लक्षणया उपपत्तेव
नेति अत्रेदमवधेयम् अभेदस्य प्रकारतामतेऽपि घटो न नील इत्यादिवाक्यस्य नीला
भेदाभावबोधकत्वेऽपि तन्नीलाभावस्य प्रतियोगितासंबंधेन पत्या नञो भेदबोधकत्वं ना
पपत्तेः एवं च भेदत्वप्रकारेण भेदबोधो भवति न वेत्यन्यदेतत्. इदं तु भावे अभेदसमासे नी
लो घट इत्यादिस्थले भेदस्य संसर्गतोपगमेऽपि वैयर्थ्यं विवरहात् नञ् विशेषणविभा
क्तेर्हं सकलत्वमनुविंतन चयत्रासे देवि विशेषणविभक्तेः शक्तिभ्रमः स्वारसिकलव

जु. भानंतावविशिष्टवैशिष्ट्यबोधमर्यादांतात्तिरोतइतिदर्शनात्केवलंतुविशेष्यतिशेषण
मितिरीत्यानकाप्यद्भुतैनीतिचेन्नस्वं अभेदसंसर्गतान्यंतत्वस्यहनसाधारण्येधर्मः
प्रसाधारण्यंचैकमात्रवृत्तित्वं एकमात्रवृत्तित्वं चसमानाधिकरणप्रतियोगि त्वं ३
वृत्तित्वोभयसंबंधेनभेदविशिष्टं यत्तदन्यत्वं इत्येकमात्रवृत्तित्वं चसमानाधिकरणप्र
तियोगिवृत्तित्वोभयसंबंधेनभेदविशिष्टं यत्तदन्यत्वं इत्येकमात्रवृत्तिधर्मएवविशेष
णविभक्त्यर्थः इतिस्तत्रप्रकृत्यर्थस्यसंसर्गमर्यादयाभासते तादृशस्वधर्मस्यव्याप्ति
त्वादिरूपएवअस्माकंव्याप्तिनिष्ठतादृशधर्मस्यविशिष्यज्ञातत्वमशक्यत्वेप्येकमात्रवृ
त्तिधर्मत्वादिनासामान्यप्रत्यासत्त्यासंग्रहत्वमेवअभेदस्यसंसर्गतामतेप्यतादृशानुग
ताभेदस्यैवतथा वस्तुवित्तत्वमदव्याप्तिर्नावच्छिन्नभेदाभावत्वसद्भावादिविशेषतयाते
टोननील इत्यादिवाक्यजन्यबोधेप्रतियोग्यभावत्वेनपीतत्वलक्षणयोगादेस्तांवनित्यायेत
तादृशानानुगतसंबंधावच्छिन्नप्रतियोगिताकाभावाप्रभासेरन् नन्वनीलादिवृत्ति
प्रतियोगिकैकोऽभावः तथासतियत्किंचितादृशैकाभावतात्पर्येणप्रयुक्तस्यनीले ऽ

ततन्नैवं विशेषणताविभक्तेव भेदार्थमतेपि तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभेद एव भक्त्यर्थो वक्त
व्यमिति वाच्यं मतत्वथासत्यपूर्वं व्यक्तिनिष्ठतत्तद्व्यक्तित्वस्य कथंचिदपि भानासंभवेन तत्तद्व
च्छिन्नभेदाभावव्याप्तिग्रहासंभवेनापूर्वव्यक्तीनामभेदान्वयबोधानुपपत्तेः संसर्गस्तत
स्याविशिष्टबुद्धावहेतुतत यानुपस्थितानामपि संसर्गतया भानसंभवात् संसर्गताम
तेःऽनुपपत्त्यभावात् न च विभक्त्यर्थे भेदे तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन
वन्नीलत्वादिना तत्तद्व्यक्तीनामन्वयः तादृशाभेदानामपि तथाविधाभावेन तत्तद्व्यक्तित्वा
वच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेनान्वयोपपत्तेस्तावतैव तत्तद्व्यक्तित्वावच्छिन्नाभेदत्वा
भेदे इति न कार्यानुपपत्तिरिति वाच्यं प्रतियोगिविशेषिताभावबुद्धेस्तु प्रतियोगिप्रकारी
भूतं धर्मविशिष्टवैशिष्ट्यावगाहितया नीलत्वादि नानीलत्वादिविशेषिताभावे नीलत्वा
द्यवच्छिन्नावच्छिन्नप्रतियोगिताकानुयोगितारूपनीलत्वादिविशिष्टनिरूपितवैशि
ष्ट्यस्यैव भानान्न विशेषणतावच्छेदकावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वस्यैवाभावप्रतियोगिनः
संबंधतया भानात् प्रमायाविशिष्टवैशिष्ट्यबोधत्वानुपपत्तेः प्रतियोगिविशेषिताभाव

पटादिपरनीलादिपदघटितस्य नीलो घट इत्यादिवाक्यस्यापि प्रामाण्यापत्तिः नीला
त्वादिना परभेदाभावस्य नीलघटादौ सत्वात् एतेन विशेषणाभाववैदकोक्तं नीलत्व
प्रमेयत्वादिकमेव विशेषणविभक्त्यर्थः नीलत्वादेर्नीलत्वाद्यवच्छिन्नभेदाभावरूपत
याः भेदार्थकत्वप्रवादत्वोपपत्तिरिति निरस्तं नीलत्वादौ नीलत्वादिमतः स्वरूपत्वसं
बंधेनान्वये साकांक्षाविरहाच्च यथा हि तद्विशिष्टप्रधिकरणतया तद्वयोः नुभववि
रुद्धत्वस्थानद्रुमेस्त्राधेयतयान्वयमेव दन्तयोपीति वदन्ति अत एव कर्मेणगच्छतीत्यादिवा
क्यस्य तिणवांदृता नवैवं संसर्गतामतेप्यत्तिसमा नीलो पट इत्यादौ स्वरूपतिनीलत्वा
देः संसर्गतावच्छेदकावेडनस्थले प्रामाण्यापत्तेर्ईर्षोवत्वादिवाक्ये स्वरूपतिनीलत्वादेः स्व
ग४ स्मिन्नेव संबंधतोपमेन पटादिवृत्तिनीलत्वादेर्घटादौ संबंधताविरहेणैतद्दशानिप्रसं
ताभावत वस्तुतस्तु व्यक्तित्वावच्छिन्नभेदाभाव एव नीलत्वादिप्रकारकाभासमानाना
तन्नद्यक्तौ नो स्वस्मिन् संबंधतया भासत इति न कोप्यनुपपत्तिः संबंधताच तस्मती।
त्वादिभेदप्रतियोगिताकाभावत्वेन तन्नद्व्यक्तिभेदप्रतियोगिताकाभावत्वेन वेद स्वपदे

५५२

दार्थान्वयप्रसंगः नच भेदप्रतियोगिकाभावएव विभक्त्यर्थः नीलादिपदसमभि-
व्याहारान्नीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिताकत्वसंबंधेन भेदविशिष्टाभावः प्रतीयते इति
वाच्यं पदार्थद्वयसंसर्गज्ञानस्यैवाकांक्षानियम्यत्वात् नीलभेदत्वावच्छिन्नप्रतियोगिता-
त्वभावेणवृत्तिं विना भेदरूपपदार्थेन तावच्छेदकस्याभावेन तादृशसंबंधेन भेदभानासंभवात्
मैवं भेदो ऽभावश्च विशेषणविभक्त्यर्थः विशिष्टलाभस्त्वाकांक्षादिवशात् एतेन भेदे
नीलादिपदार्थान्वये एकदेशान्वयप्रसंग इत्यपि निरस्तं नच विशेषणविभक्तेर्भेदार्थ-
कत्वे नीलं घट इत्यादावपि भेदान्वयबोधापत्तिः धात्मेनयत्नवानित्यादौ तृतीयया ऽभेद
बोधनात् भेदप्रकारकबोधे विरुद्धविभक्तिराहित्यानपेक्षणादिति वाच्यं द्वितीयादिना
भेदबोधने द्वितीयान्तविशेष्यवाचकपदसमभिव्याहारस्य प्रयोजकत्वाभ्युपगमात् अथ
प्रमेयो घट इत्यादौ प्रमेयत्वावच्छिन्नभेदाप्रसिद्ध्या लघुधर्मसमनियतगुरुधर्मस्याभा-
वत्वप्रतियोगितानवच्छेदकत्वेन कंबुग्रीवादिमान् घट इत्यादावपि कंबुग्रीवादिमत्त्वाव-
च्छिन्नप्रतियोगिताकभेदाप्रसिद्ध्या विशेषणविभक्तेर्भेदार्थकत्वासंभवः एवं नील-

मि
ता व
१०७

यीतिसूदकस्यापि देशाद्य त्वनेऽपि ते मत्यपि: ब्राह्मणार्थे प्रनाश्रेयणा व यस्य महापातकेषु
प्रायश्चित्तनिराकरणार्थं मनु… उपपातकमध्यपाठाद् उपपातकं प्रायश्चित्तमेव प्रातिदेशिक
कृत्वा प्रायश्चित्तमेवातिदेशान्न पातित्यस्य पतितत्वं संसर्गादिकार्यमत्र न भवति किंच ब्रह्म
तमहत्योपि वा तार्थं वेत्स्मागतः यथा व्रणमित्युच्यते ब्राह्मणादिहनने कृतलि
प्रयत्नसंपादनार्थं सम्यगागत्य शस्त्रादिप्रहारकृते कथं विलम्बितयातिप्रतिकमवे
प्राटमौनसंस्तम्भदाग्रहत्वापि यथा व्रणादित्यादिवर्तते चेत् तथा च गौतमः स्वस्थ्यस्वा…
णावयेहत्वापीति न तु हन्तने तद्भावे त्वैकप्रायश्चित्तं तत्तानयुक्तो स्यमेतत अपदेश…
णिके भ्योऽभूत वायुनिदे णिकानां पापेनाने व ब्रह्महत्याव्रतानि द्वादशवार्षिकानिम
वेति एतच्च प्रपंचितं प्राक् …शुणां सवनस्थलब्राह्मणो व्रतमादिशेत् यस्तु सवनमेधाया
सोमयागमनुतिष्ठते ब्राह्मणोऽव्यापादयति… द्वादशवार्षिकादि… द्विगुणांच
मेधादिष्विति तेषां च व्रतानां गुरुलघुभूतानां जातिशक्तिगुणापेक्षया सम्पूर्णमवत
स्यत्नस्याविशेषप्रवृत्तेरुद्धवबध्यस्यावधे वा ब्रह्महत्यासमानां तदर्धं वे पादी १०७
नामपति देशिके योपि तु न ब्रह्मद्यौते द्वादशवार्षिकादि प्रायश्चित्तमित्यर्थः इति श्रीब्रह्म
हत्याप्रायश्चित्तप्रकरणं

विषादस्यत्वमर्थात् वशिष्ठस्मरणात् अत्रिगोत्रजामाह अत्रिगोत्रजां वा नारीमिति
विष्णुस्मरणात् पतनकं भवति आत्मगोगर्भवधेध्वस्मरणं आत्रेयी वधे वृद्धस्मृतत्र
गर्भवधदक्षिणस्यात्रेयीवधेच तत्र ब्रह्महत्याव्रतमेवमन्यत्रापीतिच ब्राह्मण्यावी अदुष्टावचना
दिक्षपि यथाह मनुः उक्त्वा चैवानृतं साक्षे प्रतिरुध्य गुरुं तथा अपहृत्य च निक्षेपं कृत्वा
च स्त्रीसुहृद्वधमिति यज्ञस्थवधकारे अन्ततवचनेन आत्रेयीवध्यप्राप्तिरित्युक्तिविषयमेत
त् प्रायश्चित्तं स्यादिति गुरुत्वात् प्रतिलोमः क्रोधावेशात् निद्रोपद्रवात् ब्राह्मणसेवंधी स्त्री वा
आहिताग्निभार्या पतिव्रता वा हिरण्यगर्भोक्तोच्यते. सवनस्थाद्य यथाह ह्यङ्गिराः आहिता
ग्निर्द्विजाग्र्यस्य तथापत्नीमनीदितां ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादात्रेय्यां घ्नस्तथैव चेति सवना
ख्यां स्त्रियं हत्वा ब्रह्महत्यादिकं चरेत् पराशरस्मरणात् एवंच सवनस्था गुरुदोषिणी
त्रेयी गुर्वी ब्रह्महत्या प्रायश्चित्तातिदेशान्नत्रानितिर्यक्स्त्रीवध एकत्री शूद्रविट् तत्र वधे
द्वेषु उपपातकमध्यपाठाद् उपपातकत्वमेव नन्वब्राह्मणेनहेतव्य इत्यत्र निषेधेन द्विजस्य
गतत्वेन लिंगवचनयोरविवक्षितत्वात् ब्राह्मणजातेः स्त्रीपुंसयोरविशेषात् तत्रस
मनिमित्तप्रायश्चित्तविधेः क्व द्वादशाब्दी ब्राह्मणीवधे भयवश्यामिति एवं तपा

मि.
ताद
१०२

स्याविति वासिद्धे सवनस्थमेवायसमेवोमयागस्यैव निर्दिष्टत्वात् अत्र च गुरुत्वलघुत्वा
त्रेयीद्वादशवार्षिकादि व्रतानां जातिशक्तिगुणाद्यपेक्षया व्यवस्था वेदित
व्या एवं गर्भवधादिष्वपि मरणांतिकं तु नातिदिश्यते व्रतग्रहणात् अतः कामतो या
ब्राह्मणक्षत्रियादिवधे व्रतस्यैव द्विगुणं तेच व्रते संपूर्णमेव कर्तव्ये सवयोर्वर्णयोर्वेदा
ध्यायिनं हत्वेति प्रक्रम्यापस्तंबेन द्वादशवार्षिकाभिधानात् गर्भे चाविज्ञातस्त्रे भूते हंता
यथावर्णं यद्गर्भिणीपुरुषवधे यत्प्रायश्चित्तमुक्तं तद्गर्भवधे तच्चवेत् पतत्त्वानुपत्वात
हीनं षुंसकवेजननगर्भे विषये हत्वा गर्भमविज्ञातमिति मानवविशेषदर्शनात् अ
विज्ञायपि ब्राह्मणगर्भस्य ब्राह्मणात् देवन हृत्यनिमित्तव्रतप्राप्तिस्त्र्याः पित्रीवस्त्रा
पुंसि भवात् स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधस्योपपातकत्वेनैनत्प्रायश्चित्तप्राप्तिरपुंस्त्वादनेः स्त्री
पुंनपुंसकत्वेनाविज्ञाते गर्भे पि ब्राह्मणगर्भत्वमात्रप्रयुक्त ब्रह्महत्याव्रतं कुर्यादितिन
र्थवादीते देशवचने उपजाते तस्त्रीपुंसादि विशेषबुद्धिने प्रायश्चित्तमेव प्राप्तं या
ज्ञवल्क्ये नेहि विप्रकोशाय पदार्थवासोपि तत्प्रायते चैवेत हन्यमानस्त्रियी वर्णोत्तहत्ये
चरेदनात्रेयीः आत्रेयी शाब्देन तत्र मत्स्याते रजस्वला तत्र सा ताम आत्रेयीमाहुरेवं

द्वे ये शूद्रस्यान्नेहि गोब्रह्मचारिणां त्रिगुणां तद्वनस्थानां यतीनां तच्चतुर्गुणमिति वच-
नाद्ब्राह्मणस्य वर्षाहीनो यो ब्रह्मचारी गुणादिकमेण वर्द्धते तथा प्रिशोधने प्रायश्चित्तेऽपि भव
तीत्यर्थः ब्रह्मचारिणामन्नप्रायश्चित्तमर्द्धमापद्योऽशावर्षाहहे मेवम्पूर्वोक्तपञ्चुर्बालो वा
प्यूनषोडशः प्रायश्चित्तार्द्धमर्हतीति षोडशाब्दमूर्द्धीकनीनस्यार्द्धप्रायश्चित्तमभिधा
नात् नवद्वादशवार्षिकेवट्टत्रिंशो क्रियमाणे मध्ये विपत्तिः शकल्पीयामसमान्नपूपने
प्रहानिरेवनोपपद्यते इति शाकल्पीयं यतः प्रक्रान्तप्रायश्चित्तस्य मध्ये विपन्नेस्तावपूर्ण
पत्नयो भवत्येव यथाहहारीतः प्रायश्चित्ताद्यवमितेकर्त्ता यदिविपद्यते पूतस्तदहरेव
वासाविहलोके परत्रचेति व्यासोप्याह यमीर्थे यतमानस्तु वेच्छकोनिमानवः
प्रक्षेभवतितत्र एव सञ्चमेनास्तिसंशयइति प्रभूनानिमित्तान्तरेषु ब्रह्महत्याप्रायश्चि
त्तमतिदेशमाह यागस्थक्षत्रविट्घाती चरेद्ब्रह्महणिव्रतं गर्भहाच यथावर्णं तथा
त्रेयीनिषूदकः दीक्षणीयाप्रभृत्वन्नुबन्धीयापर्यन्ते सोमयागे प्रवर्तमानो ब्राह्मणवैश्ययो
र्योयोघातकस्तस्योब्रह्महत्याप्रकरणे यद्वतमुपदिष्टं द्वादशवार्षिकादि तच्चरेत् य
द्यपियागशब्दः सामान्यवचनस्तथापि सोमयागमभिधत्ते मवकागतोचवकारमेव

मि॰
वादि
१०८

समानजातिगुणाविशेषमायः प्रायश्चित्तविशेषो व्यवस्थितः अथ वृत्तस्याविशेषेक्ष-
त्रियादिहन्तरि द्विगुणादिर्वेदितव्यः एतच्चैवंविधानान्तरेयवैश्यादावपि द्वीनेनोत्कृ-
ष्टवधेयूयश्योगोरवाल्पायश्चित्तमपापि द्विगुणादिकल्पनीयं द्विगुणो वैश्ये द्विगुणो ब्राह्म-
णे गाभिकं यथोक्तं प्रतिलोमापवादेषु द्विगुणा द्विगुणा दमाः वर्णानामानुलोम्येन तस्मा-
देवार्धहानितः इति यत्तु वचनं विंशतिमतवचनं प्रायश्चित्तं यदाम्नातं ब्राह्मणस्य महर्षि-
भिः पादोनं क्षत्रियः कुर्यात् अर्धं वैश्यः समाचरेत् शूद्रः समाचरेत्पादमशेषेष्वपि पा-
पेष्विभिः तत्प्रतिलोम्यात्रेषु न चतुर्विधमार्कस्य व्यतिरिक्तविषयं तथा शूद्रादिवधिका-
दीनामनुलोमोत्पन्नानां दण्डवत्प्रायश्चित्तमूह्नीयो दर्शितं च दण्डतारतम्यं दण्ड्या ।
शूद्रकाधिक्यं वापि जातस्य मरणं निश्चितं ततश्च शूद्रादिवधिकस्याल्पाणां वैश्याद्यस्मादेतेन ।
विक्रत्रियायां शूद्रमधर्म द्वादशवार्षिकं भवति अनयैव दिशा प्रातिलोम्यात्प्रत्यानाम-
पिप्रायश्चित्तसोवधशूद्रहन्तीयं तथाश्रमिणाम प्याश्रमावधि शेषा दर्शितः शूद्रस्योत्का-
निकर्षादिकं वैराश्रमिणां यदि शौचावस्थापने कार्यं वा कुवस्त्रानिदर्शनादिति पत- १०८

ंरे [illegible] श्रयः न्यायी त्रिषवणी कर्मी वेदकोविदः स्याद्वा हारी दिव्यनदीपुलिनप्रदेशे गमाश्र
ममोहृष्यते व्रतेष्ववागा तेपावनविहारी स्याद्वस्यानुवीतमनीमेव समेदेहमीहिरण्यम
णिगोधान्यतिलभूमिसर्पींषि ब्राह्मणेभ्यो ददत्पूतो भवतीति तदपि हेमन्तर्वस्य
मत गोत्वातिमात्रव्यापादने द्रष्टव्यं यत्तु न वशिष्ठवचनं द्वादशरात्रमभक्तो हूस्या
रात्रमुपवसेदिति तन्मनसाध्यवसितव्रतस्यत्वात एवाधरतजिह्वो मस्त्रवेदित्यत्र
यत्नतः षष्ठे तत्र त्वं गोहत्वा स्वदत्तावृतेवेन वोह्वायणेवाजवीतपराकद्वयमेव
वेति षट्त्रिंशन्मतवचनं तदप्यत्वाजेयपुंसत्वमिमप्रत्ययवयेद्रष्टव्यं गृहेवविषयेव्र
प्रत्यत्वपेहृहस्पतिराह ब्रह्मणापाः सरस्वत्याः सेगमेलोकविश्रुते मृत्तत्रिषवणस्त्रा
वीति गोरोयोषितो द्विजइति एवमन्यान्यपिस्मृतिवचनान्यत्वेष्वविषमायोवक्ष्या
विज्ञेयाः समानोविकल्पः एतानि द्वादशवार्षिकादेवत्तदावर्धयेत्तानि स्मृतास्ये
वर्तियादेवहिंडगणादिकं यथाहेमाद्रिणाः पर्षद्यावाम्लणानांत स्मागं तो द्विगुणाम
तावेषपानोद्विगुणाधीकारापर्षदद्रष्टव्यन्तेस्मृतमिति एवं ये [illegible] णांयन देहहो

प्रा.
ताव
१५

सर्वस्वं सपरिच्छदं देवगृहं दद्यात् यथाह मनुः सर्वस्वं वा वेदविदे ब्राह्मणायोप-
पादयेत् धनं वा जीवनायालं गृहं वा सपरिच्छदमिति अदेवब्राह्मणधनस्य हरणे निर्गुणा-
शामलेनतोहेतेनिर्गुणाख्यापादनेदृष्टव्यं तेनैव विषये प्रविश्य मानाद्वयस्य सर्वस्वं
वेमाल्वयस्य तस्य सोपस्करं गृहदानमिति व्यवस्था यदपि पराशरेणोक्तं वालवेद्या
पयत्र कोविधिवह्नुसमानातव्यः समग्र सेतगमने प्रायश्चित्ते विनिर्दिष्टोत सेतवंधप-
थे भिन्नेत्वा वातवं ... समाहरेत वर्जयित्वा विकर्मस्थाः छत्रोपानहिवर्जितः स्वयं संगृ-
तकर्मा चैव महापातककारकः गृहद्वारेषु तिष्ठामि भिक्षार्थी ब्रह्मघातकः गोकुले-
षु च ग्रामेषु ग्रामेषु नगरेषु च तपोवनेषु तीर्थेषु नदीप्रस्रवणेषु च एतेषु ख्यापयन्
न्नेनः पुण्यं गत्वा तु सागरं ब्रह्महा विप्रसन्नेन स्नात्वा तस्मिन्महोदधौ ततः पूतो गृ-
हे गत्वा कृत्वा ब्राह्मणभोजनं दत्वा वस्त्रं पवित्राणि ... विशेषतः गवां वापि
गां तेभ्यो ... विधायदक्षिणां एवं शुद्धिमवाप्नोति ... विधान ... मोदितं यत्तत
पितृविषयं वा यो ममित्यनेन ... विषये यत्र सुमेलवचने ब्रह्महा सर्वस्व-

मूर्वेन ...दिवसग्रहणं पदद्वयं मधुरसमार्थे यद्वाभितयानो भूवास्वेतप्रसवणादर्व
भयपो...द्दर्थः प्रतिस्रोतः प्रतिसरस्वती मिवा यावा प्रयाति प्रशान्तेचुद्दविष्णा
कार्यं द्दविस्यात्र भस्वौविचवेवम्भितिस्रोतः सरस्वतीतिसनुसवायात् अर्थचवेदस्ये
विप्रसूर्द्दतलिर्धनस्यात्तेनगुणावृतोनिर्गुण्यापादेनप्रमाणाकुर्द्दद्धव्यः सरस्वती
गमनुवृत्ताह पापवविषयविपर्यविरहितादृष्ट्वेनिर्मितनन्वातिरस्तुतोयद्यत्रि
प्रतिगुणोत्स्रियतेरुदीस्यादिसमतववचनमुदर्शितवान् यत्तनमत्तवचने जपश्चा
स्पतिमेवंदयो जनेत्ताशतेव्रनेदिति नदर्पणएनियतोजपस्पैवविषयेस्तुयना
शक्तस्पैवद्दत्यं किंवे पात्रेयनेवापर्यामेदनाशुद्दिमवाप्नुयात् अपदात्तस्पविष्णु
पापमिसिद्धेस्यानवीसूते नविपयाकेवलयेन्यायुक्तलदाणपाद्वेअदिराणादिके
नीस्यपर्यामेससपदेदनाशुद्दिमवाप्नुयात् नेचनेभ्यः पुण्यरुपाणितनपवैस्याद्
देवताभिः शुद्धैर्थेकर्त्तव्या पतत्राहितास्मिविषय प्रतीविकाप्रेतनुतास्त्रिष्वपश्च
भवति चवचोदितरेस्मैः सपदोपासनिकयोनियुक्तमेव...तेत सपाद्वा

प्रि॰ प्रपश्चेत. यूयमस्कन्दुः यजेदश्वमेधेन सर्वजित्ता गोसवेन च . ... तो नाश्वमेधिनो ।
ताद॰ वालवृद्धनाशात्मनापिवति . अश्वमेधादीनं वेसादीनं ... यजेनव्याम्
१०४ मेधेन सर्वजिता महीपतिर्विनिपवायं वसव सत्रात . सार्वभौमायजेततत्प्रश्नं ...
म प्रतिषेधदर्शनात् इदं चाश्वमेधानुष्ठाने सार्वभौम ममकारवकाकारवकहृतेषुम
ग्यतिक्रमस्यानेकपूर्वमहापातककर्मारब्धत्वाधामतिपूर्वक स्मृतिविषयत्वा ।
निषिद्धत्वावाञ्छितं त्रैवर्णिकस्याहिताग्नेरिष्टप्रथमयज्ञस्य द्वादशवार्षिकोऽस्य संभवति
कल्प्यते . नवमनिंदाय यथेमा पापानेष्ठमेय यज्ञानुष्ठानेनकार्यं पतितस्याहिता
तिकर्मस्वनधिकारात . नवमेष्यापापमनवद्विधायहतिभुक्तं आयाद्वकत्तवकत
विशेषकात . ते वदतिगोत्रं नाशिकाग्र्ययोनिष्टादशवार्षिकषट्वार्षिकचेवाहि
कादिषु स्मृतानां आदिषु वाक्यस्व सयः कल्पनीया किंच अश्वमेधेनृपतो न मेन्वि
मेधेष्टुसहितो . ... प्रतिस्रोतः ... अश्वत्थामेति जैनाश्वे
... निमन्तालियताः ... स्मरणात . विवादेसेवाचाच्छणात्मकेवेदजपिता १०४

कृच्छ्रमत्राणि च वस्यते यदि एवस्यात ममस्त्रन यानकर्गीत कालेन वदस्येत्यर्थः । न
यथोक्तकाठिक स्मृतिः स्त्रनयानेके कर्षितो ब्रिमायाहेति इदं चमरणान्तिकप्रायश्चि
त्तेकामकारविषयं यथाह मनुमोविदा: श्रीणान्तिकं वामाव्याई प्रायश्चित्तेमनी
षिभिः नकामकारविषयं विदर्थेनात्रमेमायः तथायं कामतोमहापातकैर्नरः
यात्रैकैच्चवन नानमस्पृष्टिर्निर्द्दिष्टमृस्मृग्निप्रयत्ननाहतंरति पतच्चप्रायश्चितंमतं त्र
मेव नत्वागुणात्मा द्दिदहाद शवार्षिकोत मैतोमित्सके प्राक् किंच मेप्रामव्येक
तोलव भूतः स्वेहिमवामयात स्तकलः प्रहायानोजीवत्रपिविशुध्यति । मथवा
मेवामेशुद्ध भूमक्तुभंयदलप्रेरितपारमेयातस्यानेलवभूतोमतः स्वैदिस्पृयात गा
ढमसेप्रहारैर्जानततो ब्रवेदनोमतकल्पो मूर्च्छितोजीवत्रपिविशुध्यति लवभू
तत्त्वप्रायश्चित्तमित्येवंविडम्बोयत्तुर्विदुरादिदोसे यामेसेवपाकतेष्यो नपरा[illegible]
कोप्यपितत्त्वः यथाहमनुः लन्दयामेन्मतोवा [illegible] मिलनुमानं [illegible] यति इद
वमरणान्तिकनामकाकाई: नतिपमकारविषयं [illegible] आदिनामि:

मि
ताव
९३

वनात्वेकल्पेत सूर्यप्रकाशेनेव मेत्राग्णो माथवो यं के: किं ... नेम
त्यादिविप्रादि प्रवर्ग्यालोचनया मत्वा ... हविः मेहेथागमा ... वाधायर
त शुल्वाभादौ निसामर्थ्यात् शान्त्वयितित्वंवदाय स्येद्देशेलोहोमानकोतान्तनु
त्वैपत ग्रलाभकोष्ठक्रमनादिष्ठद्रव्यतादान्यहविः कौहोमरतिनदुनिहष्येवाः
क्रमिनुपतत्याः तदृयादित्यतेनाग्नीमिहेश्रुहाग्निमभ एवमाथा ... न पुनर्वाग्नि
ग्रहणालौकिकाग्निप्राप्त्यर्थे शुक्वेवेनत्यनिनाग्नीयोप्रनिपतिविधानात् स्वादिताग्नि
स्तयोविप्राकृहा ... तकवाभवेत प्रायश्चित्तेनेष्प्वेतमदग्नीनानकागतिः वैगानु
प्रोतेयतोयथालाग्निपामयेद्दुयः रत्नपानमः स्मरणात् तेषां महापातकसंयुक्तो
देवात्तमादग्निवान्यदि पुत्रादिः पातयेदग्नीन् तस्माद्दोषमेत्तयात् प्रायश्चित्तेनशु
र्यथः कुर्वनधाम्रियतेयदि गृहान्निर्वापयेदक्रोतमस्त्येममग्निदाननिकात्यायनस्मर
णात् पानु प्रत्येपश्चात्त्यायोन्याश्रित्रयोग्नावेनकर्तव्यः यथाहमनुः प्रास्येदात्मान
मग्निवाशमिद्धविर्वाकर्मायदि गौतमेनाप्यत्रविमोक्षोदर्शितः प्रायश्चित्तमयोग्रा

नो[illegible] मानति[illegible] मसिचे[illegible] प्र[illegible] मत्तांकोतत्वे ज्जुहुयादिति शब्दः प्रकरणाद्विनिर्द
ष्टव्यो पवशब्द प्रकार इत्यवनार्थः द्विशाद्दीनतमन्त्रानभ्यसिद्धदशादीनां प्रत्यतिश
हेननाति[illegible] मा[illegible] यातनार्थः तत्र लोमादीनि होम[illegible] पालितवत्सप्तानि दिव
ने[illegible] कारेणाद्धिता ते मन्त्रे ज्जुहुयात तेच हूयमाना[illegible] लोम[illegible] लोहित[illegible] मांसमेद
मायुर्मासमज्जा[illegible] दश्यो मेत्राभवंति तथा चवशिष्ठः भूयात्[illegible]
माथा[illegible] मानि मन्त्रे ज्जुहोति लोमभिर्मन्त्रेणवाशय इति प्रथमं त्वचं मन्त्रा
होनिवचां मन्त्रेण[illegible] शय इति द्वितीया लोहितं मन्त्रा ज्जुहोमि लोहितेन मन्त्रेणवाशय इति
तृतीयो मांसानि मन्त्रा ज्जुहोमि मांसैर्मन्त्रेणवाशय इति चतुर्थी मेदो मन्त्रेण ज्जुहोमि मे
दसा मन्त्रेणवाशय इति पंचमी स्नायवो नी मन्त्रा ज्जुहोमि स्नायुभिर्मन्त्रेणवाशय इति षष्ठी
[illegible] अस्थीनि मन्त्रा ज्जुहोमि अस्थिभिर्मन्त्रेणवाशय इति [illegible] मज्जा मन्त्रे[illegible]
मज्जभिर्मन्त्रेणवाशय इति अष्टमीमिति [illegible] लोमा
दीनां होमद्रव्याणां [illegible] लो[illegible] पितत्र[illegible] लोमादीनां

मि०
भाग
१०२

प्राप्यैवेति शौ मेवं किंतावत्प्राणपरित्यागेनोदेश [illegible] स्माणस्त्राणा
त्मिपन्नोऽन्नलैषधदात्रादिनाविशेषः। यन्नेनैव प्रभृत्य [illegible] मनुना। विशेषण
नीमिमेवाप्राणालाभविमुच्यन्त इति। किंच आनीयविश्रमवं स्वहृतं [illegible]
वा तन्निमित्तेनततः शास्त्रेजीवन्नपिविमुच्यति विश्रमापन्नस्सर्वे [illegible] तथा
सीदतः सर्वेषांद्रव्यभूहिरण्यादिकं चौरैर्हतेनसाकल्येनानीयस्वतः [illegible] यः करोति
सविमुच्यति। आनयनेप्रवृत्तः स्वयं चौरैर्व्यापादितो वा यदितन्निमित्तं [illegible] समर्पणा
त्यमार्थे न शक्नुयान्नानः शास्त्रैः ततोसकलक्लेशाजीवन्नपिविमुच्यति पानैर्नि
वृत्तवचनं ततब्रह्मस्वशाम्यर्थे यतएव मनुना यत्नेनत्रिगायोवाससर्वस्वमवजि
तमेवेति मवरार्थदत्ताकृत्वे पतन् [illegible]
तपकन्वेतोनतदाशास्त्रागां मोचयित्वेत्यनेन शोचेद [illegible] कृतनाद्यस्वभावा
विदि सम्यक्तवायत्वे तविति [illegible] प्रायश्चित्तान्तरमाह लोमभ्यः स्वाहे
त्येवमादिलोमप्रभृति वैतन्मज्जां ततेजुहुयादादिम [illegible] रेभिर्यथाक्रमं लोमभ्यः

[illegible]शाकमप्यपठनमिष्टमिति तमा[illegible]मिरेषां [illegible]द्व्रावाधिकं[illegible]कर्मान्तरेष्वपठितत्वात्
[illegible]दमेव स्यात् [illegible]प्रकटीयितं भवत्वा तत्र [illegible] भन्तो [illegible] स्यात् [illegible]दात्मानमसौ
वेति प्रतिवाक्यं [illegible] शाहः पठितं [illegible] प्रतिप्रायश्चित्तमेवं [illegible] अतो न तत्र साम्या
पूर्वपक्षे विप्रः [illegible] हितः [illegible] कृतेनापि [illegible] इति [illegible]
प्रादीनां स्यात् [illegible] प्रतस्व[illegible]ख्यायमाणादेवैक[illegible]फलत्वाद्वाङ्गगत्वमिति[illegible]
[illegible] प्रतिहस्त[illegible] तस्या[illegible] मोचयितव्यादिशेषवचनेनांगत्व[illegible] यतो [illegible]
वस्तुतः प्रधानकर्मणा फलमेवैकं न च प्रधानविरोधः यतो [illegible] वैयिक
सैव [illegible] फलसाधनत्वं विधीयत इति न विरोधः किंच [illegible]
[illegible] दृष्टार्थनिरासे [illegible] शुचिः [illegible]
काल[illegible]नातिवेगः [illegible] पीडितो [illegible]
[illegible] दृष्टार्थनिरासे [illegible] इति [illegible]
[illegible] देव[illegible]

मि॰ शैवागमयः प्राणा[illegible]चरितव्येन मध्यते ब्रह्महत्यापि [illegible] द्विरु[illegible]ब्राह्मणानां ब्राह्मणा
त॰उ॰ दिभूमिभिराणा पर्वंद्वन्ते विनेष्वसंयोगे ह पृहिते [illegible] शेषु शैवब्रह्म
१॰ हत्यायां होहति इति द्वादशवार्षिकमेवाप मेहमेन [illegible] ब्रह्महत्यामुरु[illegible]
१॰ मवाप्नुयादिति ब्राह्मणाद्याणादीनां द्वादशवार्षिके[illegible]क फलं [illegible]
ते तस्मैव युक्तं न समन्वयानं किंच प्रधानविरोधित्वादपि नोपयोगात् प्रयोजनानुग्राहके
लेसं भवति यत्रैव द्वादशवार्षिकस्य विधानेमेतत्कार्यं विधानेनुकते यथा
मत्रया पूर्वं विश्वजिता यजेतेति मत्र प्रयोग प्रवृत्त[illegible]
[illegible]विधानमतो[illegible]ते तमेव युक्तं यथाग्निप्रवेशा[illegible]वादीनां न च ते[illegible]
पि द्वादशवार्षिकोपक्रमोपसंहारमध्ये पठित[illegible]मिति शंकनीयं य
तः[illegible]पाठे निज निज प्रयोजनाकांक्षा[illegible]युक्तं
यथा[illegible]प्रकरणमध्ये[illegible]नामाग्निचित्[illegible]दीनां[illegible]मिथन प्रकाशनेन
[illegible]मीमिः[illegible]मामिधेयेत्यगात् न चैतन्न ततोप्याग्निप्रवेशादीनि

॥ इदं मम भागीयं दक्षिणोवेदे यस्त्वामाहवये योनि सव्यनेतरेति भूमिदेवाश्चा
णुक्त इति जल्पेन वर्द्धवेदं वेदस्तोयजमानेन सममवायं विश्वयेमनः पितृविद्वाणा
सम यावदनुष्ठानं मनसा पश्येत् यदि तेनोत्ता तो भवति स्वस्मिन् यावदष्टपञ्चाशत्तत्रा
वृत्तान्तः समयः स्वतो भवतीत्यतिशंसादिस्मरणात् स्वस्मिन् यावदष्टपञ्चाशद् ग्रहणमग्निहोत्रमे
ध्यानं पञ्चदश यज्ञादिकं च तस्य ग्रहणमग्निहोत्रमासिकादौ वा सर्वमेधादीनां स्वप्र
लक्षणं स्वस्मिन् यावदष्टपञ्चाशदेव यजमानस्याग्निहोत्रं नश्येदिति गोतमस्मरणात् स्वयं वे
दान्तं द्वादशवार्षिकसमकर्षविद्वान्यस्मिन् परिज्ञानादिकं कर्तव्यं तद्वेदसमावर्त
नश्यते यथाश्रुतं च तस्य स्वस्माद् यजमानस्य प्राप्यानन्तरं शेषकं [illegible]
वो मन्त्रसंस्कारमावे सर्वस्य यजमानं गृहपतिमवरणं वेति [illegible]
[illegible] तथा च पोषकं द्वादश [illegible] हितमोलेनरापायवर्ता [illegible] मो यथाविना [illegible]
दृष्टानां यजमानस्य यथा वा [illegible] स्वपत्नीयं सर्वपत्नीषु
कृतं वा पयोलं [illegible] द्वादशवार्षिकसमग्रणां [illegible]

प्रा.
ताल
मम ४

नेमं भवति उर्ध्वं स्नावगानैनैवपेत्तस्य वाय प्रसंगात् मवोरोगि
गात् भूगाप्तस्य भाव्यात् अतः परस्य योमदस्य विष्ठारार्थं विषय [illegible]
वनानि शक्तिगणाद्यपेदं यथाकल्पनीया नाति शक्तिगणापेदं सहड्डवि मते
प्रवृत्तं यथा देवविताय आयुश्चितं प्रकल्पयेदिति देवलस्मरणात् सर्वेषां सर्वकर्त्या
दिग्रायश्चित्तस्यैव मिति कं समाप्य वर्षि माह ब्राह्मणास्य प्रायश्चित्तं कर्त्तव्यं दशवर्षेण वा
तथा स्वमेवायवस्थ्य स्नानादाशुद्धिमाप्नुयात् यस्तु ब्रह्मघ्नादि निर्मायश्चित्तं स्य
ब्रह्मण्यस्य कल्याणात्मप्राणान्तेवकृत्वा प्राणत्यागं करोति गवांद्वादशवर्षेसमापनवतो
गोदानादिवार्षिकं समुपैति यद्यपि प्राणत्यागोऽप्रकृतस्तदकृत्वैव विप्रियते तथापि शुध्य
त्येव अतएव मनुना ब्राह्मणार्थे गवार्थे वा सद्यः प्राणान्परित्यजेत् मुच्यते ब्रह्महत्या
या गोप्ता गोब्राह्मणस्य वेति ब्राह्मणारक्षणान्तदर्थमवधि [illegible] यादि तथा परकी
यो ग्रामे यस्य वध्या वधक [illegible] गर्भेतस्थाने समयस्य [illegible] भपिस्त्रा वा ब्रह्महत्या याम्
[illegible] मायात् स्नाते वस्त्र [illegible] कत्वा ब्राह्मणकर्याम् तस्मात् समवेतः शिष्टा वा भूमिदेवाते

द्वा[illegible]वार्षिकव्रतोक्तं समिस्मिन्नेव विष्णुवयेषु कहत्याश्रोत्रियं यथा पूतं देवब्राह्मणस्य समोक्षामाङ्
गुरोरिति तत्र यावज्जीवमावर्षमान्ते व्रतेऽमृतानुग्रहेण तत्तद्गुणोपवासमेभावयते तदात
ब्रह्मस्वंचेस्य [illegible] नस्मायेदानेतपमाः समुच्चयोऽदृष्टं [illegible] द्वादशवार्षिकव्यतिरिक्ता
नोतत्समेतपयो [illegible] गागाप्रुक्तानेप्रायश्चित्तानामनन्तरं [illegible] वस्थोवत्सामः मन्त्रवदादा
द्वादशवार्षिकविधायकवाक्यैर्विहितत्वात् तथाप्रतीतेर्नैवं वाच्यं प्रमाणाभावगानयुक्तत्वात्
कल्पनेनानर्थोमाभूत् प्रामोह्योदितव्यवस्थाकल्पनाति [illegible] समुच्चयोपात्तं गिभ
वानामवनतमासूग्राणानापिवाग्यस्मत्परिहृतवान् प्रत्रोच्यते नताश्रद्धावा द्वादशवार्षिकसे
तदर्शनादीनो विषमत्कुल्यानो विकल्पो वकल्पते विकल्पाश्रयणेन युक्तकल्पनानामा
नुष्ठानं समेवेनानर्थप्रसंगात् नच षोडशिग्रहणाग्रहणयोरपि विकल्पेन प[illegible]
तिवाच्यं यतस्तत्रापि श्रुतिः [illegible] ग्रहणमेवेति युक्तं केवलमपि [illegible] यत्राषोडशि [illegible]
ग्रहितेनातिरात्रेण [illegible] दिशि हि सन्ति [illegible] तस्य वाक्यसे [illegible] सर्वपदस्य
ग्रहणविधेयागर्थैकरूप समागानापि समुच्चयः इयं [illegible] ति [illegible]

प्रा॰ वार्षिकविषयं तत्रत्रिद्वादशाद्वादशाहोदिनान्येकैकं प्राजापत्यमि...

तत्त्व त्वानोद्वादशवार्षिकं कृच्छ्रत्रयं भवति यद्यपि प्राजापत्यस्यान्ते त्र्यहं...

२८ त्र्यहमनश्नन्नेवाचरणमेवंत्र्यहं त्र्यहादिनिपो विशेषयुक्तं त्र्यहं उपवासस्याभावः...

द्वादशाहस्य प्राजापत्यत्वं ततश्च प्राजापत्यक्रियायां कोऽयं... यादृश...

मभाविदातथं तत्स्वल्पं दानं सेधाय इत्यनेन न्यायेन प्रतिप्राजापत्यमेकैकं...दीयमा...

नायां धेनूनामपि द्वादशवार्षिके धेनुत्रयं भवति न पुनः सहस्रमतो यथा...विषयायुक्त

यदपि शावववचने पूर्ववदत्ततिष्ठन् चतुर्षु वर्णेषु विप्रमाण्यद्वादशसंवत्सरान्...

न माहं संवत्सरं च तत्तान्यादिपो तेषामेते गोसहस्रं तत्स्यादेतदहं महेवदयात् सर्वेषा

वर्णानामानुपूर्व्येणेति द्वादशवार्षिकगोसहस्रयोः समुच्चयः विषयं तदाचार्यादि

हननविषयं द्रष्टव्यं न स्यादिति गुरुत्वात् तथा च दक्षः सततं ब्रह्महा...द्विगुणं ब्रह्म

णो वध आचार्ये शतसाहस्रं सोऽयं दन्तमेतद्धर्ममिति श्रुतवान् सममद्विगुणसाहस्र

मानं च यथाक्रमं दानं कर्मविशेषस्य हिंसायां तद्देवहीति तथापस्तम्बेन ब्रा

दितितस्यैवश्रुतदिताचरणोग्रयिंलतनाम यत्रजनः कोलिंश्चिद्दात्मगणावयप्रयोज
कभावमापन्नस्यास्मिन् मात्राकृहेवेनलघुगुरुप्रायश्चित्तसन्निपातस्तत्रद्वाद
शवार्षिकादिगुरुप्रायश्चित्तेनातःपातिनः प्रयोजनकमेवखिललघुप्रायश्चित्तप्रसंगाकां
क्षेसिद्धिः नचैवंमहाविशेषाल्लघुकल्पेनमदनोपिसिद्धिःस्यादित्याशंकनीयमुत्र
त्वंतः पतितयानुष्ठानेविशेषानवगमात्प्रसंगाकांक्षेसिद्धिरुच्यते नचलब्धेतःपाति
महतः कल्पस्यतिकृतः प्रसंगाशंका नचचैवंवथजनितकल्पमुद्दायाम्प्रसत्तिरितेक
र्थविलम्बिततवयोत्यापापनिर्हृतिरितिवाच्यं चैवमपुदेवास्यातिवमान प्रतोग्राह्याका
म्यनियोगनिष्पन्नस्यार्थस्यापार्थंचानुष्ठितैरागाद्यादिभिर्नित्यद्विजोगनिष्पन्नत्वलक्ष [illegible]
प्रायश्चित्तस्यापिकार्यसिद्धिः यत्ननस्थ्यमांगिरोववदन्ते गजानामस्वविधिस्त्वना [illegible]
प्रतिपादयेत् ब्रह्महाविप्रमुक्तेतसर्वंप्रापेमयवचेति नचैवनस्यगुणवन् [illegible]
षयं एतच्चद्विगुणंभवनस्येतव्याप्तशेषव्रतमादिशेयत्तदाकर् [illegible] सर्वपर [illegible]
वार्षिकव्रतचर्याप्राकृतस्यवेदितव्यं प्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वात [illegible]

मि॰ यावत्स्नात्वा ह्यपवर्द्दे चैष्टापुंस्त्वस्ययेदिति तथा बालवृद्धादीनां [illegible]
ता॰दे॰ व श्रुतीति ऊनषोडशवर्षो बालो वा पुनरेवाद्यस्याः प्रायश्चित्तार्द्ध[illegible]स्मार्दितिनि
७० पव वेत्स्मीति चरणात् तथाश्रवीकद्वादशवर्षादर्वाक् [illegible] नहद्वेमिवधा[illegible]प्रायश्चित्ता
व अष्टवर्षेभ्यो न्तरीयस्य प्राविततामिति तथा वृद्धपत्नीनां [illegible]ल[illegible] [illegible]सर्वं
प्रायश्चित्तं स्त्रीणाम् अर्द्धं प्रदानं वृद्धानां रोगिणां तथा [illegible] बालेषु दानं [illegible] सर्वथा
पेक्षयेति विधि[illegible]वि[illegible] स्मरणात् अतश्च पञ्चभिर्विना [illegible] एकादशवर्षस्य पञ्चवर्षादिव
स्य च प्रायश्चित्तं चरेद्भ्राता पिता वान्यः सुहृज्जन इति प्रतिपादितं अतो बालतरस्या
पराधे न पातके राजदण्डो न तस्यास्ति प्रायश्चित्तं न विद्यत इति तदपि सम्पूर्ण
प्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनपरं न पुनः सर्वात्मना तदभावप्रतिपादनपरं प्राप्त
मतिशेषे [illegible]नरपे [illegible] यमाणे [illegible]न्हं [illegible] जन्यो वैषम्य
सत्योपि वेदि [illegible] तन्वप्रादि [illegible] यो वि [illegible] वाधिकारादनन्तरीय मपि
प्रायश्चित्तं पित्रादिभिर्वा चरणीयं पुत्रानुत्पाद्य [illegible] न्यवेद मध्याप्य [illegible] विदध्या ७८

हस्तादेवाधःहस्ते वृषपिकारणात् । त्रैवार्षिकं व्रतं कुर्युः स्त्रीबालो भोमहत्स्वपि गच्छेत्
प्रिविष्णुधर्मोपैरायस्येति निश्चितं स्त्रस्य चैनिर्गुणायां ब्राह्मणस्यार्थे निर्गुणो यदि कोथा
हृत्वैवं ब्रियते यस्त्वनिर्निमित्तेन भस्म ततः वत्सरैव्रतं यकेयोन्न ः [illegible] तिस्य द्दयु शति यदा
पुनर्निमित्तात्स्वतः पुण्यावत्या प्रपादिप्राप्तमत्यातीबानेच निर्गुणे तदेकवार्षिकमेवव्र
तमहत्पादुनं कुर्यात् केपादमस्मुत्तावादीनां कवालवपनेवने ब्रह्मचर्ये चवनेवा
प्रेवर्षणां केन स्पृश्यतीति तैनैतेक्तवान् प्रनयेवदिशा ग्रन्त ग्राहक प्रयोजकादी
नांयेनुग्राहकप्रयोजकादयस्तेषामपि प्रायश्चित्तं [illegible] कल्पनीयं प्रस्तोव कल्पना
प्रयोजितानुमंताकर्तेचेति स्वर्गनरकफलेषु कर्मसु भागिनो यो भूयः [illegible] भवेत
दिनिफलविशेषे इत्यापस्तंबीयवचने मूलं तथाप्योत्साहकादीनामपि दंड [illegible]
नेवकवेण यत्स्मृतेहीनासि हेतामेवोपदेष्टा वततथा [illegible] निपादकः [illegible]
हापस्तंतथामार्गानुदेशकः आश्रयः शस्त्रदाता [illegible] दाता [illegible] उपस्तंकि
याक्रिभोक्तुर्योपमवकाल्भोदकः प्रकार्यकर्तारं [illegible] तेषां [illegible] यित । यं

मि. कर्म्मस्याज्ञानकृते तस्येयं प्रा...दिर्हष्टाधर्मादि द्विमती विधिरिति न... चायोगेक
मत लक्षुदोषयोरुक्तपक्षे ...निष्पाद्यते अतएवंविधेषु दोषेषु ... विलक्षणा
५८ दोषस्तुतिर्निकिंचित्सांनिकस्याहत्रिषुक्ता तामवस्थाद्विषु पुनः कार्यस्यावैलक्षण्या
स्पृश्यव्रावस्त्वलेपेनलेपर्यवेन यच्चेदं चतस्थै...निष्ठाविधिरिति तदापि ...
द विषये पापस्यातिशयत्वेन प्रायश्चित्ताभावप्रतिपादनपरमेव अतः ...
नादीवदशेषाप्ययमसूक्तेन त्रिगुणप्रायश्चित्ताहृतिः कल्पनीया तु पुनः प्रायश्चित्ताभाव
अतएवोक्तमनुना ... स्यातः ... व्रतं चरेत इति द्वादशवार्षि
कं व्रतं स्मृतांहत्येव ब्रह्महेतितस्यैवाभिधानात अनुग्राहकप्रयोजकादस्तत्र दो
षानुसारेण प्रायश्चित्तनारतम्यंकल्पनीयं तत्रानुग्राहको यस्य प्रायश्चित्तभागं कुरुषम
नुष्ठानेन तस्यायश्चित्तपादोनं कुर्यात् अतएव स द्वादशवार्षिके नववार्षिकं प्रयोजक
स्यैतत्त्रिषष्ठाधिकं कुर्यात् अनुमन्तापुरुषस्यार्द्धपादं सार्द्धवत्सरं वार्षिके निमित्तीतकपा
दिकं त्रिवार्षिकं अतएव स समंततः निमित्तानां ... यदि निर्गुणः स ५८

तिप्रदृष्टप्रतिनिमित्तं नैमित्तिकपापक्षमार्थमेतेत् इति यत्केन हि द्वितीयस्नानं वर्ज्यं गोचर

निमित्तव र्षा [illegible] हुत्वं त्ववादेन वर्ज्यं येन तु भावविधिपरत्वेन प्रवृत्तं द्वितीयब्राह्मणस्नानव

पंप्रायश्चित्तानुष्ठाने द्वैगुण्यविधिपरमर्थवादाभेदप्रसंगात् तस्माद् द्वितीयस्नाना

द्वैधेपि सकृदेव द्वादशवार्षिकाद्यनुष्ठाने प्रवृत्ते यथाग्नये पत्नीमेव तेषु पुरोडाशमष्टाक

पालेनिर्वपेदित्यादिगृहदाहादिनिमित्तेषु चोदितानां तामवत्यादीनां गुणपदत्वेन के

षयिगृहदाहादिनिमित्तेषु सकृदेवानुष्ठानं प्रयोज्यते नहि वचनविरोधे न्यायः प्रभ

वति वचने च विधिः प्रायश्चित्तादित्यादिकं हि विशेषमप्राप्ते प्रायश्चित्तानामनुष्ठाने द्वै

तिविधिपरे एवं सति सामर्थ्यं लभ्यते यावदनुष्ठानविधिना [illegible] भावे देववत्ते प्रवृत्तिविधि

धाविदं चेवने प्रवृत्तिविरोधकं स्यात् इतरथा धान्यतः प्राप्त तुवादकत्वे नर्थतः प्र

त कथं धाकर्मैः [illegible] पूर्णादिवस्मत्प्रपतुद्धामेनेतत् [illegible] अहं नप पश्चि [illegible]

कार्यत्वात् किंच वै [illegible] नामिति निष्ठुतेतिपिवि लिंगादर्शनात् [illegible]

कर्थ्यादीयबरवमवगम्यते तथा देवलादिवचनात् [illegible] यस्यां [illegible] पाप

प्रा॰ णिवृत्तवर्णामाश्रमेत्यनकाम्युद्दिष्टमामयात् । प्रयेद्धकामःकृत्यतनुभूतवयविषयाश्रये
ताव विश्वाद्दिसंदिताप्रमाण्यकाममतोद्दिते कामतोत्रयस्मणाव्ययेविधकान द्वेद्विधीमदृति
मय तुममव्ययत् प्रवेदंमितनीयेकिंद्विविधाभ्मणावयेयद्भायश्चित्तंनदेव द्वितीयेष्प न
चैकत्राकत्मणाव्ययनिमित्तैकः प्रायश्चित्तानुष्ठानेत्वनींदकालभिदेनेतिनभवस्येवंकृते
षीकालुकर्तृणाप्रयोगभ्रवेयभूतानामभेदेनाद्वस्ममाणाविधानवानंसंमनुष्ठानेने
वपापदव्यलक्षणानर्थनिष्पत्तिर्भूत्का यथानयोद्भुक्तिः प्रयाजादिभिनानेयादि
श्रुतत्वेत्वाणावनेकोपकारलक्षणाकार्याणांनिष्पत्तिः नचैवंवाच्यं द्विविधाभ्मणावये॰
पापस्यगुरुत्वादेनसिगुरुणिगुरुणिलघुनिलघूनिशतिगौतमवचनादाहुल्लिमव
प्रायश्चित्तानुष्ठानंगुरुकेविलक्षणकार्ययोर्लत्त्रेणानिष्पत्त्यनुपपत्तेरिति यतोनेदंव
वनमात्रत्वनेविधायकंकिंतुयदिष्टानांगुरुलघुकल्पानामवस्थाप्रतिपादनपरं न
चद्वितीयस्मात्ममवयेपापस्यगुरुत्वेप्रमाणमस्ति यच्चमनुदेवलाभ्यामुक्तं विधेयप्रा
यश्चित्तकादस्मात् द्वितीयेद्विगुणंचरेत् तृतीयेत्रिगुणंप्रोक्तंचतुर्थेनास्तिनिष्कृतिः॰ २४

वर्ज्यं गाभूतपूर्वोव्रसेपत्नार्थस्नानवत्संध्योपासनमप्यकार्यं तस्यापिशेषेवापादनदोषेण
सर्वकर्मविशेषत्वात् तथाच दत्तः संध्याहीनोशुचिर्नित्यमनर्हः सर्वकर्मसु यत्कि
चित्कुरुतेकर्मनतस्यफलभाग्भवेत् नचद्विजातिकर्मभ्योहानिःपतनमितिवचना
त्संध्योपासनायाश्चद्विजातिकर्मत्वादप्राप्तिरितिशंकनीयं यस्मात्पतितस्यैवव्रतचर्या
पदेप्रयतत्वात्तथैवसंध्योपासनादिप्राप्तिरतोद्विजातीनामथप्रपन्नमित्यादानंब्राह्मणे
स्याधिकाप्रवचनयाजनप्रतिग्रहशस्त्रादीनामेव द्विजातिकर्मणामव्रतचर्यातेगाभूता
नोहानिरुक्तेत सर्वेषांतावन्मात्रवाधेनहीतिवचनस्यपर्यवसितार्थत्वात् इयंचमनुयातेव
त्स्यगौतमादिप्रतिपादिताद्वादशवार्षिकाव्रतचर्याकेवलपुरुषैर्भिन्नापरस्यस्त्रीयापत्नात्ना
दीवितेयाच्च तथाहिभिन्ताशीकमेवेदयन्निनसकेकोभिक्षापात्रेकेषांवाशुद्देशुक्तोतिश्च
वेत्पाकोत्याजायेतेव तत्रलोहितकेनखंडशरावेणोदकपानस्नानादिवचनैः योपिशुक्तो
मविशुद्धं ग्रतःसर्वेरिहैकल्पेण्देपादेन कश्चिद्रक्तेमतनोभौ [illegible] कोतिकवि
तायापरस्परसाशेद्वेवेपिविकल्पइतितदनिरुपेशेषोकानितिमतत्वात् एवंद्वादशवार्षिकी

मि. कार्यं वा तद्वर्णं चेदेवं देशविरुद्धं गीसंयतः पुमान् इति वर्जनस्मरणात् तथा ब्रह्मचारी
नात तिमव कर्मण्याप्यन् द्वारि स्थितो भिक्षां याचेत वैश्यमनोहारिणीं ग्रेहि भिक्षां देहि ब्रह्म
२४ चारिकाइति वर्जनस्मरणात् अयं च भैक्षाशी नियमो वन्यजीवनाशक्तौ ब्रह्मचारी भि
क्षार्थे प्रविशेद्ग्रामं वन्यैर्यदि न जीवतीति संवर्जनस्मरणात् तथा ब्रह्मचर्यादि गृहीतेनैव
तेन भवितव्यं विहाय कपालपाणिध्वदशमेवत्सरान् ब्रह्मचारी भिक्षार्थे ग्राममप्रवि
शेत कर्मा वरागाः यथोपक्रामेत्त्वेदर्शनादार्यस्य स्यानामनामेकांविहरेत् सर्वेषु
दकोपस्पर्शी शुध्येदिति गौतमस्मरणात् ब्रह्मचारी ग्रहणं च वर्जयेन्मधुमांसगंध
मात्यदिवास्वप्नांजनाभ्यंजनोपानच्छत्रकामक्रोधलोभमोहहर्षनृत्यगीतपरिवा
दनभयानीति ब्रह्मचारीप्रकरणोक्ताविरुद्धधर्मप्राप्त्यर्थं अतएव शाखांः स्थानं ची
रामली मौनी मौंजी दंडकमंडलुः भिक्षाचर्याग्निकार्यं चकुर्यां द्वीभिः सदाजपश्यति न
सम्भवेदिति शेषः अत्र च समवनेष्टकस्पर्शातिस्नानविधानात् तदेगभूतमेवादि
शास्त्रप्रवगम्यते तथा शुचिताकर्मकतेव्यमित्यसस्य वकर्मसाधारणत्वात् अत २४

शिरःकपालमादाय तीर्थान्यनुसंचरेदिति शातातपस्मरणात्. तदलाभेन्यस्यैव ब्रा
ह्मणस्यैव ग्राह्यं एतद्वयं पाणिनैव ग्राह्यं खट्वाङ्गं कपालपाणिरिति गौतमस्मरणा
त्. खट्वाङ्गग्रहणेन दण्डारोपितशिरःकपालात्मको ध्वजोभिधीयते न पुनः खट्वैकदेशः
महोक्षः खट्वाङ्गं परश्वित्यादिव्यवहारेषु तत्रैव प्रसिद्धेः एतच्च कपालमपरं णविहा·
यं न पुनर्भोजनार्थं भिक्षार्थं वा मृन्मयकपालपाणिर्भिक्षायै ग्रामं प्रविशेदिति गौत
मस्मरणात्. तथा च वनवासिना व्रतेन भवितव्यं ब्रह्महा द्वादशाब्दानि कुटीं कृत्वा व
ने वसेदिति मनुस्मरणात्. ग्रामसमीपादौ वा कृतवासो वा निवसेत् ग्रामान्ते गोव्रजे वा
पि वा आश्रमे वृक्षमूले वा सर्वभूतहिते रतः इति तेनैवोक्तत्वात्. कृतवापनो विनिवि·
त्याभिधानाद्वेति गम्यते व्रतमेवमेवं वर्तेः ब्रह्महा द्वादशाब्दानि वालवासा जटी ध्व
जी इति तथा भिक्षाशनशीलश्च भवेत्. भिक्षा च लोहितकेशेन मृन्मयखण्डशरावेण ग्रा
मलोहितकेन खण्डशरावेण ग्रामे भिक्षार्थं प्रविशेदित्यापस्तम्बस्मरणात्. तथैव को
ल एव सप्तागारात् एककालाहारः इति तेनैवोक्तत्वात्. न च मेदसः स्यादिवर्णैव

मि.
ताव
४३

गहस्यादिपरिगणनमनर्थकं स्मृतिवृत्तिरत्र यद्यपि महापातकेषु कर्मसु सर्व एव यः पा
तित्वहेतुत्वेनास्ति तथाप्यभ्यासोपदेशाद्यावन्नित्यमविकृतं [illegible] अभ्यासो गौतम
वचनादिति मैवं ब्रह्महत्यानिवृत्त्यमाणा [illegible] वृद्धिपातनकृतो वेति तथा विशेषेणैकं
यमाणायाः [illegible] पितृयः स्थानकृतो वा गोवधे कश्चिति तयोर्विशेषणाया
त्तिरस्यात् उच्यते यत्रार्थवादे प्रत्यवायविशेषः श्रूयते प्रायश्चित्तबहुत्ववात
त्स्मिन्निंदितकर्मसेवायां [illegible] समानेन महापातकतुल्यत्वं भवतीति न तत्र पातित्यम
तो गुरुतल्पोपपातकादेरभ्यासेपि तथा पतनहेतुत्वं एवं संव्यवहारार्थे संज्ञाभेदमभि
तेशायश्चित्तविशेषनिमित्तपरिगणनं कृत्वा नैमित्तिकानि प्रदर्शयितुमाह शिरःकपालीध्व
जवानभिक्षाशी कर्मवेदयन् ब्रह्महा द्वादशाब्दानि मितभुक् शुद्धिमाप्नुयात् शिर
सः कपालमस्यास्तीति शिरःकपाली तथा ध्वजवान्कृत्वा शवशिरोध्वजमिति मः
त्रसरणात् अन्यच्छिरःकपालं दंडाग्रसमारोपितं [illegible] न शाखवाक्ये [illegible] यात् तच्च क
पालं स्वहतस्यैव [illegible] शिरःसंबंधिप्रायं ब्राह्मणेभ्यो [illegible] ज्ञातपिंवातस्यैव ४३

त्तेषां पृथक्त्वमाह स्त्रीशूद्रविट्क्षत्रवधो निन्दितार्थोपजीवनं नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानां चैव विक्रयः धान्यकुप्यपशुस्तेयमयाज्यानां च याजनं व्रात्यता भृतकाध्यापनं भृ
तादध्ययनादानं सर्वाकरेष्वधिकारिता महायन्त्रप्रवर्तनं द्रुमगुल्मवल्लीलतौषधीनां हिं
सा स्त्रीजीवनमभिचारमूलकर्म्म च प्रवृत्तिरात्मार्थं क्रियारंभो ऽनाहिताग्निता देवऋ
षिपितृणामृणानामनपाक्रिया असच्छास्त्राधिगमनं नास्तिकता कुशीलवता मद्यपा
स्त्रीनिषेवणमित्युपपातकानि ब्राह्मणस्य रुजःकरणं घ्रातिरघ्रेयमद्ययोर्जैह्म्यं च पु
पुंसि च मैथुनाचरणमित्येतानि जातिभ्रंशकराणि ग्राम्यारण्यपशूनां हिंसनं संकरी
करणानि निन्दितेभ्यो धनादानं वाणिज्यं कुसीदजीवनमसत्यभाषणं शूद्रसेवनमित्यपात्री
करणानि पक्षिणां जलचराणां च जलजानां च घातनं कृमिकीटघातनं मद्यानुगतभो
जनमिति मलावहानि यदनुक्तं तत्प्रकीर्णकमिति कात्यायनेन महापातकसमा
नि विस्तराद्वुपपातकान्येनोक्तानि पातकसंज्ञा दर्शिता महापापं चातिपापं तथा पात
कमेव च प्रासंगिकं चोपपापमित्येवं पंचकोटय इति ननु उपपातकादीनां कथं पात
कत्वं पतनहेतुत्वाभावात् यदि ते सर्वेऽपि पतनहेतवः तर्हि [illegible] योनिसंबंधा

मि॰
ताव
५२

गांसेयमसत्यस्य च भाषणं क्रमि॰ टौ टवयोर्हननमयाज्ययाजनं॰॰॰गेन फलेधुः क्रम
मस्मैयकूर्येयें च मलावहमिति श्रतीन्यपिमिश्रजातेप्रकीर्णकमुच्यते ब्रह्महित्य
नाव समस्तानि प्रायश्चित्तनिमित्तान्यप्रयोजवलवीयोमिश्रघुकसंताभेदाभिन्नां
निदर्शितानीति ब्रह्महत्यासुरापानब्राह्मणस्वर्णापहरणगुरुदारगमनमिति म
हापातकानि तत्संयोगश्च मातृगमनं दुहितृगमनं स्नुषागमनमित्यतिपातकानि धृ
गच्छतीत्रियवधैवेश्यवस्थवरजस्वलायाश्चातवेत्याश्चात्रिगोत्रायाः स्वविज्ञातस्यगर्भ
स्य शरणागतस्य च घातनं ब्रह्महत्यासमानि कौटसाक्ष्यं सुहृद्वध इत्येतौ सुरापान
समौ ब्राह्मणस्वभूमिग्रहणं स्वर्णस्तेयसमं पितृव्यमातामहमातुलनृपपत्न्यभि
गमनं गुरुदारगमनसमं पितृष्वसृमातृष्वसृगमनं श्रोत्रियर्त्विगुपाध्यायमित्रपत्न्याः
भिगमनं च स्वस्रुः सख्याः सगोत्रायाः उत्तमवर्णायाः रजस्वलायाः शरणागतायाः प्रव्रजि
तायाश्च गमनमित्येतान्युपपातकानि ब्रह्महत्याव्रतं संकरीकरणं गामिवापिस्थने गुरो
म्हालीकर्मदेवपितृदाराग्निपरित्यागस्तेनगुरुमित्रपितृमातृसुतदाराणां च ब्रह्मोज्झ्यातो भ ५२

निवर्तनं स्त्रीहिंसौषधीजीवनं नवस्त्रीजीवनं भार्यापण्यभावे प्रयोज्यता।
लभ्योपजीवनं स्त्रीयंत्रोपजीवनं वा हिंस्रयाजीवनं प्राणिवधेन जीवनं औषध
जीवनं वशीकरणेन हिंस्रमंत्रस्यातिलेदयोश्यकरणास्य प्रवर्तनं ग्रसनादिसूत्रा
यादीन्यष्टाद्रषा आत्मविक्रयो द्रव्यग्रहणेन परदासीकरणं शूद्रसेवनं हीनेषु मैत्री
करणं श्रद्धहस्य वर्णादावस्य केवलं हीनवर्णादारोग्ययमनं मातापित्रोराश्रमे भोगं

परयाकरनिवं^

स्वप्रगृहीताश्रमित्वं प्रसक्तासमस्यवा वाकादिग्रंथस्यापिगमः सर्वीके द्वैष्टवा
णां पुत्रस्यानिश्यानेषु रामाजातयाधिकावनं भार्याया विक्रयः च पाहलासन्नगुरूक्तामिया
गमति पूर्वलच्छ्रुतं इदं लक्षणादेर्ग्रहणं पंचांगोवधादीनां प्रत्येकमुपपातकमत्र
वेदितव्या मनुना प्रकरणान्यपि निमित्तानि भ्रंशकादमेकरीकरणापात्रीकरणमलि
नीकरणमेतान परिगणनानि अस्मिन्नाणस्य कुजंतुः कृत्यत्वातेदग्रंथमस्यषयोः नेत्यत्रेषु।
शिवमेष्वत्येजातिभ्रंशकरस्मरणं लशुनादिपलांडुभक्षणं गोमानामज्ञाविकवधजननया संकरी
करणांजेयमीनाहिमहिषवधश्च पंकिदतेभ्यो धनादाने वाणिज्यं शूद्रसेवनं अपात्रीक

भि॰
ना त
भा

तिक्रियः कन्यायाद्दृष्टसमये गन्धर्वदेशीयानि विवाहणे । नन्वसंस्कारोपासकस्यापि च भार्या
कुमारीप्रतिग्रहतत्समन्त्रस्याकैवात् परिविदकयाजकेन सह कन्याप्रदान
कौटिल्यं गुरोर्वन्ध्वनुग्रहविषयस्य तत्कौटिल्यस्य स्वत्वपाणि संमंनमने पुनः श्रव
लोयग्रहणमपि पूर्वसिद्धे अपि श्रीहरिचरणकमलप्रेक्षणात् शक्रोहलादि
के नन्तस्यामीत्येवं हरेः प्रसामर्थ्येन तस्मात् केवल सामर्थ्येन च स्मात् केवल लो
के प्रायश्चित्ते चाभोजननमिति मत्तनात् तु प्रायश्चित्तस्य प्रतिपादितत्वात् क्रियामात्र
विषयत्वेन तत्पात्मार्थं च पाकलक्षणक्रियारंभः अन्येषु केवलं मे केयः पवत्यात्म
कारणात् इतितस्यैव प्रतिषिद्धत्वात् क्रियामात्रविषयत्वेन प्रतिषेधकल्पनया
वैयर्थ्यं स्यात् मध्यमायामित्यनायाथप्रतिनिषेवणमुपभोगः स्वाध्यायसामाख्या
त्यातः अग्निनांशेन समाजीनांतपायः सततयागः संस्कारापकर्षणे वा पवानोपिहः
वमानलादीनां यागः सति विभव अपविस्वतो । पाकादिदृष्टप्रयोजनसिद्धा
र्थमार्हस्य भक्तिनोत्सवाहृदवंनीयपवित्रतासामिमोपि क्रियाहिंसयागौषधेन च पः भा

देवविक्रियः। सहोदरस्य ज्येष्ठस्य तिष्ठतः कनीयसोऽग्न्याधानदारसंयोगः परिवेदनं। पण
पूर्वाध्यापकादध्ययनग्रहणं पणपूर्वाध्यापनं। परदारसेवनं गुरुदारतल्पमव्यति
रेकेण पारिवित्त्यं कनीयसकृतविवाहे ज्येष्ठस्याविवाहदशा हित्यं वा। वृद्धं प्रतिषिद्धवृद्ध्यु
पजीवनं। लवणस्योत्पादनं। स्त्रियावधः। ब्राह्मण्या आत्रेयीव्यतिरेकेण शूद्र
वधः। आदीक्षितविट्क्षत्रवधः। निंदितार्थोपजीवनमराजाज्ञयापि नार्थोपजीवनं।
नास्तिक्यं नास्तिकता परलोकस्याभावाभिनिवेशः। व्रतलोपो ब्रह्मचारिणः स्त्रीप्रसंगः। सु
तानामपत्यानां विक्रियः। धान्यं व्रीह्यादि कुप्यमसारद्रव्यं त्रपुसीसादि पशवो गवादय
स्तेषामपहरणं। अत्र आत्मना स्तेयमित्यनेन स्तेयग्रहणे नैव सिद्धे पुनर्धान्यकु
प्यादिस्तेयग्रहणं नियमार्थं गतो धान्यादिव्यतिरिक्तद्रव्यस्तेये नावश्यमेतदेव प्रायश्चि
त्तमपि तु ततोन्यूनमपि भवत्येतेन वा अपाङ्क्त्यग्रहणेनैव सिद्धे पुनः पित्रादित्यागेना
पाग्रहणं आख्यानं। अपाङ्क्त्यानां जातिकर्मभ्रष्टानां शूद्रमात्यादीनां याजनं। पितृमा
तृसुतानामपतितानां त्यागो गृहाद्बहिः कारणं। तडागारामसभाप्रपाणां मवक्राद्दे।

मि॰ यारंभो मद्यपस्त्रीनिषेवणं स्वाध्यायाग्निसुतत्यागो बान्धवत्याग एव च इन्धनार्थं द्रु
ता॰ मच्छेदः स्त्रीहिंसौषधिजीवनं हिंस्रयन्त्रविधानं च व्यसनान्यात्मविक्रयः शूद्रप्रेष्यं
प्रा॰ हीनसख्यं हीनयोनिनिषेवणं तथैवानाश्रमे वासः परान्नपरिपुष्टता असच्छास्त्रा
धिगमनमाकरेष्वधिकारिता भार्याया विक्रयश्चैषामेकैकमुपपातकं गोवधो गो
पिंडव्यापादनं कालेनुपनीतत्वं व्रात्यता व्रात्यता ब्राह्मणसुवर्णव्यतिरिक्तपु
वद्रव्यापहरणमेव गृहीतस्य सुवर्णादेरप्रदानमृणानामनपाकरणं तथा देवर्षि
पितृणां संबंधि ऋणस्यानपाकरणं च सत्यधिकारे नाहिताग्नित्वं न तु ज्योतिष्टोमा
दिकानामकृतत्वं सोमभृतामग्निनिषिद्धस्यार्थमाधाने प्रयुञ्जत इति मीमांसकप्रसिद्ध
तस्य यत्सोमाभिः प्रयोजनं तस्य तदुपायभूतमाधाने प्रवृत्तिश्रीत्यायर्थिनस्तद्धनाते ।
यस्य पुनरग्निभिः प्रयोजनं नास्ति तस्मात्स्वह्नि इति कथमनाहिताग्निना दोष उच्यते
अस्मादेवाधानस्यानृणकत्ववचनानित्यश्रुतयोऽपि अधिकारिणो विशेषादाधानस्य
प्रयोजनवत्त्वाद् विमृशंति कारणाणां मपि प्रायोनलदपलहत्वदोषः तथा पण्यस्य लवणा ३०

तर्पेन महापातकानीति देशविषयाणीत्यर्थः पतनहेतुत्वात्पातकान्युच्यन्ते यथाह
यमः मातृष्वसा मातृसखी दुहिता च पितृष्वसा भ्रातृजायानीस्वसा स्वश्रूर्गत्वा सद्यः
पतेद्विज इति गौतमेन पुनरन्येषामपि पातकत्वमुक्तं मातृपितृयोनिसंबंधा
गस्तेननास्तिकनिंदितकर्माभ्यासिपतितत्यागापतितत्यागिनः पतिताः पातक
संयोजकाश्चेति तेषां च महापातकोपपातकमध्यपाठान्महापातकान्न्यूनत्वं महा
पातकाच्च गुरुत्वमवगम्यते तदुक्तं तथा चोविशः पातकेन समसंख्यातं महत्वादि
गुणेन तथा उपपापिनः पतीयस्यानरकं वर्षसंततयेति एवं महापातकानि तत्समानि
च पातकानि परिगणय्योपपातकानि परिगणयितुमाह गोवधोऽव्रात्यता स्तेय
ऋणानां चानपाक्रिया अनाहिताग्नितापण्यविक्रयः परिवेदनं भृतकाध्ययना
दानं भृतकाध्यापनं तथा पारदार्यं पारिवित्त्यं वार्द्धुष्यं लवणक्रिया स्त्रीशूद्रविट्क्ष
त्रवधो निंदितार्थोपजीवनं नास्तिक्यं व्रतलोपश्च सुतानां चैव विक्रयः कन्यासंदू
षणं चैव परिवेदनयाजनं कन्याप्रदानं तस्यैव कौटिल्यं व्रतलोपनं आत्मनोऽर्थे क्रि
पृ

प्रा॰ देशरूपंप्रायश्चित्तं चैतदेव च याज्ञवल्क्यः सखीप्रव्रजितादीनां गमने ऽप्येतदेव माता मातृष्वसा श्व
नाव श्रूर्मातुलानी पितृष्वसा पितृव्यसखिशिष्यस्त्री भगिनी तत्सखी स्नुषा दुहिता
८५ चार्यभार्या च सगोत्रा शरणागता राज्ञी प्रव्रजिता धात्री साध्वी वर्णोत्तमा च या आ
सामन्यतमां गच्छन् गुरुतल्पग उच्यते शिश्नस्योत्कर्तनं तत्र नान्यो दण्डो विधीय
त इति राज्ञी राजस्य कर्तुर्भार्या न तु क्षत्रियवनितेदमतः प्रायश्चित्तं तेन देशनात् धात्री
मातृव्यतिरिक्ता स्तनदानादिना पोषयित्री साध्वी व्रतचारिणी वर्णोत्तमा ब्राह्मणी प्र
व्रजमानस्य ग्रहणं दृष्टान्तार्थं पृथग्लिङ्गच्छेदवधात्मको दण्डो ब्राह्मणव्यतिरिक्तस्य
न जातु ब्राह्मणं हन्यात्सर्वपापेष्ववस्थितमिति तस्य वधनिषेधात् वधस्यैव प्राय
श्चित्तत्वात् अस्य च विषये गुरुतल्पप्रायश्चित्तप्रकरणे प्रपंचयिष्यामः श्वश्रूस्नुषा
भगिन्योः पूर्वं श्लोकेन गुरुतल्पसमीकृतयोः पुनर्ग्रहणं प्रायश्चित्तविकल्पार्थं य
दा पुनरेताः स्त्रियः सकामाः सत्य एतानेव पुरुषान्स्वीकृत्योपभुञ्जते तदा तासाम
पि उक्तवधवत् युक्तदण्डः प्रायश्चित्तं च एतानि च ... पादिन नयाद्गमनयोर्ये ८५

त्वादिति भेदेन समत्वाभिधानेनोपपद्यते तच्च प्रायश्चित्तं समशब्देनोपदिश्यमानं
ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तेभ्यः किंचिन्न्यूनमेवापाद्यते लोके राजसमो मंत्रीत्या
दिवाक्येषु समशब्दस्य किंचिद्धीने प्रयोगदर्शनात् महतः पातकस्येतरस्य च तु
ल्यत्वस्यायुक्तत्वाच्च एवं च सति याज्ञवल्क्येन ब्रह्महत्यासमत्वेनोक्तानामपि ब्रह्मो
ज्झवेदनिंदासुहृद्वधानामनृतयज्ञसुरापाणसाम्यमुक्तं ब्रह्मोज्झितावेदनिंदा कौटि
ल्यसाक्ष्यं सुहृद्वधः गर्हितान्नाद्ययोर्जग्धिः सुरापाणसमानि षडित्युक्तं तत्प्रायश्चि
त्तविहानार्थमेव मन्वेष्वपि वचनेषु विरोधः परिहर्तव्यः यत्तु वशिष्ठेन गुरुतल्पीक
तिर्विषेकक्षे द्वादशरात्रं वा विनाम चैलस्नातो गुरुप्रसादात् पूतो भवतीति लघुप्राय
श्चित्तमित्युक्तं तदमतिपूर्वं सकृदनुष्ठाने वेदितव्यं गुरुतल्पातिदेशमाह पितुः स
पत्नीं मातुः स्वसारं मातुलानीं स्नुषामपि मातुः सपत्नीं भगिनीमाचार्यतनयां तथा आचा
र्यपत्नीं स्वसुतां गच्छंस्तु गुरुतल्पगः लिंगं छित्वा वधस्तत्र सकामायाः स्त्रिया अपि
इति हस्वमादयः प्रसिद्धास्तथा गच्छन् गुरुतल्पसमस्यापि लिंगच्छेदनादयः ... वर्तते वा

मि. विश्वामित्रः तस्य भार्या कुमार्युत्पन्नसजातीयाकन्यकां सकामस्तनुलोमां सुन्दरीं षष्ठ्यन्तमष
नात यमः हर्षणेन कर्त्तव्यं दण्डनमायाविधेश्चेति नैवं वदं विशेषप्रतिपादनात् प्राय
८८ श्चित्तगुरुतल्पेयुक्तं सखी योनिर्भगिनी श्वस्त्रीयोडाली सगोत्रा समानगोत्रा स्नुषा स्त्री
सु ष्वपतानां गमने प्रत्येकं गुरुतल्पसममेतद्यवेतः सेकाहृद्यं वेदितव्ये अर्वाक् स
यौनि गुरुतल्पसमत्वं किन्तु तल्पमेव प्रायश्चित्तं रेतः सेकः स्वयोनिषु कुमारीष्वन्त्य
जासु च साधुः पुत्रस्य च स्त्रीषु गुरुतल्पसमं विद्यादित्यादिमानवे रेतः सेक इति विशे
षणोपादानात् सगोत्रग्रहणेनैव सिद्धे पुनः स्वनस्त्रीग्रहणं प्रायश्चित्तगौरवप्रति
पादनार्थं ब्रह्महत्यासमाननवचने गुर्वीपदोपदेशस्तत्र निमित्तप्रायश्चित्तो
पदेशार्थं ननु वेदनिन्दादोषमूलत्वाद्गुरुत्वाद्धि तत्र ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्तं न युज्यते ने
वं गुरुप्रायश्चित्तोपदेशबलात् देवदोषपुरुत्वावगमेः नच ब्रह्महत्यादिप्रायश्चित्ता
र्थं निर्देशार्थमेवं वचनेन भवति किन्तु दोषगौरवमात्रप्रतिपादनपरमित्याशं
कनीयं यत्र तावन्मात्रप्रतिपादनपरत्वे ब्रह्महत्यासममभिदं गुरुतल्पसममभिदमि ८८

नितिनैवोक्तत्वात् नैमित्त्वैवोदितं अभ्यासेपि मंथानेनात्वादित्वमन्यकर्तृत्वेच अत्र नैमि
त्तिकमितियद्यपिसामान्येनोक्तं तथापिप्रायश्चित्तस्यातिगुरुत्वान्निमित्तस्यापिगुरुत्ववि
षयेनैष्यते अस्तिचनैमित्तिकपर्यालोचनयानिमित्तस्यविशेषावगतिः यथाय
स्याभावनित्यश्च गतौ स्यातामभिनिमित्तालोचेद्यापुनरर्थेयं तत्रप्रायश्चित्तनित्यत्वोभा
वित्यस्यनिमित्तविशेषणत्वेनहृविकभयवदविवक्षितत्वेप्यग्निहोत्रादिवन्निष्पादकस्य।
नर्थत्वपनैमित्तिकविधिबलादग्निहोत्रवन्नुगतिरेवनिमित्तमितिकल्प्यते तथा
चापीतिश्रुतेनिमित्तगौरवकल्पने तथासगुरुकर्मनिमित्तेराजकुलादौचतुर्वेदपर्व
तुर्वेदोद्धमितपत्नभाषणे रजस्वलायायमकामवशेनवकामवशेतानिमगणान्नि
समानि तल्वाणिस्तेयसमान्याह अश्वरत्नमनुष्यस्त्रीभूधेनुहरणंतथा निःक्षेपस्य
चसर्वंहिस्वर्णस्तेयसमंमतं अश्वादीनांब्राह्मणानामेवेतिमनीतिः निःक्षेपस्यचस्वर्णस्य
निक्षेपस्यापहरणमेतत्सर्वंस्वर्णस्तेयसममेवेदितव्यं गुरुतल्पसमान्याह सखि
भार्याकुमारीषुस्वयोनिष्वन्त्यजासुच सगोत्रासुसुतस्त्रीषुगुरुतल्पसमंस्मृतं स

मि. वर्णितेनेति एतेषां च प्रयोजकादीनां दोषगुरुलघुभावपर्यालोचनया प्रायश्चित्तवि
ताव शेषं वक्ष्यामः ब्रह्महत्यासमान्याह गुरूणामध्यधिक्षेपो वेदनिन्दा सुहृद्वधः ब्रह्मह-
८२ त्यासमं ज्ञेयमधीतस्य च नाशनं गुरूणामभ्यधिकेनाधिक्षेपः अनृताभिशंसनं गुरोर
नृताभिशंसनमिति पातकसमानीति गौतमस्मरणात् नास्तिक्याभिनिवेशेन वेद
कुत्सनं वेदनिन्दा सुहृदो मित्रस्य ब्राह्मणस्यापि वधः अधीतस्य वेदस्यासच्छास्त्रविनोदेना
लस्यादिना वा नाशनं विस्मरणं एतानि प्रत्येकं ब्रह्महत्यासमानि यत्पुनः स्वाध्या
यादित्यागः इत्यधीतत्यागस्योपपातकमध्ये परिगणनं तत्कथंचित्कुटुंब
भरणाकुलतया सच्छास्त्रश्रवणाद्यसक्ततया वा विस्मरणे द्रष्टव्यं सुरापानसमान्या
ह निषिद्धभक्षणं जैह्म्यमुत्कर्षे च वचोऽनृतं रजस्वलामुखास्वादः सुरापानसमा।
नि तु निषिद्धं लशुनादिकं तस्य मतिपूर्वं भक्षणं अनृतपदसमन्वयः छत्राकं विड्वराहं च लशु
नं ग्रामकुक्कुटं पलाण्डुं गृञ्जनं चैव मत्या जग्ध्वा पतेद्द्विजः इति अमतिपूर्वे तु प्रायश्चित्तान्त
रं अमत्यैतानि षड्जग्ध्वा कृच्छ्रं सान्तपनं चरेत् यतिचान्द्रायणं वापि शेषेषूपवसेदहरि ८२

वाप्यादौ प्रमोदयन्निन ब्राह्मणादिमरणे वेन यन्न दोषाभावः नहि कूपोत्तेन खानि
तप्रतेष्टं सात्मानं व्यापादयामीत्येवं कूपं खनननिमित्तं व्यापादने यथा क्रोधादौ प्र
तः कूपकर्त्तुरपि कारणाकारणत्वमेव न पुनर्हिंसाचेतनत्वमिति मात्रापितृत्वेनैवात
था कृविकित्सयापि हिंसानिमित्तयोगित्वे परोपकारार्थं प्रवृत्तौ वचनदोषाभावः यथाह
संवर्त्तः वैधने गोचिकित्सार्थे मूढगर्भविमोचने यत्ने कृते विपत्तिश्चेत्प्रायश्चित्तं नैव
युत इति एतच्चादानेनिह्नुपाणिमिषकविषये इतरस्य तु तो भिषक्प्रायश्चित्तं वेदाप इत्यत्र दो
षादर्शितः यत्र तु मन्त्रनिमित्ताक्रोशनादिकमकुर्वतोपि नाम गृहीत्वोन्मादादिना आ
त्मानं व्यापादयति तत्रापि न दोषः प्रकारान्तरं यः कश्चित्तद्विजः प्राणान्परित्यजेत् त
स्यैव तत्र दोषः स्यान्न तु ये परिकीर्त्तितं ये दीति स्मरणात् तथा यत्राप्याक्रोशकादिजनितम
मर्षात्मानं विषाद्यादिना प्रकृत्य मरणादर्वाक् गालोक्रोशनादिकर्ता धनदानादिनासंतोषितो
यदि जनसमक्षं मृत्युं श्रावयति मया त्रा क्रोशकस्यापराधः इति तत्रापि वचनान्नदोषः यथ
थाह विष्णुः उद्दिश्य कुपितो हत्वा तोषितः श्रावयेत्पुनः तस्मिन्स्थले न दोषोस्ति इति पाक्षे

मि॰ यः नवसंप्रतितडागकर्त्तोर्दयोर्देवकूपतडागकरणादिष्टीभिकारिणि स्वर्गका
ताद मित्वात् अत्रपुनः पूर्वप्रमाप्रवर्त्तमानानाशंस्यहिंसायामधिकारित्वाङ्गत्वस्यैव तद
८८ तिक्रमनिवंधनोनदोषः अत्रमंत्रस्यप्रयोजकादस्याल्पफलत्वं प्रयोजकत्वाभावा
त् वहिरंगत्वाल्लघुत्वाच्चात्रमनस्यानिमित्तकत्वेः पुनरां कोपाकादेः प्रवृत्तिहेतुभू
तमन्यजनकत्वेनव्यवहितत्वान्मारणानुसंधानेविनाप्रवृत्तेरभावाच्चात्रमंत्रः सकारणा
दल्पफलत्वे ननुयदिव्यवहितस्यापिकारणत्वेतर्हि मातापित्रोरपिहेतुप्रसक्तो।
त्पादनद्वारेणहननकर्तृत्वप्रसंगः उच्यते नहि सर्वं भावितमात्रेणकारणत्वेकारण
कारणतयापितथाभावित्वोपपत्तेः यतस्वकसमहापातिरिक्तकार्योत्पत्तावुपायव्या
पारयोगित्वं भवति तद्धिकारणं यदि रथंतरसामासोमस्यादेद्गवायवायानस्यहस्तोयादि
ति यत्रमंत्रपठनासोमरसप्रवृत्तितदैकस्यैवप्रथमं रुक्षतिनं रथंतरसामनैवकृतस्यैवं
इत्याग्रतामृयो नहितत्रसोमयज्ञः स्वहस्तेनाकारणात्वभिवाघात् नचापिपात्रस्ताहवि
यकारणायोगित्वमितिमानितिप्रमेयः अतेनैवन्यायेनयमीभि संधिनानिमित्ते कूप॰ ८८

नेतिशंकनीयं पुरुषस्वभाववैचित्र्यात् अल्पतरेणापि निमित्तेन जातमन्यबो
भवंति तेषु व्यभिचार इति नाकारणमेतत् एतेनैवानुग्राहकप्रयोजकादीनां प्र
त्यासत्तिव्यवधानादिना येन यावत्यापापादेरफलाद्यवाप्तेर्या फलगुरुलाघवतारतम्यं
न गुरुलाघवं बोद्धव्यं यो भूयसाऽऽरभते तस्मिन् फलविशेष इति वचनात् तथाऽनु
ग्राहकस्याभावात् स्वयमेव हिंसायां प्रवृत्तत्वेन स्वतंत्रकर्तृकेन कर्तृत्वेऽस्मन् प
दार्थानां वियोगफलं बहुमहापापादिव्यापारयोगित्वाभावेन सामान्यकर्तृत्वं वधूयो
हिकत्वाद्वा दल्पफलत्वमल्पप्रायश्चित्तत्वं च प्रयोजकस्य तु स्वतंत्रकर्तृप्रहि
तिजनकत्वेन व्यवहितत्वात्तत्राल्पफलत्वं प्रयोजकादीनां मध्ये परार्हत्वेनेत्यर्थ
देशस्वल्पफलत्वं न तु प्रयोजकत्वमात्रेणानी यथा प्रयोज्यस्यान फलसंबंधो युक्तः
यदि परप्रयुक्तः प्रवर्तमानस्यापि फलसंबंधस्तर्हि व्यापयति तत्राज्ञायैव नियुक्त
भृत्यानामपि मूल्येन प्रवर्तमानानां स्वर्गादिफलप्रसिद्धिप्रसंगाद्धक्ष्यते शास्त्रफलं
प्रयोक्तरि इति न्यायेनाधिकारिकर्तृगतफलजननादेव बहुलजनसंसर्गाभिमानादि

सि॰ सर्वे प्रयत्नकर्मतेतत्र च प्रयोजकगतमेव फलमिति तेनैषां भेदाश्चानुमन्ता तत्र हन्ता
तात्व स्मत्र वाहिः प्रकारः कश्चित्स्वार्थमित्युर्थः अनुज्ञानाद्गतिकं श्चिन्नवार्थमिति ननु च
८५ अनुमन्तस्य कथं हिंसाहेतुत्वं न तावत् प्राणवियोगोत्पादनेन तस्य साक्षात्कर्तृत्वा
पारजन्यत्वात्तापि प्रयोजकस्यैव साक्षात्कर्तृप्रहन्तुत्पादनद्वारेण प्रहन्तस्य प्रवर्त्त
कत्वात् न च स्वासमुत्थयापि वासितमिति प्रहन्तमेवानुमन्यतेऽति शोकनीयताहस्मा
स्यानुमननस्य हिंसाप्रत्यहेतुत्वात् यथैवानुरुध्यते यत्र हि राजादिपारतंत्र्यानुबं
धेन मनसाप्रहन्तापि प्रहन्ति विच्छेदभयाद्दारामिदं च भयाद्वाथिथिलप्रयत्नो राज्ञा
यत्र मतिमपेक्षते तत्रानुमतिर्हन्तुः प्रवृत्तिमुपोद्बलयति हिंसाफलेप्सातिहेतु
तां प्रतिपद्यते तथा योपि निर्भर्त्सनताडनधनापहारादिना परान्कोपयति सो
पि मरणहेतुभूतमन्यूत्पादनद्वारेण हिंसाहेतुरेवेत्येव अतएव विस्मृतोक्तं स्मृ
क्रमृताडितोपि यनैवोविप्रयोजितः यश्चाहयपदे जेन्याप्राणमुत्तमा ऊर्ध्वं ख्यातक
मिति न च कस्यचिदन्यस्य प्रयोजकोऽपघातादिषु कस्यचिदन्यस्य तत्पदर्शनादकारणं॰ ८५

णां यच्छैतैर्ब्रह्महादीभिः प्रत्येकं सह संभवमत्तैर्भिक्तसंवे मेयीवैवंतत्संवेमोपितंत्समर
ति वत्समाणान्पायेन सोपिमहापातकीतथाशाह। प्रकारववनोनुग्राहकप्रयोज
कादिकर्तृसंग्रहार्थः प्रनुग्राहकश्चयः फलोपमानमसमिन्नमुपकंयन्यरेभ्यश्च हेता
वंपरिरक्षन हेतूर्हप्रिमानमुपजनयनुपाकरोतिसउच्यते अंतएवमनुनानुग्रा
हकस्यहिंसाफलसंबंधो दर्शितः बहूनामेककार्याणांबहूनांशस्त्रधारिणां यद्ये
कोघातयेत्तत्र सर्वेतेघातकाःस्मृताइति यथाप्रयोजकादीनामप्यायस्त्तवेनफलसं
बंधउक्तः प्रयोजयितानुमंताःकर्त्ताचेति स्वर्गनरकफलेषुकर्मसुभागिनोयोभू
यश्चारभतेतस्मिन्विशेषइति तत्रप्रहन्तःप्रवर्त्तकःप्रयोजकःसचत्रिविधःप्रकारः ।
आज्ञापयिता प्रार्थयमानउपदेष्टेति तत्राज्ञापयितानामसयःप्रभुत्वेःस्त्रीभृत्या
दिकंयः प्रेषयतिमदीयममित्रंजहीतिसउच्यते प्रार्थयमानस्तुयःस्वसमसमर्थंःस्तव
प्रार्थनादिनासम्भवेव्यापादयेत्युत्सुकं प्रवर्त्तयतिसोभिधीयते मत्योश्चस्वार्थसिद्ध्यं
र्थमेवप्रयोक्तुरेवउपदेष्टापुनस्वशास्त्रमित्यंव्यापादयेतिममोद्घाटिनाउपदेशापरः

मि.
ताद
८४

रं ब्रह्मपतनीयेषु नः कामकृतेनापि प्रायश्चित्तेन पापं नश्यति यो भवेत्यत्र अकामतः कृते
पापं वेदाभ्यासेन शुध्यति कामतस्तु कृते मोहात्प्रायश्चित्तैः पृथग्विधैरितिमनु
स्मरणात् पतनीयानि कर्माणि कामकृतेषु वर्णानि कप्रायश्चित्तेषु कल्मषस्याभ
वत्येव फलांतराभावात् नान्यस्मिन् लोके प्रत्यापत्तिर्विद्यते कल्मषं तु निर्दह्यते
इत्यापस्तंबस्मरणात् निषिद्धाचरणादिकं प्रायश्चित्तनिमित्तमित्युक्तं तस्य पंचविधत्वमा
ह ब्रह्महा मद्यपः स्तेनस्तथैव गुरुतल्पगः एते महापातकिनो यश्च तैः सह संवसेत्
हंतिरयं प्राणवियोगकरणव्यापारे हन्ति यद्व्यापारसमनंतरं कालांतरे वा कारणांतर
निरपेक्षः प्राणवियोगो भवति सब्राह्मणस्य हननवानिति ब्रह्महा मद्यपानिषिद्धस्य सुरा
याः पायी स्तेनो ब्राह्मणसुवर्णस्य हर्ता ब्राह्मणसुवर्णापहरणस्य महापातकमित्या
पस्तंबस्मरणात् गुरुतल्पगो गुरुभार्यागामी तल्पशब्देन शयनवाचिना सहचर्यात् भा
र्या लक्ष्यते एते ब्रह्महादयो महापातकिनः पातयंतीति पातकानि ब्रह्महत्यादीनि
महत्त्वहेतुनैतेषां गुरुत्वेनोपपद्यते तद्योगिनो महापातकिन इति लाघवार्थं संज्ञाकर ८४

ग्नेन प्रतिषेधेन पुनः प्रायश्चित्तमात्रस्य समवायांतिकादेः प्रायश्चित्तस्य दर्शितत्वात्
ननु यदि कामकृतेपि प्रायश्चित्तमस्ति तर्हि पापक्षयोपि कस्मान्न स्याद्विशेषाद्यदि
पापक्षयो नास्ति तर्हि व्यवहार्यतापि कथं भवतीत्युच्यते उभयत्र प्रायश्चित्ताविशेषे
पि कालविशेषः शास्त्रतोवगम्यते अज्ञानकृते सर्वत्र पापक्षयः यत्र ब्रह्महसु
रापगुरुतल्पगमातृपितृयोनिसंबंधागस्तेन नास्तिकनिंदितकर्माभ्यासिपति
तत्यागिपतितत्यागिनः पतिताः पातकसंयोजिकाश्चेति गौतमोक्तमहापातका
दौ व्यवहार्यत्वेन निषिद्धे तस्मिन्पतनीये कर्मणि कामतः कृते व्यवहार्यत्वमात्रेण या
पक्रमत इति नच पापक्षयाभावे व्यवहार्यत्वमनुपपन्नं देहपापस्य शक्तिर्नैवकोत्पा
दिकाव्यवहारनिरोधिकाचेति नैतन्न शास्त्राद्विनाशेपि व्यवहारनिरोधिकायाः
शक्तेर्विनाशोनानुपपन्नस्तस्मात्पापानपगमेपि व्यवहार्यत्वेनानुपपन्नं यत्तु मनु
वचनं अकामतः कृते पापे प्रायश्चित्तं विदुर्बुधाः कामकारकृतेप्याहुरेके श्रुतिनि
दर्शनादिति तदपि कामकृतेपि प्रायश्चित्तप्राप्त्यर्थत्वपरं न पापक्षयप्रतिपादकत्वेप

मि॰ मेति होमादिहिनानि कर्मणि गायोप्येमाभुव॰नौर्थः नवेदमर्थवादमात्रमेषिका
ताव ववविशेषणाकोतोयोयत्रिमन्त्रन्यायेनोर्ध्वाद्धिकफलस्यैव कल्पनायायान्योप्युक्ता
८२ दप्युक्तं प्रायश्चित्तं नेयेत्यत इति ननु कामकृतेपि प्रायश्चित्ताभावात्कथं व्यवहार्यत्वमत
दभावस्त्वाव भिमतोपि कृतेपराधे प्रायश्चित्तमिति वशिष्ठवचनादियं विशुद्धिरुदि
ताप्रमाण्याकामतोभिहिते कामतोब्राह्मणवधे निःकृतिर्न विधीयत इति मनुवच
नाच्चावगम्यते नैतत यः कामतो महापापं नरः कुर्यात्कथंचन न तस्य निःकृतिर्दृ
ष्टा भृग्वग्निपतनादृत इति तथा विहितं यदकामानां कामात्तद्द्विगुणं भवेदिति व
कामकृतेपि प्रायश्चित्तदर्शनात यत्तु वशिष्ठवचने तथाप्यकामकृतेपराधे प्राय
श्चित्तं शुद्धिकरमित्यभिप्रायेण पुनः कामकृते प्रायश्चित्ताभाव इति तस्याप्यका
मकृतेपराधे प्रायश्चित्तं शुद्धिकरमित्यभिप्रायेण पुनः कामकृते प्रायश्चित्ताभाव
इति यत्तु मनुवचनमियं विशुद्धिरुदितेत्यादिना दर्शितमिति सर्वत्राप्यकामस्य
हादशवार्षिकव्रतचर्या यत्पुन कामतो ब्राह्मणवधे निःकृतिर्न विधीयत इति ८२

शुद्धिपूर्वक्रियायामर्हः प्रायश्चित्तेन तथा म्लेच्छेनाधिगतः शूद्रवत्ताला नुकथं चन
हन्तव्यं यथा ऋवीनकामात्तद्धि प्रायोभवेत् इत्यादिभिर्वचनैस्तेन कामनयोक्तप्राय
श्चित्तदर्शनात्तत्सफलमेव किंच एतेन प्रवृत्तिविषयत्वात् कामनाया नियतत्वाद्यो
ग्यतया भावेऽपि तस्याप्रसिद्धत्वादतः कामनाया इत्यत्रापि कामनः प्रामाण्यविनिमयत्वात्
न च चौर्यादिभिर्वेलात्स्वर्गमानस्य मत्यपि विषयत्वेन कामनाया वा यावाविनाभाव
इति वाच्यं यतोऽविद्यमानस्यापि तस्य प्रवृत्तिहेतुत्वाभावेनानन्तमममनो यत्नशुश्रुके
पिपर्ति ताश्रोत्याकदेमपततेनत्रापि वास्तवत्ताभावान्न द्विविषयकामनाया आभाव
एव एवमत्वाला कामनयोरप्यविभिवा यपदत्व प्रायश्चित्ते रये नइत्यनशत्तत्त्व
के विफलत्वे विनाशपत्वाकर्मणामेव यथा पापो न वितिः प्रोक्तागम्यात तथा तत्यश्चित्त
योर्यामितनात्र प्रमाणान्तरं कमते एतत्पक्षेऽपि तमेव पूर्वोक्तरपत्तेश्च पापक्षयतोद्देशेन
तः न च प्रायश्चित्तं कुर्यान्न कुर्यादिति मीमांसते न कुर्यादित्यादर्शनात् भूतं तीर्थतः
कर्मेति कुर्यादित्यपरे पुनः सोमेयागेन हिंसा ... सुवर्णमार्यान्तीति सर्ववेदिसियंया

मि॰ ते कृतमित्येवमुद्देशरहिताः प्रायश्चित्तमकुर्वाणाः दुःसहान्नरकान्प्राप्नुवंति । नव
ना॰ कस्य हृदयं विहायेवमाह तामिस्रं लोहशंकुं च महानिरयशाल्मली । रौरवं कुड्मलं पू
८२ तिमृत्तिकं कालसूत्रकं संघातं लोहितोदं च सविषं संप्रयातनं । महानरकं काकोल
लं संजीवनं महापथं अवीचिमंधतामिस्रं कुंभीपाकं तथैव च असिपत्रवनं चैव प
तनं चैकविंशकं महापातकजैर्घोरैरुपपातकजैस्तथा अन्विता यान्त्यचरितप्रा
यश्चित्ता नराधमाः तामिस्रप्रभृतीन्तपनपर्यन्तानेकविंशति नरकाननुभूय सा
तायातिनार्थ्यां तरभेदान्महापातकजनितभयेकरडीरितैरन्वितत्र आचरितप्रायश्चि
त्ताः पुरुषाधमाः प्राप्नुवंति उपात्तदुरितनाशार्थं प्रायश्चित्तमित्युक्तं तत्र विशेषमाह
प्रायश्चित्तैरपैत्येनो यदज्ञानकृतं भवेत् कामतो व्यवहार्यस्तु वचनादिह जायते
प्रायश्चित्तैर्दत्तमार्गोरनानायदेनः पापं कृतं न दर्ययति गच्छति कामतः कृतं किं तन्न
पापकर्मणापैत्यपि यो गातयाक्तनशंतिबकव्येतत्कामकारकृते तदज्ञानकामत
योसत्त्वसमप्रदर्शनार्थं न च्छाहि विहिते यदकामानो कामात् द्विगुणं भवेत् तथा ८२

नेतरद्भवतिनवग्रहणं प्रतिलोमानामपि प्रायश्चित्ताधिकारप्राप्त्य देसर्वसाधारणा
धर्मव्यतिक्रमसंभवात् यस्माद्देवैर्निषिद्धाचरणाद्दिनाप्रत्यवैति तस्मात्तेन कृत
निषिद्धमेवादिनापुरुषेण प्रायश्चित्तं कर्तव्यमिह लोके परत्र च विशुद्ध्यर्थं प्रा
यश्चित्तशब्दश्चायं पापक्षयार्थे नैमित्तिके कर्मविशेषे रूढः एवं प्रायश्चित्ते कृ
ते कृतेनास्य अन्तरात्मा प्रसन्नतया प्रसीदति लोकश्चास्य व्यवहारे प्रसीदति एवं च दृ
ष्टानैमित्तिकोयं प्रायश्चित्ताधिकारस्तत्र वार्धवादगतडविनदयोपि ज्ञातेषि
न्यायेन सा ख्यतया स्वीक्रियते न वडविनपर्विजिह्वास्वनानष्टीयत इति इत्येताव
ता कामाधिकारार्थं का कार्यं यस्माद्भवितव्यं मतो नित्यप्रायश्चित्ते विशुद्धये वी
जगर्भसंस्काराणि निषिद्धे हिलवर्णेऽर्धक्रान्त्यये नैनिकृष्टे प्रायश्चित्ताकरणे दोषस्तस्मादन
करणे दोषश्रवणेनावश्यकत्वावगमात् प्रायश्चित्ताकरणे दोषमाह प्रायश्चि
त्तमकुर्वाणाः पापेषु निरता नराः अपश्चात्तापिनः कष्टान्नरकान्यान्ति दारुणान्
पापेषु यान्वार्थव्यतिक्रमजनितेषु प्रसक्ताः तुरुषः अपश्चात्तापिनो मयाऽस्कृ

मि॰ यथारागिणमनुवचनात्किमर्थंचदर्शेउच्यते यस्यांवानमसंमनःशल्कयाकृदयमाव
ता॰प्रा स्यसत्वस्यड:खमतथापापिविहितमकुर्वतः प्रकृतस्यपरगतयापोंसिद्धेविस्क:
८१ रणानिंदनमनुष्ठानप्रयोजनार्थमितिभ्रविरोधः यद्यविप्राभवायनिषिद्धाचा
रणान्निमविहितांनुष्ठानविरोधिधर्मालस्यादिजन्यत्वातात्ःशल्कामप्रवृत्तत्वादि
रूपमिति नकश्चिदभावस्यकारणतेतिमंतव्यमनन्तपूर्वश्लीबालवदरुदेशमि।
थ्यायमनादौविहिताकरणादिनिमित्तानामसतमभावार्थभावात्कथंप्रत्यवायिता।
कथंतदभावेप्रायश्चित्तविधानेउच्यते अस्मादेवप्रायश्चित्तविधाना
जन्मांतरानिषिद्धसेवादिजन्यपापापूर्वमस्मादिभ्रमिथ्याभिशापादिकंतन्निमित्त
प्रायश्चित्तानोघमंतेनानुष्ठितमितिकल्प्यतेपुरुषप्रयत्नविरोधेनकार्यहेतुधा
धीमत्वनुपपत्तेः नचपुंस्त्वादिगतप्रयत्नेनपुरुषांतरेणपापोत्पत्तिःकार्येस
मवायित्वानियमात्धर्माधर्मयोरात्मसमवायित्वैवप्रायश्चित्तेनिमित्तत्रयपरिगणन
णावमत्रः अकुर्वन्विहितंकर्मनिंदितंचसमाचरन् प्रसक्तश्चेंद्रि- र्थेषुप्रायश्चित्तीयते

प्रत्यवायसंविहितार्थताकस्मात्तस्मात् मैवं नहि सर्वत्राग्निहोत्रादिष्वनाहविषयार्थवा
दोस्तीति नचविहितस्याननुष्ठानेनरपतनमृच्छतीति येस्मृतिस्ववाक्यशेषस्था
नीयेति एतत्वेनहिवाक्यान्तरप्रमितकार्यैवाक्यान्तरेणार्थवादः संभवति भवत
वाक्यार्थस्यैकवाक्यतयार्थवादत्वस्यापिवालान्तरूपेविहिताकरणेकार्यानवेक्ष
नयितेनमिते ननुज्वरेचैवातिसारेचलंघनंपरमौषधमित्यायुर्वेदवचनाल्लंघनता
भावरूपलंघनंज्वरशांतिंजनयतीति यथावगतेतथात्रापिभवत्वेवं यतोनायांस्या
लंघनात ज्वरशांतिकेतर्हिज्वरेनाशायतिवेध्यकभोजनाभावेसतिजठरानलपरि
पाकजनिताज्ज्वरशमनादितिमन्तव्यं तस्माद्विहितस्याननुष्ठानात्मकः पतनमृच्छ
तीतिकथमस्यास्मृतेर्गतिरितिवाच्यं उच्यते अग्निहोत्रादिविषयोपिकारणंविहितरूप
प्रत्यवायाभिप्रायेणेतिनदोषः नन्व वातातपत्रुल्काम्रुवः प्रेतोलिशोभवतिविद्युतः
प्रमेयक्रमणपासोवद्धवियः कंटकतनः मेवादमूर्मतकः प्रेतोभेषणाभवतिश्रुपश्र
कविलासकस्वभवति स्वद्रोयमोनसकावृश्रुतः इत्येतानिविहिताकरणप्रत्यवा

मि. करणात् इंद्रियाणामनिग्रहाच्च नरः पतनमृच्छति प्राप्नोति प्रत्यवायी भवतीतिया
तात वत् नेन्द्रियार्थेषु प्रसज्येत कामत इतींद्रियप्रसक्तेरपि निषिद्धत्वान्निदानश्रु
८. त्यनेन व्यवहितार्थेनान्वयात् किमर्थमनिग्रहाच्चेंद्रियाणामिति पृथगुपादानमत्रोच्यते
इंद्रियप्रसक्तिनिषिद्धस्यानेकांततः प्रतिषिद्धत्वप्रतास्नातकव्रतमध्यपाठात्
त्रयव्रतानीमानि धारयेदिति व्रतधारणाधिकारान्नत् एवं चेंद्रियप्रसक्तिप्रतिषे
धः संकल्पो विधीयते स चोभयहेतुरिति पृथगुपादानेन ततु ज्ञानस्य प्रत्यवायो हि
ततामानि पतितविषयानुष्ठानस्य प्रकृष्टार्थेनावगतिमात्रपापावसायिनी हिंसितावा
न्योत्रणप्रत्रहत्त्वपपत्तेर्न पुनरकरणस्य प्रत्यवायहेतुत्वसामर्थ्यव्यक्तिलीणत्वाद्द्रव
पपत्तेः किंच यद्यनुपपन्नत्वपर्णामपि प्रवृत्तिसिद्ध्यर्थं मर्यानवेकल्प्यते नार्थिनं
विध्यमानक्रियाजन्यप्रत्यवायपरिहारार्थं तयैव तद्वर्जनस्य प्रकृष्टार्थेनासिद्धावपि
फलानवेकल्प्येत नचैतत्कस्यचिदपि संमतं नच यथा निषिद्धेषु धर्मेष्वनुष्ठानादवगतप्र
त्यवायपरिहारार्थं तथैव प्रकृतार्थे वेतत्याविहितेष्वपर्यायवादादवगतानाकरणाद्यन ८.

यार्थमेवमवक्ष्यामित्वमिह यद्वेवासि मे तत्वं किंच यथाकर्मफलं प्राप्नोति तिर्यक्ष्वकाल
पर्ययात् जायंते लक्षणभ्रष्टादविद्वांसः पुरुषाधमाः यथास्वकर्मस्वदुःकृतानन्ति
क्रमेणानुदत्तहृत्पत्न रकादिफलं तिर्यक्ष्वेव प्राप्य कालक्रमेणातीताकर्मणोऽल्पफल
त्वाणादविद्वांश्च पुरुषेषु निकृष्टाज्जायंते किंच ततो निःकल्मषीभूताः कुले महा
तिरोभिमनः जायंते विद्याविपेताधनधान्यसमन्विताः ततोऽल्पदोषमनुष्यजन्मा
नंतरं निःकल्मषीभूतान्नरकादुपभोगाद्विश्वेणातीणपापाः प्राग्भवीय सुकृतशेषेण
महाकुलशीलसंपन्ना विद्याधनधान्यसंपन्ना जायंते एवं प्रायश्चित्तेषु प्ररोचना
र्थं कर्मविपाकमभिधायाधुनातद्येवाधिकारिणो निरूपयन्नाह विहितस्याननु
ष्ठानान्निंदितस्य च सेवनात् अनिग्रहाच्चेंद्रियाणां नरः पतनमृच्छति तस्मात्तेनेह क
र्तव्यं प्रायश्चित्तं विशुद्धये एवमस्यांतरात्मा च लोकश्चैव प्रसीदति विहितस्याग्नि
हदावश्यके संध्योपासनाग्निहोत्रादिके नित्यकर्मणि विमर्शादीनैमित्तिके वेदबोधि
ते स्नानादिके च तदभयमञ्चं तेततस्यानुकरणात् निंदितस्यातिपिष्टस्य [illegible]तादेः

पि लवणाकर्षणप्रायश्चित्तेनोक्तः खोभूतन्नक्ष्महापुंस्त्वमजननार्थं व्रतनः तथास्मादिना।
ताव तत्तत्कालोद्वादशवार्षिकादिव्रतप्रायश्चित्तं स्यैवगालिहत्यर्थं लोकानमाह्निपापद्देवा।
७५ र्थं प्रायश्चित्तेन च प्रारब्धफलपाकापूर्वविनाशः किंचतत्प्रयोजनमस्ति नहिका
र्यकार्मिकभूतकगोलत्ववेपवेदृक्तस्यापारस्यवामत्तोपुनरपेदते नचतद्वारव्यफ
लस्यापायो पूर्वेनाशापायो पूर्वेनाशपावेषणीयः नहिनिमित्तकारणभूतवक्रचीव
रादिविनाशेन तदारभ्यकरकादिविनाशः नचैनमपिकिंकोनख्यादिकं प्रत्यानेत शू
कृते किंच नरकतिर्यग्योन्यादिजन्महःखपरंपरामनुभूतस्य हिकोनख्यादिके
विकारस्सूरस्संफलेतेनचोन्यत्रमात्रेणास्वकारणपूर्वनाशोजन्यते मष्पतज्जनि
तापस्पृत्तानैवारणेतद्यस्मात्तयापविनाशनार्थं व्रतचर्यानापिसंव्यवहा
रार्थं तावद्विशिष्टाः कुनख्यादिभिः सह संव्यवहारं परिहरंते प्राचीनभवपापविनाशे
न संव्यवहारार्थं नस्यापि सिद्धेर्विनाशोव्रतचर्ययापरस्य वसिष्ठोक्तं कुनखीश्यावद
न स्वकर्णेऽस्मरणयाराम्बवोदितिनिनहा मवत्पारिगृहेत्रेमितिकर्मावेतपुनः पापत ७५

श्रुवसौरणोक्षित्रस्तोमावब्रोयःस्नुवागामीधानंहमणाम्रतंपञ्चविमन्त्रविषग्ने
नेम्बूवकक्ली कृम्याहवकः खंटः रेष्टालमेषाकः पिङ्गविवदमानोपस्मारीत्यामा
पद्मार्यस्तेनदीविद्धो विप्राविक्रयीपुरुषस्तगोवेदविक्रयीद्वी पीवङ्क्रयाचकोस्तेल
स्तवः ग्रयाज्ययाजकोवबाद्वो ग्रनिमेत्रितभोजीवायसः स्वहेकभोजीवानरोयत
स्ततोमन्मार्जारः कृतवनदहनाततवयोता दीवकाचार्योमवविवगायः पञ्चषित
भोजीवानरोयत्नसतोलयज्ञीर्णी पात्यापहारीमूषकः वेङ्गलीपुल्कसीगमनेश्रग
गरः प्रव्रजितागमनेस्मकत्पिशाचः स्त्रीयामनेदीर्घकीटः सवर्णाभिगामीहृदिद्वि
जलहारीमत्स्यः तीवद्यारीवलाकः वार्धुषिकोरोगहीनाविक्रेयीगृध्री राजमहिषीगा
मीनपुंसको राजकोष्ठकोगर्दभो गोगामीमण्डूकः नष्पायारोप्ययते स्वगालेः पद्रा
व्यापहारीपरद्रोणामत्स्यः वार्धकःयाभेवासी स्वपते ग्रन्थगामिवंहृति स्त्रियाप्येतेषु
निमित्तेषु एवीकास्मिवजातिषुस्त्रीवमुत्रभवेति यथाहमतंस्त्रियोप्येनिवकल्पेन
दंवादोषमवाप्नुयुः पतेषामेवजंतूनांभार्यांनवंपयांतिमांशतिजिषतंत स्वदर्शनोर्दे

कि॰ सुधान्तेषेव शालिनां तयः द्रव्यस्यापहरिघमाणस्य याहशाः प्रकारास्ताहक्का गहण्
ताद गिलिन्मातयस्तेयकर्मणापहर्त्ता वा भवति यथांश्कोस्य हारी सार्वत्तरं तु अथवा यतः
७८ नस्मायन द्रव्यमपहरति तन्मायते विकल्पो ग्रथ्यापेर्गुणमस्य हारकः इति शेषेण
चक्री विहितशेषादर्शितः ब्रह्मह्मा कष्टीतेजस्यापहारी मंडली देवब्राह्मणां ध्वनाम
स्वहारकः कौशाकः खिलतिर्गवदावुल्मतो गुरुश्रुतिहेतापस्मारी सोग्रस्थायो यथर्म
पत्नीस्वस्त्रान्यत्रप्रहृतः शाहवेधी प्राणिविघातः कंडाशी भगाभद्मो देवब्राह्मणास्व
पहारी यातुदेवगोन्यासापहारी काणः स्वीपणीयापजीवी षंढः कोमावदारत्या गोडर्भ
गोमहिष्ठे काणी वातगुल्मी ग्रमतभदकोगडमाली ब्राह्मणीगामी निर्वीर्यो क्रूर
कर्मा वामनो वस्त्रापहारी पतंगः शय्यापहारी तयणाकः शोवस्त्रहरपहारीकण
लीदीपापहारी कौशिको मित्रध्नकृतयो मातापित्रोराक्रोशकः षंडकार इति इह
गौतमोपि क्वचिद्विशेषमाह अन्नत्पादीत्रसवलवाकसुरुमेरुः मंलसूत्राक नलो
दरोदमन्यार्था हूवसातीस्त्रीपदी अकेननेयचरणः विवाहविघ्नकर्त्ता छिन्नोष्टः ७८

कः पत्रशाकोशाबीहत्वा गोधाकुंकुंदुरीशुभो हीनत्वातौ हेमकारख्यः प्राणिना
वीपरत्नापकारको जायते तथा वंशः मणिमुक्ताप्रवालानि हत्वा लोभेन मान
वः विविधानि च रत्नानि जायते हेमकारोऽथवा तथा पत्रात्मकं शाकं हत्वा मयूर
शुभानं गंधान पट्टसूत्र कुंकुंदुरी राजन्रहितान्ख्यो मूषिका जायते किंच मत्सको था
महारीस्थानयानसष्ट्रः फलं कपिः जलेप्लवः पयः काको गृहकारी ह्युपस्करं म
धुरं च शः फलं गृध्रो गोगोधा ग्रिवकस्तथा स्त्रियोवस्त्रं सारसंतनचौरी लवणाहारकः या
महाद्युपानहत्वो मृष्टः फलं वानरो जलं प्लवः शाकटविलाख्यः पत्नी [illegible] नः शू
द्रोपस्करं सष्टत्यादि हत्वा गृहकारी वराटाख्यः कीटविशेषः मधु हत्वा दंष्याख्याः की
टः फलं मांसं न हत्वा गृध्राख्यः काकपक्षी गोहत्वा गोधाख्यः प्राणिविशेषः अग्निह
त्वा बकाख्यः पक्षी वस्त्रं हत्वा चित्री इत्यादि वसं हत्वा [illegible] यः लवणहारी चीर्याख्यः
उच्चैःस्वरकीटः एवं प्रदर्शयेत् किंचिदिद काप्रतिद्वंद्वं मुख्याः कीटे [illegible]
यिना विषयके दर्शयितमाह एवं प्रदर्शितं किंचिदिदं काप्रवि [illegible]

मि॰
नाव
७४

मीढ्ढमेवंकुष्ठिना एतेषांब्रह्मस्वदानेमध्यंयेन पातितेनयःश्वकृष्णःस्वपश्चि स
नलिङ्गोभिजायेत किंच यत्रहत्वोमथावा्स्मात्स्तेकोवाक्षपहारकः यान्योमिश्र
त्रिविक्रोगः पिष्ठनः स्वतनासिकः तैलहृतैलपायास्यात्स्वेतिवक्रात्रस्वचकः श्र
वेस्यापहृत्रंसमयाव्यजीर्णाग्नः वाणपहारकोनवज्ञातातापायीश्वक्लकापहारी
मूकोवागेन्द्रियविकलोभवेत् पान्यामिश्रकोश्रुतिविक्रोगः षड्गुल्माद्रिः पिष्ठ
नः विद्यमानपरदोषप्रख्यापनशीलः दुर्गन्धिनासिकाः तैलहृत्तैलपायीह
कीटविशेषोभवेत् स्तवकोमहोषमेकोमनः दुर्गन्धिवदनोजायते एतच्च
तिर्यक्त्वप्राप्तमनन्तरकालेमानुषशरीरप्राप्तोदृष्टव्ये यदातद्वापरस्त्वमपहृत्यव
लान्नरः श्रुवमेयातितिर्यक्त्वंजन्मधाचैवाहृत्वाहवि इतिमनुस्मरणात् किंच पर
स्यपोषितेहत्वाब्रह्मस्वमपहृत्यव ब्राह्मणोनिर्जलेदेशेभवतिब्रह्मराक्षसः यःप
रदारानपहरतिब्रह्मस्वंवामकवान्यतिविक्रमपहरत्स्वमावरणेनिर्जलप्रदेशो
ब्रह्मवाद्धसाराक्षोभूतविशेषोजायते किंच हीनंजातोप्रजायेतपरवित्तापहार ७३

न. द्वाराकाधनः श्याकुशाधैद् गुल्मलतिः प्रा गुकेनतत्रतीयतां क्रमेणा कृतत्स्वगाःश्राश्रो
ति पतत्वाकामकारविषयं कामकेन कृतेषन्याः स्वपिंडः खवड्हलयोनिषु संभवति
यथाहमत्र श्वशूकरवेगाह्याणांमोज्ञाविभ्रगपतितणा वेश्लोनांपुल्कमानांश्वस
दायोनिषु स्वप्तिक्रमिकीटपतंगानांविङ्गानांचैवपतितणां हिंसाणांचैवसत्वानांस्
यपेत्राह्मणोत्रजेत् लूताहिसरटानांचलिरश्वांबांबुचारिणां हिंसाणांचपिशा
चानांस्तेनोविप्रःसहस्रशः नाभिःसवदःकुकलासः तृणगुल्मलतानांच क्रव्या
दांदंष्ट्रिणामपि क्रूरकर्मकृतांचैवशतशोगुरुतल्पगाइति किंच अस्महादयो
गीस्याल्क्ष्मयःषगावदेतकः हेमहारीवकुनस्वोऽस्मि गुरुतल्पगः योयेनसंव
सपेत्रायतस्य गोभिज्ञायते एवंयोरवादिनरकेषु तत्कः स्वगादियोनिषु चक्रहाणि
ड़ःखमनुभूयानेतरंडीरितशेषाणान्ननसमयपवल्लुशोगादिलक्षणाप्रकाडःख
प्रवरेषुमानुषयोरीरेषुसंसृतेनितत्रश्रम्महालयलेगोभय सौभंवविषिद्ध
पानःनस्वभावतःकृमदशीनः बहूनांतेश्रोकृतीकुर्विमनतावेश स्तस्य

तानिहयात्‌ घोरान्‌ततो ब्रवेदन्यपादनापादना घादकोत्मानिमंथं मं तन गहूशा
नदुःखैकभोगनिलयान्‌ प्राप्य कर्मजन्यनरकदुःखोपभोगात्‌ मादनेनां कर्मशेषेण
पुनरिह संसारे दुःखबहुलश्वसृगालादितिर्यग्योनिषु प्रकर्षेण भूयोभूयो जा
यन्ते महापातकादिग्रहणमितरेषामप्युपपातकादीनामुपलक्षणम्‌ तेषां च द्वि
धा गतियोनिप्राप्तेर्वक्ष्यमाणत्वात्‌ महापातकिनो संसारप्राप्तिमुक्त्वा तद्विशेषक
थनायाह मृगाश्वसूकरोष्ट्राणां ब्रह्महा योनिमृच्छति खरपुल्कसवेणानां सुरापो नात्र
संशयः कृमिकीटपतङ्गत्वं स्वर्णहारी समाप्नुयात्‌ तृणगुल्मलतात्वं च क्रमशो गुरु
तल्पगः मृगा हरिणादयः श्वसूकरोष्ट्राः प्रसिद्धास्तेषां योनिं ब्रह्महा स्वकर्मणा प्रा
प्नोति खरो रासभः पुल्कसः प्रतिलोमो निषादेन शूद्रायां जातः वैदेहेनाम्बष्ठ्यां
जातो वेनस्तेषां योनिं सुरापः प्राप्नोति कृमयः सजातीयसंभोगनिरपेक्षा मांसविष्ठा
गोमयादिजन्मानस्ततः किंचित्स्थूलत्वमापन्नाः पक्षरहिता वा सजातीयसंभोगनिरपेक्षा
रहिताः पिपीलिकादयः कीटाः पतङ्गाः शलभमक्षिकादयस्तेषां भावं स्वर्णहारी प्राप्नुया

श्रूयतान्नकर्माश्रूयतमेवेदंश्रूयमन् पक्वोन्नशीलोयोवितासामासीदिनमवश्रु
हिरान्मोपामेनेनपरांसुकिलतांगाभिर्दिमाश्रोतिन्थांधामातयेतत्सवेत्नान निष्ठो॰
तिथिश्रिवः श्राद्धकृत्सनवादोचगृहस्थोपिदिमच्यते यत्यतिप्रहादिन्यायेनोपा
र्जितधनेनातिथिपूजापरोनित्यनैमित्तिकश्राद्धानुष्ठाननिरतः सत्यवदनशीलः सन्
आत्मज्ञाननिष्ठोगृहेपियस्मान्मुक्तिमवाप्नोति तस्मान्नकेवलमैहिकपारिव्राज्यमा
त्रिगुह्यएवमुक्तिसाधनं इत्यध्यात्मप्रकरणं वर्णाश्रमेतराणांनोक्तिहियर्मानपोष्ट
इत्यत्रप्रतिपाद्यतयाप्रतिज्ञातान्षड्यथमेमध्येपंचविधर्मेमभिधायप्रायश्चित्तानैमि
त्तिकंधर्मंजातेप्रायश्चित्तपदाभिलप्यंयाविष्णः प्रथमंतावत्वोचनाईमधिकारांशेषा
त्प्रागस्वस्वरूपनाधि· वाथर्ववादतःपक्वकर्मविपाकेनावदाह महापातकेनानरकोरा
मकत्वाणाप्राप्यहारकाणान् कर्मेदयायश्चनायंतेमहापातकिनस्त्विह· ब्रह्महणा·
दिपंचकस्यमहापानकसेता इत्युद्दामयस्यस्वरूपमाने नथागिनामग्न
पातंकिनस्तेमहापापपत्नितोलामिश्रादिजनितं ॰ंधिका पश्चनिताऽकी

मि
नेत
५४

तेषु प्राणायामत्रयात्मकैका धारणा ताभिस्त्रियोगः ... ग्रास ... ख्यारेरयथोक्त
क्रमम् ... मेध्यस्य प्रकोटिकोदयाक्रिया ... मेदलेभ ... विवदुधाभिः प्राणायामो
मस्मृतः ... मोहितुमः ... गुणोधारणास्तथा विभिर्विभिः ... कैकान्तयोगः
योगस्तथैव ... यावाणुत्मक ... भ्यासे ... ततथोनेन ... कांतिर्दीप्तिः
मोक्षवनानन्तरम् निजशरीरं मन्त्रज्ञपरकायप्रवेशने ग्रथ्योतोच्छेदनः ... सिद्धे
लततो सिद्धयोगित्यजन्देहमस्मतनायकल्पते प्राणायामाभ्यासे ... शवलमेतद्धो
त्रेसरन् ... दिवसमय ... कांतिः कमनीयता ... नानागते
येषु ... नवासुपिवदतो ... सिद्धे ... पत्रयथना सेडधामचा ... नता
हता निजशरीरं त्यक्त्वा परशरीरप्रवेशने ... नाना ... रूपत्तत्याम
हिरिस्येतत् ... सिद्धेलेतासचिह्नान ... तावदयोगन् किंच सिद्धेयोगोत्सेहहम
स्तनायकल्पते ... तथा ... यत्तदा ... समेव ... त्तरमाह
अथवाप्यस्यसन्देहे ... कर्मावनेवतन् अथाचितः ... सिद्धिः ... त्रुयात् ५५

मांविष्टम्भचोरक्षि निमीलितास्तःस्थञ्चत्योदंतैर्दंतानसंस्पृशन् तालुस्थाचलजिह्वश्चसंह
ताक्षः सनिश्चलः संनिरुध्येंद्रियग्रामंनातिनीचोच्छ्रितासनः द्विगुणांत्रिगुणांवापिप्रा
णायाममुपक्रमेत ततोध्येयः स्थितोयोसौहृदयेदीपवत्प्रभुः धारयेत्तत्रचात्मानंधार
णांधारयन्बुधः सकलस्याप्रतानवर्णाणीयसमस्तथाक्रोवद्धपद्मासनः तथाज्ञानेसूक्ष्मकरे
दतिणाम्नातेनध्यक्षमविच किंचिदुन्मीलितौरसाचविष्टम्भस्तंभयित्वातथानिमीलितादंतःसा
वस्थः कामक्रोधादिरहितोदंतैर्दंतानसंस्पृशयन् तथातालुनिस्थिता प्रचलाजिह्वाय
स्मसतथाक्षः तथासंवृतास्यःपिहिताननःस्वनिश्चलोनिःप्रकंपस्तथा सम्यग्गिन्द्रियसमूहं
विषयेभ्यः प्रत्याहृत्यनातिनीचासनोनात्युच्छ्रितासनोयथाचित्तविक्षेपोनभवति तथापवि
हः सन्द्विगुणांत्रिगुणांवाप्राणायामाभ्यासमुपक्रमेत ततोवशीकृतेपवनेयोगिनास्या
मोहृदयेदीपवदप्रकंपः प्रभुःस्थितोसौध्यातव्यः तत्रहृदयाकाशेमनोयोगावर्ततेयाधार
येत् तथाधारणांचधारयेद्धारणास्वरूपंचसानंव्यप्रसंगेष्टिसंकोटिकालसनकयतोसाधा
तासिः पंचदशमात्राभिरथस्य प्राणायामस्यनियोधिमेध्यमः पंचविंशतिमात्राभिरुत्तमः

भ॰ गी॰ टी॰ १७८

तात्मनः क्रमादग्न्याद्यभिमानिदेवतास्थानेषु गत्वा मार्गे स्थितेषु ब्रह्मलोकं प्राप्तः पुनर्मेय
दं प्राप्नुवंति ग्रंथिविरहितं हृदिने मुक्तिफलं तत्स्थानं ब्रह्मणा सह नश्यति विना यद्यपि ब्रह्मविदे
न ब्रह्माने वं क्रमादर्चिरादिस्थानगतानामावृत्तिः पुरुषाख्यं ब्रह्मलोकं भुंजन्‌ करोति नैवमिह
मेयमिति पुनरावृत्तिर्न विद्यते किंतु शाक्तं तत्प्रतिमेवात्मा वसैवं पकौलिगशरीरः परमातु
मन्येकोभवेति सर्वोक्तापित्र्याणामाह यज्ञेन तपसा दानेन येहि स्वर्गं जितारः धूमेन
गत्वा पितृलोकं गच्छंति पितृयाणमेवं च पितृलोके चेन्द्र सभवाये हुष्टिः जलेन मही क्रमात्तेषु वा
तीह पुनरेव व्रजंतीति च एतयोर्न विजानाति मार्गो हि तयमात्मवान्‌ देदस्कः पतंगो वा मे
वेतकीटश्च वा कृमिः ये पुनर्विहितं यज्ञदानतपोभिः स्वर्गफलभोक्तारस्ते क्रमात्‌ धूमा
दिचंद्रपर्यंतमदाधूमाभिमानिनी देवताः प्राप्य पुनरेव वायुहृष्टि जल भूमीः प्राप्य व्रीह्या
द्यन्नरूपेण शुक्रतामवाप्य संसारिणो योनिं प्रजंति एतन्मार्गद्वयं ब्रह्मज्ञो योन विजाना
ति मार्गद्वयोपायभूतं धर्मोपासनं न करोत्यसौ देदशूककौंभुजंगः पतंगः शालभः कृमिः कौ
टो वा भवेत्‌ उपासनाप्रकारमाह कर्मण्युपासनानवत्‌ः सर्वेन सेनरेकत्वंतोने किंचिद्विज्ञास १७८

हेतवः बुद्धस्याभिव्यक्तेर्मानितत्वात् ब्राह्मणप्रबलाद्वेदानुवचनादयः तत्तस्यापादनद्वा
रेणात्मतत्त्वानस्यहेतत्वद्रष्टव्यत्वंभवति किंच महाश्रमैर्विजिज्ञास्यःस्मत्वैवेवमेवा
त इहवक्तव्यमेतव्यःश्रोतव्यश्चद्विजातिभिः तमेतमेवंविदंतिव्येवाराणमकमाश्रित्या
ऽप्याश्रिते द्विजाःसत्येश्वहृष्यापरयाश्रुताः यस्मान्नित्यतयात्मप्रमाणभूतोवेदस्तस्मा
दस्माद्वेदमार्गभ्रमणासकलाश्रमिभिर्नानाप्रकारेर्जिज्ञासितव्यस्तमेवप्रकारंदर्शा
यति द्विजातिभिर्द्रष्टव्यापरोक्षीकर्तव्यस्तच्चोपायंदर्शयति द्विजातिभिर्द्रष्टव्यापरोक्षीक
र्तव्यस्तच्चोपायंदर्शयति श्रोतव्योमन्तव्यइति प्रथमतोवेदान्तश्रवणेनानिर्णीतव्यस्तद
नन्तरंमन्तव्योयुक्तिभिर्विचारयितव्यस्ततोमोक्षार्थिनापरोक्षीभवतो येद्विजाःयुयोरश्रि
ताद्द्रष्टव्याऽपवर्गस्ततोनिजेनप्रदेशमाश्रिताः एवमेकेनमार्गेणैवमात्मानंसंप्राप्य स्मा
र्षेहतनपासतेतत्रात्मानंविदंतिलमंतेप्राप्नुवंति योऽपि [illegible] देवपालमार्ग [illegible]
मेभवेत्सर्वावरहः शुक्लेनपथोमर्त्यः अयनंदेवलोकंचसर्गो [illegible] विश्वस्तृक्ष्मे [illegible]
मवोभेत्यमानमोवक्ष्यलोकिकाति [illegible] यातिपुनरावृत्तिःत्तिपामिहवर्त्मविरोधा तेविदि

मि.
ज्ञाव
८३

देवलोकसमाश्रितः तावंतएवमन्वयः सर्वेसंभविष्यंति तपसाश्रमेचवर्षेणा
संगात्मीयानिमेषया तत्रगत्वावतिष्ठंतेयावद्ब्रह्मणोदिनं महर्षयः श्रेष्ठाः नाग
तेष्वैरावतनयः तदंतेपालितावंतएवाष्टाशीतिसहस्राणिमुनयः सर्वेसंभविवा
स्थिताः देवलज्ञाननिष्ठास्तपोब्रह्मचर्ययुक्ताःकल्पावसानमाजिनोदेवलोकेसमाश्रि
ताः आभूतसंप्लवेप्राकृतप्रलयपर्यंतमवतिष्ठंते तत्रचस्थिताः स्वच्छादावाप्यात्मि
कधर्माणांप्रवर्त्तकाः कथंभूतास्तेमुनयइत्यतआह यतोवेदाः पुराणानिविद्योपनि
षदस्तथा श्लोकाःसूत्राणिभाष्याणियच्चान्यंक्वचित् यतोहिविद्यादपिभवतिसंभूय
स्वतावेदाः पुराणानांविद्योपनिषदश्चनित्यभूताएवाथेहपरंपरायाताः श्रुतस्मा
याश्लोकाइतिहासमात्मिकाः सूत्राणिचशाखाबुधासन्मीमांसागोत्राणि भाष्याणि
वस्तुव्याख्याहृण्णाणियदन्यदा पुर्विपादिकंवाङ्मयंतदपियस्मात्कालाशास्त्रहेतुस्तथा
विद्यास्तेमुनयोधर्मप्रवर्त्तकाः पदेसातिवेदस्यापिज्ञानित्यदोषप्रसंगः ततःकिं
स्मिन्यावदेवदात्सवचनेयत्ताब्रह्मचर्यंतपोदमः श्रद्धोपवासस्वातंत्र्यमात्मनोज्ञान ५३

तः स्वर्गमार्गमाह पितृयाणो मध्वीष्मा स्वयदेगन्तस्य चांतरे नैमित्तिकादिसाणो यांति
स्वर्गकामा दिवेशाद्रिप्रजवी ध्यमस्य मोर्गस्तस्यायास्य स्वचयदं नरमसौ पितृयानेन केना
ग्निहोत्रिणः स्वर्गकामाः स्वर्गं प्राप्नुवंति किंच ये वदान्यवाः सम्यक् ग्राभिस्वर्गणोयुता
ते पितेनैव मार्गेण सत्यव्रतपरायणाः ये च दानादिसत्कर्मकराः सम्यग्वेदभक्तिहिताः तथा
स्वाभिपालेषु गुणेदयादमेतरतत्स्वयाशीचमनोघासामेयल्लकार्यात्पमस्वदेहेतिगीतमाः
दिप्रतिपादिते युक्तास्तथा ये च सत्यवदननिरतास्तेपि तेनैव पितृयानेन स्वर्गसदनं प्राप्नु
वंति ननु नैमित्तिकादिप्रतिसंचरे विलासप्रापकपलयादविदितवेदार्थास्तथापि तेन ता
नताः कथमेवाग्निहोत्रादिके कर्म करिष्यंति अपि तु अंबाहतकर्माणः स्वर्गमार्गमसौपि
गेहेवीपस्नुआह तत्राश्रमपीतिमाहस्वामनयेग्नुहमीपुनः भवराव निन्नावीजभूता
धर्मप्रवर्तकाः तत्रापि पितृयाणे श्रद्धा पर्यंतमहत्तमेस्वा सत्रु योगिहस्याश्रमिणः पुनर
वृत्तिधर्माणः सर्गादौ वेदस्योपदेशाकृतयाथर्मतत्र [illegible] वेदाज्ञभूताः संततिसंततो
ग्निहोत्रादिधर्मप्रवर्तकाः प्रतानवधानुदितदोषसमासेनारो किंच समर्थितानावीष्मत

सि. निताविवेकोन्नरगुणाम्भुत्पद्यंते यथाक्षाहकालिकौतेजसोभ्योत्रिकमैंद्रियोंगाउत
तत्व निः गुणास्वरूपमाहयाहः मर्पोस्त्र रूपेचरमीरोपस्तन्तहुत्पंधौपमात्रिः स्तनेष्मा:
७२ मतस्मिंविलीयते तेषांगगनादिपंचभूतानां पंकात्मविस्थाग्रेव याहादयोंगुणावे
दिताद्याः एषांतद्बुद्ध्यादिविकाराणांमध्येयस्मात्रिकुत्पादिकृतत्वं: मतस्मिन्नेवस्था
त्महरूपेणप्रलयसमयेप्रलीयते प्रकरणार्थमुपसंहरन्नाह यथात्मानेसृजतात्मा
तथावःकथितोमया विपाकान्त्रिप्रकाराणांकर्मणामीश्वरोपिसन् सत्वंरजस्तमश्चै
वगुणास्तस्यैवकीर्तिताः रजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवद्भ्राम्यतेह्यसौ अनादिरादिमांश्चै
वसएवपुरुषःपरः लिंगेंद्रियग्राह्यरूपःसविकारउदाहृतः मानस्यादित्रिप्रकारकर्म
णांविपाकादीश्वरोपिसन्नात्मायथात्मानेसृजतितथायुष्माकंकथितः सत्वादयश्चा
गुणास्तस्यैवाविपाविष्टस्यकीर्तितास्तथासएवरजस्तमोभ्यामाविष्टश्चक्रवदिहसंसा
रेभ्राम्यतीत्यपिकथितं सएवानादिःपरमपुरुषः शरीरग्रहणेनादिमान् कुत्रवाम
नेवादिविकारसहितस्तथासालकारतंयापरिणतोलिंगैर्विंद्रियैश्चग्राह्यरूपउदाह

व्याप्तानि येषः प्रसिद्धः तथा पंचभूतानामुपादानं यस्मादेतानि लिंगानि भूतेश्वरूप
पन्नानि सोऽतात्परेपरयावा यस्मात्मनोऽसौजन्मादिह संपते यस्मादस्ति देहान्निरीक्ष्यात्
मा सर्वगा ईश्वर इति प्रसिद्धे तेषां स्वरूपमाह बुद्धींद्रियाणि सार्थानि मनः कर्मेंद्रियाणि
च अहंकारश्च बुद्धिश्च पृथिव्यादीनि चैव हि अव्यक्तमात्मा देवज्ञः तेषां समस्तानि गद्यते
ईश्वरः सर्वभूतस्यासः सन्न सत्त्वसमुच्चयः बुद्धींद्रियाणि श्रोत्रादीनि सार्थानि शब्दादिवि
षयसहितानि मनः कर्मेंद्रियाणि वागादीनि तथाहंकारो बुद्धिर्निश्चयात्मिका पृथि
व्यादीनि पंचभूतानि अव्यक्तं प्रकृतिरिति तत्त्वसमस्य — योऽसावीश्वरः सर्वभूतोऽत्र प
व स्वरूपः प्रमाणानां गम्यत्वात् दमनस्य प्रतीतिकत्वात् दसद्रूपोऽसावात्मा देवज्ञ इति
वक्ष्यतीति निगद्यते बुध्यादेर्लक्षणमाह बुद्धेर्लक्षणमिति ख्याता तेनाहंकारस्य भेदः तन्मा
त्रादीन्यहंकारादेकोन्नरगुणानि च सत्त्वादिगुणसाम्यं [illegible] तत्र प्रकारास्त्रयः स
वरजस्तमोमयत्वादहंकारस्त्रिविधः वैकारिक [illegible] दिति त्रिविधोऽहंका
र उत्पद्यते तत्र तामसाद्भूतादिसंज्ञकादहंकारात् तन्मात्राणि [illegible] इंद्रियाणि [illegible]

सि.
तात
७८

वोपभोगार्थं तथा स्वदेहे तथा मन्वेतत्प्राप्त्यापुयोगांतरप्राप्त्यादिदेहेन प्रयत्नेन यात प्राप्त।
घटपिफलैः प्रेता पूर्वकैः स्वकर्मार्थैः आत्मानुपपत्त्यावादेहे नवपद्यमानैर्वैयमात्मेदेहम
नदोविज्ञानीत किंच अहंकारः स्मृतिमैथोद्वेषो बुद्धिः भावदुःखेतिः इंद्रियात्मसेवा
स्वदेहे यथारणनजीवितं सर्वाः स्वप्नप्रभावानोप्रेक्षणानमोग्यातिः लिंगेषच्चैतत्तनायत
प्रादानेयोचभौतिकैः यत पताहत्प्रये ते लिंगानि पुरुषस्यात्मनः तस्मादन्यिपरो देहाद
त्मासर्वयदस्मरः अहंकृतिरहंकारः स्मृतिः प्राग्भवीयानुभवभावितसंस्कारोद्बोधनिबं
धनात्मस्मपानादिगोचरा स्वार्थमैन्द्रिकं धृतिधैर्यमिंद्रियांतरेणाहं द्विषइंद्रियांतरस्य सं
चारस्तमहमद्राक्षं तमहं स्पृशामीत्येवमत्र संधानहृप इंद्रियांतरसंचारः प्रवेक्षाप्रया
त्नवैतन्याम्नो स्वपुरुषेणालिंगानं सर्वं लोके तगमनागमनमस्यवचनादिहेन तयार्थिकं
लिंगानमित्यथानकत्वे तथा धारणा धारोनस्यजीवितप्राणधारणं सर्वेनियतदेहांत
रोपभोगप्रसिद्धः स्वाविविशेषः स्वपूर्वलोके तस्वप्नसम्भमफलयोतकतया लिंग
त्वमेवं स्वरूपेणात्मयो न कत्वे भावनामिंद्रियादीनां प्रेरणा मनसो गतिश्चैतनाष्यस्यात ७८

वैलक्षण्याभिमानस्मरणाभ्यां जन्मांतरानुष्ठित धर्माधर्मनियतत्वाभ्यां देहातिरिक्तात्मानुमानं
प्राप्याजन्मनोनरागानुष्ठा तन्नियतयानद्याग्रमनागमनाभ्यां तानेकत्वप्रयत्नाधारनि
यताभ्यामपि भौतिकदेहातिरिक्तात्मानुमानं नहि देवस्य चैतन्यादिसंभवति यतः कार्य
गुणप्रक्रमेण द्रव्ये वैशेषिकगुणारंभो दृष्टः नचतत्कारणभूतपार्थिवपरमाण्वा
दिषु चैतन्यादिसमवायः संभवति तदारब्धस्तंभकुंभादिभौतिकेष्वनुपलंभात् नचसं
दग्धाग्निवदुदकादिस्थद्रव्यांतसंयोगज इति वाच्यं शरीरे व्यापारगुणत्वादतो भौतिकदे
देहातिरिक्तश्चैतन्यासमवायित्वेनैकर्तव्यः सत्पान्वते प्रसिद्धे श्रेयोहितश्रामितः स्यादेकैः वे
श्चामुष्मिकेतत्पाशुभकर्मानुष्ठानमशुभकर्मपरित्यागः एतेषु तानीवयतैदेहातिरिक्ता
त्मानुमानं विमितं भक्तपादिपाकजन्तानां पिंगलादि [illegible] लिंगकत्वाने प्रहारः
यदिदं [illegible] फलैः ताराग्रस्तत्वादिर्व्यतिरिक्तो निरूपितोपि नन्दुग्रागं [illegible]
भ्रतोपि एतेषां संचारैः शुभाशुभफलद्योतकैः [illegible]
त्वादिदर्शनेन [illegible]

वि. देवशरीराणांसत्यामसनिष्पद्यन्ते यद्यपराणांसत्यामुक्तिमार्गभूतानद्रष्टोरस्यप्रियस्यात
ता.टी. सृष्टौस्कारणमेवव्यवस्थितं तेनपश्वशरीराणांतेजसामिलेनांबौबंपयोगीपकरणानिस
८. पामानिकर्मत्वकर्मतनतरान्नप्रविलामरथुरमत्संतानिष्पद्यन्ते संसरणमार्गस्मद्द
येनेकेहपाचारणाद्यमयोमनस्त्रप्रभाः इहकर्मणिप्रभोगायुतैःसंसरन्तिमोऽन
याः येपुनरनचरणादयमयोमस्त्रप्रभास्तेविहफलोपभोगार्थंसंसारेसंसरन्ति
प्रवशाःस्वकृतकर्मपरतंत्राः भूतवैतन्यवादिपक्षेपरिजिहीर्षुराह वेदैःशास्त्रैःस
विज्ञानैर्जन्मनाममरणेनच आत्मागत्यागत्यासमेनस्पन्दतेनचश्रेयसाश्रुव
ङःखेनाभ्याकर्माभिसुखसुमाशुभैः निमित्तपाकलतानेग्रहसंयोगजैःफलैः नाना
नानाप्रसंवाविर्जगत्तारमजैवापि आकाशपवनज्योतिजलभूमिभिरेवलक्षणा मन्वैः
नरपुराणप्राप्यामैत्रोपधिफलैरपि विज्ञानात्मानमेवयमानेकारणेनजगदात्मना वेदैःस
पक्षेनेविद्धितत्त्वात्मेति प्रत्यक्षमनपवर्हसमपाणिपादमित्यादिभिः शास्त्रैःमी ६.
मांसान्यैःविद्धिभिः विज्ञानैःसममेवशरीरमित्यादिदेहव्युक्तिरिक्तात्मानुभा

चद्रमेवसकालेप्रयाणसमयेतथः यथाहि खलुतैलक्षयान्नेकवर्त्तिनिर्वर्तितीनोनाभा·
वालानांशुगावत् स्थितिस्तास्यवस्थितनीनां पडतरयोमुच्यमानपवनाहतिहृपवि
पत्निहेतृपनिपातयोगपयुयुगापवतिर्यथाभवति तथैववरधिमारंभिवाजकेजरा
दिजीवानोमुहाद्यौपवतिहेवयोगपयादकालेपिप्राणापविदतयोनावभूपन्तः
पतङकंभवति प्रतिनियतकालविपत्तिहेतुभूतादृष्टस्यतहिनहकार्यकरहृष्ट
हे तृपनिपातेनप्रतिबंधयति सोत्तमार्गमाह यत्रनेतावधमयुक्तस्यदीपवयःस्थितो
हृदि सितासिताःकद्रुनीलाःकपिलाःपीतलोहिताः ऊर्द्धमेकःस्थितस्तेषां योभि
त्वासूर्यमंडले ब्रह्मलोकमतिक्रम्यतेनयातिपरांगतिं योसौप्रदीपवत्स्थितोजीव
स्तस्यात्तेतारश्मयोनाड्यःसावड्ःखहेतुभूताहासंसारिकहाप्राणोत्पादिनोनाडीःस्थि
तासितकद्रुवाहिहृपाःसर्वतःस्थितास्तेषामेकोरश्मिःहृदुर्ध्वावस्थितोयोसौसूर्य
मंडलंनिर्भिद्यहिरण्यगर्भनिलयंचातिक्रम्यवर्ततेतेन जीवःपरांगतिमधुनरा
वृत्तिलक्षणांप्राप्नोति सर्वामार्गमाह एतत्प्रदर्शितमयातनरद्रुमेवयवकेरिनतेन·

मि॰ र्मफलोपभोगार्थं कुब्जवामनादीनां हि [illegible] कर्मनिमित्तानि कर्मजं च शरीरमाप्नुव
ता० ३ न्ते किं च कालकर्मात्मबीजानां दोषमातृकृतश्चैव च गर्भस्यैवाकृते दृष्टमेवं ह्या
६५ नादिदोषतः न केवलं कर्मैव कुब्जवामनत्वादिनिमित्तं किं तु कालकर्मात्मबी
जैरपि पितृबीजदोषाभावाद्दोषसूत्राणि सर्वमेव तस्य हृदा विकारणामेतेन दृष्ट्वाह
दृष्टहेतुकारणकलापेन गर्भस्यांगहीनत्वादि विकारजन्मनस्त्वारभ्यानियतं
कामोद्दिष्टः नतु प्राकृतिकप्रलयावधमेवमहदादिरविकलविकारविनाशः कर्मणो
नाशकस्य तत्त्रिविधं यतः प्रथममपि रूपविग्रहस्यापोह्याह ग्रहैकारेण मनसा वा
चा कर्मफलेन च शारीरेण च नात्मापेक्षं पूर्वं कथ्यते न मनो हेकारोपसंस्थाग
तिः संसरणादेत इत्येतो दोषरोषाः कर्मफलेऽधर्मोपसंहृते शारीरे लिंगमात्मकं पृथ
ग्देहकारादिभिर्यमात्मा कश्चिद्विदापि रमच्छन्ने यावन्मोक्षः न तु प्रातिस्विकं कर्म
णो ज्ञानेन प्रतिनिपतनकालमेवोपपत्तिश्चेत्तान एनः संग्राममध्ये ग्रहपदकाले प्रा
णसंबंधस्याप्यशोकत्वाह वर्णाश्रमस्तेह योगायथ्यादीपसमेषु यतिः विक्रियापि ६५

कथमस्य तत्त्वप्राप्तिरित्यत आह तत्रस्य तेन पश्यतात्मनो योगात्मिद्धयात् कर्म
णां सिद्धेः कर्षाच्च सतो योगः प्रवर्त्तते तस्मात्तत्रस्य ते आत्मनि निश्चलतयोपस्थानात्
सत्त्वस्य हि योगात् केवलसत्त्वगुणयोगात् कर्मबीजानां परिक्षयात् संस्कारणाच्च सं
बंधादात्मयोगः प्रवर्त्तते किंच शरीरसंतये यस्य मनः सत्त्वस्य मोक्षं प्रविशत्तम
नेः सम्यक्सं जातिस्सत्त्वताम्मियात् यस्य पुनर्योगिनो विभ्रतमनेः शरीरं संचयं
समये मनः सत्त्वशुक्लसम्यगेकाग्रतये स्वर्गं प्रविश्य प्रियते सपदुपासनाप्रयोगाभ्य
वीणात यात्मा नेनापि गच्छति तर्हि विविधाश्च संस्कारमुपादवशेन जात्यन्तरसंभूत
कृमिकीटादिनानागर्भवासादिसमुद्भूतः स्वप्रदत्तं प्राप्नुयान्नस्त्त्वसंयोगेन च जानी
हेतस्तद्धिच्छेदकारिणि मोदे प्रवर्त्तते यस्तत्र पदे संस्कारवशयापूर्वाजन्तिन समर्शनात्
सा कर्मानिरित्याह यथाहि भरतो नाम राजर्षिः संयतयोग्यो जातो जातो हरिणाशिशुर्वा
णिं तथा नाम कर्मभिनासन्नूः भरतो नेटः सर्पयागसशावणादिना नाह हरिणाशिशुर्वा
णः सितासितपीतादिभिर्वर्णैरात्मन स्वकैरणीयानिरवंयति सर्पेषु संस्कारात्तत्क

मि॰ स्यालोकालेभविरामः सर्वभूतात्मदर्शने त्यागः परिग्रहाणांच जीर्णकाषायधारणं
ता॰ विषयेंद्रियसंरोधस्तंद्रालस्यविवर्जनं शरीरपरिसंख्यानं प्रवृत्तिष्वघदर्शनं नीरा
८७ जस्त्वमंतामत्वशुद्धिर्निस्पृहताशमः एतैरुपायैः संशुद्धः सत्वयोगप्रवृत्तिर्भवेत् वि
यार्थिमाचार्यसेवादेदांतार्थेषु याते जलादियोगभ्यासेषु च विविक्तिनेत्वनियादि
तध्यानादिकर्मणामनुष्ठानेसत्वरूपसंगः प्रियहितवचनवललनालोकनं ले
भयोः परित्यागः सर्वभूतेष्वात्मवदर्शनं परिग्रहाणांच पुत्रदेवकलत्रादीनां त्या
गोजीर्णकाषायधारणंतथाशब्दस्पर्शादिविषयेषु श्रोत्रादींद्रियाणां प्रवृत्तिनिरोधे
स्तंद्रानिद्रावकारिणी आलस्यमनुत्साह स्तयोर्विवर्जनत्यागः शरीरस्वरूपस्य सं
ख्यानमस्थिरामध्यचित्वादिदोषानुसंधानं तथासकलागमनादिषु प्रवृत्तिषु स्वस्य
शरीरवधादिदोषपरामर्शस्तथा रजस्तमोविधुरता प्राणायामादिभिर्भावशुद्धिः निः
स्पृहत्वं विषयेषु नभिलाषिता शमोवाह्यांतःकरणसंयमः एतैराचार्योपासनादि
भिरुपायैः सम्यक्शुद्धः केवलमव्यक्तो ब्रह्मोपासनेनान्तर्भवेत्कोभवति ८७

वैतिका। विभ्रान्तः सिद्धमात्मानं प्रसिद्धोपि हि मन्यते योसौ पूर्वोक्त आत्मा विभ्रमते हंकार
दूषितः मम कलत्रकर्मस्य फलमस्ति नवेति संदिग्धमतिर्भवति तथा सिद्धोप्यकृतार्थो
पि सिद्धमिव कृतार्थमिवात्मानं मन्यते किंच मम दाराः सुता मात्या एष ममैषामिति स्थि
तिः हिताहितेषु भावेषु विपरीतमतिः सदा तस्य विभ्रान्तमतेर्मम कलत्रपुत्रप्रेष्याद।
योहमेषामित्यतीव ममताकुलास्थितिर्भवति तथा हिताहितकरे कार्ये इष्टे केवलवि
भ्रान्तमतिर्विपरीतमतिः सदा भवेत् किंच ते यत्ते प्रकृतौ चैव विकारे चाविशेषवान् अ
तापाकानलापातजलप्रपततोयमी एवं ह्यतो विनीतात्मा वितथाभिनिवेशवान् क
र्मणा हेमनोहारम्भाः संक्षयाचैव वध्यते तेयेजानातीति तेय ततः तस्मिन्नात्मनि प्रकृतौ
वाभिनो गुणसाम्यावस्थायां विकारे चाहंकारादावविशेषवान् विवेकातीतो भवः
ति तस्मान्नुशानहनाशानां वुप्रवेशाविषाद्यनादिषु विभ्रमवशात्कृतकर्मजातेन रागा
द्वेषाभ्यां मोहेन बध्यते शरीरग्रहणादावेषा कृष्णज्ञानमस्य किं भोभवतीत्यत आह
प्राचार्यो पात्रमं वेदपाल्लाध्यैषु विवेकिनः प्रकर्मणा मनुष्याने मेताः सक्तिगीरः प्रभाः

सि॰
ताम॰
८३

त्वानि प्रमाणागम्यत्वान्नयात्मापि मन्तव्यः अत्र यापविभुर्हीन्द्रियव्यतिरिक्तो नात्माभ्यु
वो न स्यात्तत्रैकेन चक्षुरिन्द्रियेणाहं दृष्टं वस्त्वन्येन स्पर्शनेन्द्रियेणाको विजानाति यमहं
मद्राक्षं तमहं स्पृशामीति तथा कस्यचित्तत्स्य सर्वा चेष्टं वैष्णवा अन्तः श्रूयमाणवा
र्वं तस्य वाणि यामिति कः प्रत्यभिजानाति तस्मात्सर्वेन्द्रियातिरिक्तो नात्मा भ्युपगन्तव्यमि
ह किंच प्रतीतार्थस्मृतिः कस्य को वा स्वप्नस्य कारकः ज्ञातिद्रष्टुत्वयो ह न वियदि
भिरहंकृतः शब्दादिविषयोपयोगकर्मणा मनसा विना यथात्मा भवो न स्यात् सर्वे भि
तार्थगोचरा स्मृतिः पूर्वानुभवभावितसंस्कारोद्बोधनिबंधना कस्य भवेत्तत्र अन्येन दृ
ष्टं वस्त्वन्यस्य स्मृतिरुपपद्यते तथा कः स्वप्नज्ञानस्य कारकः नहीन्द्रियाणां उप
रतव्यापाराणां तत्कारकत्वं तथाहमेवाभिजननादिसंपन्नः शेषे विषयोपभोगस्य
प्रत्ययः कस्य भवति स्थिरात्मव्यतिरिक्तस्य तथा शब्दस्पर्शादिविषयोपभोगसिद्ध्यर्थ
मद्यायं मनो वाक्कायैः कः कुर्यात्तस्मादपि देहेन्द्रियव्यतिरिक्तात्मासिद्धः ततः उपास
नीविशेषविद्यार्थं संसारस्य हर्षविहारएव नाह समेदिगयमतिः कर्मफलमीलन ॥

यथा वर्द्धकिः करोति तृणास्तम्भादिभिर्गृहं वा गृहकारकः हेममात्रमुपादाय हारं वा हेम
कारकः निजलालासमायोगात्कोशं वा कोशकारकः करणान्येवमादाय तास्ता
स्विह योनिषु सृजत्यात्मानमात्मा च संभूय करणानि च यथा हि कुशलो लोके तक्षा वा
वास्यादिकं करणजातमुपादाय काष्ठपाषाणादिकं नानाविधं कार्यजातं जनयति यथा
वा वर्द्धकिस्तृणास्तम्भादिभिः परस्परसापेक्षैरेकं गृहाख्यं कार्यं करोति यथा वा हेम
कारः केवलं हेमोपादाय हेमानुगतमेव कटकमुकुटकुण्डलादिकार्यमुत्पादयति
यथा वा कोशकारः कीटविशेषो निजलालया स्वयमात्मवेष्टनं कोशमारभते न
था आत्मा पृथिव्यादीनि साधनानि परस्परसापेक्षाणि न यथाकरणानि च श्रोत्रादी
न्युपादाय स्मिंस्तास्वेतासु नरपश्वादियोनिषु स्वयमेवात्मानं निजकर्मसंबंधवद्
शरीरितया सृजति २२ किं पुनस्तैः पांचभौतिकशरीरेन्द्रियव्यतिरिक्तात्मसद्भावे प्रमाणमित्या
शंकाह महाभूतानि समानि यथात्मापि तथैव हि कोन्यथैकेन मंत्रेणाह समवेतो न प
श्यति वा वेदानां वा विजानाति पुनः संस्पृश्य यथा हि पृथिव्यादि महाभूतानि स

सि. स्वकर्मोपार्जितपदेहं प्राप्नोति न देहोत्पत्तिः अनन्तदेहेष्वेव लब्धोपाधेर्देव मनुष्यो ऽस्मि मुक्तो
सार ऽस्म्यहं काणादिः सकलकलेवरगतानां सर्वविदं चिदेकैव विदां वेदितानां भवति परिप
८८ क्वकेवलत्वात् न त्वेकस्मिन्नात्मनि सर्वतन्त्राणि देहेषु भेदप्रत्ययो न घटेत इत्याशंक्याह २५
आकाशमेकं हि यथा घटादिषु पृथग्भवेत् तथात्मैको ऽप्यनेकस्तु जलाधारेष्विवांशु
मान् २५ यथैकमेव गगनमनेकरूपं कभाग्रुपाधिभेदाद्भिन्नं नानेवानुभूयते यथा वा भानु
रेको ऽपि भिन्नेषु जलभाजनेषु करककमण्डलुकलशादिषु नानेवानुभूयते तथैवैको ऽप्या
त्मान्तःकरणोपाधिभेदेन नाना प्रतीयते द्वितीयहस्तो ऽतो पादानमात्मभेदस्यापारमार्थि
कत्वप्रतिपादनार्थं पंचधातून्स्वये षष्ठमादेनं गणयन् भविष्यदुक्तमर्थं मनसि संहरन्नाह
ब्रह्मात्मा वियदातने अनिलो वायुः तेजो ऽग्निः जले प्रसिद्धं भूः भूमिः एते वा तादिधातवः स्व
शरीरं व्याप्य धारयंतीति धातवो ऽभिधीयंते तत्र व्यादयः पंच धातवो ऽस्य यद्वन्त इति लोका
नद्यां नित्यावृते पश्य विहायाखिलं नमाजगन्तः समुदायात्मकं वस्तु गम्यमात्मकं मे
विद्धि गच्छतीयंते कथमसावात्मा जगन्मद्रूपं जतीत्यत आह महेन्द्रयक्षमैयेगात्मकं भवरो ८८

देहेद्रग्रहणोप्राप्नोतीस्वरः सक्तथंभावैरनिष्टैः संप्रयुज्यत इत्यतस्पष्टोऽद्यस्पनाकाशः य
दीपकवर्णोमलिनस्यापीतिहितोयंबोधयतस्पोत्तरमाह मलिनोहियथादर्शोहस्पा
लोकस्पनतमः तथाविपक्वकरणोप्यात्मासानस्पनतमः २५ यथायात्मानः के
यादिसानसयतसंपन्नस्तथापित ज्ञानानरागुणानार्थावबोधनसमर्थः प्रविप
क्वकरणेमरागादिमलाक्रांतचित्तोयस्पायथादर्पणोमलावष्टब्धोहपस्पनेसादृ
वसमर्थोनभवति २६ ननुप्रसमवीर्यज्ञानस्याप्यात्मप्रकाशायानातस्पबस्पतः सिद्धं
त्रापयलेप्रेशुक्तइत्यतआह कहेंवीर्येयथाःपक्वेसपुरःसत्रमेपिन प्राप्यतेस्पर्स
नितमनानापक्वकरणोत्तता २७ यथपक्वेकहेवीर्येतिमकर्कोटिकाबीविंयमानोपि
मधुरमांपवानोपलभ्यते तथास्पात्मस्पपक्वकरणेविषयस्पर्शोपितमात्माहता
प्रापभवीर्यवत्तगोचरान्प्राप्यते वेतिसर्वेषांकस्मात्सर्वगोपिनवेदनामिति यद्रूके
तत्रोत्तरमाह सर्वाश्रयानिनेदेहेदेहीविदितानिवेदतो योगीशक्तस्वसर्वासींयोनावाक्षि
निवेदनाः यःप्रवदेहीदेहाभिमानयुक्तंमस्वावांश्रयासंपात्तिकदिहसोवेदनो

म॰
त्वर
८५

मित्रिकाकर्मानुष्ठाननिरतोवेदार्थविद्धीस्थः समाहितः सत्वमनोद्रिक्तस्व
तम्यवधाडज्जाक्षेकशुनरक्षयोनितांप्राप्नोति । एकोपि प्रमत्तकार्यतृणोपीवध्रा
दंशोविषयोवृयः मत्राजसोमनुष्यश्रुतजन्मापिपाक्कीत । प्रमत्तकार्यभृत्तये
वादिवलव्यादेहभिवनोयत्तथाप्यग्रविन्नः । कुलाकार्योक्कलोविषयेष्वतिस
सक्तस्वमवलोगुणाप्युक्तस्वन्त्रगानावततस्मादीनोक्तश्रमनुष्यजन्मनिश्रमवशा
त्तेनरमत्पत्तिंप्राप्नोति । तथाहि इालः क्वचकलव्यानास्तिकोयावत्समस्तप्र
मादवान्भिन्नहताभवतिर्यत्नतामसः । यः पुनर्निद्राशीलः प्राणिपीडाकुक्किलै
भयुक्तस्यनष्यानास्तिकोयमोदेनिद्रकोयावनशीलः । प्रमादवान्कार्यका
र्यविवेकशून्योविकद्वाचारश्चासोनमोगुणाभुक्तस्तस्मादीनहोननवेश्म
क्षियोनिषुजायते । सर्वोमनूपमेतदवति वजसाजमसावृदेवसर्वविद्योप्रमतिह
भावैर्विशिष्टःसंयुक्तः । सेमारेकलिपद्यते । यपवमावृषाविद्वायक्षान्नावनसत्वोभ्यो
समगाविशुद्धहंसेवाव । पर्यज्ञानाविपदस्वरूपैर्भावैरभिभूतःपुनःपुनःसंसा ८५

मि_ मुनीनेव्यावेक्ष्यस्यानिष्ठामिवच्मद्दत्यादीनिहिंसात्मकानिकुरिष्यामीतिचिंतय
न्वितश्चस्मत्यभूतेवक्तांत ग्रीभिर्निवेषः पुनःपुनःमेकल्पस्तदैश्वचोदालस्ययेपयो
निश्चजायते किंच पुरुषोऽनृतवादीचापिसर्वः परुषस्तथा भ्रान्तिबद्धप्रलापीचा
मवापतिश्चजायते यस्त्वनृतवदनशीलःपुरुषःपिशुनःकोपजयःपरुषःक्षे
हेगाकरभाषी भ्रान्तिबद्धप्रलापीप्रकाल्पसंगतार्थवादीच बुद्धिबुद्धिसर्वास्वपि
वीहत्यादिनावतस्मात् हीतोत्कृष्टेपुमृगपतिश्चजायते किंच प्रदत्तादानेनवतः
परदारोपसेविकः हिंसकस्याविधानेनस्यावरश्चैवजायते प्रदत्तपरधनादानस्य
प्रसक्तः परदारप्रसक्तस्याविहितमार्गेणप्राणिनांघातकस्यदेवगुरुकलत्रभोग
तारतस्यात्मकृततानादिस्थावरश्चचजायते सत्त्वादिगुणपरिपाकमाह आत्मज्ञः
शौचवान्दान्तस्तपस्वीविजितेन्द्रियः धर्मकृद्वेदविद्यावित् सात्त्विकोदेवयोनितां
आत्मनोविद्याभिजनाद्यभिमानवर्जितः शौचसुतवान्सुरभ्यन्तरबाह्यशुद्धः
दांतःइन्द्रियदमान्वितः तपस्वीकृच्छ्रादिव्रतकः नवधिक्रियायांसेषचतस्यकोऽपियस्य

मि. स्थावराद्भूतादयः तेषांभावोंत्यपादिनु समागतानोयथा मेतामवस्ताकस्याप्यक
नाम मंदोषैर्जन्मसहस्रेष्वयं जीवः प्राप्नोति किंच पुनेरोसुरयपांभावाः पूर्वोविष्णुभावी
८४ विशाखो ह्यपापाणपितथैवेह सर्वयोनिषुदेहिनां शारीरिणांजीवानांशरीरेषुभावाश्च
भिप्रायविशेषः सर्वाप्रत्येकतारतम्यापपयानेनास्त्यानेकायोऽपिपहपाणिकुत्र
नादीविलंबितं कर्मानंतरमेवत्वेभवितव्यमित्याशंक्याह विपाकःकर्मणांप्रत्यक्षं
चिदिहजायते इहवामुत्रवैकेषांभावस्तत्रप्रयोजनं केषांचित्ज्योतिष्टोमादिक
र्मणांविपाकःफलंप्रत्यदेहांतरेभवति केषांचित्कारीयादिकर्मणांवृष्ट्यादिफल
मिहैवभवति केषांचिच्चित्रायागीनांफलंपश्वादिकमिह देहांतरेवेत्यनियतं अनं
तरमेवकर्मफलेनभवितव्यमितिशास्त्रार्थः अत्रचकर्मणांशुभफलकत्वेसुखा
दिभावएवप्रयोजकभूतस्तदायमवान्तरकालतारतम्यम् मनोवाक्कायकर्मजैर्दोषा
दियोनितांप्राप्नोतीत्युक्तंतत्प्रपंचयितुमाह परद्रव्याण्यभिध्यायंस्तथानिष्टानिचि
तयन् वितथाभिनिवेशीचजायतेन्त्यासुयोनिषु परद्रव्याणिकथमपहरेयमित्या ८३

तत्कथं ब्रह्मणो प्रदेशे निपुणो ज्ञायते ईश्वरः सकर्मभावैरनिष्टैः संप्रयुज्यते हेत्वन्तरयो
गोश्वरयथात्मैव जीवादिभावं भजते तर्हि कथमसौ पापयोनिषु स्वर्गापवर्गादिषु ना
यते प्रथमो हरागद्वेषादिदोषदुष्टत्वान्नकेवल्युच्यते नचैवं यस्मादसावीश्वरः स
तेजः कथमनिष्टैर्मोहरागादिभावैः संप्रयुज्यते किंच करणैर्वर्जितस्यापि सर्वज्ञत्वं
कथंचन वेत्ति सर्वं गतो कस्मात्सर्वगोऽपि न वेदनं नचैतदसम्यग्ब्रह्मणो मनःप्रभृति
ज्ञानोपायैः सह तस्यापितस्यात्मनः सर्वज्ञानेन ज्ञातं भूतविषयं कस्मान्नोपलभ
ते तथा सर्वप्राणिगतानां वेदनानां सुखादिरूपाणां स्वयं सर्वगतोऽपि कस्मान्न वे
तस्माद्रागी द्वेषी ईश्वरो जीवादिभावं भजतीत्युक्तं तत्र पूर्वं चोद्यं यत्पूर्वमुक्तं प्रत्यक्षेण
स्यात्स्वभावं तस्मात्कायकर्मजैः दोषैः प्रयाति जीवो यथैव योनिषु तथैव ईश्वर
रः स्वरूपाणामन्यूनातिरेकलक्षणात्प्राप्यविधासमावेशवशात् मोहरागादिभ
वैः अभिभूयमानो नानाजातीनयोनिजन्तूनासाद्य तैः सह सादिविविधैः कर्मभिश्चयमा
णः तेन चोद्यादिहीनयोनितामापद्यते प्रत्यक्षेणालादयः प्रतिभासः कोऽत्र

प्र०
शत
८४
९३

यद्यप्यात्मनोनादित्वात्संभूतिर्नैवयुज्यते तथात्मनः पातोरव्यायत्तमनन्तस्यापि पूर्वसूर्य
रीरेणसंबन्धोभवति भोगायतनेतस्यवेदुःखोत्पत्तेर्भोगपसानमपपेशुद्धहेतोरेव
भूतेनसंबन्धेनसंबन्धीभवत्येव सचममयामोहकाहवनंतत्कर्मेनिमित्तेनतूनं
सर्वोत्पातेः तस्यकार्यत्वेनविनाशोपपत्तेर्नोनित्यत्वं आत्मनोजगज्जन्मादेः
तत्प्रपंचयितुमाह सहस्रात्मामयायावत्प्रादिदेवउदाहृतः सर्वदेवोरूपकः
सूर्यस्यवर्णायथाक्रमं पृथिव्यादितत्त्वसाधिदेवोयोजायत नवकः प्राणादिस
प्राणात्मपरोहिमूर्तेवाक्छिती सततमस्येदमाजातंस्वरूपस्यदिवाकरः नवगुण
दंतविवर्तंजगच्चसर्ववावं योसौसकलजीवात्मकतयाप्रपंचात्मकतयावस्थित
स्तावद्रूपस्तथासकलजगद्धेतुतयादिदेवोमः गात्रप्याकमुत्कृततमस्यवदनश्री
नसंक्रियवर्णाजातायथाक्रमसमयजन्मादयश्चत्वारोवर्णास्तथातन्नपापाहूमिः त
सकालस्यसमस्यत्राणात्राणाः कर्माकिकर्मः सर्वोस्सर्वोवदनात्तुतवर्णमनस इ
शणोको शोमातनेतेनाम्रगतेजेयामाजेयामात्मकंजगच्च यच्चचोदयति यश्चैव ९१

एविर्विन्नैतेर्ं इत्थंसत्त्वेष्वपूर्वोऽस्य पादे देवेन्तोऽहं येनन्यायागतन्यो वसोऽग्रहस्वरूपमात्म
नः परिणतेनवत्तुत्वंवः सकलजगज्जन्मबीजतपोत्कृष्टनमः से शृतः सदेवाङ्ग से
प्रदानकल्पवृक्षभूतानामस्मत्क प्रीणायितव्या दत्तनेचाभिलषितफलेन मे योऽसमधा
वेनेव प्रेर्यमाणा स्वइमेऽइले प्रतिनीयते ततः प्राधीमेऽइलाद्विनिर्भिन्नं मेऽइले मेऽपी
स्येवविधयातपतीन्मेदाभिधानाहस्वयत्नः सामममयेप्रतपनीयते ततः स्वस
ऽलादमोऽहत्यः स्वतरमेऽहाधिष्ठिहरूपमत्रमेयत्नकलेभूतानामशनानसमानात्मनो
वराचराणां जनननिमित्तेततस्त्वमीति तस्माहस्मिमेऽपरिदतोऽपिमयास्वजात्मनिमि
तोऽदत्रात्त्वनर्यतो यत्नाच्च पूर्वोभिहितमेऽपापुनरवमताच्चपुनः कृतद्विनेवमेतः
इहविलेमेऽसारस्के प्रवाहरूपेणोत्पत्तिविनाशाविरहितमसमत्कृतैवर्तनस्ससितत
मत्पुरात्मनःस्वकाशाद्विलजगदुत्पत्तिस्थितिलयकारणत्वात्मनः स्वकमोऽत्र रूपविग्रह
विग्रहः [illegible] स्वरणामनाद्येतेनस्वित्ति [illegible] समनप्रोक्त प्रता
हितात्मा स्वभूतिविधीयतेऽनन्तगात्मनः [illegible] नपहकोमेऽकोऽहकं [illegible]

गि॰ तदेवमाह मोहस्तावन्मयापास्त इदं प्रकृतोऽहं प्रपन्नेति विगतः मोहस्य कारणं पदेऽस्मा तद्विश्वरूपं
टी॰ महत्मकः सत्यासत्ये चैवं यथावद्विश्वरूपः प्रसन्नः प्रीतिः वेदाज्ञा सोऽन्तरूपं प्रत्यय यतनव
८१ पर्याप्तमिति इह जयति युधिष्ठिरस्य सकलकलेवरान्द्रावयन्तीन्स्तम्भयामासाभिज्ञान रूपमोक्षा
लेतदपास्तं तत्र्यति विकोयः प्रकृषीनेककरचरणानेकलोचनः स्तथैव चोग्रनेतरा
सिमः संहृत्य कः वहूषितोऽहं प्रपते यत्तत्त्वं तन्महेश्वरधात्मा यापारतयोऽचते तमपसा
तात्काराद् इमे वैधाभावात् मत्पूर्वात्मा यतः प्रजापतिश्च यतो मे विश्वरूपं
त्मकः वैश्वरूपमेव कथमिति चेत् यस्माद् सौविरागः प्रसेऽज्ञा यायन रूपं णायज्ञ
त्वस्वपगाच्छति यत्तावद्धष्णादिद्वारेण प्रज्ञास्वदिहितेति वैश्वरूपं यतदवपश्य
वयति योऽद्यदेवनात्यागमं भूतारमस्तमः देवान्तेतद्धर्मसौयज्ञमनेनफले
नव संयोऽन्यवा पुनास्मो सनीयतेऽविप्रिमभिमान्तः समयज्ञः सामविहितसोऽयंयायो
पनीयते समेऽस्लाद्सोऽमेस्मत्योः स्वतत्वं स्वतस्मतमे यज्ञस्य सर्वभूतानामपायं
ज्ञानपाव लोतो संस्कादन्नास्मन्येतः पुनरन्ने पुनःकानः एवमेतदनायंनेवक्रेसा॰ ८१

भक्तिरूपं [illegible] नियच्छति प्राप्नोति ॥ चित्तविक्षेपाभावे तत्पदहतस्यगीतस्य फलं तरमाह
गीतं स्वयं यदि योगेन तत्प्राप्नोति परमं पदं ॥ हृदयस्थानुचरो भवाम सह तेनैव मोदते गीत
तोयादिकं यो विधियोगेन परमं पदं स प्राप्नोति ॥ मोहिं हृदयस्य सोचिवो भुतातेनैव सहमो
दते कोशति पूर्वोक्तं स्वरूपमेवहरति ॥ अनादि ग्रात्माकोयितस्तस्यादितत्त्वशरीरके ग्रात्मी
तस्व जगत्स्तवे जगत स्वात्मसंभवः ॥ प्राणजगत्या अनादि ग्रात्मा देवतत्त्वस्य वंशास्
वग्रहणमेवादि कृत्वः कथितः अतः शरीरग्रहणमादि तत्र ॥ परमात्मनस्वस्य कास्त
स्तोयव्यादि सकलं भुवनोऽवस्तद् हृता चतुष्टयमादिभूत संख्यानां जीवानां स्थूलश
रीरतया संभव स्वकोयितः ॥ सर्गादौ समययाकाशमित्यादिना ॥ यतेदत्तुस्य पूर्वकं की
र्त्तयति ॥ कथमेव हि शुश्रूषा मन्मदेवा सदस्मावत्वे [illegible] तमात्मा चकपेत स्मित्वद
स्वः ॥ एतत्सकलस्वरूपस्वरमत्रजादि सहिते ह्रगत्वतात्मनः सकाशात् [illegible] तं
मात्मा चैतस्मिन् जगति कथ्यते येऽह ॥ सूरी स्याद्विषावीर भाग्यवतीस्मे [illegible]
विसृजाम्यः ॥ सर्वोमोहायत्न [illegible] तस्यावदता ॥ एवं समनिसिंस्मृ [illegible] ॥

सि.
सं.र.
८

पाणिकादत्तश्रीहितात्वस्संगीतिका गेयमेतन्मदभ्यासकर्तृणामेव संगीतिका प्र
प्रबंधकालेप्यनेकप्रकारैर्वीणाकानि स्वरादिकमस्मिन्वीणावाद्ये त्रितयं तानि
प्रकरणाद्याद्यालिप्समगीतकानि च शास्त्रात् सापित्तं वर्द्धमानकं चेद मद्रागांकु का
नियुक्ते स्वस्वारा यायास्वचतसो गीतिका इत्युक्ते पर्यन्तका विशीतनानमध्यमो
पितामह भावे मोक्षसाधनत्वान्मोक्षमेतितेन तस्येत दभ्यासस्यैकाग्रतापादनद्वा
रेणात्मैकतापत्तिकारणत्वात् किंच वीणावादनतत्वज्ञः श्रुतिजातिविशारदः
तालज्ञश्चाप्रयासेन मोक्षमार्गं नियच्छति भवत्विदं श्रुतिप्रतिपादितवीणावादन
ज्ञत्वे द्वाविंशतिश्रुतिर्हाविंशतिर्विधामसप्तस्वरेषु तथाहि षड्जमध्यमपंचमाः
प्रत्येकं चतुःश्रुतयः ऋषभधैवतौ प्रत्येकं त्रिश्रुतौ गांधारनिषादौ प्रत्येकं द्विश्रुतौ इति
जातयश्च षड्जादयः शुद्धाः संकरजाताश्च ... पोन्येव मध्यादशाविधास्ताश्च
ग्रामद्वयप्रवीणः तालशतिर्यीनपर्यन्तमूर्णाकथ्यते तत्र हृदयं तत्रैव तत्त्वविशुद्धतो
पासनं ... दिमेरावनमाचित्तत्तद्धमिवात्मैकाग्रतायाः सकरत्वाद्भ्यासेनैव ९

शीघ्रं गोभिर्गोकृदयेदीपवत्प्रभुः आत्मव्यतिरिक्तविषयेभ्यो मनोबुद्धिस्मृतीन्द्रिया
णि हृत्वात्माध्येयः यो सौ प्रभुर्निर्वातस्थप्रदीपवद्देदीप्यमानो नित्यः प्रकंपो हृदि दिष्ट
इति एतदेव तस्य ध्येयत्वं यच्चित्तं हृत्तेवेदिविद्युदाव भासनित्यकारेणात्म प्रवणता
नाम आषाढवसंपुटनिरुद्ध प्रभामृतान प्रसरस्येव दीपेकनिष्कंपस्य तस्य पुनः चित्तमेवैति
निराकारालेवनतपा क्षमापोनाभिरमते तेन नगा ह्रब्रह्मोपासनेकार्यमित्याह ॥ य
थाविधानेन पठन्साम गायमविच्युतं सावधानस्तदभ्यासात्परं ब्रह्माधिगच्छति सा
म्पायायावगत मार्गालतिक्रमेण सामगायेन साम सानेन सामगानात्मकत्वेपि गान्धर्वेति
विधेयावेशगीत मंदेवुदानाथे अविच्युतम स्खलितेन सावधानः साम यत्नमूर्तेः स्तता
मेकाग्रचित्तवृत्तिः पठन् तदभ्यासवशात्तवन्दितृष्णः शुद्धाकारस्तुतोपासनवशाद्ब
ब्रह्माधिगच्छति तद्देशाद्ब्रह्मणोऽनिश्यामः एवं ब्रह्मापि याछतेति यस्य पुर्वैदिता
केलीनीतिविमंकाभिरम्भते तेनेन लौकिक गीतानुरक्तताजो पासनेकार्यमित्याह अप
रांतक स्थलो ध्येन द्वकं प्रकरोतथा ... के ... विरं ... गवेगीतं ... विव ... यताग

मि. पमाह द्वासप्ततिसहस्राणि हृदयाद्भिनिःसृताः हितानाम नाड्यो यासां मध्ये
तात पुरीतत्प्रभे मंडलेतस्य मध्यस्थ आत्मा दीपवच्चलः मतेषु स्त्रीविंदेषु पुनः सा तास्व
५५. नेकशः हृदयप्रदेशाच्छोभनाः सृताः कदंबकुसुमकेसरवत्सर्वतो नियंता नाड्यः ताहिता इति
करणेता हितानाहि तमेताहा सप्तति सहस्राणि नाड्यो भवंति. अयं वा हिता नाम नाड्य
सामिडापिंगलाख्ये नाड्यौ मध्ये दक्षिणपार्श्वयोर्वामेतरे विपर्ययेण नासाविवरं च
हे प्राणापानायतने सुषुम्नाख्या पुनस्तृतीया देहवंशमध्ये ब्रह्मरंध्रविनिर्गता यासां
नाडीनां मध्ये मंडले चंद्रप्रभे तस्मिन्नात्मा निर्वातस्थदीपवदचलः प्रकाशमानस्ति
ष्ठति स एवंभूतो नाड्यात्मा योगतस्तस्मान्नानाकरणादिह मे मोहेन पुनः संसरति संप्र
मोति किंच तेषे वारणाय कुमारहृदयदादित्यादिवामदेवान् योगशास्त्रे च कस्मिंश्चिद्योगे
गमभीप्सिता विनष्ट इति विषयान्तरेऽपि सरकारेणान्यजनिषेधेयैयो योगस्तु तत्र समर्थ मयाप्युक्त
टाराणकाग्रमादित्यात्मानं तत्र स्थानं तथा यत्नयो केवे योगशास्त्रे तेन तद्विपरीतानुक
मं पुरुषे आत्मानात्मा ज्ञानवचनत्वात्तु अनन्तविषयेऽहता मनोबुद्धिरस्तनौ द्विधं येयथा ५५

स्यात्र स्यौष्ठावेजलयः प्रकीर्त्तिताः श्लेष्मणः कफस्य षडंजलयः पित्तस्यतेजस
पंचमूत्रस्याच्चारस्य चत्वारः वसायामांसस्नेहस्य त्रयः मेदसोमांसस्य समस्य द्वांजली
मज्जानस्थिगतस्य शिरगतस्य चैकोंजलिः शुक्लस्य पुनरर्द्धांजलि श्लेष्मोजसश्चै
कस्यार्द्धं तथायेतत्सर्वमथातोस्त्रावदेवार्द्धांजलिरेवं पतच्च समस्तधातुपु
भिप्रायेणोक्तं विषमथातोस्त्रनियमः वैलक्षण्यात्रोगाणामस्थायित्वाभि
यैवच दोषधातुमलानां च परिमाणं न विद्यते तस्मादुक्तमेदेरसवणात् स्तनीहदस्यमा
स्मिन्स्ताधाधायात्वमेतदष्टविनिश्चयानेवर्ष्णोर्ध्वेमितियुमवबुद्धिश्रोकृतोयोविशे
मोक्षायतस्मयोभवति वैराग्यनित्यानित्यविवेकयोर्मोक्षोपायत्वात् श्रीरस्यदृश्य
दोषादि प्रायश्चितज्ञानस्य वैराग्यहेतुत्वात् अतएव व्यासः सर्वो हि चिनिदानस्य कृतेभ
क्ष्यादिनाशिनः शरीरकस्यापि कृते मूढाः पापानि कुर्वते यदिनाम न सस्य कायस्य
दायमन्तर्बहिर्भवेत् दंडमादायलोकोयं शुनः काकांश्च वारयेदिति तस्माद्देहस्य
मितशरीरमात्मनिकाविशेषत्वस्य मोक्षोपायत्वेन प्रतिपादितं उपासनीयाः

नि॰ भक्ताः परमाणवः यद्यप्येतेऽविंद्रियभावास्तथैव वर्णयिष्यति पूर्वोक्तानपि [illegible] कोपादि
त्यत सहितमनोगोचराः परमाणवः सूक्ष्मत्वात्तत्र ह्याभासः स्वेदस्य [illegible] विशेषः सूक्ष्मत्वात्
५७ गर्भोऽस्य तत्कार्यैः तथा समयोगवशात्मिलितः साहूः पंचात्मकत्वसहिता॰ आयवो
ये विश्लिष्टाः पदार्थपरमाणवः पृथक्कृताः विप्रोषिते एतच्च शास्त्रसुदृष्टाभिहितं
वक्तव्ये इन्द्रियप्रत्यक्षगोचरताभावादस्याश्चेष्ट इमममनिर्वाहनमथ योगिभिरभाव
स्यानवद्यं ह्येतन्मनयो भवतामध्ये यः कश्चिदवेति सोऽपि महानद्रतः प्रसौय [illegible]
द्विमतावीहु व्याभावमेषिणि॰ शारीररसादिपरिणामात्र रसस्य न विवि [illegible]
लसंयोगजलयोर्दशा मस्तैव तत्पुरीषस्य रक्तस्याप्युपक्रान्तिताः पट्टसेष्णा पंचापि [illegible]
वन्वारोमृत्वमेवच वमात्रयोर्दोहमेदोमज्जकेशोवमस्तके श्लेष्मौजसस्नावेदेवच
मस्त्वावेदेवत इत्येतदपिवेव [illegible] समोदैः अन्यैः सम्यक्परिणताहारसारो
देशस्त्वंस्वमपि परमाणवः जलयः पार्थिवपरमाणवः संश्लेषितमितस्य जलस्यान्नजलयो
दृष्टादिविधाः पुरीषस्य वर्चस्कस्यैव रक्तस्य जठरानलपरिपाकोदितलोहिता ५७

ग्रीविवेनुनाभीमूलाः सत्याः सप्तशतसंख्या भवंति तथाङ्गप्रत्यंगसंधिबंधनाः स्ना
यवो नवशतानि धमन्यो नाम नाभेरुद्गताश्चतुर्विंशतिसंख्याः प्राणादिवायुवहिन्य
शाखाभेदेन द्विशतं भवंति पेश्यः पुनर्मांसस्वरूपाः गुह्यपिंडिकाद्यंगप्रत्यंगसंधि
स्थिताः पंचशतानि भवंति पुनस्तासामेव विषाद्रादीनां शाखाप्राचुर्येणासंख्याता स्था
ह एकोनविंशल्लक्षाणि तथा नवशतानि च षट्पंचाशत्सहस्राणीति शिराधमनीनां
मिताः शिराधमन्यो मिलिताः शाखोपशाखाभेदेन एकोनत्रिंशल्लक्षाणि नवशता
नि षट्पंचाशच्च भवंतीत्येवं हि सामस्त्येन प्रभृत्याप्तुनर्यानानीत किंच श्लेष्मला·
स्तविंशुयाः श्मश्रुकेशाः शरीरिणां समोनरं समंमपातेहेच संधिपातेनेमषा. शरीरिणां
श्मश्रूलोमकपालस्य मिलिताः सेतवषोलत्ताविश्लेष्याः मर्माणि समराणि कराणि लोमा
ऊरावेव म्वनानिलते समोनरं शतं विज्ञेयं प्रश्नान्तेह संधिशतं स्नायुस्थिरादिवे
पयः द्विरत्नेता· एकत्रशरीरस्था धिरादिसंख्यामाह रोमकोमस्थूपरिपार्श्वतो।
स्वः कोटयश्च सप्त षष्टिलक्षाणि लक्षाः सह· संयवेयोवेणिनि

मि॰ ग्रीवायांचकृकाटिकेगलकृकाटिके शङ्खः श्रवमेतानि स्थानानि शरीरके ग्रीवालवप्रान्तौ
नाथ यदुक्तंहृदयंनिद्र नवविहितानितान्यसुप्राणास्थायतनानि कनीनिकेश्रवणोर्भिः
५२ लिङ्गेद्विनासयोः संधौ शप्युष्कलीकाणिशङ्कुलीकर्णपत्रकौ कर्णप्रान्तौ
हौ दन्तावेष्टौ दन्तपालौ ओष्ठौ प्रसिद्धौ कृकाटिके चनकूपकौ वेदनाएन्तेकर्णौ
हृकौ ... वातनो उपजिह्वा घोटिकास्फनाकादेशो ...
पिण्डिकानेत्रयोः ... मलप्रदेश ... कृकाटिके हनूमूलगलयोः संधौ प्रति
... प्रवट्टः शरीरेयः ... कंठमलकवाटः प्रवट्टइतिपाठे ...
टिकातयाणोः कनीनिकयोः प्रत्येकं ... वर्णचक्षुषे ...
वतक्षये योषे प्रसिद्धे एवमेतानि कुक्षिते शरीरे स्थानानि तथापि ... गले कर्णे ...
नासाविवदृथमासौ पाणरूपस्यप्रसितेतानि ...
... किंच सिराः स्नायूनि ... धमनीनां ...
नाडीच ... वातपित्तश्लेष्मवाहिन्यः सकलकलेवर ५२

त्स्नोगवद्यं मेशोणितो पादिस्थानविशेषवाचोयुक्तिः प्राशयाभिप्रायेण प्राणायतना:
निग्रवेयितमाह वपावसावहनं नाभि: क्लोमयकृत्प्लीहा दशेत्रेकक्लौवस्ति:
पुरीषाधानमेवच आमाशयोथहृदयंस्थूलं दपक्वच उत्तरेचगुदोक्षुद्रो विस्तीर्णो
यमुदाहृतः वपाप्रसिद्धा वसामांसस्नेहः अर्थहननेफुप्फुसः नाभि:प्रसिद्धा क्लोमा
श्राप्रवैद्यप्रसिद्धा तौचमांसपिण्डाकारौ सव्यदक्षिणगतौ यकृत्कालिका क्लोममांसपि
ण्डस्त्रीवदर्दिणकुक्षिगतौ दक्षवेदक्षिणस्थौ वृक्कौ हृदयसमीपस्थौमांसपिण्डौ वस्ति
मूत्राशयःपुरीषाधानं पुरीषाशयः आमाशयोयकोजन्यस्थान हृदयंहृत्पुण्डरीकं स्थूला
न्त्रगुदोक्षुद्राणिप्रसिद्धानि वाताद्युत्तरगुदवलयादन्तर्गुदवलयेइह तौचगुदोक्लोमाक्लोमा
मेवयःप्रदेशोभवेत् अथयंच प्राणायतनस्यविस्तारमाह मूर्वेस्तोकेरुमदेपः अतएवस
वे मुक्तो काव्यक्षं वाविशिष्टपाठः पुनःप्राणायतनमपंचार्थमाह कनीनिकेअपाङ्गाविति
कूटकर्णशष्कुलीकर्णपत्रकौ कर्णशष्कुलीभ्रुवोदन्तावेष्टावोष्ठौककुन्दरौ वंक्षणावृषणौ
हुक्कौश्लेष्मसंघातजौत्तमौ जिह्वाभिमांसावाहनेतेषचपिण्डिका नाभिदर्शनादि

सि॰ नदघाभ्रिवं इत्येवं त्रयोविंशतिः पूर्वोक्तं सूक्ष्मशरीरं एकथानत्र अभिहितं पुरुषः
ता॰त स्यास्मिं संग्रहः कथितः सविषयाणां ज्ञानेंद्रियाणां गयहस्तसमस्य पृथ्वी विः
५८ षयाः स्मृताः नोभसिकालो वनेनजिह्वात्वक्श्रोत्रं चेंद्रियाणि च एतेषां पादयोर्विषयाः
पृथक्समवेयनसेतवः विषयग्राहकत्वात् वृ येनेत्थस्य पातोर्द्धत्वं नेत्रात् एतेषु
पादिसर्वोप्येवेनत्यवस्थितैः स्वस्वगोचरं संवित्स्व नत्रयाः तु सयादि घ्राणादीति ज्ञा
नेंद्रियाणि भवंति कर्मेंद्रियाणि दर्शयितुमाह हस्तोयायुरुपस्थं जिह्वा पादौ एवं च
वै कर्मेंद्रियाणि जानीयात्मन सर्वाभयात्मकं हस्तौ प्रसिद्धौ पायुर्गुदं उपस्थो लिं
गं पायुश्चावसायने जिह्वा प्रसिद्धा पादौ च एतानि हस्तादीनि पंचकर्मेंद्रियाणि
ग्रादाननिर्हरणानंदव्यवहार विहारादिकर्मसाधनानि जानीयात्मनोंतः करणाख्य
यतस्तानात्तनूत्तिमयम्य तत्र बुद्धिकर्मेंद्रियत्वं कादित्तयोभयात्मकं प्राणाः यत्ना
विदर्शयितुमाह नाभिर्येनोपदेस्तु कंठप्राणानि तदावकौतथा मूर्ध्नि सकंठ
स्थानाय नंवासितं नाभिप्रभृतीनि दशप्राणस्थानानि समानना पवनस्थाना ५८

र्गो ककुभसेतत्फलं तेषामेकैकत्वास्थितौ हे द्वि निर्दिशेदित्येवं वचनं दुष्णास्थी
नि भवंति किंच भगास्थ्येकं तथा षष्ठ्यष्टव नाविंशाच्चपंचच ग्रीवायां वदोपस्थः भाजनैके
कं तथा हनः गुह्यास्थ्येकं पृष्ठपश्चिम भागे च न्नाति शादस्थीनि भवंति ग्रीवाके
पसमापंचदशास्थिः स्यात् भवेतवदोः सयोः संधयं जैत श्रोतजने केकं द्वयं श्वशुकं
नेत्रायैकमस्थीत्येवं वचनः श्रुतिः किंच तत्केले हे ललाटादि गंडेनास्थना स्थिको
पार्श्वकाः स्यालकैः सार्द्धमष्टुंदश्चाहि समभिः तस्यकानो मूले स्थितौ हि ललाटभास
स्ति विवतः गंडः कपोलात्तयोमध्यप्रदेशः तेषामस्माद्यावेललाटादित्रिगंडं तत्रश्रे
कुमस्थि प्रयत्ने नासा घनसंत्त कास्थिमती याचेकाः कताः षट्द्विद्वेषा सर्वेद्वा मस्थी
नी तदाधारः भूतनि स्थालकानितैः स्थालकैः श्रवं द्वे स्थास्थि विशेषैः सदृपार्श्वकाह
समाति पूर्वोक्तैः षत्रवालिः सार्द्धमकाशीतिर्भवंति किंच दोशो द्वैको कपालाग्नि
तासि निरसमत्तथा उरः समदश्यास्थी विष्णुकर्षस्या कि समयदेः नुकर्णो द्विमंतथा
द्वेशाववास्थि विशेषा शेषा वकौ स्त्रियरमः संधयौ नित्व व्राधकपालानि उयालंका तन्न

मि.
ता.त
५५

ध्यावक्ष्यमाणमवगंतव्यं किंच स्थाले: मेढ्रचन्द्र: षो[illegible]ताविंविंशति नोवो: पादो
पादशलाकाश्रुतामो स्थालवचतुष्टयं स्थालांगुलिदंतस्थूलप्रदेशस्थानस्थीनि द्वाविंशा
क. तेषु कादाविंशहृताश्च: षोडुमेववि नावा: कनकस्यावि पाणिर्हस्तपादस्थानि षा
नीकाका गुणप्रस्थीनि मणिवेधस्यापुष्पनोन्येयुलि स्थूलस्थानि विंशतिरेव. तेषां
त्रिनाशलाकास्थाचमुस्थानचतुष्टयं दोवरानि कौचैपव मस्थावेकतरं शाते किं
च शृंगलीनोहेपास्थौ गेलफुष्चचतुष्टयं चत्वार्यरत्निकास्थीनि नयोलावृद्धे
त विंशतिरंगुलयस्तासामेकेकस्यास्त्रीणित्रीणि तेष्वंगुलिमेव द्वानस्थीनि षा ह्विमे
वं द्विपादयो: पश्चिमो भागो पालीनं योरस्यनीहे एकैकस्मिन् पादे गुल्फौ द्वाविंशे
वेवतं षु गुल्फेषु चत्वार्यस्थीति वाकोरत्निप्रमुणानि चत्वार्यस्थीनि जंघयोर्वभांत्र
देव चत्वार्यैवं त्येवं चतः समेति: किंच द्वेदना उर्वोर्यालोकफलकामसमूहे प्रवत्रा
लुषकेप्राणीफलके चविनिर्दिशेतु नेत्रोकमेयिनात्रु: कंपालोगोलु: उरू: सविंशत्र
लिंके प्रेमोपनोपिट: प्रत: कार्णेनेत्रयोर्मध्ये पोवाद्योभागः नालूषकेकांडदेव .५५

सहपंचविंशतत्वात्मा ह तस्य षोडशशरीराणि षट्त्वचो धारयंतीव षडंगानि तथा
श्रोत्रं च सप्त षष्ठ्या धातवश्च ये तस्यान्नेनौषधीर्याणि ज्ञवायुनोऽशरीराणि तानि प्रत्येकं षट्
प्रकाराणि रसादिधातुपरिपाकहेतुभूतस्याग्निस्थानयोगित्वेन तस्योदरसमी
जाठराग्निना पच्यमानो रक्ततां प्रतिपद्यते रक्तं स्वकोशस्याग्निना पच्यमानं मांसत्वं
मांसं स्वकोशानलपरिपक्वं मेदस्त्वं मेदोपि स्वकोशवह्निना पक्वमस्थितां
अस्थ्यपि स्वकोशाग्निपरिपक्वं मज्जत्वं मज्जापि स्वकोशपावकपच्यमानं शुक्र
भावतया परिणमते चरमधातोस्तु परिणामो नास्तीति मध्यवात्मनः प्रथमः कोशः
स्वे स्वे षड्धातुग्रंथियोगित्वात् षट्प्रकारस्तु शरीराणि शुक्रं च महत्स्थानं प्रथमधातो
रसायत्नात्मतत्प्रकारान्तरं ते तानि च शरीराणि षट्त्वचो धारयंति रक्तमांसमेदोस्थि
मज्जशुक्राख्याः षड्धातवः सर्वे भासंते भवंति विभाग अभ्यंतरबाह्ये ...
देकत्वात्त्वचः षट्त्वचो धारयंति ... मातृ ...
... ममेवरसायुगल ... मांसं ... मिति ... नेषा ... नवषट्को

मि. हीश्रीपुनर्गर्भभोजन्मतस्मप्रयाति ॥ अहमेममायमनोगृहीजातः प्राणोविमुच्यते ॥ ग
तात स्याहममस्यामिकस्यगर्भेस्वजनःकस्यनगुणविशेषोयंत्रीगर्भेचप्रतिपुत्रवलितगर्भे
५४ वलनयाशीघ्रंगच्छति ॥ अतोहमेममाभिजातोगर्भः प्राणोविमुच्यते ॥ अनेनैवमःस्था
निरेवजीवनदेहरीतिदर्शयति ॥ गेजःस्वरूपेवस्त्र्यतेवदर्शीत ॥ हृदिनिष्टतिंयत
मुहर्ममीषडसंसमर्पीतकं ॥ गेजःशावीयसंख्यातेनशाशाशाशमृकृतीति ॥ किंच न
वमेदशामेवापिप्रबलैःस्ततमारुतैः ॥ निःसार्यतेवाणएवयंत्रच्छिद्रेणमज्जवः ॥ प
वंकवचरणचलनादिपविसर्पणोर्गेद्रियानवमेदशामेवापिमासि ॥ अपिशाक्षात्पा
कसमसमः हमेवाशत्यायामारदितोमवपाम्यवलमानिरेतप्रभेजनप्रेरितःस्मा
हयस्यचमोदिनिमिनवपुर्यंत्रमच्छिद्रेणमवमूत्रमवषिरेण ॥ मज्जरोडः महडंगर्भ
भिभूयमानोनिःसार्यते ॥ यन्त्रयंत्रेणापमयत्वप्रेरितवाणाइवातिवेगेनतिर्गमम
मनेनतेचवापपवनस्पृष्टोनष्टप्राचीनस्मृतिर्भवति ॥ जातःसर्वाङ्गनामंडलेनम
वतिपूर्वैर्जन्ममरणकर्मवम्भाम्मभामितिनिकृत्स्याष्टादशोभिधानात् ॥ काय ५७

तैर्दौहृदिनी मा च वैतेतदभिलषितं दद्याद्वीर्यवंतं चिरायुषं पुत्रं जनयतीति तृतीयाच
तुर्थमासादिक मपि गर्भग्रहणप्रभृति तं यापति हृदयं एवैषां ततःप्रभृति तृतीयोमास
वर्णयाति तत्पाण्यादिवास्मस्य त्रिनागरणाखाद्‌ऽत्रयाणां ग्रहणावेगुधारणाक्रूरस्मः
तयोगीतमीलानि परिहरेदिति तत्रैवाभिधानात् गर्भग्रहणं च प्रमादेरिषिलि
गैवर्ग तव्ये मध्ये गृहीतगर्भायाः श्रमो ग्लानिः पिपासा सक्थिसदनं शुक्रशो
णितयोरवबंधः स्फुरणं च योनेरित्यादि तत्रैवोक्तं किंच सप्तमं च तत्रैव गात्राणां पंच
मेधा प्राणानोद्भवः षष्ठे बलस्य वर्णस्य नखरोम्णां च संभवः द्वितीयमासि प्राड भवेत्स्या
त्संसवन्ततत्तृतीयमासि स्थैर्यं स्यमासि भवति पंचमे लोहितस्य प्राद्रुवं जायतेः तथा षष्ठे
बलवर्णोदरकेशरोम्णां च संभवः किंच मनश्चेतनयं तत्को मैत्राडीस्नायुशिरायुत
सप्तमे चाष्टमे चैव वा मांसं मस्तकानपि श्रमो पूर्वीक्रोगर्भः सप्तमे मासि मनसा चेतन
याबृक्षोतन्नाडीभिर्वा युवाहिनीभिः स्नायुभिरस्थ्यवयवैः शिरोभिर्वायुवाहिनीभिर्वा
हिनीभिश्च संवृतः तथाष्टमे मासि तत्रामो मेतनम्स्तु गाच शक्ता भवति किंच प्रत

मि॰
तात
पर

गमनादिकं सहते श्रेगानां विविधं प्रसारणं शैत्यं कर्कशानं च पाद्वातं स्पर्शनेंद्रिय
प्रियाजिनमः दर्शनेचचक्षुरिंद्रिये पश्चिभक्ष्यस्यानसपच्यते शेषस्मिनुस्पर्शने श्रो
शब्दोहृयेषुपाषाणकादि प्रकाशितोभाजिस्तितो नम्यांसेनाग्राम्यादिषु शौर्यम
तेनाषयः शौल्पश्राजिमतासेनापवाहि हृपेंद्रियाणिनैजमीनीति गर्भोपतिसं
हृशनात् एवं रसाइदकाइसनेंद्रिये शैत्यमेगानोस्मियतो स्तइनसहिते
दमाईतो तथाभूमिर्गंधेघ्राणेंद्रिये गरिमाणोभूमिच सर्वसेतएवमार्ध्यतोतम
सहितोप्यात्मानृतीयेमासिहृत्वाति ततश्चतुर्थेमासिस्पंदनेवलीनि तथाचपांसी
रके तस्माच्चतुर्थेमासिचललादावभिप्रायेकरोतीति किंच दौहृदस्याप्रदानेन
गर्भोदोषमवाप्नुयात वैहृण्यंमरणंवापितस्मात्कार्यंप्रियंस्त्रियाः गर्भस्थेकहृदंयं
भिणाश्चापरमित्येवं द्विहृदयायाः स्त्रियायदभिलषितेतदौहृदं तस्याप्रदानेना
गर्भोविहृण्योमरणाहृएवंदोषेप्राप्नोति तस्मात्दोषपरिहारार्थंगर्भस्थार्थं
गर्भिण्याः स्त्रियायत्प्रियमभिलषितेतत्संपादनीयं तथाचसुश्रुते द्विहृदयोंना॰ ५२

पृथिव्यादिषु मूर्छितो लोलीभूतः ततो भवेद्वेदकोभूत इति यावत् प्रथमे गर्भमासि संक्ले
दइवत्तुपतोप्राप्नुपवाबतिष्ठते न कठिनतया परिणमते द्वितीयेन मासे बुद्बुदा
मीषत्काठिनमांसपिंडरूपो भवति प्रथमाभिप्रायः कोष्ठ्यजनजठरदहनाभ्यां प्रति
दिनमीषद्दीपद्यमानः सूक्ष्मसंपक्वायादितद्द्रवीभावं भूतं जाते त्रिंशाद्दिनैः काठि
न्यमापद्यत इति तथा च स्मृतिः द्वितीये शीतोष्णानिलैरभिषिच्यमानो भूतसंघातो
घनो जायत इति तृतीयेन मासेनांगैर्विद्यैः सूक्ष्मसंयुक्तो भवति किंच आकाशाल्लाघवं
सौक्ष्म्यं शब्दं श्रोत्रं बलादिकं वायोः स्पर्शनं चेष्टा व्यूहनं रौक्ष्यमेव च पित्ताद्दर्शनं प
क्तिमौष्ण्यं रूपं प्रकाशं तांतरसान्नरसनं शैत्यं स्नेहं क्लेदं समाद्दैवं भूमेर्गंधं घ्राणं
गौरवं मूर्तिमेव च आत्मा गृह्णात्यजः सर्वं तृतीये स्पंदते ततः आत्मा गृह्णातीति सर्व
मेवं प्यते [illegible] लिंगामावे [illegible] योगिने सौक्ष्म्यं [illegible] विशब्द
विषयं श्रोत्रं श्रवणेंद्रियं बलं दर्शनं आदित्यसंसाधनं [illegible] एवं विविक्तता च आकाश
शब्दं श्रोत्रं विविक्तता [illegible] स्पर्शनेंद्रियं चेष्टा

त्रि.
ताह
५८

मोभिः सहवायुसंप्रेर्यमाणोगर्भाशयेतिष्ठतीति ॥ सैव इंद्रियाणिमनःप्राणोज्ञान
मायुःस्वविंषतिः पापानिपवनोडःखमिच्छाहंकारःप्रयत्नश्चाकृतिर्वर्णःस्व
रद्वेषौभवाभवौ तस्यैतत्सर्वमजमर्त्यमनादेरात्मनादिमिक्तः इंद्रियाणिज्ञानकर्मेंद्रि
याणिबुद्धरूपाणानि मनश्चाभयात्मिकायंरूपाणि प्राणापानोव्यानउदानःसमानइत्ये
दंपंचवृत्तिभेदभिन्नःशरीरोवायुःप्राणः ज्ञानमववामः प्राग्नःकालविशेषाव
च्छिन्नंजीवनं स्वाविनिर्हतिः प्रतिविंबस्वरूपेये पापाप्रतानेपाव श्रेयोसातक
मेंद्रियाणामीप्सितत्वं डःखमनिष्टेवाः इच्छास्पृहा श्रेहंकारोहंकृतिः प्रयत्नःकृतिः
आकृतिराकारः वर्णोगौरत्वादिः स्वरःषड्जगांधारादिः द्वेषोवैरंभवःप्रत्पत्तिर्विभि
भवः प्रभवस्तद्विपर्ययः तस्मात्वादेरात्मनोनित्यत्वादिमिक्तः शरीरंनिरूपतमा
णस्यसर्वमेतत्तदितिदित्यादिकमात्मजनितेप्रायभवीजजन्यमित्यर्थः सप्रति
तस्यकायस्यरूपपरिणतिक्रममाह प्रथमेमासिसंक्लेदभूतोधातुविमूर्छितः
वेदेह्वितीयेवत्सलीयेंद्रियैर्युतः प्रंशोसचेतनः षष्ठोधातुर्हानविमूर्छितः मास्य
पातश्च

५८

नोऽपि स्वशरीरस्यारंभकत्वेनापि तान् [illegible] दत्ते गृह्णाति कथं शरीरारंभकत्वं पृथिव्यादी-
नामित्यत आह आहृतस्याप्यायते सत्त्वैः स्वर्यो [illegible] रयो वायुः तदन्नं रसरूपेण शु-
त्वमपि गच्छति यतः मात्रैः प्रतिदिनं याहृतस्याप्य [illegible] सेनाप्यायते सत्त्वैः स्वर्यो
त्व कालतवशान परिपक्वा [illegible] पादि हवौ रसाहृष्टिर्भवति ततो [illegible]
त्वं तत्वान्तमेव [illegible] रसरक्तमांसादिक्रमेण शुक्रशोणितभावमापद्यते ततः श्रि-
मित्याह स्त्रीपुंसयोः संयोगे विशुद्धे शुक्रशोणिते पंचभूतान्यादत्ते [illegible]
स्त्रनवेलायां स्त्रीपुंसयोः संयोगे शुक्रं [illegible] शोणितं च शुक्रशोणिते तस्मिन्न [illegible]
के विशुद्धे [illegible]
स्त्र त्वं तत [illegible] पंचभूतत्व पृथिव्यादि [illegible] निशरीरारंभकान
[illegible]
[illegible] भोगार्थं [illegible] स्वीकरोति [illegible]
योगे [illegible] स्त्रीत्वात्मना गतोः [illegible]

पि. टते तस्मादात्मैव कर्त्ता तथा मम परब्रह्मेदं देवेऽभिलावकः नवास्मो निर्गुणाय ब
ताटं त्रिगुणा शक्ति र्विद्या प्रकृति प्रधानाद्यपरपर्यायैरभिधीयते अतः स्वतो निर्गुणा
९८ शक्तिर्विविधमन्वादिगुणा योगी कूटस्थोऽनेन एवं यावता प्रकृतेः कारणता यस्मा
दात्मैव कर्त्ता भवतेद्येत प्रकृतिर्नाम स्वतन्त्रेन त्वात्तव तस्यापि पृथक् प्रमाणाभावात्
न च ववर्तीय शक्ति स्तपापि मैव कर्त्रे भवेति यतः शक्तिमत्कारकत्वं शक्तिं मस्मा
दात्मैव जगतस्त्रिविधमपि कारणं तथा अजं उत्पत्ति रहितः अतस्तस्य ऽपि मा
ताजन्मतेऽपि पद्यते तथापि शरीरग्रहणमात्रेण जातेरित्युच्यते अतः स्यात्तस्य
विजयोत्पत्तेः गृहस्योत्पत्तेरिव इति शरीरग्रहणप्रकारमाह सर्गादौ मयपु
कामेवायुर्ज्योतिर्जलं मही एकैकोत्तरगुणानस्याद्या तद्भवन्नपि सृष्टिसमये
म परमात्मा यथाकाशादीन् शब्दैकगुणमाकाशं शब्दस्पर्शगुणः पवनः शब्दस्प
र्शरूपगुणं तेजः शब्दस्पर्शरूपरसगुणा आपः शब्दस्पर्शरूपरसगन्धगुणा
जगती एवमेकोत्तरगुणानसृजति तथात्माजीवभावमापन्नो भवतीत्ययमो ९२

कोदिदं मदाणां करोति किंचिद्वा जन्मभ्यासवशात् पर्मार्थं गर्भवद्रूपं करोति तथाव
हत्यं तं वर्द्धित जन्म यदभ्यलेदानमध्ययनं देयः तेनैवाभ्यासयोगेन तदेवाभ्यस्यतेषु
नीरिति एवं जीवानां वामवैविध्यात्कृतं जवाप्तज्ञाइ जादिदेहवैविध्यं पुज्यतपव न
न्वेवं समीत ब्रह्मणा एवं कथं चिज्जीव व्ययं देवपञ्चात्तस्य वानित्यत्वादेय मन्यत क
र्येविसृमिद्रो ज्ञातइति वचनावसत्याशंक्याह निमित्त मत्त्वः कर्त्ता वोद्धा ब्रह्मसं
णीवृणी ग्रहः शरीरग्रहणात् मज्ञात इति कोर्थ्यते सत्यमात्मास्त कलञ्जवपा
पंचाग्निभावेः विद्यासमावेशाव शात्समवा ध्यमवार्यादि स्मितामित्येवं स्वयमेवाव
यमापि कारणं मंपुनः कार्यकोटिरिति विद्धः यस्माद्देवा वा विततस्थेः तेन स्तादेव
कारस्य वेडः स्वमोहात्मकस्य कार्यभूतेन याद्य एवेत्यर्थत हागावत्याः प्रकृतेवे
कृत्यात्के देतोहितान एवं तन्निर्गुणास्य ब्रह्मणः मेवमस्याः आत्मैव कर्त्ता इदस्मा
मोजीवोपभोगैस्वावेडः स्वविहत भूताः इष्टादेवौ नत्विचेतनानांवाः प्रकृतेरपरि
एवाहत्नविविः भोक्तृवर्गीभोग्यवस्तु भोगास्य मादियोगि जनात्य एव वानाद्य

सि॰ हुकरूपेणाप्रलयवेलायां प्रलीनास्तथाप्यात्मानः एकोपाद्वेविपोपाधिभेदोनि
तो॰दि॰ [illegible]जीवात्मानः प्रभवन्ति पुनः कर्मवशीकृत्य स्थूलशरीराभिमानिनो जायन्ते न
प॰ [illegible]न्त्रोपामन्नविधिविरोधः तेन समस्य[illegible]यक्रमवन्मोहो[illegible]दृष्टान्तः जीव
वोनुपायवस्तुषादेष्वज्ञानात्तैः परिस्पन्दनयाकर्माभवान्वियतन्निबन्धनोऽज्ञा
पुत्राद्यज्ञादिचतुर्विधदेहपरिग्रहस्तत्र आह तत्रात्मसंदेहस्वयं किं चिन्तकमेवि
[illegible]भावतः करोति किंचिदभ्यासादधर्मोधर्मोभयात्मक यद्यपि तस्यामवस्था
परिस्पन्दात्मकक्रियाः भावस्त्यापि धर्मोधर्मोऽप्यवस्थायात्मकेकर्ममानसंभवत्यः
व तस्य[illegible]विधि[illegible]दागादेर्नवमस्तेव वाचिकैः पतिस्पन्दमानमेवत्[illegible]
तिष्ठामिति मनस्येवापातः एवं गृहीत्वा वपुः स्वयमेवान्वयव्यतिरेकानिर्विपदः[illegible]
स्नानादिकेकृते[illegible]भवत्यकृते न भवतीत्येवंरूपो यान्वयव्यतिरेकौ तद्यानि
वेदः प्रागभावोयानुभव[illegible]वन्तभावनानुभावोऽनन्कार्यविरोधः किंचित्[illegible]
पानादिकेकरोति किंचित्स्वभावते[illegible]इच्छया प्रयोजनाभिसंधिमप्यनिरूपतोपिपीलि

मेयथार्थप्रियवचने, अस्तेयं परद्रव्यानपहारः अक्रोधोऽपकारिण्यपि क्रोधराहित्य
दमे ह्रीर्लज्जा शौचं मृदाद्यादिभिः शुद्धिः धीः शास्त्रादितत्त्वविवेकः धृतिर्विषयेन्द्रियोपनिषु
प्रसक्तौ प्रचलितस्य चित्तस्य यथापूर्वमवस्थापनं दमो मदत्यागः सर्वतेन्द्रियता अप्रति
विद्धस्यापि विषये पुनर्निवृत्तेः विद्याध्यात्मज्ञानं एतैः सत्यादिभिरनुष्ठितैः सर्वेषु
मौनं स्थितो भवति अनेनेदं कमंडल्वादिधारणवाह्यलक्षणात्सन्न्यासादीनामात्मगु
णानां मतं गात्यन्तं येति नतु ध्यानयोगेनात्मनिश्चितमात्मानं पश्येदिनश्चतो जी
वपरमात्मनोः पारमार्थिको भेदो नास्ति तथाप्यात्मनः सकाशाद्विच्छिन्नापि
भिन्नतयां जीवात्मानः प्रभवंति इत्यस्मात् तस्मात् [illegible] एव जीवपरयोर्भेदव्य
पदेशः यथाहि तप्तात् लोहपिंडादयोगोलकाद्विस्फुलिंगकाः [illegible] तेऽवयवा नित्य
मि निःसंगस्य स्फुलिंगावयवदेवालम्भं तेन तदुत्पन्न [illegible] मात्मानमभि
व्यक्ति यद्वायमर्थः नतु तत्त्वमसि प्रलये [illegible] सकलतेजसादीनां
नि प्रलीनेनाकं [illegible] यमात्मानं पश्येनाविपि विनातत्र [illegible] निःसवेनीत्यादि यदा